

KIŞ-WINTER 2021

21/2

ISSN: 1301-2045

eISSN: 2667-6729

EGE ÜNİVERSİTESİ

TÜRK DÜNYASI

İNCELEMELERİ

DERGİSİ *25. yıl*

T D İ D

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TDİD

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI
İNCELEMELERİ
DERGİSİ *25. yıl*

Journal of Turkish World Studies
Журнал Исследований Тюркского Мира

KIŞ-WINTER 2021

21/2

ISSN: 1301-2045
eISSN: 2667-6729

Türk Dnyasy İncelemeleri Dergisine gnderilen yazıların dşünsel ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına, çeviri ve aktarmaların hukuki sorumluluğu çevirmenlerine/aktaranlarına aittir. Gnderilen her yazının yayım aşamasında esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler TDİD yazı işleri tarafından yapılır.

Yayınlanan yazıların her türlü telif hakkı
Ege Üniversitesi Türk Dnyası Araştırmaları Enstitüsüne aittir.

TDİD

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI
İNCELEMELERİ
DERGİSİ 25. yıl

KURUCU / Founder
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

SAHİBİ-SORUMLU MÜDÜR / Owner
Ege Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü adına
Enstitü Müdürü Prof. Dr. Nadim MACİT

EDİTÖRLER / Editors
Prof. Dr. Nadim MACİT
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÜSTÜN

İngilizce ve Rusça Editörü
Prof. Dr. Peter B. GOLDEN

Alan Editörleri
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN
Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ

Yazı İşleri
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÜSTÜN

Ön Kontrol, Tashih ve Dizgi
Arş. Gör. Şengül AYGÜMÜŞ
Dr. Öğr. Üyesi Nagihan BAYSAL
Arş. Gör. Gökçe EMEÇ
Arş. Gör. Seçil ÖRAZ BEŞİKÇİ

Kapak Tasarım
Arş. Gör. Ali BALCI

Halkla İlişkiler ve Dağıtım
Arş. Gör. Şima DOĞAN BALCI

YAZIŞMA ADRESİ / Correspondence
Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları
Enstitüsü 35100 / Bornova - İZMİR
<http://www.tdid.ege.edu.tr>
Tel / telephone: (+90) (232) 388 01 10 / 2958
Belgegeçer / Fax: (+90) (232) 342 74 96
Elmek / E-mail: egetid@gmail.com
<http://dergipark.gov.tr/egetid>

BASKI / Print
Ege Üniversitesi Basımevi Bornova / İZMİR
Tel: 0(232) 388 10 22
Yayın Tarihi: Aralık 2021

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN (Denizli/Türkiye)
Dr. Svitlana BİLİAİEVA (Kiev/Ukrayna)
Dr. Feruza CUMANIYAZOVA (Taşkent/Özbekistan)

Prof. Dr. Nadir DEVLET (İstanbul/ Türkiye)

Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN (Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Kuanyshbek KENJALİN (Astana/Kazakistan)
Dr. Artur KONOPACKİ (Białymstoku/Polonya)
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (İzmir/Türkiye)
Prof. Dr. László MARÁCZ (Amsterdam/Hollanda)
Prof. Dr. Eunkyung OH (Seul/ Güney Kore)
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA (İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Mübariz SÜLEYMANLI (Bakü/Azerbaycan)
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR (Ankara/Türkiye)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (N. Erbakan Ü)

Prof. Dr. İsmail AKA (Ege Ü Emekli)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Ü)
Prof. Dr. Yunus BALCI (Pamukkale Ü)
Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN (Dokuz Eylül Ü)
Prof. Dr. Ali DUymAZ (HBV Ü)
Prof. Dr. Mehmet ERSAN (Ege Ü)
Prof. Dr. İlhan GENÇ (Düzce Ü)
Prof. Dr. Saadetin GÖMEÇ (Ankara Ü)
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Yeditepe Ü)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Ü)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Ü)
Prof. Dr. Ali YAKICI (HBV Ü)
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM (TKAE)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 18679

TDİD KURUMSAL

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, yılda iki kez yayımlanan ve DergiPark sisteminde yer alan uluslararası hakemli bir dergidir. Ege Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 11.01.2021 tarih ve 4/6 No'lu kararı ile basılmıştır.

DERGİMİZİN TARANDIĞI
ULUSAL VE ULUSLARARASI İNDEKSLER
TR Dizin, Index Copernicus, EBSCO, MLA

CORPORATE IDENTITY

Journal of Turkish World Studies is a scientific referee journal which is published twice a year and takes part in DergiPark system. It is published by Ege University Executive Board's No. 4/6 decree dated 11.01.2021.

ABSTRACTED AND INDEXED
IN FOLLOWING INDEXES:

TR Dizin, Index Copernicus, EBSCO, MLA

Dergimize gelen tüm yazılar, bilimsel etiğe uygunluk yönünden ön kontrol aşamasında

programıyla denetlenmektedir.

Kapak Görseli

Ön Kapak: Krallar Vadisi Kapısı (Vorota v Dolinu Tsarey), Salbık Bozkır, Hakasya, 2017.
Arka Kapak: Krallar Vadisi, Salbık Bozkır, Hakasya 2017
(Şima Doğan Balcı kişisel arşivi)

Dergimizin Yurtdışı Haberleşme Üyeleri

ALMANYA - Mark KIRCHNER
ALTAY – Nadejda TIDIKOVA
AZERBAYCAN - Kemal ABDULLAYEV
BULGARİSTAN - Memiş MERDAN
ÇİN - Abdulhekim MEHMET
FİNLANDIYA - Okan DAHE
FRANSA - Remy DOR
GÜRCİSTAN – Marika ÇIKIA
HAKASYA – Viktor BUTANAYEV
HOLLANDA - F. De JONG
İRAK - Çoban Hıdır ULUHAN
İNGİLTERE - Arthur HATTO
İRAN - Ali BERAZENDE
JAPONYA - Tadashi SUZUKİ
KAZAKİSTAN - Kuanyshbek KENZHALIN
KIBRIS - Mustafa YENİASIR
KIRGIZİSTAN - Ulanbek ALİMOV
KOSOVA - Mülazım MAZREK
MACARİSTAN - István ZİMONYİ
MAKEDONYA - Sevım HALİL
MOLDOVA - Lübov ÇİMPOEŞ
ÖZBEKİSTAN - Cabbar İŞANKUL
ROMANYA - Tahsin CEMİL

RUSYA - Dmitry VASILYEV
TATARİSTAN - İhsan DEMİRBAŞ
TUVA – Mira Viktorovna BAVUU-SÜRÜN
TÜRKMENİSTAN - Gurbandurdu GELDİYEV
UKRAYNA - İsmet ZAT
YUNANİSTAN - İbrahim BALTALI

BU SAYININ HAKEMLERİ

Doç. Dr. Osman AĞIR
Dr. Öğr. Üyesi Nilay AĞIRNASLI
Doç. Dr. Erhan AKTAŞ
Doç. Dr. Ali ÇAKSU
Doç. Dr. Muvaffak DURANLI
Prof. Dr. Ali EROL
Dr. Öğr. Üyesi Volkan GÖÇOĞLU
Doç. Dr. Yusuf GÖKALP
Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU
Prof. Dr. Alimcan İNAYET
Dr. Öğr. Üyesi Onur İŞÇİ
Doç. Dr. Reyila KAŞGARLI
Dr. Serkan KEÇECİ
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET
Prof. Dr. Muharrem KEŞİK
Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin KÖSTEM
Doç. Dr. Uğur KURTARAN
Dr. Öğr. Üyesi Valeriy MORKVA
Doç. Dr. Betül ÖZBAY
Doç. Dr. Ali Onur ÖZÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Kürşad ÖZEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Hakkı ÖZTAN
Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU
Doç. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH
Prof. Dr. Oktay TANRISEVER
Prof. Dr. Mehmet TEMİZKAN
Prof. Dr. Hacer TOKYÜREK
Dr. Öğr. Üyesi Serdar Vural UYGUN
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ
Doç. Dr. Utku YAPICI

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

291

Bir Osmanlı Saray Düğününe Türkistan ve İran'dan Gönderilen Hediyeler

Gifts from Turkistan and Iran to an Ottoman Imperial Festival

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan PALA

Araştırma Makalesi

DOI:10.32449/egetdid.1007364

311

An Iranian Intellectual in Istanbul: Mirza Malkum Khan and Reform Proposal for the Ottoman Arabic Alphabet

Istanbul'da İranlı Bir Entelektüel: Mirza Malkum Han ve Osmanlı Arap Alfabesi İçin Reform Teklifi

Dr. Öğr. Üyesi Özhan KAPICI

Araştırma Makalesi

DOI:10.32449/egetdid.1000629

351

Turkey's Foreign Policy toward Russia: Constructing a Strategic Partner out of a Geopolitical Rival

Türkiye'nin Rusya Siyaseti: Jeopolitik Bir Rakipten Stratejik Ortak İnşası

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim KÖREMEZLİ

Araştırma Makalesi

DOI:10.32449/egetdid.928205

375

Rusya'nın 2014 İlhakı Sonrası Kırım'da Kırım Tatar Halkının Durumu

The Plight of the Crimean Tatar People in the Aftermath of the Russian Annexation of the Crimea (2014)

Dr. Öğr. Üyesi Valeriy MORKVA

Görüş Makalesi

DOI: 10.32449/egetdid.984393

399

Planlı Dönem ve Halkla İlişkiler: Türk Kamu Yönetiminde Gerçekleştirilen Çalışmaların Eleştirel Bir Değerlendirmesi

The Planned Period and Public Relations: A Critical Evaluation of the Studies Carried Out in Turkish Public Administration

Arş. Gör. Kahraman Kağan KAYA

Görüş Makalesi

DOI:10.32449/egetdid.939554

421

Budizm'deki Sekiz Türlü Şuur Üzerine Eski Uyğurca Bir Fragman

An Old Uyghur Fragment on the Eight Consciousnesses in Buddhism

Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA

Araştırma Makalesi

DOI:10.32449/egetdid.986429

439

Saha (Yakut) Türklerinde Atı Tanımlayıcı Kelime ve Kelime Gruplarını

Sınıflandırma Denemesi

Attempt to Classify Horse Definitive Words and Word Groups in Field (Yakut) Turks

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap SOLAK SAĞLAM

Araştırma Makalesi

DOI: 10.32449/egetdid.993343

461

Hiciv Şairi Ahmetşah Karakaş ve "Selamname" Adlı Şiiri

The Poet Ahmetşah Karakaş and His Poem "Selamname"

Dr. Turdi Mettursun KARA

Derleme Makale

DOI: 10.32449/egetdid.993118

483

Büyük Çamlıca Dergâhı Tarafından Hazırlanan *Bektaşî Tercemânları* Kitapçığı

Prepared by Büyük Çamlıca Dervish Lodge the Bektashi Tercemans Booklet

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ ve Dr. Özlem ÖZDEMİR

Derleme Makale

DOI: 10.32449/egetdid.1003291

513

Seyyid Ali Mirniyâ, Pejuheşi der Şinaht-ı İlhâ ve Taifeha-yi Aşâir-i Horasan ve Nakş-ı siyasi-i Ruesâ-yi İlhâ'yi Buzurg der Umur-i Kişver ve Revabat-ı Anhâ bâ-hükümetha-yi İstimargerâh (Horasan'daki Aşiretlerin Boy ve Oymakları ve Büyük Aşiretlerin Reislerinin Ülke İşlerindeki Siyasi Roller ve Onların Sömürgeci Hükümetler ile İlişkilerine Dair Bir Araştırma), İntişârât-ı Nesl-i Dâniş, Tahran 1369, (1990), 281 ss.

Prof. Dr. İsmail AKA

Kitap İncelemesi

DOI:10.32449/egetdid. 1032372

517

A. D. Kaksin, M. D. Çertikova (2020). Xakassko-russkiy i russko-xakasskiy tematiçeskiy slovar' (razdeli "Çelovek", "Flora i fauna") – Xakas-orıs paза orıs-xakas tema xoostira pöliilgen söstik ("Kızı", "Özimner paза çir-çayaandağı tiriğ nimeler" çardıxtar). Abakan: İzdatel'stvo FGBOU VO "Xakasskiy gosudarstvenniy universitet im N. F. Katanova, 224 s. ISBN 978-5-7810-1938-0.

Arş. Gör. Şima DOĞAN BALCI

Kitap İncelemesi

DOI:10.32449/egetdid.1032116

521

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

531

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

Yayın Etiği ve Yayında Suistimal Beyanı

Saygıdeğer Okur,

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 2021 Kış (21/2.) sayısı ile huzurlarınızda. Bu sayımızda bölge araştırmaları başlığı altına alabileceğimiz üç araştırma makalesi, iki görüş makalesi ve kitap tanıtımı ile Türkoloji başlığı altına alabileceğimiz iki araştırma makalesi, iki derleme ve bir kitap tanıtımı sunuyoruz.

Bu sayının ilk makalesi Ayhan Pala'nın kaleme aldığı İran ve Türkistan'ın Osmanlılarla iletişimini bir düğündeki hediyeler üzerinden sorgulayan çalışmadır. İkinci sırada Özhan Kapıcı'nın Osmanlı Arap alfabe reformu hakkında farklı bir pencere aralayan araştırması yer almaktadır. İbrahim Köremezli, makalesinde Türkiye-Rusya'nın rekabetten ortaklığa uzanan ilişkisini tartışmaktadır. Rusya üzerine bir diğer çalışmada, Valeriy Morkva Kırım'daki Rus ilhakının bölge Tatarları adına yansımalarını bir perspektif içinde sunmaktadır. Bu sayının ikinci görüş makalesinde, Kahraman Kağan Kaya, Türk kamu yönetimini eleştirel bir değerlendirmeye tabii tutmaktadır.

Bu sayıda sunulan Türkoloji makaleleri Uğur Uzunkaya'nın Eski Uygurca bir fragman merkezinde Budizm üzerinde durduğu araştırmasıyla başlıyor. Ardından Mehtap Solak Sağlam'ın Saha Türkçesinde "at" tanımlamalarını inceleyen çalışması yer alıyor. Turdi Mettursun Kara, Ahmetşah Karakaş'ın "Selamname" eseri özelinde Yeni Uygurca bir derleme sunuyor. Kenan Ziya Taş ve Özlem Özdemir'in tıpkıbasımıyla birlikte yer aldığı Büyük Çamlıca Dergâhı'nın "Terceman" örneğinin derlemesi ile sayının kitap tanıtımı bölümüne geçiliyor.

İsmail Aka, Horasan aşiretleri hakkında İran'da yapılan bir çalışmayı ele alıyor. Şima Doğan Balcı ise bu sefer Rusya'da yayınlanan Hakasça-Rusça / Rusça-Hakasça sözlük hakkındaki gözlemlerini sunuyor.

Bu sayımız itibariyle TDİD'in danışma kurulunda yer alan Prof. Dr. İsmail Aka'ya katılımları için teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin 2021 Kış sayısında hakem listesinde isimleri yer alan değerli bilim insanlarına ve ön kontrol, tashih, dizgi süreçlerinde görev yapan ve dergi kapağını tasarlayan arkadaşlarımıza teşekkürlerimizi ifade etmek isteriz.

Sonraki sayılarımızda görüşmek dileğiyle...

Editörler
Nadim Macit - Abdullah Üstün

Bir Osmanlı Saray Düğününe Türkistan ve İran’dan Gönderilen Hediyeler

Gifts from Turkistan and Iran to an Ottoman Imperial Festival

Ayhan PALA*

Özet

Osmanlı padişahlarının kızlarının evlenmesinde ve şehzadelerin sünnetlerinde düzenlenen düğünler Osmanlı hükümdarının hem tebaasına hem de komşu ülkelerin hükümdarlarına azametini ve şevketini gösterme maksadını güdüyordu. Saray düğünleri, cülus merasimi ve barış görüşmeleri gibi vesilelerle Türkistan ve İran’dan gönderilen hediyeler gönderen ülkenin kültür ve sanatına ait yüksek kaliteli sanat eserleri arasından seçiliyordu. Bunlar daha çok değerli halı ve kumaşlar ile din ve edebiyat kitaplarıdır. Hediye olarak seçilen kitaplar Türkistan ve İran saraylarının kültür seviyesini göstermektedir. Bu ülkeler arasındaki yakın temaslar sonucunda Firdevsî’nin Şehname’si, Genceli Nizamî’nin Hamse’si, Hafız Dîvanı, Molla Camî’nin eserleri kültür yaklaşmasını sağlamıştır. Bu eserler ve benzerlerinin 1675 Şenliğinde Osmanlı idarecileri tarafından da hediye olarak verildiği görülmektedir. 1582 Şenliğinde, Özbek Hanı Abdullah Han’ın Osmanlı sarayına bir Osmanlı şairi olan Fuzulî’nin Şah u Geda mesnevîsini, İran Şahının da Fuzulî’nin Leyla vü Mecnun adlı eserini göndermesi kültür temasının ve yaklaşmasının dikkate değer misalleridir. Bu makalede Osmanlı padişahı III. Murad’ın şehzadesi Mehmed için 1582 yılında İstanbul’da yapılan saray düğününe Türkistan ve İran’dan gelen misafirler ve getirdikleri hediyeler değerlendirilecek ve bu düğünün Osmanlı şenliklerinin en muhteşemi olduğu üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, düğün, şenlik, hediye, Türkistan, İran.

Abstract

The weddings organized in the marriage of the daughters of the Ottoman sultans and the circumcisions of the princes aimed to show the magnificence

*Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, aypala@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9051-6339.

and zeal of the Ottoman ruler to both his subjects and the rulers of the neighboring countries. Gifts sent from Turkestan and Iran on occasions such as palace weddings, accession of throne ceremonies and peace talks were selected among high-quality artworks belonging to the culture and art of the sending country. These are mostly valuable carpets and fabrics and books on religion and literature. The books chosen as gifts show the cultural level of the Turkestan and Iranian palaces. As a result of close contacts between these countries, the works of Firdevsi's Shahnameh, Ganjali Nizami's Hamse, Hafiz's Divan, and Molla Cami's works ensured cultural convergence. The fact that these books and similar ones were chosen as gifts by the Ottoman administrators in the 1675 Festival shows this. In the 1582 Festival, the Uzbek Khan Abdullah Khan's sending the Ottoman poet Fuzuli's Shah u Geda masnavi, and the Iranian Shah's Fuzuli's Leyla vü Mecnun sending to the Ottoman palace are remarkable examples of the cultural theme and rapprochement. In this article, guests from Turkistan and Iran and the gifts they bring to the palace wedding held in Istanbul in 1582 for Mehmed, the prince of Ottoman sultan Murad III, will be evaluated and it will be emphasized that this wedding is the most magnificent of the Ottoman festivities.

Keywords: Ottoman, wedding, festival, gift, Turkestan, Iran.

Hediye âdeti tarih boyunca bütün toplumlarda görülmektedir. İnsanların birbirlerine karşı nezaket, hürmet ifadesi, gönül alma gibi çok çeşitli maksatlarla uygulanan bu âdetin siyasetin bir unsuru olarak diplomaside kullanılması da yaygındır. Orta Çağ Türk devletlerinde tâbi ve metbû devletler arasında hürmet, zafer kutlama, hâkimiyeti tanıtma gibi vesilelerle hediye alınıp veriliyordu (Ersan, 1999, s. 65). Eski Türk toplumlarında da bu âdetin yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz. Divânü Lugati't-Türk'te hediye ile ilgili *açığ*, *boşuğ* ve *but* kavramları yer almaktadır (Kâşgarlı, 2013, s. I/63, III/120). Çin kaynakları Göktürlere gönderilen ve onlardan gelen hediyelerden bahsetmektedirler (Chavannes, 2013, s. 56; Mau-Tsai, 2019, s. 178). Orhun abidelerinde Çin'den hediye olarak gönderilen altın, gümüş ve ipekli kumaşlardan bahsedilmektedir (Tekin, 1998, s. 57). Selçuklu devrine ait Nizâmü'l-mülk'ün Siyasetname'sinde de hediye ile ilgili olarak *sılat*, *saçı* ve *hilat* kavramları geçmektedir. Ayrıca eserin bir bölümü hediye konusuna tahsis edilmiştir (Nizâmü'l-mülk, 1982, s. 39, 70, 74, 79, 114, 124, 150, 180, 224, vb.). Türkiye Selçukluları'nda hükümdara pîşkeş adı altında hediye verilmesi âdeti vardı. Hükümdarın devlet merkezi olan Konya'ya geldiğinde kendisine hakk-ı kudûm denen pîşkeşin verilmesi kanundu (Uzunçarşılı, 1970, s. 66). Türkiye Selçukluları hükümdarlarının komşu devlet hükümdarlarıyla olan hediye teatisinde daha çok at, altın ve gümüş eşya, mücevher ve değerli kumaşlar kullanıldığı görülmektedir. Gulam ve cariyeye de hediyeler arasında yer almaktadır (Ersan, 1999, s. 76-77).

Hediye âdetinin ilk devirlerden itibaren Osmanlı Devleti'nde de yaygın olarak yaşadığını biliyoruz. Fatih Kanunnamesi'nde pîşkeş hakkında yer alan hükümler bu âdetin resmî mahiyeti hakkında fikir vermektedir (Fatih Sultan Mehmed, 2018, s. 21, 22). Pîşkeş esasen hükümdarlara ve yüksek sınıftan devlet idarecilerine sunulan hediye demektir (Karaca, 2007, s. 294). Ayrıca düzenli vergi ya da haraç, hükümdar tarafından eyalet valileri ve yüksek idarecilere yüklenen arızî vergi anlamlarına gelmektedir. Eyalet valileri ilk atanmalarında padişaha pîşkeş takdim ederler ve bunu her yıl Nevruz'da tekrarlarlardı (Turan, 2002, s. 60). Elçilerin de geldiklerinde pîşkeş vermesi âdeti. Elçilerin hediyeleri Divan-ı Hümayun'un ardından elçinin arza girişi sırasında sunulurdu (Karaca, 2007, 294). Osmanlı Devleti'nde hediyein kullanıldığı alanlar şu şekilde sıralanmaktadır: Cülûs, cenaze, valide alayı, kılıç kuşanma merasimi, elçi kabulü, ulufe ihracı, askerî sefer, çayır ve kuru-yı hümayun mahsulü sunumu, otluk ambarı dolması, bahçe mahsulü sunulması, donanmalarda, tayin, ibka ve azillerde, hazine irsalinde, Cuma selamlığında, türbe ziyaretinde, Hırka-i Saadet ziyaretinde, Surre-i hümayun ihracında, hac dönüşünde, kandil gecelerinde, bayramlarda, Kur'an-ı Kerim hatim töreninde, şehzade ve sultan doğumlarında, bed-i besmele merasiminde, göç-i hümayun ve biniş-i hümayunda, halvetlerde, düğünlerde, Nevruz'da, Nisan yağmuru ve buhur suyu sunumunda, av seferlerinde, ziyafetlerde, ziyaretlerde, karşılamalarda ve hasta ziyaretlerinde (Açıkgöz, 2012, s. 47-180; Açıkgöz, 2018, s. 287-300).

Osmanlı padişahlarının siyasî güçlerini rakibi olduğu devletlere göstermek için kullandığı vasıtalarından biri de kızlarının evlenmelerinde ve şehzadelerinin sünnetlerinde düzenlenen düğünlerdi (Âşık Paşazâde, 2007, s. 422). Bu düğünlerde padişahın tebaası çeşitli şenliklerle ve ziyafetlerle memnun ediliyor ve padişaha bağlılıkları güçlendirilmek isteniyordu. Düğünlere Osmanlı idarecileri ve yabancı ülkelerin hükümdarları davet ediliyorlardı. Hiçbir masraftan kaçınılmadan yapılan bu düğünler Osmanlı Devleti'nin bunalımlı dönemlerinde halkın çeşitli sıkıntılarını geçici de olsa unutup ferahlamasına vesile oluyordu. Bu şenliklerde devlet adamları, âlimler, şairler, kadılar ve halk davet edilir, türlü türlü eğlenceler düzenlenirdi (Korkmaz, 2004, s. 19-22; And, 1982, s. 8-9; Babinger, 2003, s. 34; Baudier, s. 63). 1582 şenliğinde olduğu gibi bu düğünlere bazen yabancı devletlerin hükümdarları ile Osmanlı Devleti'ne tâbi Eflâk ve Boğdan voyvodaları ve Erdel hâkimi de davet edilirdi. Osmanlı düğünlerine davet edilenler kıymetli hediyeler getirirlerdi. Bunlar gönderenin düğün sahibine gösterdiği saygının ifadesi olarak kabul edilirdi.

Çeşitli kaynaklarda verilen bilgiler Osmanlı düğünlerinin içinde en gösterişlisinin III. Murad'ın şehzadesi Mehmed için 1582 yılında İstanbul'da

yapılan saray düğünü olduğunu göstermektedir. Bu düğün için düzenlenen şenlikler 52 gün ve gece devam etmiştir. Bu makalede incelediğimiz 1582 şenliği çeşitli araştırmalarda ve tez çalışmalarında ele alınmıştır. Surnameler üzerinde yapılan bazı çalışmalarda da bu şenlik tasvir edilmiştir. Hediye kültürü alanında yapılan çalışmalar da bu konuyu anlamak için değerli bilgiler verirler. Bunların her birini değerlendirmek bu makalenin sınırlarını aşacağından burada isimlerini zikretmekle yetiniyoruz.¹

¹ M. Arslan. (1999). Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi; M. Arslan. (2000). 1675 Edirne Şenliği Üzerine Üç Önemli Eser ve Bu Eserlerdeki Hediyeler Bölümü, Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri. İstanbul: Kitabevi, 575-591; M. Arslan. (2002). Osmanlı'da Bir Muhteşem Şenlik: Şehzade Sultan Mehmet'in (III. Mehmet) Sünnet Düğünü, Türkler. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca (Ed.). Ankara: Yeni Türkiye, 11, 871-886.; M. And. (1959). Kırk Gün Kırk Gece: Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunları. İstanbul: Taç; M. And. (1982). Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı; N. Atasoy. (1973). III. Murad Şehinşahnamesi, Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free, Library'deki İki Minyatürlü Sayfa. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı, V, 358-387; N. Atasoy. (1997). Surname-i Hümayun: Düğün Kitabı. İstanbul: Koçbank; O. Ş. Gökyay. (1986). Bir Saltanat Düğünü. Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık-1, İstanbul, 21-55; F. Ü. Açıkgöz. (2012). XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara; F. Ü. Açıkgöz. (2020). Osmanlıda İktidarın Meşruiyeti Bağlamında 1582 Şenliğinde Esnaf Geçitleri, Tarih ve Gelecek Dergisi, 6/4, 1356-1368; T. I. Durmuş. (2017). Surnamelerde Kaydedilen Hediye Kitaplar Üzerinden Osmanlı Edebiyatına Dair Düşünceler. Ahmet Kartal; Mehmet Mahur Tulum (Ed.). Mertol Tulum Kitabı içinde (s. 313-325). İstanbul: Sivrihisar Belediyesi; G. E. Korkmaz. (2004). Sûrnâmelerde 1582 Şenliği. (Yayımlanmamış Master Tezi). Bilkent Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara; D. Terzioğlu. (1995). The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation. Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture, 12, 84-100; S. Tansuğ. (1993). Şenlikname Düzeni. İstanbul: Yapı Kredi; H. Uran. (1942). Üçüncü Sultan Mehmed'in Sünnet Düğünü. İstanbul: Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi; R. E. Stout. (1966). The Sur-i-Hümayun of Murad III: A Study of Ottoman Pageantry and Entertainment. (Dissertation). Ohio State University, Columbus; Ş. Boyraz. (1994). Surnâme-i Hümayun'da Folklorik Unsurlar, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri; Ş. Boyraz. (1995). İlk Mensur Sûrnâme Müellifi: İntizâmî. Türklük Bilimi Araştırmaları, 1, 227-231; H. Reindl-Kiel. (2009). Power and Submission: Gifting at Royal Circumcision Festivals in the Ottoman Empire (16th-18th Centuries), Turcica, 41, 37-88; M. Oku. (2013). A Historical Study on the Royal Festivities in the Ottoman Empire: The Case of Circumcision Festival in 1582. (Dissertation, in Japanese). Graduate School Arts and Letters. Meiji University,

Bu makalede Osmanlı düğünleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra III. Murad'ın düzenlediği düğün şenliği ve bu şenlik vesilesi ile Türkistan ve İran'dan gelen misafirler ve getirdikleri hediyeler değerlendirilecektir. Bu çerçevede, getirilen hediyelerin neler olduğu bildirildikten sonra bu hediyelerin Osmanlı kültür tarihi ve Osmanlı – İran rekabeti bakımından taşıdığı anlam üzerinde durulacaktır. Bu değerlendirmede ana kaynaklarımız, Osmanlı tarihleri ve bu düğünleri tasvir etmek için yazılan surnameler olacaktır. Ayrıca bu düğünler hakkında yapılan araştırmalardan da yararlanılacaktır.

Osmanlı tarihinin ilk devirlerinde şehzadeler komşu devletlerin hanedanlarından kızlarla evlendiriliyorlar ve bunlar için düğünler yapılıyordu. Bu düğünlere komşu devletlerin hükümdarları da davet ediliyordu. Âşık Paşazade Germiyanoglu'nun kızı Sultan Hatun'un Osmanlı padişahı I. Murad'ın şehzadesi Yıldırım Bayezid ile evlendiği düğünü tasvir ederken davet edilenleri de sayar: *"Ol Germiyanoglu'nun kızı didüğümüz Sultan Hatun'dur kim oğlu Yıldırım Han'a alivirür. Çünkim düğünün esbâb-ı bî-kusur müheyya ve müretteb oldı, andan sonra etrafun beglerine okuyıcılar göndürdiler. Karamanoglu'na ve Hamîdoglu'na ve Menteşeoğlu'na ve Saruhanoglu'na Kastamonı'da İsfendiyâr'a ve Mısır sultanına bunların cemî'sine okuyıcı göndürüp okıdılar."* (Âşık Paşazâde, 2007, s. 328-329). Evlenme düğünleri gibi şehzadelerin sünnet düğünleri de devletin gücünü ve ihtişamını göstermesi için bir vesile olarak kullanılıyordu. Bu düğünler içerisinde, I. Murad, Fatih Sultan Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman, III. Murad, IV. Mehmed, III. Ahmed, II. Mahmud ve Abdülmecid'in, şehzadeleri için yaptırıldıkları düğünler en gösterişli olanları olarak bilinmektedir (Arslan, 2002, s. 871).

I. Murad'ın oğlu Bayezid'in evliliği için düzenlediği düğün için davet edilenler, Osmanlı Devleti'nin komşuları olan bazı devletler ile Anadolu beyliklerinin hükümdarları idi. Düğüne davet edilenler kaynağın ifadesine göre

Chiyoda; M. Oku. (2104). Sûr-ı Hümâyûn'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasî Kültürü: 1530 Şenliği ile 1582 Şenliği'nin Mukayesesi, CIEPO 19: Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları, 937-944; M. Oku. (2017). Late Sixteenth-Century Procurement of Personnel and Material Necessities for the *Sur-i Hümayun*: The 1582 Ottoman Royal Festival in Istanbul, *Archivum Ottomanicum*, 34, 49-62; Ocak, D. (2006). XVI. Yüzyıl Osmanlı Şenliklerinin Siyasal Boyutları ve Gündelik Hayata Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara; F. Özaba. (2020). Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği Arasındaki Hediyeleşme / In the Light of Archive Documents Gift Exchange Between Ottoman Empire and Bukhara Emirate. *Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 1, 197-215; E. Rahimov. (1995). Safevîlerin Türkiye'ye Hediye Gönderdiği Kitaplar. *Türk Kültürü*, 33(386), 344-352.

“Eyü atlar ve katarlar-ıla develer ve enva’ dürlü ‘acayibler ve garayibler getürdiler ve her gelen kişi getürdüğini ‘âdet üzerine pişkeşlerin çekdiler ve mertebesine göre oturdılar.” Aynı kaynağa göre, bu düğünde akıncı beyi Evrenos Gazi yüz kul, yüz bâkire cariye, altın ve gümüş paralar ile dolu gümüş tepsiler, gümüş maşraba ve ibrikleri hediye olarak getirmişti (Âşık Paşazâde, 2007, s. 329).

Osmanlı saray düğünlerinde ve cülus tebriki gibi başka vesilelerle, Türkistan ve İran hükümdarları ve idarecilerinden gelen hediyeler arasında Kur’an-ı Kerim ve edebî eserler mühim bir yer işgal ederdi. Bu gibi vesilelerle kitap hediye edilmesi aynı zamanda bu ülkeler arasındaki rekabetin bir göstergesidir. Sanat himayesini de içine alan kültür faaliyetleri, birbirleriyle her alanda rekabet eden saraylarda mühim bir unsur olarak öne çıkmakta, siyasî mücadele, edebiyat, minyatür ve mimarîyi de ihtiva eden sanat alanlarında saray patronajı yarışı ile desteklenmektedir. Şüphesiz Türkçe, Arapça ve Farsça divan sahibi sanatkâr bir hükümdar olan III. Murad gibi padişahlar için bu hediyeler çok değer taşımaktaydı. Bu hediyeleri gönderenlerin bu hususu da göz önünde tuttuğu açıktır. (Subtelny’den aktaran Durmuş, 2014, 72-73.) Bu gibi değerli hediyelerin, gönderenlerin yüksek zevkini göstermekle birlikte sulh için vesile olarak görüldüğü de anlaşılmaktadır (Kütükoğlu, 1960, s. 1; Rahimov, 1995, s. 344; Açıkgöz, 2012, s. 50).

1568 yılında Şah Tahmasb’ın elçisi olarak İstanbul’a gelen Şah Kulu Han Sultan II. Selim’e muhteşem bir sultan çadırı ve Şah Tahmasb için hazırlanmış bir Şahname’yi hediye olarak takdim etmişti (Uluç, 2006, s. 481-482). III. Sultan Murad’ın cülusu münasebetiyle İran elçisi olarak İstanbul’a gelen Şah Kulu Sultan’ın oğlu Muhammedî Sultan, hediye olarak 50 cilt minyatürlü kitap getirmişti. Bu kitaplar, kendi devirlerinin nadir hat ustaları olan Mevlâna Sultan Ali, Mevlâna Mir Ali, Hacı Mahmud Seyavuşanî, Sultan Muhammed Handan, Sultan Muhammed Nûr, Kasım Şadişah ve Zinet tarafından yazılmış kitaplardı (Rahimov, 1995, s. 347). Bu çok değerli kitapların Türkiye’ye verilmesine itiraz edilmesi üzerine Şah Tahmasb’ın “bize sulh gerek” diyerek kararında ısrarlı olması, hediye gönderilmesinin arkasında yatan sebepler arasında siyasî hedeflerin de bulunduğunu göstermektedir. 1589 yılında aynı düşünce ile Şah Abbas da kalabalık bir elçi heyetini değerli hediyelerle İstanbul’a göndermişti (Rahimov, 1995, s. 347-349).

Avusturya elçilik heyetinin protestan vaizi olarak İstanbul’da bulunan Stephan Gerlach, İran Şâhı I. Abbâs’ın elçisi olarak İstanbul’a gelen Tokmak Muhammedî Sultân’ın 13 Mayıs 1576 tarihinde maiyeti ile birlikte Divân-ı Hümâyûn’da kabul olunduğunu ve Padişaha başka hediyelerden başka, altın yaldızlı kaplar içinde 20 adet Kur’an-ı Kerim yanında tarih kitapları da hediye

ettiğini bildirmektedir (Gerlach, 2007, s. 339). Tokmak Sultan bunlardan başka Firdevsî'nin meşhur eseri *Şâh-nâme* ile muhtelif İran şairlerine ait 60 ciltten fazla dîvân ve bir kaç parça musavver murakka'ât² hediye etmiştir (Kütükoğlu, 1960, s. 6; Uluç, 2006, s. 482).

1590 yılında Osmanlı-Safevî barış görüşmeleri için İstanbul'a gelen İran heyetinin takdim ettiği hediyeler, Ferhad Paşa'nın doğu seferinin anlatıldığı Kitab-ı Gencine-i Feth-i Gence adlı gazavatnamede yer almaktadır. Bu bilgiye göre hediye listesinde on sekiz kitap bulunmaktadır. İran tarafından Osmanlı payitahtına gönderilen Safevî şehzadelerinden Haydar Mirza bin Hamza Mirza bin Muhammed Hüdebende, İstanbul'a gelirken bu hediyeleri yanında getirmiştir (Uluç, 2006, s. 487-490). Bu kaynağa göre hediye edilen kitaplar şunlardı: Üç nüsha Kelâm-ı Kadim (Kur'an), Firdevsî'nin Şehname'si, Nizamî'nin Hamse'si, Hakanî'nin Külliyyat'ı, Yusuf ve Züleyha, Hafız'ın Divan'ı, Nizamî'nin Sırlar Hazinesi, Hatifî'nin Heft Menzer'i, Hayyam'ın Rübailer'i, Şevahidün Nübüvvet, Cemşid ü Hurşid, Ehlî'nin Külliyyat'ı, Hülâsatü'l-Ahbar, Şeyh Sadî'nin Külliyyat'ı, Kitab-ı Murakka. Bütün bu kitaplar cilt ve tezhib ustaları tarafından hazırlanmış, bir kısmı mücevherlerle süslenmişti (Rahimov, 1995, s. 349). 1594 yılında İstanbul'a gelen Özbek elçisi Osmanlı sarayına iki Kur'an-ı Kerim, bir Nizamî Hamse'si ve bir Şehname hediye getirmiştir (İnal, 1973, s. 512).

Padişahlara, yakınlarına ve yüksek devlet idarecilerine hediye edilen kitaplar, onların kültür seviyelerini ve devrin zihniyetini anlama bakımından değerli bilgiler verir. Bu kitapların başında Kur'an-ı Kerim gelir. Kitab-ı Buharî gibi diğer dinî kitaplar ve İslâm kültürüne ait Nizamî, Molla Camî, Mevlâna Celâleddin-i Rumî, Sadî, Hafız gibi şair ve yazarlara ait klasik eserler hediye olarak seçilmektedir. Firdevsî'nin Şehnamesi de hükümdarlara sunulan hediyeler arasında görülmektedir. Rusya'dan ve Avrupa ülkeleri hükümdarlarından gelen hediyeler arasında kitap bulunmaması dil ve kültür farkı ile izah edilebilir. İran Şahı ve Özbek Hanı gibi hükümdarların gönderdiği kitaplar hat, tezhib ve cilt sanatı bakımından da yüksek zevk mahsulü idiler. Bunlar hem gönderenlerin hem gönderilenlerin estetik seviyesine işaret etmektedirler (Durmuş, 2017, s. 318-323).

Osmanlı sarayına hediye edilen kitaplar arasında Farsça divanların çokluğu edebiyat dili olarak Farsçanın gücünü ve Osmanlı hükümdarlarının ve bu dille yazılmış eserlere verdiği değeri göstermektedir. Bugün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde on altıncı yüzyıl Safevî dönemine tarihlenen iki yüz adet kadar resimli elyazması bulunmuş olması bu konuda bir fikir vermektedir (Uluç, 2006,

² Murakka'ât: İçinde güzel yazı örnekleri bulunan mecmualar, albümler (Ayverdi, 2010, s. 852).

s. 474). Bu kitapların bir kısmı 1514 yılında Çaldıran zaferinin ganimeti olarak Osmanlı sarayına girmiştir. Şüphesiz satın alma ve müsadere gibi başka yollarla temin edilen kitaplar da vardır. Meselâ Osmanlı Devleti'ne iltica eden Safevî şehzadeleri, beraberlerinde değerli kitapları hediye olarak getirmişlerdir (Uluç, 2006, s. 471, 477, 490-495).

1582 Sünnet Düğünü Şenliğinde Türkistan ve İran'dan Gönderilen Hediyeler

III. Murad'ın, oğlu Şehzade Mehmed için düzenlediği sünnet düğünü Osmanlı düğünlerinin en muhteşemi olarak bilinir (Purgstall, 1985, s. 2095; Leunclavius, 2019, s. 271; Terzioğlu, 1995, s. 84, 96.). Şenliği tasvir eden bir sûrname yazan Ferahî'ye göre *"Bu sûr-ı hümâyûnı dide-i devrân devr-i Âdem'den beri görmemiştir."* (Özdemir, 2016, s. 47). Avrupa'nın birçok devletleri bu şenliğe temsilciler göndermişlerdi. Ferahî'ye göre şenliğe on iki ülkenin elçisi katılmıştır (Özdemir, 2016, s. 70). Gelenlerin bazıları ve şenliğe şahit olan bazı seyyahlar gördüklerini ve duyduklarını ayrıntıları ile yazmışlardır. Bunlardan en ayrıntılısı Alman İmparatorluğu elçisinin heyetinde bulunan Breslau'lu asillerden Haunolth'un yazdıklarıdır. Leh heyetinden George Lebeliski, 1584 yılında İstanbul'da bulunmuş olan Leunclavius, Avusturyalı seyyah Lubenau, Fransız seyyah Jean Palerne (1557-1592) ve Fransız tarihçi Baudier şenliği tasvir edenler arasında sayılabilir. Bunlardan Leunclavius, Haunolt'un kendisine verdiği bilgilere dayanarak bu şenliği anlatır (Korkmaz, 2004, s. 49-51; And, 2019, s. 145.) Solakzade, Peçevî, Selanikî gibi Osmanlı tarihçilerinde de bu düğün hakkında bilgiler vardır. Seyyid Lokman şenliği minyatürlerle tasvir etmiştir (Terzioğlu, 1995, s. 84). Osmanlı sûnamelerinden Âlî'nin Câmiü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr'u ile Ferahî'nin ve İntizamî'nin Sûrnâmeleri de bu düğünü anlatır. Bu kaynaklara dayanılarak Hammer gibi sonraki tarihçiler ve başka araştırmacılar da bu düğünü tasvir etmişlerdir (Baudier, s. 68-72; Purgstall, 1985, s. 2095-2104).

III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in sünneti için tertiplendiği bu düğünü XVI. asrın ünlü tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âlî, Câmi'ü'l-Buhur Der Mecâlis-i Sûr adlı sûnamesinde manzum ve mensur olarak anlatmıştır. Âlî'nin eserinde, Osmanlı padişahına yabancı devletlerin gönderdiği hediyeler de tafsilatlı olarak yazılmaktadır. Düğünden bir yıl önce davetiye gönderilenler arasında o sırada Halep'te timar defterdarı olarak vazife yapan Gelibolulu Mustafa Âlî de vardır. Gelibolulu Mustafa Âlî, kendi ikbali için de bir vesile olarak gördüğü bu davete icabet ederek, şenliği ayrıntılı olarak anlatan bu eseri yazmıştır.

Kaynakların verdiği bilgilere göre, sünnet düğünü için padişah tarafından dört bir tarafa davet mektupları gönderilmiştir. İstanbul şehrinde elçileri

bulunan dünyanın bütün hükümdarları şenliğe davet edilmişler, davet mektubu alanlar, makam, mevki ve güçlerine göre hediyelerle düğüne icabet etmişlerdir. Düğüne davet edilenler arasında Acem Şah'ı Muhammed Hudâ-Bende, [Avusturya] Çesarı, Fransa kralı, Fas ve Hint melikleri Venedik ve Dubrovnik Beyleri, Eflâk, Boğdan ve Erdel Voyvodaları, Özbek Hanı Abdullah Han, Tatar [Kırım] Hanı Muhammed Han, Fas ve Merakeş Sultanları bulunmaktadır (Gelibolulu, 1996, s. 23-35; Leunclavius, 2019, s. 271; Peçevî, 1283, s. 71-74; Purgstall, 1985, s. 2098).

Âlî, eserinde davet edilenlerin getirdikleri hediyelerin bir dökümünü vermektedir. Buna göre Mekke Şerifi, Özbek Hanı Abdullah Hân, Tatar hanı Muhammed Han, Acem Şah'ı Muhammed Hudâ-Bende, onun oğlu Mirza Hamza Bin Hudâ-bende padişaha hediyeler gönderenler arasında sayılmaktadırlar. İran elçisi İbrahim Han kendi hediyelerini de getirmiştir. Acem Şahı ve annesi ayrıca Padişahın annesine de hediyeler göndermişlerdir. Bunlardan başka Acem Şahı Padişah haremine, Şahın kız kardeşi ise saray hizmetçilerine hediyeler göndermişlerdir (Gelibolulu, 1996, s. 23-28). Âlî, bundan sonra vezir-i azam ve vezirlerin, beylerbeyilerinin, yüksek idarecilerin, Venedik ve Dubrovnik Beylerinin, Boğdan, Eflak ve Erdel voyvodalarının, İstanbul patriğinin ve İstanbul Yahudilerinin hediyelerini yazar (Gelibolulu, 1996, s. 28-36).

Âlî'nin verdiği bilgiye göre, “Özbek hânı Hân Abdullah davet mektubunu alınca bir elçi ile, beraberinde, altın yaldızlı hatt-ı Yâkut ile yazılmış, ciltli ve kılıflı iki Kur'ân-ı Kerim, ciltlenmiş halde süslü ve resimli Fuzûlî'nin (ö. 963/1556) Şâh u Gedâ mesnevîsi, altmış üç kutu içinde müşk-i Tatar³, yedi deste miktarı has sammur, dokuz altın levhadan ibaret hediyelerini göndererek, padişahın hizmetinde olduğunu bildirir.” (Gelibolulu, 1996, s. 23). Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan bir pişkeş defterinde bu hediyelerin kaydedildiği görülmektedir. Ancak hediyeler arasında Fuzûlî'nin kitabı yoktur (TS.MA.d, D. 9614, v. 9a).

Âlî, Acem Şahı Muhammed Hudâ-Bende'nin Padişaha ve oğlunun da Şehzadeye gönderdiği hediyeleri de şöyle sıralar:

“Altı kalem üzere bir Kur'ân-ı Kerim, bir Şâh-nâme (Firdevsi, ö. 1020), cildi ve yazısı altın yaldızlı Hulâsatü'l-Ahbar (Hând-mir Gıyâsü'd-Dîn Muhammed, ö. 904/1498), Bihzad (ö. 1537) tarafından nakşedilmiş, Nizâmî (ö. 611/1214)'nin Hamsesi, bir aded Hâcû-yı Kirmânî (ö. 753/1372)'nin külliyyâtı, bir aded Sultan Hüseyin (ö. 1507) Dîvânı, bir aded İskender-nâme, bir aded Şirazlı Hâfız (ö.

³ Müşk-i Tatar: Bir misk türü.

1390) *Dîvânı, bir aded Leylâ vü Mecnûn (Fuzûlî)'dan ibaret toplam onsekiz aded kitap ile, üç kenarı altın işlemeli dokuz top kumaş, Yezdî ve Horasânî yedi seccade, yedi renkli bir takım keçe, bir yapuk⁴, resimli ve altın işlemeli bir perde, içi pad-zehr⁵ dolu altın bir hokka, Çin yapımı üç büyük kâse*” (Gelibolulu, 1996, s. 24).

Topkapı Sarayı Arşivinde bu düğünde vezir-i âzam, eyalet valileri, saray ağaları, defterdarlar ve diğer devlet idarecilerinin verdikleri hediyeleri bildiren dört defter bulunmaktadır (TS.MA.d 5649; TS.MA.d 7856 (iki defter); TS.MA.d 9614). İncelediğimiz bu defterlerde İran Şahı Muhammed Hudâ-Bende'nin hediyelerinin kaydedilmemiş olduğu görülmektedir. Saraya gelen bütün pîşkeşlerin muntazaman defterlere kaydedildiğini bildiğimizden, İran Şahı'nın hediyelerinin başka bir deftere kaydedildiğini düşünüyoruz. Ancak bu defteri Topkapı Sarayı Arşivi kataloglarında göremiyoruz.

Topkapı Sarayı koleksiyonundaki Şiraz üslubunda hazırlanmış Hüsrev-i Dehlevî'ye ait Hamse ile Molla Câmî'nin Yusuf ile Züleyha'sının 1575 civarına tarihlenebilen bir nüshasında H. 990 (1582) tarihli “*Şah'dan gelen kitabdır*” notu bulunmaktadır. Bu bilgiden bu kitapların 1582 yılında yapılan Şehzade Mehmed'in sünnet düğününe Safevî Şahı Muhammed Hüdabende'nin elçisi İbrahim Han tarafından getirilen on sekiz kitabın arasında bulunduğunu anlıyoruz (Uluç, 2006, s. 500).

İran'dan Şah'ın oğlu Mirza Hamza ise, altın yaldızlı bir Kur'ân-ı Kerim, Mîr Ali hattı yer yer resimli bir *cönk*⁶, bir aded Nizâmî'nin Hamse'sini göndermiştir. İran'dan elçi olarak gelen İbrahim Han da kendi adına, bir Kelâm-ı Kadîm, bir Şeh-nâme, iki çift ipek halı seccade, yedi aded kınısız kılıç, birer top fersâyî⁷ ve dârâyî⁸ kumaş hediye etmiştir. Âlî'ye göre Acem Şah'ından Padişahın annesine gelen hediyeler ise, madenî kılıf içinde bir Mushaf, altın bir kap içinde pâd-zehr, dokuz takım madenî mumya⁹, dokuz takım ipek, iki çift ipek halı seccade olarak zikredilmektedir. Şah'ın annesi Padişah'ın annesine, tezyin edilmiş bir Kelâm-ı Kadîm, iki büyük halı, yeni bir kılıf içinde pad-zehr, biri uzun biri geniş iki uzun ipek halı, dokuz top atlas kumaş hediye göndermiştir. Han'ın elçisinin

⁴ Eyerin altına konulan belleme; at zırhı (Gökyay, 1986, s. 55).

⁵ Pad-zehr: panzehir.

⁶ Cönk: Boyu eninden uzun olup uzunlamasına açılan yazma halk şiiri mecmuası (Ayverdi, 2010, s. 202).

⁷ Fersâyî: Bir tür İran kumaşı.

⁸ Dârâyî: Bir cins al ipek kumaş (Gökyay, 1986, s. 53).

⁹ Mumya: İran'da Şiraz bölgesinde bir dağdan çıkan madenî tuz. Çok değerli bir deva (Gökyay, 1986, s. 54).

hediyeleri, bir Kelâm-ı Kadîm, altın düğmeli mahramalar¹⁰, iki elbiselik süslü kadife, pamuktan mamul kumaşlar olarak kaydedilmiştir (Gelibolulu, 1996, s. 26-28).

Acem Şahı bunlardan başka Padişah Haremi için de hediyeler göndermiştir. Bunlar, iki çanta dolusu firuze hâkî, işlenmiş hokkadan pâd-zehr-i safî, renkli dokuz atlas ile dokuz kemha¹¹, süslenmiş dokuz takım kalıçe¹² olarak zikredilmiştir. Şahın kız kardeşi ise, saray hizmetçilerine, süslenmiş bir kutu içinde bir tomar kitap, altın kap içinde pâd-zehr, renkli dokuz atlas kumaş, iki nakışlı halı göndermiştir (Gelibolulu, 1996, s. 27-28).

Seyyid Lokman, bu düğünü minyatürlerle tasvir eden Şehinşahname'sinde, 1582 yılındaki Şehzade Mehmed'in 52 gün süren bu sünnet törenine katılmak üzere Osmanlı başkentine gelen İran elçisi İbrahim Han'ı tasvir eden iki resim yapmıştır. Bunlardan birinde elçi, Safevî Şahı ve hanedan mensuplarının yolladığı hediyeleri sunmaktadır. Bu resimlerde İran Şahının hediyelerinin takdimi tasvir edilmektedir. Bu resimlerde heyetin en başındakilerin ellerinde büyük boyutlu kitaplar taşıdıkları görülmektedir (Uluç, 2006, s. 486-487).

1582 yılında III. Murad'ın şehzadesi Mehmed için İstanbul'da düzenlenen saray düğünü gerek çağdaşları gerekse sonraki tarihçiler tarafından Osmanlı şenliklerinin en muhteşem, en uzun süre devam eden sünnet düğünü, hatta bazılarınca dünya tarihinin en muhteşem şenliği olarak görülmüştür (Purgstall, 1985, s. 2095; Leunclavius, 2019, s. 271; Nutku, 1987, s. 1,23; Stout, 1966, s. 48; Terzioğlu, 1995, s. 84, 96; Özdemir, 2016, s. 47; Arslan, 2002, s. 871). Bu düğüne çeşitli ülkelerden katılanların sayısının çokluğu ve getirilen hediyelerin zenginliği bu düğünün önceki ve sonrakilerden çok farklı olduğunu göstermektedir. Bu şenlikten önceki en büyük şenlik, 1539 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın Rüstem Paşa ile evlendiği düğündür. Bu düğünde Kanunî'nin şehzadeleri Bayezid ve Cihangir sünnet edilmişlerdir. Bu düğünde İran ve Türkistan'dan elçi ve hediye geldiğine dair bir bilgimiz yoktur. 1582 Şenliğinden sonra yapılan en muhteşem şenlik ise 1675 yılında Padişah IV. Mehmed'in kız kardeşi Hadice Sultan'ın İkinci Vezir Mustafa Paşa ile evlilik ve Şehzade Mustafa ve Ahmed'in sünnet düğünüdür. Bazı Osmanlı tarihleri bu düğünde bazı elçilerin hediye sunduklarını yazmaktadır, ancak İran ve Türkistan Hanlıklarından elçi ve hediye gönderildiğine dair bir kayıt yoktur (Silahdâr, 1928, s. 645; Mehmed Raşid, 1282, C. I, s. 323). Bu düğünde devlet idarecileri ve ulema tarafından hediye edilen kitapların çok büyük kısmı Kur'an-

¹⁰ Mahrama: Sofraya mahsus işleme, keten destimal (Gökyay, 1986, s. 54).

¹¹ Kemha: Türlü renklerde Şam ipeği (Gökyay, 1986, s. 53).

¹² Kalıçe: Küçük halı, halı seccâde (Ayverdi, 2010, s. 610).

ı Kerim ve diğer dinî eserlerdir. Ancak Nizamî'nin Hamse'si, Mevlâna'nın Mesnevî'si, Hafız-ı Şirâzî ve Şeyh Sadî'nin eserleri de hediyeler arasında yer almaktadır (Açıkgöz, 2019, s. 161-165).

Osmanlı Devleti'nin gücünü ve zenginliğini gösteren 1582 şenliğinin siyasî rekabetin bir vasıtası olduğu da anlaşılmaktadır. Bilhassa İran'la uzun süren savaşlar arasında yapılan bu düğüne Safevî Şahının gönderdiği mübalağalı hediyeler Osmanlı Devleti ile savaşları bitirmek isteyen İran tarafının isteğini göstermektedir. Önceki yıllarda Şah Tahmasb'ın en değerli kitaplarını "bize sulh gerek" diyerek Osmanlı'ya göndermesi açıkça bu durumu göstermektedir. Sonraki asırlarda artık bunlar kadar muhteşem şenliklere rastlamıyoruz. Bunun sebepleri arasında en mühimi devletin uzun süren savaşlarla iktisadî vaziyetinin bozulması olmalıdır. 1802 yılında Buhara Hanı'na name ile birlikte hediye gönderilmesi söz konusu olduğunda padişah III. Selim'in, hatt-ı hümayununda, "*hediye tertîb olunsun ve elçiye harçlık verilsin. Gerçi şân-ı devletdir lâkin bilmem nereden verilecek*" (Osmanlı, 1992, s. 104) demesi bu duruma işaret etmektedir.

Osmanlı kültürünün klasik çizgide standartlarının olduğu bu devirde bu şenlik estetik alanında da zirveyi teşkil etmiştir. Şenliği tasvir eden yerli ve yabancı şahitlerin yazdıkları bunu göstermektedir. Bu sünnet düğünü için bilhassa İran'dan gönderilen hediye kitaplar her iki ülkede İslâm kültür ve sanatında estetik bakımdan en yüksek dereceye ulaştığını göstermektedir. Hediye edilen kitapların İslâm medeniyetinde Türkçe şiirin zirvesini temsil eden Fuzulî, Ali Şîr Nevayî gibi şairlerden, İslâm minyatür sanatının zirvesi kabul edilen Bihzad'ın eserlerinden seçilmesi estetik anlayışında ortaklığın ve yüksek zevkin göstergesidir. Kendisi de kitapları seven bir şair olan III. Murad'a hediye edilen kitapların onun bu zevkini dikkate alarak seçildiği anlaşılmaktadır (Reindl-Kiel, 2009, s.44). Cülus merasimi ve barış görüşmeleri gibi başka vesilelerle Türkistan ve İran'dan gönderilen hediyeler arasında yer alan kitaplar, Türkistan ve İran saraylarının kültür seviyesi yanında bu alanda da rekabete işaret etmektedir. Bunun en bilinen misali Hüseyin Baykara'nın Herat'taki sarayında hizmet eden Ali Şîr Nevayî'nin gazellerinin, nazire yazılması için Osmanlı sarayına gönderilmesidir (Çavuşoğlu, 1976, s. 79). Osmanlı şüara tezkireleri Herat'ta Devletşah'ın yazdığı tezkire ile Ali Şîr Nevayî'nin yazdığı ilk Türkçe tezkire olan Mecâlisü'n-nefâis'i model olarak almışlardır. Anadolu'da ilk Tezkiretü-ş-şuarâ'yı yazan Sehî Bey bunu ifade etmiştir (İsen, 1997, s. 5-6, 17-18, 299). Türkiye kütüphanelerindeki Nevâyî yazmalarının çokluğu da bu konuda dikkati çekmektedir (Levend, 1958, s. 127-209). Karamanlı Nizâmî gibi bazı Osmanlı şairlerinin Çağatayca gazel yazdıkları bilinmektedir (Sertkaya, 1971, s. 172).

İran'dan hediye olarak gönderilen Firdevsî'nin Şehname'si, Genceli Nizamî'nin Hamse'si, Hafız Dîvanı, Molla Camî'nin Yusuf ile Züleyha'sı gibi eserlerin Osmanlı kültürünün ortak eserleri olması iki ülke arasındaki yakın temasların neticesinde olmuştur. Bu eserlerin ve benzerlerinin 1675 Şenliğinde Osmanlı idarecileri tarafından da hediye olarak seçilmesi (Hezarfen, 1998, s. 243; Reindl-Kiel, 2009, s. 82; Açıkgöz, 2019, s. 161-165) bu kültür yakınlığını gösteren delillerdendir. 1582 Şenliğinde, Özbek Hanı Abdullah Han'ın Osmanlı sarayına bir Osmanlı şairi olan Fuzulî'nin Şah u Geda mesnevîsini, İran Şahının da Fuzulî'nin Leyla vü Mecnun adlı eserini göndermesi kültür temasının ve yakınlaşmasının dikkate değer misalleridir.

İslâm medeniyetinin klasik eserlerinin hediyeler içerisinde büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu temaslar ve hediyeleşme İran ve Türkistan Türk kültürünün Osmanlı kültürüne tesirlerini kuvvetlendirerek ortak kültür değerlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Şirazlı Sadî'nin Bostan ve Gülistan adlı eserlerinin Osmanlı coğrafyasında en yaygın olarak okunan kitaplardan olması bunu gösterir. Osmanlı seçkinlerinin birbirlerine çeşitli vesilelerle Fars klasiklerini hediye olarak verdikleri bilinmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde on altıncı yüzyıl Safevî dönemine ait iki yüz adet kadar resimli elyazmasının bulunması da ortak kültürün bir göstergesi sayılabilir (Uluç, 2006, s. 474, 499-500). Timuroğulları ve Safevî saraylarında hizmet eden Heratlı minyatür sanatçısı Bihzad Osmanlı sanatçıları için de üstad kabul edilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferiyle Tebriz'i fethinden sonra Şah İsmail'in sarayında çalışan Horasan ve Tebrizli nakkaşları İstanbul sarayına göndermesi ile Herat-Tebriz ve İstanbul nakkaşhâne üslûpları harmanlanmıştır. Osmanlı sanatında uzun bir dönem uygulanan saz yolu üslûbu, saray nakkaşhânesinde XVI. asrın ilk yarısında Tebrizli Şahkulu tarafından ortaya çıkarılmıştır (Derman, 2012, s. 66-67; Mahir, 2005, s. 121-122). Topkapı Sarayı'nda bulunan minyatürlü eserler Safevî tesirlerine dair zengin misaller vermektedir (Çağman vd., 1996, 132-148; İnal, 1973, s. 497-529).

Sonuç

Osmanlı düğün şenliklerinin devletin kuruluşundan itibaren gittikçe gösterişli bir hale geldiği ve bu şenliklerde verilen hediyelerin değerinin de her asırda arttığı görülmektedir. İlk devirlerde komşu beyliklerin ve Mısır gibi komşu bir Müslüman devletin hükümdarının şenliğe davet edildiği bilinmektedir. III. Murad'ın 1582 şenliğine ise dünyanın çeşitli ülkelerinin hükümdarlarının davet edildikleri anlaşılmaktadır. Davet edilen hükümdarların kıymetli hediyeler göndererek kendi devletlerinin gücünü gösterdikleri görülmektedir. Kaynaklarımızın verdikleri bilgilere göre, İran Şahı ve Özbek Hanı gibi İslâm ülkeleri hükümdarlarından gelen hediyeler arasında kendi

lkelerinin değerli halı ve kumaşları yanında kitaplar büyük bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında bu ülkelerin ortak dinine ait kitap olan Kur'an-ı Kerim ilk sırayı almaktadır. Başka dinî kitaplar da gönderilmektedir. İslâm edebî kültürünün büyük temsilcileri Ali çir Nevayî, Genceli Nizamî, Fuzulî, Sadî-i şirazî ve Hafız-ı şirazî gibi şairlerin eserlerinin en çok hediye edilen kitaplar arasında yer aldıkları görülmektedir. Bu kitaplar kendi devirlerinin en yüksek estetik zevkini temsil eden tezhib ve minyatürlerle süsleniyordu. Osmanlı sanatkârlarının bu kitapların ve bunlarda görülen slpların tesirinde eserler ortaya koymaları hediyeleşmenin orta kültürü beslemedeki gücünü göstermektedir. Orta Asya kitap sanatlarının Osmanlı sanatlarındaki gelişmeyi nasıl hızlandırdığı bu kitapların incelenmesi ile görülmektedir. Sadî, Hafız gibi İnan şairlerinin eserlerinin bu şenliklerde Osmanlı idarecileri ve ilmiye mensupları tarafından da hediye olarak verilmesi ve sonraki asırlarda da ortak kültürün eserleri olarak yaygın olarak okunması hediyeleşmenin gücünü göstermektedir. Genceli Nizamî'nin Hamse'si gibi eserlerde ele alınan konuların Osmanlı şairleri tarafından yazılan kitaplarda tekrarlanması da bunu göstermektedir. İnan'dan gönderilen hediyeler arasında yer alan panzehir ise hükümdarların ve yakınlarının zehirlenme endişesi taşıdıklarını göstermektedir. Bunun için çeşitli vesilelerle gönderilen hediyeler arasında panzehir her zaman yer almaktadır. Gerek davetlilerin çokluğu ve getirdikleri hediyelerin miktarı ve değeri, gerekse düğünün 52 günlük süresi içinde yer alan gösteriler bu şenliğin, kaynakların belirttiği gibi Osmanlı şenliklerinin en muhteşemi olduğunu göstermektedir.

ıkar atışması: Yazar tarafından çıkar atışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- 📖 Topkapı Sarayı:
- 📖 TS.MA.d 154: Hazine-i Hümayun Defteri
- 📖 TS.MA.d 5649: Müfredat Defteri
- 📖 TS.MA.d 7856: Müfredat Defteri (iki defter)
- 📖 TS.MA.d 9614: Pişkeş Defteri
- 📖 Yayımlanmış Arşiv Vesikaları:
- 📖 Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Mnâsebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1680-1908 Yılları Arası). (1992). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi.

Yayınlar

- 📖 Açıkğöz, F. Ü. (2012). XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Açıkğöz, F. Ü. (2018). Osmanlı Devleti'nde Pîşkeş (XVII. Yüzyıl), *Turkish Studies*, 13 (24), 287-300.
- 📖 Açıkğöz, F. Ü. (2019). 154 Numaralı Pîşkeş Defterine Göre Padişah ve Şehzadelere Takdim Edilen İlmî Kitaplar (1675), *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/Özel, 2019, 155-168.
- 📖 Açıkğöz, F. Ü. (2020). Osmanlıda İktidarın Meşruiyeti Bağlamında 1582 Şenliğinde Esnaf Geçitleri, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/4, 1356-1368.
- 📖 And, M. (1959). *Kırk Gün Kırk Gece: Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunları*. İstanbul: Taç.
- 📖 And, M. (1982). *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- 📖 And, M. (2019). 16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam. İstanbul: Yapı Kredi.
- 📖 Arslan, M. (1999). *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- 📖 Arslan, M. (2000). 1675 Edirne Şenliği Üzerine Üç Önemli Eser ve Bu Eserlerdeki Hediyeler Bölümü, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*. İstanbul: Kitabevi, 575-591.
- 📖 Arslan, M. (2002). Osmanlı'da Bir Muhteşem Şenlik: Şehzade Sultan Mehmet'in (III. Mehmet) Sünnet Düğünü, *Türkler*. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca (Ed.). Ankara: Yeni Türkiye, 11, 871-886.
- 📖 Âşık Paşazâde. (2007). *Osmanoğullarının Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osmân*. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç (Haz.). İstanbul: Gökkuşbe.
- 📖 Atasoy, N. (1973). III. Murad Şehinşahnamesi, Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free Library'deki İki Minyatürlü Sayfa. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, V, 358-387.
- 📖 Atasoy, N. (1997). *Surname-i Hümayun: Düğün Kitabı*. İstanbul: Koçbank.
- 📖 Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.

- 📖 Babinger, F. (2003). Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı. Dost Körpe (Çev.). İstanbul: Oğlak.
- 📖 Baudier, M. Türklerin Padişâhı Büyük Senyör'ün Sarayı ile Saray Erkânına Dair Genel Tarih. Hikmet Geray (Çev.), TTK Tercüme D. N. 40/22.
- 📖 Boyraz, Ş. (1994). Surnâme-i Hümâyun'da Folklorik Unsurlar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- 📖 Boyraz, Ş. (1995). İlk Mensur Sûrnâme Müellifi: İntizâmî. Türklük Bilimi Araştırmaları, 1, 227-231.
- 📖 Çağman, F., Tanındı, Z. (1996). Remarks on Some Manuscripts from the Topkapi Palace Treasury in the Context of Ottoman-Safavid Relations. Muqarnas, 132-148.
- 📖 Chavannes, E. (2013). Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri, çev. Mustafa Koç, İstanbul: Selenge.
- 📖 Çavuşoğlu, M. (1976). Kanunî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerine Notlar, Atsız Armağanı içinde (s. 75-90). İstanbul: Ötügen.
- 📖 Derman, F. Ç. (2012). Tezhip Sanatında Üslûplar ve Sanatkârları, TDV İslâm Ansiklopedisi içinde, (Cilt. 41, s. 65-68). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- 📖 Durmuş, T. I. (2014). Siyasi Rekabetin Bir Enstrümanı Olarak Ortaçağda Sanat. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 12, 65-76.
- 📖 Durmuş, T. I. (2017). Surnamelerde Kaydedilen Hediye Kitaplar Üzerinden Osmanlı Edebi Hayatına Dair Düşünceler. Ahmet Kartal; Mehmet Mahur Tulum (Ed.). Mertol Tulum Kitabı içinde (s. 313-325). İstanbul: Sivrihisar Belediyesi.
- 📖 Ersan, M. (1999). Türkiye Selçuklularında Hediye ve Hediyeleşme I, Tarih İncelemeleri Dergisi, XIV, 65-77.
- 📖 Fatih Sultan Mehmed. (2018). Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Kronik.
- 📖 Gelibolulu Mustafa 'Âlî. (1996). Câmî'u'l-Buhur Der Mecâlis-i Sûr. Ali Öztekin (Edisyon kritik ve tahlil). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Gerlach, S. (2007). Türkiye Günlüğü 1573 1576, I. Kemal Beydilli (Ed.). Türkis Noyan (Çev.). İstanbul: Kitap.
- 📖 Gökyay, O. Ş. (1986). Bir Saltanat Düğünü. Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık-1, İstanbul, 21-55.

- 📖 İnal, G. (1973). Şah İsmail Devrinden Bir Şehname ve Sonraki Etkileri. İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Yıllığı, V, 497-529.
- 📖 Hezarfen Hüseyin Efendi. (1998). Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, haz. Sevim İlgürel (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 İsen, M. (1997). Ötelere Bir Ses: Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler. Ankara: Akçağ.
- 📖 Karaca, F. (2007). Pîşkeş, TDV İslâm Ansiklopedisi içinde, (Cilt 34, s. 294-296.). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- 📖 Kâşgarlı Mahmud. (2013). Divanü Lûgat-it-Türk, çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Korkmaz, G. E. (2004). Sûrnâmelerde 1582 Şenliği. (Yayımlanmamış Master Tezi). Bilkent Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Kütükoğlu, B. (1960). Şah I. Tahmasb'ın III. Murad'a Cülus Tebriki. İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, 11(15), 1-24.
- 📖 Leunclavius, J. (2019). Türk Milletinin Tarihi, Türkis Noyan (Çev.). İstanbul: Yeditepe.
- 📖 Levend, A. S. (1958). Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları, TDAY Belleten, VI/127, 127-209.
- 📖 Mahir, F. B. (2005). Minyatür, TDV İslâm Ansiklopedisi içinde, (Cilt. 30, s. 118-123). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- 📖 Mau-Tsai, L. (2019). Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, çev. Ersel Kayaoğlu, Deniz Banoğlu. İstanbul: Selenge.
- 📖 Mehmed Râşid. (1282). Tarih-i Râşid: Cilt III. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1282.
- 📖 Nizâmü'l-mülk (1982). Siyâset-nâme, haz. Mehmet Altay Köymen. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- 📖 Nutku, Ö. (1987). IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Ocak, D. (2006). XVI. Yüzyıl Osmanlı Şenliklerinin Siyasal Boyutları ve Gündelik Hayata Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 Oku, M. (2013) A Historical Study on the Royal Festivities in the Ottoman Empire: The Case of Circumcision Festival in 1582. (Dissertation). Graduate School Arts and Letters. Meiji University, Chiyoda.

- 📖 Oku, M. (2014). Sûr-ı Hümâyûn'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasî Kültürü: 1530 Şenliği ile 1582 Şenliği'nin Mukayesesi, CIEPO 19: Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları, 937-944.
- 📖 Oku, M. (2017). Late Sixteenth-Century Procurement of Personnel and Material Necessities for the Sur-i Hümayun: The 1582 Ottoman Royal Festival in Istanbul, Archivum Ottomanicum, 34, 49-62.
- 📖 Özaba, F. (2020). Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği Arasındaki Hediyeleşme / In the Light of Archive Documents Gift Exchange Between Ottoman Empire and Bukhara Emirate. Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi, 1, 197-215.
- 📖 Özdemir, M. (2016). Ferahi, Sûrnâme, Bir Özge Âlem. Ankara: Grafiker.
- 📖 Peçevî İbrahim Efendi. (1283). Târîh-i Peçevî: Cildi-i Sâni. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- 📖 Purgstall, J. V. H. (1985). Osmanlı Devleti Tarihi, C. VII, Mümin Çelik, Erol Kılıç (Haz.). İstanbul: Üçdal.
- 📖 Rahimov, E. (1995). Safevîlerin Türkiye'ye Hediye Gönderdiği Kitaplar. Türk Kültürü, 33(386), 344-352.
- 📖 Reindl-Kiel, H. (2009). Power and Submission: Gifting at Royal Circumcision Festivals in the Ottoman Empire (16th-18th Centuries), Turcica, 41, 37-88.
- 📖 Sertkaya, O. F. (1971). Osmanlı Şarhlerinin Çağatayca Şiirleri II, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 19, 171-184.
- 📖 Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa. (1928). Silahdâr Tarihi, I. cild (1065-1094). İstanbul: Devlet Matbaası.
- 📖 Stout, R. E. (1966). The Sur-i-Hümayun of Murad III: A Study of Ottoman Pageantry and Entertainment. (Dissertation). Ohio State University, Columbus.
- 📖 Tansuğ, S. (1993). Şenlikname Düzeni. İstanbul: Yapı Kredi.
- 📖 Tekin, T. (1998). Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk. İstanbul: Simurg.
- 📖 Terzioğlu, D. (1995). The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation. Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture, 12, 84-100.
- 📖 Turan, A. N. (2002). Bir Pişkeş Defteri İçin, OTAM, 13, 59-74.

- 📖 Uluç, L. (2006). Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar: XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- 📖 Uran, H. (1942). Üçüncü Sultan Mehmed'in Sünnet Düğünü. İstanbul: Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.
- 📖 Uzunçarşılı, İ. H. (1970). Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Extended Abstract

The weddings organized in the marriage of the daughters of the Ottoman sultans and the circumcisions of the princes aimed to show the magnificence and zeal of the Ottoman ruler to both his subjects and the rulers of the neighboring countries. Books are among the gifts sent from Turkestan and Iran on other occasions such as palace weddings, ceremonies and peace talks. The books chosen as gifts show the cultural level of the Turkestan and Iranian palaces. As a result of the close contacts between the two countries, the works of Firdavsi's Şehname, Ganjali Nizami's Hamse, Hafiz's Divan, and Molla Cami's books ensured cultural convergence. The fact that these books and similar ones were chosen as gifts by the Ottoman administrators in the 1675 Festival shows this. In the 1582 Festival, the Uzbek Khan Abdullah Khan's sending the Ottoman poet Fuzulî's Shah u Geda masnavi, and the Iranian Shah's Fuzuli's Leyla vü Mecnun sending to the Ottoman palace are remarkable examples of the cultural theme and rapprochement. In this article, guests from Turkistan and Iran and the gifts they bring to the palace wedding held in Istanbul in 1582 for Mehmed, the prince of Ottoman sultan Murad III, will be evaluated and it will be emphasized what these gifts mean in terms of political competition and cultural history.

The circumcision wedding organized by Murad III for his son Prince Mehmed is known as the most magnificent of the Ottoman weddings. Many states of Europe sent representatives to this festival. This festival, organized by Murad III for the circumcision of his son, Prince Mehmed, was in the 16th century. The famous historian of the century, Gelibolulu Mustafa Âlî, described it in verse and prose in his surname "Câmi'ü'l-Buhur Der Mecâlis-i Sûr". In Âlî's work, the gifts sent by foreign states to the Ottoman sultan are also written in detail. Accordingly, Uzbek Khan Abdullah Khan, Tatar Khan Muhammed Khan, Persian Shah Muhammed Huda-bende and his son Mirza Hamza Bin Huda-bende are also counted among those who sent gifts to the sultan.

The Qur'an and literary works occupy an important place among the gifts received from the rulers and administrators of Turkistan and Iran, in these festivals and other occasions such as enthronement congratulations. Gifting books

on such occasions is also an indicator of the competition between these countries. Cultural activities, including the patronage of art, stand out as an important element in the palaces that compete with each other in every field, and are supported by the competition for palace patronage in the fields of political struggle, literature, miniature and architecture. Undoubtedly, these gifts were very valuable for sultans such as Murad III, an artistic ruler who had a Turkish, Arabic and Persian divan. It is clear that those who sent these gifts took this issue into consideration. It is understood that such valuable gifts are seen as an occasion for peace as well as showing the high pleasure of the senders.

The books, which were given as gifts to the sultans, their relatives and high state administrators, provide valuable information in terms of understanding their cultural level and mentality of the period. The first of these books is the Quran. Other religious books such as Kitab-ı Buhari and classical works of Islamic culture poets and writers such as Nizami, Molla Cami, Mevlana Celaleddin-i Rumi, Sadi, Hafiz are chosen as gifts. Firdevsi's Shahnameh is also seen among the gifts presented to the rulers. The absence of books among the gifts from Russia and the rulers of European countries is explained by the difference in language and culture. The books sent by rulers such as the Shah of Iran and the Uzbek Khan were also products of high pleasure in terms of calligraphy, illumination and bookbinding. These refer to the aesthetic level of both senders and receivers.

The abundance of Persian divans among the books donated to the Ottoman palace shows the power of Persian as a literary language and the value given by the Ottoman rulers to the works written in this language. The books, which are among the gifts sent from Turkestan and Iran on other occasions such as the festivals enthronement ceremony and peace talks held in Istanbul for Mehmed, the son of Murad III, in 1582, show the cultural level of the palaces of Turkestan and Iran and the political rivalry between these countries. provides valuable information. Sending gifts to each other also served to get closer in the field of culture between these countries. It is seen that the classical works of Islamic civilization have a great place in gifts. These contacts and gift giving strengthened the influence of Turkistan Turkish culture on Ottoman culture and laid the groundwork for the formation of common cultural values.

An Iranian Intellectual in Istanbul: Mirza Malkum Khan and Reform Proposal for the Ottoman Arabic Alphabet

*İstanbul'da İranlı Bir Entelektüel: Mirza Malkum Han ve Osmanlı Arap Alfabeti
İçin Reform Teklifi*

Özhan KAPICI*

Abstract

Istanbul became a center that attracted reformist intellectuals from various Muslim lands in the Tanzimât era (1839-1876). Among these transregional cosmopolitan intellectuals were Mirza Malkum Khan and Mirza Fethali Akhundzâde, who revived a discussion on reforming the Arabic alphabet in the 1860s. They regarded the Ottoman capital as the center of the entire Muslim World to such an extent that the most suitable place to initiate a most radical and vital reform in the history of Islam until that day. Mirza Akhundzâde and Mirza Malkum Khan aimed to draw the attention of Iranian and Ottoman public opinion synchronously to an inevitable alphabet reform, and the latter tried to legitimize it through the imperial patent to promote his reform project. An Iranian intellectual of Armenian origin, Malkum made a vast political circle through the westernized bureaucratic elites in Istanbul to officially get the Sublime Porte to approve his reform project. This article examines Malkum Khan's political activities in Istanbul, around his reform project that the first alphabet reform project submitted to the Sublime Porte in light of Ottoman documents.

Keywords: *Mirza Malkum Khan, Mirza Fethali Akhundzâde, Arabic alphabet, Ottoman Script, Tanzimât.*

Özet

Tanzimât döneminde (1839-1876) İstanbul, farklı ülkelerden reformcu Müslüman entelektüelleri çeken bir merkez hâline geldi. Bu sınır-aşırı kozmopolit entelektüeller arasında, 1860'larda Arap alfabesinin islâm edilmesi üzerine bir tartışma başlatan Mirza Malkum Han ve Mirza Fethali Ahundzâde de vardır. O

* Asst. Prof. Hacettepe University, Ataturk Institute. ozhank@hacettepe.edu.tr,
ORCID NO: 0000-0001-6570-682X.

döneme kadar bir ölçüde İslâm tarihindeki en radikal ve hayatî reformu başlatmak için Osmanlı payitahtını bütün Müslüman dünyadaki en uygun merkez olarak görüyorlardı. Mirza Ahundzâde ve Mirza Malkum Han, Osmanlı ve İran kamuoyununun dikkatini eş zamanlı olarak kaçınılmaz bir alfabe ıslahına çekmeyi amaçladılar ve sonucusu, reform projesininin teşvik edilmesini Sultanın beratı yoluyla meşrûlaştırmayı denedi. Ermeni kökenli İranlı bir entelektüel olarak Malkum Han, reform projesini Bâbiâlî'ye resmî olarak kabul ettirmek için İstanbul'da Batılaşmış bürokratik seçkinler aracılığıyla geniş bir siyasi ağ oluşturdu. Bu makale Malkum Han'ın İstanbul'daki siyasi faaliyetlerini, Osmanlı Devleti'ne sunulmuş ilk somut alfabe ıslahı projesi etrafında, Osmanlı arşiv belgelerinin ışığında tetkik etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mirza Malkum Han, Mirza Fethali Ahundzâde, Arap alfabesi, Osmanlı yazısı, Tanzîmât.*

On the eve of World War I, a debate for a cultural reform embarked upon the Tanzîmât Era (1839-1876) reignited among intellectuals in the Ottoman Empire, where the public literacy rate was meager. As a result of these discussions in the press, Enver Pasha, Minister of War, attempted to apply a new letter system for the army that later became known as the military alphabet (*ordu elifbası*) in Turkish historiography. As distinct from the classical Ottoman script, this new method utilized a separated letter system (*hurûf-ı munfasıla*), where words are written as they are spoken, some letters are modified to match with Turkish vowels, and some new letters are also introduced when needed. The practical objective of such a reform was to help illiterate soldiers rapidly and accurately learn how to read and write. More importantly, the slightest margin of error in military correspondences in the wartimes must have been out of the question, especially in the battle zone. However, the existing alphabet was insufficient, especially in writing toponyms, proper nouns, or certain terminological words transmitted from foreign languages into Ottoman Turkish.¹

Before Enver Pasha's project, which was the first and the last implemented alphabet and orthographic reform in the Ottoman Empire, a group of intellectuals addressed the question in the press. In an article published in the *Yeni Yazı* (New Script) journal, the mouthpiece of the Association of Letters' Amendment (*İslah-ı Hurûf Cemiyeti*), the author advocated the method of separating letters (*hurûf-ı munfasıla*), while also proposing to amend some letters in the Ottoman alphabet (*Yeni Yazı* 1, 22 Rebiyüllâhir 1332/ 20 March 1914, p. 1). However, the journal mentioned no explicit reference of

¹ For a recent publication on the Ottoman military alphabet, see Karakuş (2018, pp.443-484).

inspiration for this new method. The letters published in *Yeni Yazı* were introduced to the readers as an ideal Turkish alphabet prepared by a committee with Gazi Ahmed Muhtar Pasha at the helm. The Members of the Committee, in their declaration, had taken the matter as a question of mass education. For the aimed reform, the alphabet needed to be revised through the ways such as the inclusion of new letters with unique shapes and Turkish vowels. The lack of a few Turkish vowels was one of the major defects of the Ottoman script caused by the structure of the Arabic alphabet. The focal points for the reform were as follows: first, how letters and figures would be aligned, and second, how the standardization of the letters used within the text would be. With this alphabet and script reform for the Turkish language, the committee expected reading and writing to spread to the illiterate masses.

On the other hand, the secondary reasons speculated by *Yeni Yazı* such as diversification and the aesthetic style of the letters were also factors. The Commission of Science (*Encümen-i İlmî*) argued that the letters must have their own apparent and specific shape and also decided that the letters should be written separately rather than adjoined, implying insistently that *hurûf-ı munfasıla* was inevitable for the mass education. Furthermore, the Association of Letters' Amendment (*İslah-ı Hurûf Cemiyeti*) published a sample of the alphabet designed for the readers (see appendix I). There are enough hints to think that the story of how this alphabet, which the members of the Science Commission claimed to have collected from the samples obtained with a two-year study, came into existence to date back to the last century (*Yeni Yazı*, p.2). Although they did not mention whom they were inspired by, it is clear that previous linguists such as Shemseddin Sami were among the scholars they inspired.²

When assessing the official historical narrative, it is seen that the transition to the Latin alphabet in 1928 resulted from many failed attempts to reform the alphabet and script since the Tanzîmât Era, in other words, the Kemalist alphabet revolution of 1928 is regarded as an inevitable reform in modern Turkey. Nevertheless, no experimented alphabet or script reform exists in the course of the Turkish modernization period, except Enver Pasha's partial try. Instead, this issue remained a series of projects lost in the vicious cycles of Ottoman bureaucracy. For the most part, conventional historiography maintains to address the alphabet revolution as a part of inevitable

² Shemseddin Sami Bey, is cited as the pioneer of reform in Turkish script. He was famous for his various studies in the relevant field since the Tanzimat Era and even designed an alphabet for Albanians using the Latin alphabet as a reference. See Trix (1999, pp.255-272)

westernization, on the one hand, the revisionist historiography comments on the transition to the Roman alphabet as a predilection regarding secular nation-state building on the other. The revisionist historiography refers to the alphabet and language revolution as one of the major components of the abolition of a cosmopolitan empire in the process of building a secular nation-state. It narrates this elimination as the most radical cultural split of the modern nation-state from the imperial heritage. Discussions on the alphabet are still popular among historians when addressing the continuities and ruptures in the history of modern Turkey and produce either historicist or ahistorical approaches through their point of historiographic standpoint.³

The initial debates on *elifba* emerged regardless of any nation-state vision among the Ottoman intellectuals for the Empire's fate.⁴ In Turkish national historiography, the retrospective narrative on the history of the alphabet issue includes exaggerated comments and speculative conclusions based on scant shreds of archival documents. The local and reductionist approach ignored the crucial contribution of the foreign Muslims of Iranian and Caucasian origin, who imported the alphabet question into the Ottoman Empire. However, the question of reforming the alphabet and script was regarded by Muslim intellectuals abroad as a common issue of the entire Muslim world, not only the Ottoman-Turkish, in the 19th century. They were Mirza Fethali Akhundzâde, a Caucasian official in Russian Empire, and Mirza Malkum Khan, an Iranian intellectual seeking political asylum in Istanbul, who first started the discussions on the alphabet reform in the Tanzimat period in the 1860s.

Origins of the Alphabet Question in the Ottoman Empire: Reformation or Replacement of the Arabic Alphabet

Until the mid-19th century, the attempts of the Ottoman elites to make the Turkish language easier to read and write focused on providing an infrastructure for building a modern bureaucracy and popularizing a modern education. Moreover, the advent of new communication instruments in the Ottoman Empire during the Crimean War prompted more explicitly disputes among the bureaucrats on how the telegraphic reports should have been scripted in Ottoman-Turkish. Therefore, the appearance of telegraphy became grounds for raising the alphabet question among the Ottoman reformers. The

³ For general information on this topic see and an all-encompassing bibliography see Ertem (1995, pp.39-44). Also for the discussions on alphabet change in general, see Lewis (1999, pp.27-34); Ülkütaşır (1973, pp.17-59).

⁴ For discussions on the alphabet in the Ottoman press, see (Yorulmaz, 1995).

first initiatives began with the proposals on possible facilitation and standardization in compliance with written and printed Turkish.⁵ It was soon realized, especially by Münif Efendi, an Ottoman intellectual-bureaucrat, that a reformation restricted only to the script would be inadequate in facilitating reading and writing in the educational system. The figure who drew Münif Efendi's attention to the alphabet issue was Mirza Fethali Akhundzāde⁶, a Caucasian Turkish-Tatar who served in Tbilisi under the Russian bureaucracy.⁷

Contrary to prevalent opinion in Turkish historiography, the idea of reformation in the alphabet and letters was initially not devised by Münif Efendi himself. However, an enlightened Ottoman bureaucrat, Münif Efendi, released Akhundzāde's proposal of alphabet reform to the public through the Ottoman Society for Science (Cemiyet-i İlmîye-yi Osmani).⁸ Following the

⁵ See Mardin (2000, p.264). A textbook was prepared following a new writing style and intonation, which made it easier to understand vowels such as *elif*, *vav*, and *i* that affect different utterances, by Mehmet Rushdi so that children could quickly learn calligraphy of various scripts in Ottoman Turkish without any instruction. In order to utter the sounds fitting Turkish using *Vav*, \vee and \wedge signs would be used. When put on the letter *u* or *ü*, when put under *o* or *ö* would be uttered. This simple combination facilitated the four different utterances of the *vav*. This new and simple type of reading, with other practical features, was the work of Fuad and Djevdet Pashas and was attributed to grammar prepared in 1851 (Bianchi, 1860, pp.335-336).

⁶ Akhundzāde was one of the pioneers of secularism in the Muslim world in the 19th century and among the top thinkers seeing religion as the primary barrier to social progress. During the formative period of his ideas, Akhundzāde was thought to have been indirectly affected by the philosophical arguments of the French enlightenment through the Russian and Orientalist intellectual milieu. (Sanjabi, 1995, 39). It is thus argued that the constitutionalist tendencies in Azerbaijan stemmed from the tacit intellectual atmosphere of opposition in Russia, and Akhundzāde's intellectual development rests on the cultural institutions in Russia. (Memedov, 1978, p.21). For an assessment from a nationalist interpretation, see Caferoğlu (1940, pp.69-85); For an effort to interrelate Mirza Akhundzāde and Münif Pasha from a modernist and progressive perspective, see Aydın (1990, pp.222-225).

⁷ For the most part, the analysis of consecutive proposals of Münif Efendi, Mirza Fethali Akhundzāde, and Mirza Malkum Khan on the alphabet reform in the 1860s remained limited to the press coverage. These examinations deprived of archival sources caused too much incorrect and incomplete information. For discussions in the press, see Tansel (1953, pp.223-249).

⁸ (Algar, 1969, p.116 It is clear that Akhundzāde was the first to raise the issue to Ottoman public opinion. With reference to Münif Efendi's own words in a volume of *Mecmuā-i Fünūn* in July 1863, one can assert that Akhundzāde personally made his proposal to the Sublime Porte: "Akhundzāde Fethali, who served for His Excellency Great Grand Duke Michel, Provincial Governor of Caucasia as his Muslim languages interpreter, came to Der-saadet (Istanbul)..." (Budak, 2011, p.259). For the Ottoman Society for Science see *Başkanlık Osmanlı Arşivi*, (BOA)..A.MKT.MHM.221/33 (24 Zi-l-ka'de 1277/ 3 Juin 1861). The alphabet question was one of the first topics discussed in the Ottoman Society for Science, whose primary mission was to promote science and education in the Ottoman realm.

transmission of the reform proposal to the Sublime Porte by the Russian Embassy in Istanbul, Akhundzāde visited Istanbul to present his new script method directly to the Tanzīmāt bureaucrats.⁹ The Sublime Porte assigned Münif Efendi as the head and founding member of the Ottoman Academy (*Encümen-i Dâniş*) to examine the proposal. One of the primary reasons why the Sublime Porte tasked Münif Efendi with such a reform project that covered the entire Muslim world must undoubtedly have been his excellent command of Arabic, Persian, and Turkish – also known as “the three languages” (*elsine-i selāse*).¹⁰ In his articles published in the 1860s, Münif Efendi proposed that punctuation with five new phonetic signs could also be a solution. Furthermore, the essential characters used to facilitate reading would be written in a row of letters. His reform proposal, inspired by Akhundzāde, also included writing and printing words using separated letters (*hurūf-ı mukatta*). In a conference held by the Ottoman Society for Science on May 1, 1862, Münif Efendi, referring to Akhundzāde’s proposal, opened some aspects of the issue to the discussion while adding his own views (Levend, 1960, pp. 254-267). Following the sessions held by the Society, the need for a script reform was unanimously agreed upon, and the content of the conference and the alphabet debate were shared with the public through two articles in *Mecmuā-yi Fünūn* (Journal of Sciences), the bulletin of the Society. In these articles, Münif Efendi proposed two options: the first was to keep the words in their original form while adding vowel points and introducing some new signs; the second was to use isolated letters while adding vowels between them as in foreign languages. He preferred the second alternative since the first would make reading and book printing more difficult (see Budak, 2004; Algar, p.116).

Münif Efendi was a fervent advocate of adopting new technologies such as telegraphy by the Sublime Porte. During the days he shed light on alphabet reform through the Ottoman Society for Science, he penned pieces that introduced and promoted the electric telegraph (Davison, 1990, p.140-141). It was not only Akhundzāde’s proposal that sparked a discussion among the Ottoman bureaucrats about the alphabet and script reform but also the introduction of the telegraph as a new medium of communication.¹¹ However,

⁹BOA.HR.MKT.453/61 (*Hijri* 5 Rebiü'l-âhir 1280/ 19 September 1863). The Sublime Porte awarded Akhundzāde with the *Mejidiye* order in the fourth degree for his inventing (*ihtirā'*) and composing (*te'lif*) a book on the new script (*cedīd hatt*).

¹⁰ Besides, he is considered to know German, French, English and Greek (Türkgeldi, 2013, p.358).

¹¹ The Ottoman bureaucracy needed a new form of the script due to this new communication tool, and a recent publication discusses it around the question of telegraphy and typography. (Kuzuoğlu, 2020, p.415-418).

the stimulus for an alphabet reform was not confined to the development of the printing press and the telegraph's introduction into the Empire. First of all, the bureaucratic elite evaluated this multidimensional issue under the question of literacy and education. Before the advent of telegraphy, in the first phase of the Tanzimât period, a transformation in the style of the script of the Ottoman bureaucracy was already underway. (Akyıldız, 1995, pp.220-237). After all these overlapping problems, a dispute between the French officials in Ottoman postal service and the Turkish bureaucrats on how the telegraphic signs should be scripted was temporarily resolved by printing the signs with Arabic letters in compliance with Turkish spelling. Additionally, in the Ottoman Ministry of Foreign Affairs correspondences during the 1860s, it was observed that telegraphic codes were sometimes converted into Turkish using the Roman alphabet.¹² As such, the Ottoman bureaucracy typically pursued the pattern of French-Turkish transcription. The telegraphs were translated, if required, by the officials using the French-Turkish transcription method, including the accent sign, such as the following: *üç/utch*, *başıbozuk/bachi-bozouk*, *veyāhād/ve-ia hout*, *irāde/iradé*, *āliyyeleri/aliéléri*. For such a method, there were available to use several dictionaries and grammatical textbooks in French orientalist philology.¹³ In the bureaucratic correspondences, the transcription of Arabic letters into the Latin alphabet became a more frequently practiced method in the last quarter of the 19th century than in the earlier period of the Tanzimat.¹⁴ Practical needs of the bureaucracy and the recruitment of foreigners as communication officers in Ottoman civil service during the Tanzimât Era are the likely reasons for some official documents inscribed in Turkish using the Latin alphabet. It would be inappropriate to

¹² Due to various telegraphic communication problems, some foreign cablers were using the French language during the transfer of cablegrams to the Ottoman Empire. In 1856, communication in French using the Latin alphabet was replaced by Turkish communication in Arabic letters. (Yazıcı, 1983, p.755-756). For instance, it was recorded that some copies of telegraphs from the Governor of Belgrade (*Muhâfız-ı Belgrad*) dated 1867 were transcribed in Turkish using Roman letters. It is plausible to think that this was related to practical needs and the presence of foreign telegraph officers. BOA.HR.SYS.1403/4. see., attc 2. Nevertheless, while the telegraphs were still being scripted using Arabic letters, it was still hard to interpret foreign officers' preference to record some Turkish documents using the Roman alphabet since the mid-1860s, when the debate on the script preoccupied the bureaucratic agenda, beyond that of a practical solution instead of learning Ottoman-Turkish.

¹³ When the telegraph was introduced in the Ottoman Empire, there was an entrenched transcription method both in grammar textbooks and dictionaries. For example, one of the most frequently referred sources for transcription methods into Turkish was a grammar textbook of the Paris School of Oriental Languages. see, Dubeux (1856, pp.1-12).

¹⁴ For relevant examples, see BOA.HR.TO. 531/42; 534/100; 550/63; 553/26; 553/28.

approach the heated debates on letters and spelling in the second half of the 19th century without considering the correspondence problems that arose due to new technology and bureaucratic transformation. The first debates had concentrated on spelling well before the alphabet reform.

Understanding the debate on script and alphabet in the Muslim World of the 19th century requires a closer look at the deep interaction between the Muslims of the Ottoman Empire, Iran, and Russia. Such interaction resulted from the circulation of ideas and intellectuals as well as refugees. The Ottoman capital was a center of attraction for intellectuals from all over the Muslim world during the second half of the century. Istanbul became an asylum for intellectuals, such as Mirza Malkum Khan, Mirza Aga Khan Kirmanī, and Sayyid Djmal al-Dīn Afghani, who all once opposed the regimes of their countries. As remarked by Homa Nategh, the first of these intellectuals was an Armenian by origin, the second was a *Babi*, and the third was a heretic (Nategh, 1993, p.45). Therefore, the agendum of Ottoman-Iranian relations during the 1860s was not only on border issues but also on political and religious asylum seekers.¹⁵ In the meantime, the ideology of Panislamism (*ittihād-ı Islām*), which promoted a joint action and cultural union of the Muslim world, was in fervent demand among these transregional Muslims. Panislamism later gained a more political form and content, evolving into an official diplomatic strategy.¹⁶ Istanbul was also the center that attracted Russian Muslims who were escaping from the Tsarist autocracy and the reformist Muslims in Russia, known as the *Djedidists*. Among the intellectual refugees coming to Ottoman soil from Iran and Russia, some were affected by the constitutionalist movements in Europe.¹⁷ In short, the reformist ideas were in circulation across the Ottoman Empire, Russia, and Iran in the second half of the century, and unofficial intermediaries were often on the stage. One of the non-Ottoman Muslims who influenced Istanbul's intellectual life in the second half of the century was Mirza Fath Ali Akhundzāde (Akhundov).

Akhundzāde, while serving the provincial bureaucracy of Tbilisi with the rank of captain in the 1850s, focused on the issue of reforming the Arabic

¹⁵ *Babis* were the major group among those coming from Iran to Turkey since they were in opposition to the Shah regime. The Sublime Porte settled these political and religious refugees in various regions by surveilling them. They even interrogated some Iranian dissidents who were suspected of causing unrest in Istanbul or other cities. BOA.HR.SYS.2930/106; İ.MMS.36/1475; BOA.A.MKT.MHM. 422/77.

¹⁶ On Iranian Panislamism see Kia (1996, pp.30-52).

¹⁷ For a comparison of constitutionalist movements in the Ottoman Empire and Iran, see Zarinebaf (2008, p.168-169).

script and sent a reform petition to the Sublime Porte through the Russian Embassy in Istanbul (Rüstemli, 2016, p.163). He was also an interpreter in prestigious Russian scientific institutions, such as the Imperial Geographical Society, and even he became a member of the Archeological Commission in 1864 (Memedov, p.30).

It is plausible that Akhundzāde's ideas on reforming the Arabic alphabet and spelling took their inspiration from the reformation that the Russian language had undergone since the era of Peter the Great.¹⁸ In addition to his intellectual background, his time in Caucasia must have pushed him to such a mission since the scientific institutions of Imperial Russia were carrying out investigations on the languages of Caucasian people and performing transcription studies on scripts and alphabets (Jersild, 2002, p.80-81). The "taming by education" project was one of the approaches adopted to integrate the conquered Muslim societies into the imperial system following Catherine the Great. Russian autocracy cooperated with educated Muslims in bureaucratic and scientific institutions to provide Caucasian peoples with a modern script and alphabet in the 19th century. Various applications made by Akhundzāde to Russian provincial authorities in Tbilisi during his time as an official show that his initial pursuit was to create a body of literature specific to the Turkic people in Caucasia and that he began to think on the issue of letter and spelling as well. In a petition that he submitted to the provincial administration in Caucasia in 1853, he stated that before the Russians arrived in the region, the Muslim and Turkic (*Tatar*) peoples could not develop pure and specific literature due to Iranian and Ottoman influences in the region. At the end of this search, he again presented his new *elifba* design to the local administration in Caucasia; in his successive petition dated September 23, 1857, he touched upon spelling and the alphabet issues. Akhundzāde, who started his argument concerning the shortcomings of the Muslim alphabet, stressed that this alphabet was almost similar to hieroglyphic. Many letters that were needed to utter all sounds in the words were absent in the alphabet. Furthermore, many vowels would not be written with the consonants that should be uttered when enunciating those vowels; instead, the readers were expected to estimate them on their own. It took readers years to specialize in accurately guessing these words and this caused them to waste valuable time. One of the main reasons for this default is that many letters were similar in shape and definable only by dots. Furthermore, many dots omitted by scribes

¹⁸ Akhundzāde regarded Peter the Great as exemplary progressive enlightened monarchs like Louis XIV and Friedrich the Great (Sanjabi, p. 58; Ahundov, 2009, p.63-64)

were expected to be guessed by readers. Because of this difficulty in spelling, Muslims' literacy rates remained extremely low; according to Akhundzāde, Muslim children hated *elifba* just like algebra and could not acquire a command of the written language even after many years of education, while Muslim women were almost illiterate. Therefore, he realized that this spelling and alphabet could not last forever and a change in the alphabet was inevitable. In his new alphabet design, Akhundzāde considered discarding all the dots, adding new vowels, and inventing esthetic and unique figures. For each letter, in this sense, besides inventing a special figure without using dots, he also created punctuation marks for clarity in spelling and meaning; thus, designing methods to easily teach reading and writing to those who were willing to learn. To this end, he set up new practical alphabets in Arabic, Persian, and Turkish-Tartaric, which were not wholly dissimilar to the previous versions, but compliant with each of these languages' characters. He was aware that Muslim statesmen might disapprove of such an alphabet change that would revolutionize Muslim literature since it could render millions of books useless. Akhundzāde first presented his alphabet reform proposal to the Consulate General of Iran in Tbilisi; if Iran would not dare to accept such a "revolution," he stated that he would also offer his proposal to the Sublime Porte.¹⁹

Iran's response was not favorable; therefore, Akhundzāde sought to present his proposal in Persian to the Sublime Porte through Apollinariï Petrovich Buteneff, the Russian chargé d'affaires in Istanbul. His goal was to have the project come up for discussion as his private proposal. Should his proposal be accepted, he decided to ask for one-fifth of the publisher's revenue for the duration of fifteen years as a reward.²⁰ Having spent considerable effort on the alphabet issue after 1857, Akhundzāde was willing to send his project to European governments and orientalists in both Russia and Europe (Akhundov, 1963, p.22; 2005, p.45-46). He thus aimed to raise the issue to the public in countries with influential orientalist schools, as well as colonies with Muslim populations.

¹⁹ For all his thoughts, see Akhundov (1963, pp.14-16); (*Dokladnaia Zapiska Kapitana Mirzy Fet-Ali Akhundova*) ; Akhundzade (2005, pp. 15-19; 30-38). He developed all these arguments deriving from his life experience. See "Arabca, Farsca ve Türkceden İbaret Olan İslam Dillerinin Yazısı Üçün Yeni Elifba"

²⁰ He requested this sum of money transferred to him via the Russian Embassy in Istanbul (Akhundov, 1963, p.17, 21) (*V vıysokiy divan blistatelnoi party ot kapitana Mirzy Feth-Ali Akhundova*, 12 Novembre 1857); (Akhundzade, *Mektublar*, 2005, p.37-38).

Akhundzāde's correspondences demonstrate that he tried to carry out the reform project with the Russian administration's approval and knowledge. However, his intention to present the project to the British, French, Austrian, and Prussian administrations shows that he believed that his reform project could be actualized globally – namely in the entire Muslim world with the help of European powers and Muslim states. Briefly stated, he imagined the use of a single alphabet in the entire Muslim World. Though he wanted to present the proposal to Istanbul in person in 1857, it was not possible for him to do so until 1863. However, it is likely that he was able to communicate his proposal to Istanbul in advance of this date, as Mūnif Efendi had opened a discussion on the issue to the Community by 1863. Akhundzāde believed that it was only the Caliphate who could resolve the alphabet issue and that Istanbul was the only city appropriate to be the center of such a historic reform.²¹

The primary arguments of *Elifbā-i Jadīd* (New Alphabet), in which Akhundzāde formulated his views on the alphabet and spelling, were the elimination of the *elifba*'s shortcomings, paired with the need for intellectual innovation and educational reform in the East. This argument converged on the scientific narrative of Russian imperial policy toward Caucasia. Akhundzāde emphasized that the alphabet firstly needed to be simplified in order to increase literacy rates. Many letters in the alphabet were similar to each other, and they could only be distinguished with a series of dots; therefore, when a dot is misplaced or mistakenly skipped, the word's letters became difficult for the children to understand and consequently, the texts were misread by the reader. Hence, dots were needed to write the words, but it was impossible to do this without lifting the pen. Second, except for three tense/lax vowels, other vowels were not scripted but were spoken when read. Third, there was a specific problem with the letter *kaf*. The "kaf" in Arabic was spoken often as "nun" and "n" in Turkish; however, it was spoken as both "k" and "g" in Persian. Akhundzāde pointed out such shortcomings of the Arabic alphabet and presented his alphabet with two fundamental changes. First, all dots would be discarded, and specific signs and lines would be added, which would aid fluent writing by enabling the writer not to lift the pen. Second, to facilitate and ensure accurate pronunciation, short and long *harekes* would be added to the end of each letter (Kia, 1995, p.429-430; Algar, *op. cit.*, 117-118. Also, Ahundzāde, 2005, pp.15-19). The idea of a standard alphabet and script

²¹ (Ahundzāde, 2005, p.17). Although this letter was dated back to 1857 by Azerbaijani historians, its date is supposed to be 1860 since he wrote that he presented his project to the Science Society and it "was not taken notice of." For details see Akpınar (1980, pp.35-37).

based on establishing a common cultural platform across the Muslim world came to Istanbul with his project.

Akhundzāde travelled to Istanbul in May 1863 (Ahundov, 1963, pp.24-25; Akpınar, pp. 38-39). It was reported that his suggestion on the alphabet was transmitted to Grand Vizier Āli Pasha through the Russian Embassy. The proposal was submitted to the Ottoman Society for Science. As a result of its review, the Society disapproved of Akhundzāde's proposal as it could cause ancient Islamic works to fade away and it did not allow for a gradual transition due to its difficulty to print.²² Rather than an immediate and total change in the Arabic alphabet, he thought that the old elifba should be kept in the curriculum for a transition; nevertheless, the objection stemmed from the Society's potentially perceiving Akhundzāde's proposal as a total alphabet change, instead of a reform (Akpınar, p.126). Meanwhile, Mirza Malkum Khan, who was corresponding with Akhundzāde, had just visited Istanbul (Memedov, pp.133-134).

Malkum Khan's Reform Project in the Arabic Alphabet

Malkum Khan (Hovsep Melkuments), who had passed away in Switzerland on July 13, 1908, ten days before the promulgation of the Second Constitutional Era (*İkinci Meşrûtiyet*) in the Ottoman Empire, during which the debates on the alphabet and script reform resumed in Istanbul, was from an Armenian Catholic family, who later converted to Islam. In his last years, he could see that his views on parliamentary government and constitutionalism in the Islamic world were realized both in Iran and the Ottoman Empire. Whether the notions of citizenship and representative government can reconcile with Islamic political precepts had been discussed among the Muslim intellectuals, one of whom is Malkum, throughout the 19th century (Balaghi, 328). Malkum Khan's influence in the history of Iranian modernization is comparable to Namık Kemal's influence in the Ottoman modernization in terms of their ideals of constitutionalism and representative government. Both of them were in search of reconciliation between classical Islāmic political thought and modern liberal political ideals.²³ Malkum, who got acquainted with Freemasonry during his studies in *École Polytechnique*, became a follower of positivism, liberalism

²² (Lewis, p.45; Ülkütaşır, pp.18-19; Algar, 1969, p.118). Indeed, Akhundzāde was aware that his task was challenging from its beginning because when his alphabet would be fully implemented, the existing printing scheme would go under the risk of losing all its function. See Ahundov (1963, pp.23-24).

²³ For Malkum's impact to the Iranian intellectual history see Karabulut (2020, pp.7-27).

and Saint-Simonian proto-socialism (Siedel, 2018, p.329). Since the years he had been living in Paris, he was influenced by positivism, particularly concerning the principles of separation of powers, the domain of individual activity, and the belief in the need for progress. Having been influenced by the course of Westernization of Ottoman Empire in *Tanzīmāt*, Malkum believed to have a lot in common with Iran and saw Turkey as a model for Western-oriented progress. Afterward, he proposed that the Tehran government implement similar reforms. He also held the view that Muslims could progress under the leadership of enlightened monarchs, similar to Russian tsars. He also held the view that Muslims could progress under the leadership of enlightened monarchs, similar to Russian tsars.²⁴ Qajar Iran and the Ottoman Empire had similar experiences within the context of westernization from the point of political notions in the 19th century. The concepts of *Nizām-i jadīd* and *Tanzīmāt* not only reflected a particular reform period but also became the crucial discourses for westernization in both Muslim countries. Malkum's intellectual evolution into cosmopolitanism can be traced throughout his lifetime in Julfa, Paris, Teheran, Istanbul, and London in the second half of the 19th century (see Hamid Algar, 2005, pp.164-166). The views that religious influence hindered historical progress in the entire Muslim world were in line with his positivist approach of the 19th century (Algar, 1969, p.118; Seidel, pp.329-331). However, he explains this influence in a letter addressed to General Ignatiev, Russian Minister (1864-1867) and Ambassador (1867-1877) in Istanbul. In his opinion, the Quran is perfectly compatible with modern civilization, but the Muslim clergy precludes harmony between Islam and civilization.²⁵

Following his education in the Samuel Moorat College in Paris, Malkum worked under Mirza Farrukh Khan as a counselor and dragoman in the Iranian diplomatic representations in Europe. He was the second counselor in the Iranian mission when Sultan Abdulmecid received Mirza Farrukh Khan during the mission's visit to Istanbul in October-November 1856 (*Journal de Constantinople*, 3 Novembre 1856). Moreover, during his times in Paris, Malkum established intimate relations with the Orientalist circles in Europe.²⁶ Returning to Iran, he affiliated with the *Dār al-Funūn* and also founded a

²⁴ (Kamrane, 1990, pp.79-80). He was recruited in *Dār al-Funūn* (Polytechnic) after his return to Teheran.

²⁵ *Gosudarstvennyi arkhiv Rossiiskoi Federatsii* (GARF), fond 730, opis 1, delo 3367, list 3 (2 February 1868).

²⁶ He was affiliated with the *Société Orientale de France* (*Revue de l'Orient de l'Algérie et des Colonies*, 1860, p.459).

Masonic lodge, the House of Oblivion (*Farāmūshkhānahā*).²⁷ Because of the reform proposals that he presented to Shah shortly after the lodge's inauguration, Malkum Khan aroused suspicion around himself and he was sent into exile in Baghdad after the lodge was disbanded in 1861.²⁸ He was among the Iranian opponents seeking asylum in the Ottoman Empire during the Tanzīmāt Era. As a result of Malkum's request and the reaction of the Iranian government, the Sublime Porte considered the regional situation and decided to invite him to Istanbul in the summer of 1862.²⁹

Malkum Khan, arrived in Istanbul via Diyarbakir and Trabzon after a challenging journey, and lived there until 1872.³⁰ The Sublime Porte treated him generously and met all his requirements since his entry to "the well-protected domains."³¹ Even though he claimed that he had left his country through legal procedures and continued his relations with the Iranian Ministry of Foreign Affairs, Malkum Khan was accepted to "the well-protected domains" as a political exile.³² He formed close relationships with Akhundzāde, as well as with Ottoman reformist bureaucrats of the Tanzīmāt Era, such as Münif and Fuad Pashas, thanks to the pro-Western bureaucratic elite who protected enlightened and pro-Westernization Muslim intellectuals in Istanbul (Karabulut, 2017, p.59). There was concern that Malkum Khan could be involved in anti-Iranian activities, and therefore, to put him on probation, the Iranian government employed him as a counselor in the Embassy for a limited-time in 1864. Malkum Khan attended the *Conférence Sanitaire Internationale*,

²⁷ (Ekhtiar, 2001, pp.156-157). The *Dār al-Funūn* was established in 1851 in Iran, five years later than the Ottoman *Dār ul-Fünūn* was founded. The freemasonry in the Ottoman Empire it started to develop after 1850 in the *Tanzīmāt* period (Dumont, 1989, p.151).

²⁸ On his coming to Baghdad; BOA.I.HR.194/10954. The lodge and its founder Malkum Khan were charged with spreading Republican ideas in Iran and were suspected of plotting a *coup d'état* (Anarkulova, p.70-71) See also Algar (1970, 276-296). In some sources, the Lodge is stated to have been influenced by Carbonari Lodge in Istanbul (Nategh, p.50). The Carbonari lodge was also active in Istanbul during the post-Crimean War period (Musardo 2015).

²⁹ BOA.İ.HR.194/10954. HR.MKT.412/84 (*Hijri* 22 Safer 1279/ 19 August 1862/); 405/19 (*Hijri* 6 Safer 1279/ 3 August 1862). The Sublime Porte funded his travel expenses. It was understood that Malkum had an intimate relation with Haydar Efendi, Ottoman minister in Teheran. Haydar Efendi conveyed Malkum's requests to the Sublime Porte (Mismar, 1892, p.137). As stated by Charles Mismar, Iranian religious exiles and reformists had gathered in Bagdad around Malkum Khan. His father Mirza Yā'qūb Khan was also in Istanbul in the meantime.

³⁰ BOA.HR.SYS.4/18.Malkum got ill in Mardin and requested money from the Sublime Porte and his treatment. His requests were all satisfied. BOA.HR.MKT.401/19 (*Hijri* 5 Muharrem 1279/ 3 July 1862).

³¹ BOA.HR.MKT.403/36 (*Hijri* 19 Muharrem 1279/ 17 July 1862/).

³² For his exile, see BOA.İ.HR.194/10954, leaf 1.

organized in Istanbul to discuss epidemic cholera in 1866 as the representative of Iran. To prevent the cholera epidemic that had spread from Southeastern Asia to Near East in 1865, Malkum Khan proposed temporary prohibition on Muslim *Hajj* at the Conference, but his proposal caused negative reactions of the Ottoman delegation.³³ Although he had to leave his post in 1868, he maintained a close relationship with Mirza Huseyin Khan, who was the Iranian Minister in Istanbul. When Mirza Huseyin Khan returned to Iran as *Sadrzam* after 1871, he assigned Malkum as the Iranian representative to London for a duration of sixteen years (Fereshten, 1970, p.39).

During his time in Istanbul, Kececizāde Fuad Pasha supported Malkum's attempt to acquire Ottoman citizenship and to serve the Sublime Porte. Fuad Pasha also put Malkum on salary and provided him a mansion in Rumelihisari.³⁴ Malkum's neighbors were composed of prominent intellectuals and bureaucrats of the Tanzimāt Era, such as Ahmed Vefik Pasha. While Fuad Pasha was willing to recruit Malkum Khan in the Ottoman Ministry of Foreign Affairs, Mehmed Emin Āli Pasha doubted the exiled Iranian and Freemason and objected to his involvement into Ottoman service.³⁵ The existing studies hitherto have not clearly revealed Malkum Khan's activities and connections in Istanbul, yet it is clear that he developed close relations with influential circles. It can be seen from some of his letters that Nicolas Prosper Bourée, then French Ambassador in Istanbul, and Malkum Khan had been friends since Bourée's tenure in Teheran. Furthermore, when all circles in Tehran were ready for war with the Ottomans during the Crimean War, he was a proponent of a shift in Iran's foreign policy and conveyed the proposal for an alliance

³³ For considerations which were presented by Malkum Khan and Dr.Savas Bey, see Koloğlu (2005, pp.144-146); Huber (2006, p.463). The Sublime Porte rewarded him with the *Mejidiyye* order in the second degree for his service at the Conference. BOA.İ.HR.231/13618 (26 Safer 1285/ 18 June 1868).

³⁴ BOA.HR.MKT.659/81 (*Hijri* 18 Rebiü'l-āhir 1286/ 28 July 1869); İ.HR.334/21466 (*Hijri* 12 Rebiü'l-āhir 1286/ 22 July 1869). His salary was 5000 *guruh*. Akhundzāde, *Mektublar*, 256-257.

³⁵ Malkum's relation with the elite circles of Istanbul was close, and in particular, he was akin to Armenian elites in Istanbul. Algar writes that Malkum married Henriette in 1864, Arakel Bey Topchubahi's daughter from the renowned Armenian families of Istanbul. Nevertheless, he should be Arakel *Barutchubashi* and his daughter, Herika, Mirza Malkum's wife (Tuğlacı, 1993, 227-228). Malkum Khan would be acquainted with the Dadian family during his times in Paris. Hamid Algar also mentions that Malkum was awarded the rank of *Pasha*. There is not such a record in the Ottoman archives however, Malkum was rewarded with the imperial order in the second degree and second rank of officialdom. BOA.İ.HR.231/1632 (*Hijri* 27 Muharrem 1285/ 20 May 1868;); HR.MKT.615/42 (*Hijri* 8 Safer 1285/ 31 May 1868;). Sultan Abdülhamid II will grant the Ottoman order in the first degree to Malkum Khan, Iranian Ambassador in London. BOA.İ.DH. 1016/ 80164 (22 Rebi'l-āhir 1304/ 18 January 1887).

between the Ottoman Empire and Iran to Bourée in person, who in turn dictated the terms of the alliance. Malkum admitted that he pursued Iran's interests rather than those of the Ottoman Empire in his subsequent personal diplomatic initiatives. Subsequently, he also recommended Iranian officials several times to abandon their traditional understanding of a rapprochement with the Ottoman Empire.³⁶ Much as Malkum advocated for this alliance, it never occurred because of diplomatic discontinuities between Iran and the Ottoman Empire. His intimate relations with Bourée continued throughout their time in Istanbul. It is understood that Malkum desired to revive the diminishing French influence in the Near East after the 1870s. He even criticized Bourée's successor in Istanbul, who pursued policies against France's progressive ideas. In his letter to Bourée, he stressed that France could have no friends in the Near East other than the educated and enlightened class. Moreover, he reported that, contrary to France's more progressive stance, Bourée's successor pursued Catholic-oriented policies and had even stated that they could not talk about anything except Catholicism. Malkum expressed his desire to preserve the French influence and to counter the increasing Russian influence in the Near East. Malkum and Bourée continued to exchange letters even after Bourée left Istanbul, and he kept sending informative letters to Bourée on Istanbul's policies.³⁷

It is understood that Malkum had a positive attitude towards reformist bureaucrats such as Āli and Fuad Pashas; however, by the end of 1871, he sounded as though he had lost hope for the future of the Ottoman Empire. In one of his letters to Bourée, Malkum acknowledged that Āli and Fuad Pashas were the only hopes for realizing his ideas, and it was impossible to think of radical reforms without them.³⁸ According to some resources, Āli and Fuad Pasha's political testaments, which are still suspicious in authenticity, were written originally by Malkum Khan.³⁹ While Malkum does not provide much

³⁶ *Bibliothèque nationale de France* (BNF), Département des Manuscrits, N.A.F. 22920 (Nicolas Prosper Bourée), folio 294, (Malcom à Bourée, no date). I am grateful to Sinan Kunalp for sharing Malkum's letters to Bourée in his possession.

³⁷ BNF, folio 237-238; 247-248. (Malcom to Bourée, Hissar, 7 December 1870; 16 August 1871).

³⁸ BNF, folio 296. (From Malcom to Bourée).

³⁹ As referred in a study on this subject Malkum Khan, not much appreciated by Āli Pasha, knowingly wrote a testament after the death of Fuad Pasha, who showed more courtesy to him. However, Āli Pasha's attitude towards him remained unchanged. Therefore, he wrote a separate testament to defame Āli Pasha after his death. Ebuzziya Tevfik inarguably expresses that it was Fuad Pasha rather than Āli Pasha who was more appreciative of Malkum Khan and that was why he wrote the famous testament of Fuad Pasha that appeared in *Levand Herald* (Aydoğdu, p.196-197). Even though the diplomatic missions of the era stressed that this so-called testament was

detail on this brochure, many witnesses – including Reshad Fuad Bey, Fuad Pasha’s grandson – claim that the aforementioned political testament was written by Malkum Khan, as though it had been Fuad Pasha’s. However, the narrative “despotic state” on Iran, firm beliefs on progressivism, and many similar ideas raise doubts as to whether that the real author of this testament was Malkum himself.⁴⁰ His last letter to Bourée reflects his pessimism for the future of reforms in Turkey, which was probably due to his disappointment from many years of unsuccessful attempts on such reforms.

Malkum Khan’s alphabet reform project was his most prominent venture during his time in Istanbul, but he was also known to have prepared three reform pamphlets: *Mebde-yi Terakki*, *Sheyh ve Vezir*, and *Dastgāh-ı Dīvān*.⁴¹ Malkum’s source of inspiration for alphabet reform is not clearly known, but it is possible that he was inspired by his father, Mīrzā Yā’qūb Khan who had worked as a dragoman for the Iranian embassy, Akhundzāde, Münif Pasha or all three. Malkum’s leading role in the introduction and foundation of the telegraph, which could have encouraged him on forming a new alphabet, is also well-known (Algar, 1973, 40). The introduction of telegraphic communication to Iran sparked a debate for the Arabic alphabet as it did in the Ottoman Empire.

However, it should be firstly noted that scholars did not examine Malkum’s petitions and his first alphabet prototype, which was proposed to the Sublime Porte (Algar, 1969, 119). Since Malkum was in close ties with Akhundzāde, he was likely to be influenced by him. After Malkum presented his project on the alphabet reform to the Sublime Porte in the year 1868,⁴² he renounced Iranian

not authentic and probably written by someone else, many ideas in the text mostly converge with Fuad Pasha’s vision. *The National Archives, Foreign Office* (TNA), 78/2078, No 423 (From Henry Elliot to Lord Clarendo, 4 October 1869). However, claims which asserted that the author of pretended testaments was Malkum Khan are still controversial. At least it is more reasonable that the author of Āli Pasha’s political testament was French journalist and turcophile Charles Mismar who was Malkum’s ideological fellow in Istanbul. See BOA.Y.A.HUS.278/10 (2 Muharrem 1311/ 16 July 1893).

⁴⁰ Türkeldi, *op. cit.*, 139. On the other hand, for the content of the testaments, see Engin D. Akarlı, *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Āli ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyetnâmeleri*, (Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları), 1978. The issue of to whom the testaments of Pashas belong is an old debate. Davison (1959, pp.119-136). For an analysis collecting different allegations on the testament, also see Algar (1973, pp.73-77).

⁴¹ In *Şeyh ve Vezir*, he discussed the need for an alphabet reform (Algar, pp.67-68).

⁴² BOA. A.MKT.MHM.427/45 (Hijri 2 Şaban 1285/ 23 November 1868). *Hurûf-ı müstemelenin tebdil-i şekl ve hey’eti hakkında bâzı ifâdeyi ve imtiyâz i’tâsı istidâsını hâvi Mikail Malkum Han tarafından verilen varakanın tercümesi manzâr-ı vâlâları buyurulmak üzere leffen irsâl kılınması...”*

subjecthood and acquired the Ottoman's with the second grade of civil officialdom. His admission to the Ottoman subjecthood was to facilitate his initiative, and the Sublime Porte, who appreciated his knowledge and wisdom at the moment, put Malkum Khan on the salary.⁴³ The following year, in a letter to Khalil Bey, Counsellor of Ministry of Foreign Affairs in the Sublime Porte, Malkum wrote that he could bring his desire and request for a new alphabet system to the attention of the Grand Vizier Āli Pasha.⁴⁴ In addition, after Fuad Pasha's death, Malkum Khan sought the support of Khalil Sherif Pasha, who was then the Counsellor of the Ottoman Ministry of Foreign Affairs and a significant figure in the Ottoman bureaucracy.

Malkum Khan admitted that he regretted submitting his previous plan to the Council of State (*Shūrā-i Devlet*) because he argued that the officials failed to understand this new alphabet system. They must have thought that Malkum Khan was seeking to impose this system, which could have been manipulated as a heretical innovation. However, according to Malkum Khan, it would be sufficient to remind these persons the fact that there was a Turkish press but printed in Greek or Armenian alphabets. He also added that an exclusive privilege is demanded as result of a condition in which the expenses of a necessary innovation could not be supported.

It looks as if his primary aim was to acquire a kind of copyright of his alphabet and script designs rather than get the Ottoman bureaucracy to adopt them. As reported by Mirza Malkum, they had engraved a dozen of new alphabets, some of which were known by the Sultan. Malkum attached the first phase of his reform and the final form of his proposal to his letter by adding the first modification could gradually excel within a specific system and the first phase would start with the independent use of letters within the system of isolated letters (*hurūf-ı munfasıla*). The most conspicuous point in his project was the last phase, where the dots in separate letters system were preserved, while the shapes of some letters were being changed. However, not all vowels were included in the word structure.⁴⁵

Malkum had already defended the project in the presence of the Council of State and the Assembly of Education and stated that he would gladly elaborate on the details of this gradual transition in person if requested. From his perspective, this was a great reform project without any inconveniences he

⁴³ BOA.HR.238/14144 (Rebiü'l-âhir/ 21 July 1869).

⁴⁴ Khalil Bey was also the founding president of the Ottoman Society for Science. BOA.İ.DH.472/31671, leaf 2. (Hijri 8 Shevval 1277/ 19 April 1861).

⁴⁵ His prototype included samples of both the first and last phase. See Appendices 3-4.

offered to the Sublime Porte. Even if this proposal were to be rejected, the patent of special privilege (*imtiyāz berāti*) would pave the way for more fortunate initiatives in the future. He expected that the Sublime Porte would not discourage a person whose efforts would undoubtedly be appreciated by patriotic intellectuals.⁴⁶

In his long report to the Grand Vizier, it becomes clear that behind his initiatives lay the fact that he saw the backwardness of the Muslims as a problem generated by the writing system. His report features these introductory lines: "Sir, after our long analysis in which we compared our Asian institutions with their European equivalents, I was convinced that Muslim communities, with their current script systems, cannot attain the level of European civilization and education." He said that "it is no use reviving herewith the countless facts flowing from various sources that would support this big truth."⁴⁷ In light of existing realities, he believed that the script and alphabet systems were the primary reasons why Muslim communities lagged behind in Europe. According to him, if Muslims were to attain European civilization, they should first start by changing their script systems and alphabets. Malkum, emphasizing the role of script in the backwardness of the East, argued that he had spent almost two decades in search of a new system of script and alphabet. He modified all the characters with all the shapes, found out all possible types of new forms, and get them engraved and formed many alphabets. Afterwards, he wrote to Sultan Abdulaziz indicating that after his long experience, he believed that the issue was finally resolved. Having found the theory, all remained to be done was to apply it. He had no doubt that the Sublime Porte would provide the funds needed to offer the advantages of such a new script system, which could be smoothly implemented in all Muslim countries. Based on his discourse with Sultan, he would have to bear this cost with his own insufficient resources if the Sublime Porte chose not to fund him. To cover such a cost with minimal loss, Malkum hoped that the Sublime Porte would issue him the patent of privilege. In line with this purpose, he felt compelled to summarize the new system to the Sultan briefly. In his system, instead of joining, connecting, and thus printing the letters, separate lines of characters would be used as it was in Europe. Vowels would be included gradually, and the modifications required to have the entire alphabet were envisaged. In other words, a complete and specific alphabet would be primarily obtained through an isolated letter system and

⁴⁶ BOA.HR.SYS.1869-C/4, leaf 3 (4 January 1869)

⁴⁷ BOA.HR.SYS.1869-C/5, leaf 4.

the introduction of vowels. The concessions which Malkom demanded were: 1) Whomever the inventor or the patent owner was, he would enjoy the right to use this system to his own benefit across the Empire, as well as the right to use it to print books or periodicals of Arabic, Persian, or Turkish origin, based on the system he invented, under the existing law. 2) The copyright owner would enjoy publishing one or more newspapers in the languages mentioned above, based on his system, under the existing law. 3) The duration for the patent of special privilege and the copyright would be 50 years, and during this period, the inventor or the copyright owner (or the legal heirs thereof) would be eligible to transfer this concession to whomsoever they contracted with. Malkum believed that in case he had been successful, he would have provided the most outstanding service to Muslim peoples hitherto.⁴⁸

Malkum Khan, while submitting these applications to the Sublime Porte, also looked to exchange letters and ideas with Akhundzāde. However, as Hamid Algar noted, his views differed from Akhundzāde in some respects: he envisioned that the reduction of all letters to a single form (the existing isolated form) would be implemented without the junction and elimination of the varying shapes of letters.⁴⁹ In one of his letters, Akhundzāde stated that he liked the shapes of letters and the isolated letter system in the sample presented by Malkum to the Sublime Porte. However, he complained that the dots would persist, for *ī'rābs* the signs would equal the position of words, and not all nine vowels would be added to the letters. Even though reducing the same voices to a single letter was appreciated, Akhundzāde also disapproved of preserving the old and ugly letter shapes instead of creating new ones. Moreover, Akhundzāde was against a gradual transition to a new alphabet and objected to gradually joining the vowels with consonants because in his opinion Malkum's isolated letter system would cause difficulties, hindering fluent and easy writing, which have to be fundamentals of an alphabet reform. According to Akhundzāde, if writing still were to be from right to the leftward and rotating the pen could not help complete a word at once, or even half of it, the speed would be impaired. Since using the isolated letter system would require lifting the pen, one hour would be needed to write a one-page script. Therefore, Akhundzāde presented his reform proposal to the Iranian government, including his objections to Malkum's alphabet. In the last draft, one of the major disagreements between Malkum and Akhundzāde was the adjacent writing of vowels and consonants. That is to say, Akhundzāde was

⁴⁸ BOA.HR.SYS.1869-C/5, leaf 4; HR.TO 451/11 ((30 October 1868).

⁴⁹ For the differences between them on grammar, see Algar (1963, pp.119-120).

now a vocal critic of an absolute isolated script system. Akhundzāde proposed his own system for writing manuscripts and Malkum's for printing, on the condition that the dots would be totally scrapped and newly created shapes for vowels would be added to the row of consonants. Akhundzāde believed that they could still design a new alphabet within the framework of their principles, even if Iran rejected his proposal. His way of thinking that the printing letters of Malkum were very beautiful and appropriate, and they should be used in printing, provided that his points mentioned above were applied. He told Malkum that he should enlighten the Ottomans, and regarded this as a mission because they would achieve their goal if the Sublime Porte approved their project, and reiterated that an isolated letter system would create difficulties for writing from right to left. Believing that his fellow's proposal was certain to be perceived as radical by Muslim statesmen, Akhundzāde wondered whether Malkum had considered a script system written from left to right, like those used in Europe (See Akhundzāde, 2005, pp.87-89). Malkum's idea of changing the text line's direction was undoubtedly revolutionary for the Muslim script system. The Ottomans were also doubtful of such an intention, just as Akhundzade was.

In the same period, Malkum Khan and Akhundzāde were also striving to persuade Iran to adopt alphabet reform. However, their failure to convince the Ottomans to approve the reform would fit for nothing due to the Iranian imitation of the Ottoman reforms in the recent past. On the other hand, in a letter he sent to Akhundzāde after Āli Pasha's death in 1871, by emphasizing that he was a good friend of the late Āli Pasha, Malkum claimed that he wrote a brochure in French for one of the Pasha's far-sighted French assistants. Malkum had printed it on behalf of the deceased Grand Vizier, and stated that it was read across Europe, and also claimed that the brochure consisted entirely of their own ideas and that he had collected the best evidence needed for Akhundzāde's purpose.⁵⁰ This brochure which was mentioned to Bourée had been written by Charles Mismar, a French journalist for *La Turquie*

⁵⁰ (Akhundzāde, p.239). A letter is dated 16 September 1870 Āli Pasha died on 7 September 1871. Meanwhile, Malkum mentioned a French who lived in İstanbul and a British gentleman who spent some time in Mumbai. They were now favoring a change in the Muslim alphabet, and the British one supported him from London. This man who devoted himself to this task without seeking any personal benefit published some propaganda articles in İstanbul's various newspapers. Malkum also stated that this British man wrote a book on this issue and printed it while dedicating the book to Mirza Malkum without his knowledge. Namely, in Malkum's own words, there were too many persons around striving for reform or change in the Arabic alphabet and Turkish script. Charles Mismar, a French journalist and private advisor of Grand Vizier, also proposed in a mémoire to him a reform of the Arabic alphabet. See Strauss (1999, p.288).

(Strauss, 2008, p.137). Mismar, the pioneer figure of Western origin on the alphabet reform in the Muslim world, addressed a *mémoire* in which he pleaded and propagated Malkum's ideas to Grand Vizier.⁵¹ The French adventurer also believed that the alphabet and language questions were the primary cause of Muslim backwardness.⁵² The assertion that "the cause of oriental immobility" arises from the Arabic "syllabic" alphabet gained support among positivists in Istanbul.⁵³ Malkum Khan, while referring to a group supporting his project, also mentioned two influential and hostile ministers who were waging continuous anti-reform propaganda through religion in Istanbul. He also wrote that Āli Pasha was leaning towards alphabet reform in his last years; however, his health conditions and the rumors that were spreading around prevented him from providing direct support (Akhundzāde, p.240). He wrote the letter in the days when his reform efforts remained inconclusive due to lack of public opinion in Istanbul.

In 1870, when Malkum was propagating Akhundzāde's ideas in Istanbul, Ottoman journalists and intellectuals joined the debate. Both Ali Suavi and Namik Kemal published two critiques on Malkum's reform project in their journals (Algar, 1969, p.120-121). Namik Kemal's article, aligning with the Ottoman bureaucratic views and criticizing the idea of transitioning to a new alphabet for various reasons, was a response to a Persian letter sent to him. First, he was concerned that the new alphabet could cause a cultural shift; secondly, it would make all previous written cultural legacies irrelevant, and third that it would force all current written literature to be rewritten. Contrary to Malkum Khan, Namik Kemal argued that the question of education could not be reduced to the alphabet issue. Kemal refuted Malkum's arguments adducing the European languages, primary education in Europe, and highlighting Islam's glorious days. He entirely deprecated the cause-and-effect relations between the Arabic alphabet and Muslim backwardness inferred by Akhundzāde and Malkum. Therefore, he was firmly against changing the shapes of letters and reforming the alphabet. On the other hand, referring to

⁵¹ (Mismar, pp.136-137). "*Pendant plusieurs années, je vis le pere et le fils presque journellement. Tous deux étaient les plus grands générateurs d'idées que j'ai connus.*" Mismar wrote about Malkum and his father Yā'qūb Khan in his reminiscences as intimate friends and admired to Yā'qūb Khan.

⁵² (Georgeon, 1992, pp.93-121). Malkum and Mismar had similar approaches toward positivism, and it appears that both played a crucial role in the introduction of positivism to the Ottoman Empire in the Tanzimāt era.

⁵³ (Mismar, 1870, pp.346-348). In his *mémoire* which was addressed to Āli Pasha on 2 March 1869 and entitled as "Cause de l'immobilité Orientale", Mismar propagated Malkum's ideals.

his progressive stance, Namık Kemal stressed that he favored a minor script project, involving partial but coherent reform instead of changing the alphabet. The reform designed by Kemal would be possible by using dots to add new letters to Turkish instead of changing the Arabic letters or their shapes.⁵⁴ Namık Kemal found Malkum's proposal "extreme," and thought it would challenge the Ottoman cultural reformation limits. Therefore, he believed that this alphabet issue should be addressed with limited intervention and without crossing cultural boundaries.

Fuad Pasha passed away on February 12, 1969, while Malkum's alphabet reform efforts were underway. Meanwhile, his appeal was being assessed by the Council of State, Public Works Department (*Nāfia Dāiresi*). It was reiterated that the Sublime Porte had some objections regarding Malkum's proposal on reforming the script and alphabet. However, Malkum "overstepped his limits" by using "inappropriate wording" and attempted to question and challenge the Council of Education and the Council of State's decisions, so his actions angered members of the Commission. According to the members of the Commission, his petition even included some humiliating expressions and as an inevitable result of all, the Sublime Porte ultimately notified Malkum that his requests were declined.⁵⁵ In the minutes of the Council of State, it was reaffirmed that Malkum's thesis, advocating the current script and alphabet was inhibiting progress, was disapproved after it was discussed at the Interior Department of the Council. The document also reiterated that abandoning the current script and alphabet would risk understanding and interpreting the written culture of the past. Still, another commission was charged to discuss his patent request. The Sublime Porte considered that once this privilege demanded by Malkum was issued, it would bind the government to hinder printing books using this alphabet without the consent of the patent of special privilege owner (*sahib-i imtiyāz*). The Ottoman government was aware that even though they could stop illicit publishing of this alphabet and script within the Empire's borders, it would be impossible to prevent publishing with this alphabet in Iran or India. It was concluded that the Sublime Porte would sacrifice too much and face difficulties in surveilling and controlling the inflow of these illicit works to the Empire. Moreover, if they took responsibility, they would be the object of the beforementioned problems. It was decided that a

⁵⁴ (*Hürriyet*, 23 August 1869, No. 14). Namık Kemal's proposal was not to design a new alphabet, but to use the *harekes* by addressing their shortcomings, placing them within the words, to cut the letters (*taktî*) and omitting the letters with no Turkish pronunciation and create a special shape for forms such as *kâf-ı yâyi* that cannot be written.

⁵⁵ BOA.ŞD.205/19, leaf 1 (19 Muharrem 1287/21 April 1870).

request for such a concession would not even be taken into consideration. On the other hand, Malkum Khan was informed to be able to use the letters without any concession or special privilege, besides with no terms and conditions (*bilā-kayd u şurūt*).⁵⁶

The issue was discussed and assessed at the Education Department of Council of State as well. From the council minutes, it is understood that Malkum requested some amount of capital for printing new books in his alphabet and proposed reprinting books in Turkish, Arabic, and Persian with newly designed letters, with a fifty-year patent issued to him. The department members stated that the claim that the current letters hindered progress was refuted with reference to the glorious past of the Islamic civilization (*hutūt-ı müstemelenin māni-yi terakki olması iddiāsı mecruh olduğu...*). Moreover, adopting a new script system would make it impossible to understand the Islamic civilization's centuries-old literature (*kütüb ve te'lifütin ve senedāt ve sicillātın miiftāh-ı istihrācını izāya çalışmak...*). This response was also the main point emphasized by all institutions of the Sublime Porte. It was also deemed unacceptable for the government to provide financial aid to a 'hazardous practice camouflaged as reform.' However, a special privilege could be issued to print alphabet fascicles using various calligraphies unless decided otherwise, and further permission was needed to publish newspapers under the current circumstances. In other words, the Sublime Porte avoided any legal and financial responsibility regarding this case. In their response to Malkum Khan's application, Ottoman bureaucrats acknowledged the fact that the use and array of Arabic letters were, to some extent, challenging. However, as they argued that learning and practice gradually led to habit and talent and they thought reading and interpreting the phrases created natural or spontaneous rules. Along with the abovementioned concerns, it was unclear whether the effort in introducing new letters and a new system to the people would be appreciated by the public or not. Furthermore, the Sublime Porte opposed the reform proposal arguing that should the new alphabet come into force, then the government would be obliged to rewrite and reprint all the educational material and literature, including books and booklets in new letters and current literature would be out of use. Regarding copyright concessions, as per Malkum's statements and examples, he planned gradually transforming the current script to a final form resembling Latin and Armenian letters. To his plan, first of all, current letters would be isolated and combined with *harekes* in word compositions, keeping their original shapes. Afterward, they would be

⁵⁶ BOA.ŞD.205/19, leaf 3.

cut into pieces of syllables or clusters. This cutting method (*usûl-i taktî*) could not be regarded as a new invention (*ihtirâ*), considering it was also used in Turkish telegraphic communication. Therefore, although the copyright would be limited only to mentioned letters, the owners of consecutive innovations could make a claim on the same copyright, as it was not hard to change and modify the shapes of the letters. The main problem here was the possibility of the circulation and spreading of documents composed with these letters across the Ottoman land, meaning difficulty for the government to control. Even though the Assembly of Education acknowledged in their minutes that the conflict caused by other alphabets was not significant, it was concluded that a precedent could not be set, and therefore, the demand for a privilege for such initiatives was disapproved by a majority vote. In other words, Tanzimat's bureaucrats were concerned that issuing copyright to this alphabet would set a precedent for other alphabet types in the future. Looking into Malkum's applications and drafts for alphabet reform, it was understood that he was inspired by Armenian and Latin letters when restructuring the Muslim alphabet. Such interpretations must have formed the basis of the Sublime Porte's unfavorable reply. Malkum often claims in his letters that his proposal was denied as it was seen as "infidelity" (Algar, 1969, 122). However, in the documents notifying him of the negative response, such a pretext was not clearly mentioned.

Malkum Khan, in a letter he wrote to Grand Vizier after his applications were rejected, raised objections against the decision of the Sublime Porte.⁵⁷ In his letter titled "On Reforming the Letters of Syllables," (*Hurûf-ı Hecâ-yı İslahâta Dâir*) he described his proposal as an "invention" that contained many details he felt obliged to explain this to the Ottoman government. As previously emphasized by Akhundzâde on multiple occasions, Malkum Khan insisted upon his previous view that it was the Muslims' destiny to be overtaken by non-Muslim people if they kept using the existing letter system. He claimed that he had spent two decades thinking on the issue, and finally made up his mind in the last two years. He also admitted that he needed at least twenty thousand *liras* to apply this new method, and proposed that either this cost would be covered directly by the government or granted to him through a subsidy. To this end, he lodged his application to both the Council of State and the Assembly of Education. However, both institutions declined him, stating that the Ottoman government did not need such a method but that Mirza Malkum was free to apply his method for his purposes through his resources.

⁵⁷ BOA.HR.SYS.1869-C/5, leaf 2.

By stating that he was free to apply the method, the government left him in an impossible position. He insisted on being granted a copyright ownership to prevent his new method from being plagiarized; otherwise, it would be impossible to cover and compensate for the amount needed. Oddly enough, introducing similar new projects could cost five hundred *liras*, while another entrepreneur could achieve it for only forty cents. If no prerogative or concession had been issued to such inventions, the twenty thousand *liras* would have been squandered even if the project had succeeded. Therefore, no capital owner would attempt such a project without such a copyright concession, no matter how useful it was for society. In fact, Malkum advocated intellectual property rights and privileges be officially granted to the inventors by the government. To him, the Assembly of Education and the Council of State, by rejecting his proposals and refraining from issuing the copyright concession, scrapped this new method before it was introduced. Mirza Malkum, in questioning whether his new method threatened the interests of some circles, was aware that this method posed no threat to any person or state, as evidenced by the fact that they permitted him to apply this method for personal use. It is apparent that these institutions were confused with the certificates of *berāt* and *imtiyāznâme*; therefore, Malkum was treated as though he had requested for the concession to use the railways and forests. They thought Malkum had requested the right to use this alphabet and script method. Indeed, Malkum claimed that what he requested was just an imperial patent of invention, an ordinary document just to register it.

It can be also observed that Mirza Malkum further elaborated on this issue and supported it with examples from Europe. The patents (*berāt*) were being issued for all types of inventions by the European governments, ranging from matchboxes to the most advanced machines. It is understood that the patent of the invention he requested was a type of intellectual property right. Malkum also added that he did not ask for final approval of his system; at that moment, his only point was to obtain the patent. However, the term patent had negative connotations in the minds of the Ottoman bureaucrats so that these bodies rejected his request without even officially negotiating it, instead, stating “your method is not fit for the need” (*usūlünüz matlubā muvāfık değildir*). In developed countries, the Government was not interested in the value of a method or innovation however worthless it was. The patents were unexceptionally issued to innovations and inventions, regardless of whether they were good or bad, feasible or unfeasible. Once an imperial patent of invention had been issued, it was incumbent on the third person to defend his own interests. When investigating Malkum’s example, fifty patents were

issued for a balloon rudder, and a total of fourteen thousand patents were issued in the United States that year, with a further ten thousand in Europe. While this was the case in the advanced nations of the West, there was just a single patent request in the Ottoman Empire that year, and it was rejected by two grand institutions, claiming that the method did not comply with the character and disposition (*tabīat ve mizāc*) of the Empire. "One day this case will be shown statistically" saying Malkum Khan now claimed that he spent more than three thousand liras to inscribe a set of letters and to test the basics of this new method. He demanded the Ottoman Empire approve the inscribed letters and his other works; he was not asking for additional money in return, but just a permission to finalize what he had started. Although all Muslim nations had only one type of inscribed syllable letters, he was ready to inscribe eleven types of letters and proposed this to the Ottoman government to prove that he sought no personal benefit in return. He questioned why such a work, which would put no cost on the Government and serve Muslim nations, was being hindered. From his point of view, it was understood that the absence of a scheme in which the Government legally guarantees the intellectual property rights of inventions was one of the major barriers to produce new ideas and innovations. On the other hand, if this method was to be adopted, his success would be evident, and he was ready to present this new alphabet and script to the Sublime Porte for free. Malkum contended that the Sublime Porte could have just issued a simple patent even if it had assessed the method useless or even harmful. He saw this alternative as the best path both for himself and the Sublime Porte. When future Muslim generations read his letter, he concluded that their opinion on these two institutions, which procrastinated on this proposal for two years and then finally rejected it, could be more or less anticipated (Algar, 122).

It was inferred that Malkum, who specially requested his petitions not be submitted to those who were not open to new ideas, failed to gain anything from all these attempts. The assessments of the Sublime Porte and the Council of State on Malkum's plea, which is dated February 16, 1870, clearly reflected that the Ottoman officials did not accept the argument that the transition to a new alphabet would remove one of the major barriers to progress. According to those running the institutions of culture and education, abandoning the old rules of alphabet and script would mean losing the key to understanding the current books, works, documents, and records and would result in many difficulties and problems in cultural and educational life. In essence, the Tanzimat Era bureaucracy, citing various concerns, disapproved of the

adoption and use of such a reform, as it believed that the Arabic alphabet and Ottoman script were historical links to Islamic civilization.⁵⁸

In a letter addressed to the office of Grand Vizier, dated 7 May 1870, Malkum renewed his request as such “kindly appealing to the patent of privilege (*berât-ı imtiyâz*) for my humble personage.” In his petition to the Ministry of Education, he asserted that the new method was not only for the Ottoman-Turkish but also for other eastern languages (Albanian, Afghan, and Mongolian languages), which have no specific alphabet. This method allowed writing in Turkish, French, Greek, Persian, and all other known languages. He even printed a sample pamphlet attached to his letter, as he was trying to convince the Sublime Porte. He nevertheless felt the need to explain this new method: merely writing and printing the primary letters in an isolated and orderly fashion while inserting and removing the *harekes* to and from the word structure. To prevent any wrongdoings, he sought no approval or appreciation by the Sublime Porte regarding his method; instead, he sought a sixty-year patent. Malkum Khan believed that issuing a patent for the new script style he had invented would bring no harm to any other third party.⁵⁹

In a document from the Council of State to the Ministry of Foreign Affairs, it was stated that Malkum Khan had requested a patent of concession for sixty-years, and the matter had been referred to the Public Works Department of the Council (Nafiâ Dâiresi) for assessment. In the document it is stressed that he just needed the imperial patent to register his invention, rather than the approval of this method by the government. However, as per the Ottoman legislation that was in effect at that time, the application of patent was rejected due to the fact that the method was “not aimed for industrial development.”⁶⁰ It was clear that Malkum’s request was related to scientific property rights, which would be introduced in the years to come, yet the current legislation of the time had no provisions on this matter. Therefore, the Sublime Porte notified Malkum of its final decision.⁶¹

Although existing laws on concessions and privileges were in effect, in the Ottoman Empire, inventions and innovations were rewarded in the form of medals, ranks, and salary. Until the Law on Patent of Inventions came on the scene, the Ottoman Empire took the issue within the context of concessions

⁵⁸ BOA.ŞD.205/19, leaf 4. (15 Zilkâde 1286/ 16 February 1870).

⁵⁹ BOA.HR.TO. 452/78. (7 May 1870).

⁶⁰ BOA.ŞD.2392/31. (29 Safer 1287/24 Mayıs 1870). “*berâ-ı imtiyâz îtâsını istilzâm eden muhterât-ı sanayiye i’dâdına dâhil olmadığı...*”

⁶¹ BOA.A.MKT.MHM.439/7.

(*imtiyāz*). For the concession, the top criterion was an obvious benefit and contribution to the economy; the other was the certainty or substantial likelihood of its applicability and the last one was that the concession would not be issued at the expense of public loss, and it would not create a monopoly. The application process was as follows: the application was to be filed with the Ministry of Trade and Public Works (*Ticāret ve Nafiā Nezāreti*), and the inventor would introduce his invention in person with its drawings or plan and would prove its benefit, working principles, and applicability for the following three months.⁶² The Ottoman government rewarded even foreign inventions as long as they were beneficial to humanity. In a move similar to European governments, the most famous example of which was rewarding Samuel Mors, an American who invented the machine used in all telegraph offices, for his outstanding service to humankind.⁶³

Therefore, it was out of the question that the Ottoman Empire would not reward inventions. In light of this, Malkum Khan's problem was probably related to a patent of the invention (*brévet d'invention*). The real issue that challenged Malkum (which he was unable to tackle) was no legislation on intellectual property rights until 1879, even though concessions had been issued for some inventions (Akay, pp.34-36). Another problem was that as the Sublime Porte did not view the alphabet as an invention, they did not take the issue within the context of industrial property rights. Even though the Sublime Porte acknowledged that there existed no decree regarding inventions related to the industrial property rights, it issued patents of innovation or patent of special privilege to prevent potential grievances from applicants.⁶⁴ Malkum's applications were all rejected by the Sublime Porte, and as he failed to convince the Sublime Porte, he sought to appeal to public opinion during his one-year stay in Istanbul. When his efforts did not come out well, he returned to Iran and continued his work on reforming the alphabet for the rest of his life.⁶⁵

⁶² This usually resulted in the issuance of a 15-year concession (Akay, 2015, pp.31-32).

⁶³ BOA.İ.HR.153/8120 29 Receb1274/ 15 March 1858); Mors's letter of gratitude dated 15 September 1858; BOA.İ.HR.161.161/8587. (03 Rebüyyülahir 1275/ 10 November 1858).

⁶⁴ Indeed, almost in the same years, a person named Schneider, who requested a patent of invention like Malkum, was issued a certificate of concession, for "the agricultural tools and equipment he invented". BOA.ŞD.1173/10, leaf 1,8.

⁶⁵ For his initiatives on alphabet reform after leaving Istanbul, see Algar (1969, pp.123-128).

Conclusion

Malkum Khan, one of the representatives of the ideologic adherence to liberal reformism in the Muslim world, failed to convince the Sublime Porte to promote the alphabet reform based on the method and letters he designed. Furthermore, he was disappointed that he could not acquire a patent of the alleged invention despite his private connections at the Sublime Porte; however, principles of his method, shapes, and sample of typefaces inspired those interested in the issue after his death in 1908. Some letters in the alphabet were published by *Yeni Yazı*, and the method accepted by the Association of Letters' Amendment's were inspired by those of Akhundzāde and Malkum Khan. In other words, the debate launched and propagated by Malkum Khan lasted until the demise of the Ottoman Empire. Both intellectuals believed that such a comprehensive reform could have spread across the Muslim World from Istanbul and Tehran. Malkum Khan and Akhunzāde assumed that a possible approval of their reform proposal by the Sublime Porte would positively affect Iran and even other Muslim countries in this regard because Qajar Iran closely observed the Ottoman reformists from the beginning of the 19th century in terms of political and social reformism.⁶⁶

Turkish historiography in the 20th century tackles the issue from a perspective that causes the differences between "letter reform" (*ıslah-ı hurūf*) and "letter revolution" (*inkılāb-ı hurūf*) to seem vague. Liberal reformism also had limits both in the Ottoman and Qājār *Tanzīmāts*. The Ottoman experience of the *Nizām-i Jadīd* and the *Tanzīmāt* provided a model for Iran during the Qājār period, both of the Muslim states reacted likewise to the alphabet reform. Reformist Young Ottomans and conservative Ottomans reached a compromise on the boundaries of the cultural modernism of Ottoman *Tanzīmāt*. As was the case in Iran, even though the motivation of the Sublime Porte was ideological, *Tanzīmāt* bureaucrats relied on existing laws and regulations to legitimize the rejection of the reform proposal. From one's point of view, the *Tanzīmāt* bureaucracy could not dare to attempt a comprehensive cultural reform of the alphabet and saw this as a radical deviation from the Islamic civilization. The Ottoman elites primarily approached the issue from the point of technical matter and as a cultural and educational problem. While Malkum Khan sought to convince the Sublime Porte to get it to adopt his project, Münif Pasha, another Ottoman intellectual-bureaucrat who worked on the matter for many years, chaired the Ottoman Community of Science where Akhundzāde's project was discussed in 1863 and the Grand Council of

⁶⁶ See Zarinebaf, *op.cit.*, 157.

Education where Malkum Khan's proposal was addressed in 1869. Although the members acknowledged that the proposal did not aim to change the alphabet abruptly, the Council's top concern was the danger of losing touch with the cultural heritage of the antecedents. The letters and methods proposed by Malkum were regarded as a radical solution by the relevant bureaucratic and academic institutions which advised and participated with Münif Pasha.⁶⁷

Furthermore, the Ottomans saw Malkum's proposal as being practically inapplicable and viewed the basis of his philosophical-pedagogical arguments as weak; therefore, a patent of the invention that would legalize the project was not issued to Malkum Khan by the Sublime Porte. The Ottomans likely anticipated a future financial burden on the treasury had this patent been issued. Nevertheless, the issue of alphabet reform was not shelved completely later in the Ottoman Empire. Following the Hamidian autocracy, as the discussions were resumed during the Second Constitutional Era (1908-1914), the issue was mooted by the Association of Letters' Amendment, and various aspects were touched upon. It can be concluded that the aforementioned proposals and the letter design of the Association of Letters' Amendment were surprisingly similar but not identical, and the principals were almost the same as those of Malkum, whom himself followed Akhundzāde's method. The conclusion of all these discussions is that the bureaucratic needs of the reformers of the Tanzimāt, and the way that opposing intellectuals comprehend modernization, provided an insufficient pretext for a comprehensive alphabet reform, which might cause the Ottoman Empire to be alienated from the Islamic heritage. The fact that the pace of bureaucratic modernization and westernization in the daily life of elites was different from that of modernization in the cultural and educational sphere is also likely an influencing factor in preventing the Tanzimāt Era from being seen as a 'super-westernization.'

Disclosure Statement: No potential conflict of interest was reported by the author.

Funding: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

⁶⁷ After 1872, Münif Pasha was appointed ambassador to Teheran in 1872 and then will be Minister of Education (Mordtmann, 1999 p.125).

BIBLIOGRAPHY

Archival Sources

- 📖 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA)
- 📖 Hâriciye Mektübî (HR.MKT.) 401/19, 403/36, 405/19, 412/84, 453/61, 615/42, 659/81.
- 📖 Hâriciye Siyasî (HR.SYS.), 4/18, 1403/4, 2930/106, 1869-C/4-5
- 📖 Hâriciye Tercüme Odası (HR.TO.), 451/11, 452/78, 531/42, 534/100, 550/63, 553/26, 553/28.
- 📖 Irâde Dâhiliye (İ.DH.), 472/ 31671, 606/42235, 1016/ 80164.
- 📖 Irâde Hâriciye (İ.HR.), 153/8120, 161/8587, 194/10954, 231/1632, 231/13618, 238/14144, 334/21466.
- 📖 Irâde Meclis-i Mahsûs (İ.MMS.) 36/1475
- 📖 Şûrâ-yi Devlet (ŞD.) 1173/10 205/19, 2392/31
- 📖 Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.), 221/33, 422/77, 427/45, 439/7. *Bibliothèque nationale de France* (BNF), Département des Manuscrits, N.A.F. 22920 (Nicolas Prosper Bourée), folio 294, (Malcom à Bourée, n. d.).
- 📖 *The National Archives* (TNA)
- 📖 Foreign Office (FO) 78/2078.
- 📖 Gosudarstvennyi arkhiv Rossiiskoi Federatsii (GARF).
- 📖 Fond 730, opis.1, delo 3367

Publications

- 📖 Ahundov, M. F. (2009). *Felsefî ve Politik Düşünceler*, Arif Berberoğlu (trans.), İstanbul: Epos.
- 📖 Akarlı, E. D. (1978). *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadriazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyetnâmeleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- 📖 Akay, T. (2015). "Osmanlı Devleti'nde Patent Sisteminin Gelişimi", *Legal: Fikri ve Sınai Haklar Dergisi*. 11 (44), 23-56.
- 📖 Akhundov, M. F. (1963). *Tekst, Pisem Napisannykh na Persidskom lazyke*. Baku: İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaydjanskoi SSR.
- 📖 Akhundzâde, M. F. (2005). *Eserleri, III (Mektublar)*, Hamid Memmedzade (Ed.), Baku: Şark-Garb.
- 📖 Akpınarlı, Y. (1980). "Mirza Feth-Ali Ahund-zâde (Bütün Yönleriyle)", (Unpublished PhD.). Erzurum: Atatürk University.

- 📖 Akyıldız, A. (1995). "Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856)." *Osmanlı Araştırmaları*, 15, 220-237.
- 📖 Algar, H. (1969). "Malkum Khān, Ākhūnzāda and the Proposed Reform of the Arabic Alphabet", *Middle Eastern Studies*, 5(2), 116-130.
- 📖 ----- (1973). *Mirza Malkum Khan: A Biographical Study in the History of Iranian Modernism*. Los Angeles: University of California.
- 📖 ----- (1970). "An Introduction to the History of Freemasonry in Iran", *Middle Eastern Studies*, 6(3), 276-296.
- 📖 ----- (2005). "Mirza Malkum Han", *Türk Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, vol.30, 164-166.
- 📖 Anarkulova, D. M. (1984). *Obshestvenno-Politicheskaia deiatelnost Mal'kom-Khana*. Duşanbe: İzdatelstvo Doniş.
- 📖 Aydın, S. (1990). "Mehmet Münif Paşa, Mirzā Feth'ali Ahūndzāde", *Tarih ve Toplum*, 82, 222-225.
- 📖 Balaghi, S. (2004). "Constitutionalism and Islamic Law in Nineteenth – Century Iran: Mirza Malkum Khan and Qanun", *Human Rights with Modesty: The Problem of Universalism*. András Sajò (Ed.), Springer Science, 328-348.
- 📖 Bianchi, M. (1860). "Bibliographie ottomane ou Notice des ouvrages publiés", *Journal Asiatique*, (Cinquième série) vol.15, (Octobre-Novembre), 335-337.
- 📖 Budak, A. (2004). *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa*. İstanbul : Kitabevi.
- 📖 ----- (Ed.) (2011). "İslāh-ı Resm-i Hatta Dāir Bazı Tasavvurat." "İslāh-ı Resm-i Hatta Dāir", *Mecmāa-i Fünūn: Osmanlı'nın İlk Bilim Dergisi (İnceleme ve Seçilmiş Makaleler)*. İstanbul : Bilge Kültür Sanat.
- 📖 Caferoğlu, A. (1940). "XIX.Asır büyük Azeri Reformatörü Mirza-Feth Ali Ahundzade", *Annali del R.Instituto Supericre Orientale di Napoli* (Nouva Serie), 1(18), 69-85
- 📖 Davison, R. H. (1990). "The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire". *Essays in the Ottoman-Turkish History 1774-1923, The Impact of the West*, Austin: University of Texas.
- 📖 ----- (1959). "The Question of Fuad Paşa's 'Political Testament", *Bellesten*, 23 (89), 119-136.
- 📖 Dubeux, L. (1856). *Éléments de la Grammaire Turque*. Paris.

- 📖 Dumont, P. (1989). "La Franc-Maçonnerie Ottomane et les 'idées Françaises' à l'époque des Tanzimat", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, 52-53, 150-159.
- 📖 Ekhtiar, M. (2001). "Nasir al-Din Shah and the Dar al-Fünun: The Evolution of an Iranian Institution", *Iranian Studies*, 34 (1-4), 153-163.
- 📖 Ertem, R. (1995). "Elifba", *Türk Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, vol.11, 39-44.
- 📖 Georgeon, F. (1992). "Un journaliste français en Turquie à l'époque des Tanzimat: Charles Mismar", *Presse turque et presse de Turquie: actes des trois colloques*, Nathalie Clayer-Alexandre Popovic-Thierry Zarccone (Ed.), Istanbul-Paris, Editions Isis, 93-112.
- 📖 Huber, V. (2006). "The Unification of the Globe by Disease? The International Sanitary Conferences on Cholera, 1851-1894", *The Historical Journal*, 49 (2), 453-476.
- 📖 *Hürriyet*, 23 August 1869, No. 14.
- 📖 "İslāh-ı Hurūf Cemiyeti Encümen-i İlmiyyesince Kabul Olunan Eşkal-i Hurūf." *Yeni Yazı*, 1 (Rümî 7 Mart 1330- Hijri 22 Rebiu'l-ahir 1332, Gregorian 20 March 1914), 1-2.
- 📖 Jersild, A. (2002). *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier 1845-1917*. Montreal: McGill-Queen's University.
- 📖 *Journal de Constantinople, Echo de Orient*, 3 Novembre 1856.
- 📖 Kamrane, R. (1990). "Mirza Malkam Khan: réformateur religieux?", *Cahiers d'Études sur la Méditerranée et le monde Turco-Iranien*. 9, 79-84.
- 📖 Karabulut, B. (2017). *The Politics of Law, Finance and the Ottomans in the Writings of Mirza Malkum Khan* (Unpublished Master's Dissertation), Istanbul: Istanbul Bilgi University.
- 📖 -----. (2020). "İran'da Mirza Malkom Han'ı Hatırlamak", *Kebikeç*, 49, 7-28.
- 📖 Karakuş, S. E. (2018). "Enver Paşa'nın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası", *Tarih Okulu Dergisi*, 36, 443-484.
- 📖 Kia, M. (1996). "Pan-Islamism in Late Nineteenth-Century Iran", *Middle Eastern Studies*, 32 (1), 30-52.
- 📖 -----. (1995). "Mirza Fath Ali Akhundzade and the Call for Modernization of the Islamic World", *Middle Eastern Studies*, 31 (3), 422-438.
- 📖 Koloğlu, Orhan (2005). "Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6 (2), 139-150.

- 📖 Kuzuoğlu, U. (2020). "Telegraphy, Tipography, and the Alphabet: The Origins of the Alphabet Revolutions in the Russo-Ottoman Space", *International Journal of Middle East Studies*, 52, 413-431.
- 📖 Mangeneh-Nourai, F. (1970). *The Life and Thought of Mirzâ Malkam Khan, 1833/4-1908; Contribution to the History of Iranian Liberal Ideas*, (Unpublished Ph.D.), Colorado: University of Colorado.
- 📖 Levend, A. S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Lewis, G. (1999). *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*. Oxford: Oxford University.
- 📖 Mardin, Ş. (2000). *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. USA: Syracuse University.
- 📖 Memedov, Ş. F. (1978). *Mirza-Fatali Ahundov*, Moscow: Izdatelstvo "Mısl".
- 📖 Mismar, C. (1870). *Soirées de Constantinople*, Constantinople: S.H.Weiss.
- 📖 ----- (1892). *Souvenirs du Monde Musulman* (troisième édition). Paris : Hachette.
- 📖 Mordtmann, A. D. (1999). *Istanbul ve Yeni Osmanlılar*. Gertraude Songu-Habermann (trans.). İstanbul : Pera.
- 📖 Musardo, V. (2015). *Secret Connections in Constantinople*. İstanbul: Libra.
- 📖 Nategh, H. (1993). "Mirzâ Aqâ Khân, Sayyed Jamâl al-din et Malkom Khân à Istanbul (1860-1897)", *Les Iraniens d'Istanbul*. T. Zarccone-F. Zarine-Shahr (ed.), İstanbul-Teheran: IFÉA/IFRI, 45-60.
- 📖 Rüstemli, N. (2016). "M. F. Ahundzâde'nin Arap Alfabesinin İslahıyla İlgili Yeni Alfabe Lâyhası", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16 (3), 161-187.
- 📖 Sanjabi, M. B. (1995). "Rereading the Enlightenment: Akhundzada and His Voltaire", *Iranian Studies*, 28(1-2), 39-60.
- 📖 Siedel, R. (2018). "The Reception of European Philosophy in Qajar Iran". *Philosophy in Qajar Iran*. Reza Pourjavady (Ed.), Leiden: Brill, 313-371.
- 📖 Strauss, J. (1999). "Le Livre Français d'Istanbul (1730-1908)", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 87-88, 277-301.
- 📖 ----- (2008). "Modernisation, nationalisation, désislamisation: La transformation du turc aux XIXe – XXe siècles", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 124, 135-159.
- 📖 Tansel, F. A. (1953). "Arap Harflerinin İslâhı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)." *Belleten*. 18 (66), 223-249.

- 📖 Trix, F. (1999). "The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey: Precursor to Turkish Script Reform", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 31, (2), 255-272.
- 📖 Tuğlacı, P. (1993). *Dadyan Ailesinin Osmanlı Toplum Ekonomi*. İstanbul: Pars.
- 📖 Türkgeldi, A. F. (2013). *Maruf Similar*. Selçuk Akşin Somel-Mehmet Kalpaklı (ed.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 ----- (2012). *Ricāl-i Mühimme-i Siyāsiye*. Hayrettin Pınar-Fatih Yeşil (ed.), İstanbul: Kitabevi.
- 📖 Ülkütaşır, M. Ş. (1973) *Atatürk ve Harf Devrimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1973.
- 📖 Yazıcı, N. (1983) "Osmanlı Telgrafında Dil Konusu." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 751-764.
- 📖 Yorulmaz, H. (ed.) (1995). *Tanzimāt'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları*. İstanbul: Kitabevi.
- 📖 Zarinebaf, F. (2008). "From Istanbul to Tabriz: Modernity and Constitutionalism in the Ottoman Empire", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 28 (1), 154-169.

APPENDIX

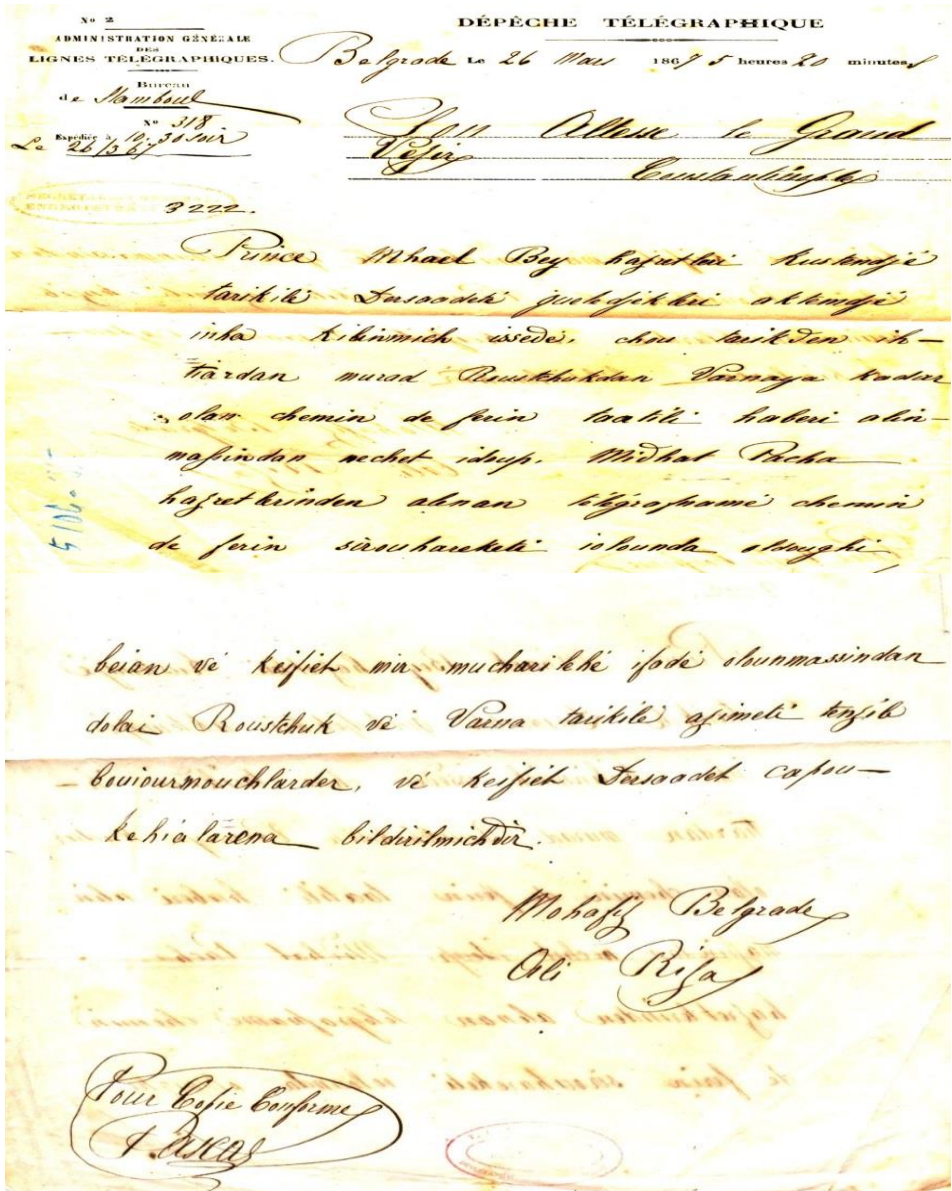
1- The New Script presented by *Islāh-ı Hurūf Cemiyeti*, 1909.

اصلاح حروف جمعیتی انجمن علمیسنجہ
قبول اولنآن اشکال حروف

ف	ب	ی	ت	ج	ح
خ	د	ذ	س	ز	ر
س	ه	ه	ط	ظ	ع
غ	ق	ک	ک	ک	ل
م	ن	و	ه	ی	ال
ه	ا	آ	ا	ی	و
ر	و	ر			

خطاط مصطفی راقم بک طرفندن ترسیم ایدلمش و قالبری اعمال ایدلمکده بولمشد.

2- An Official Ottoman-Turkish which was romanized (the copy conformed by Monsieur Pascal)

3- The first stage of proposed script method by Malkum Khan to the Sublime Porte

Plan to propose by me

حوادث خلیفہ

فرانسہ دولت خراجیہ ناظری ایلم دول
سائرہ سفارتنک بیو کونلردہ بیک چوق
ملاقات ایلدکلری و اکثری صورت خفیہ ده
اولوب نہیہ دایر اولدیغی . نو
اکلاشیلدیغی اوراق حوادثده کورلم شد .

انکلتزه دولت عساکر موجوده سن
تکنقح ایلمک افکارندن بولندیغنی
و کزک لوندرده و کزک سار محللردہ
اوله رق ترح و تصرفندہ بولنان
یرلرده کئی نفراتک دخی ثقلیل
قلند سنہ دایر قرالچیہ جان بندن
امور حربیہ ناظریہ اخطار و تنبیه
وقوع بولدیغنی تاسیس غزته سی دوج
ایتم شد .

پارسدن الزان آخبارہ نظرا خدیو مصر
فخامتلو دولتلو پاشا حضرتلری ک
مخدوم عالی لری سعادتلو حسین و حسن
پاشالر حضرتک دونکلی کون پارسہ
مواصلت ایلدکلری اکلاشلر .

روسیہ ایمپراطوری ک ایلول افرنجینک
یکرمی طقوزنجی کونی اخشامی و ارشاه
شہریہ مواصلت ایلمش اولدیغی واسطہ
تلغراف ایلم الزان خبرلردن .

پروسیانک فرانسه حکومتی نزدندہ بولنان
سفیری موسوی غولز بو کزه عزل و تبدیل
اولنہ رق یرینہ بارون دورتر نصاب
وان تخاب قلندج غی غزته لردہ کورلم شد .

حوادث خلیفہ

ذات فخامتسمات جناب صدارت پناه ایلم
و کلائی فخام حضرتلردن بیعضی لری
بنج شنبہ کونی طوبخانہ عامرہ
عزیمتله طوب اعمالنه مخصوصمکنلرله
سائر الات و ادواتی سیر و معاینہ ایدرک
و اعمالات حربیہ ناظری دولتلو پاشا
حضرتلری طرفندن او اختام ترتیب
اولنان ضیافتده بولنہ رق بعده عودت
بیومش اولدکلری مسموعمز اولم شد .

دیوان احکام عدلیہ ریسی دولتلو
چودت پاشا حضرتلری نہ نشان عالی
عشمانی ک بیدجی رتبہ سندن بدرقطع سی
احسان بیوردی غی مسموعمز اولم شد .

انکلتزه دولتک در سعادت سفیری اولوب
برای کشت و کزار کچندنہ بحر سفیدی
چان بنہ عزیمت ایتمش اولان موسوی
(ازیوت) اق دلاز اطلرندن بیعضی لری
سیر و سیاحتله بد دفعہ در سعادت عودت
ایلم شد .

خدیو مصر فخامتلو دولتلو پاشا
حضرتلری ک کچن صالی کونی اسکندریہ
مواصلت بیومش اولدکلری تلغراف
واسطہ لہ خبر انم شد .

(توجهات)

باب عالی اوراق مدیری سعادتلو رضا بیک
افندی رتبہ اولی صنف ثانسی
توجه بیورلم شد .

#12 - 245 1869-9/5 2

4- The last stage of proposed script method and alphabet by Malkum Khan to the Sublime Porte

C'est le deuxième degré

تدريجي طور تي ٻن مرحلن جي ذريعي لکڻ جو طريقو بيان ڪيو ويو آهي. پهريون مرحلو اهو آهي ته لکڻ جو طريقو ۽ الفابيٽ ٺاهيو وڃي. ٻيو مرحلو اهو آهي ته لکڻ جو طريقو ۽ الفابيٽ کي عملي طور تي استعمال ڪيو وڃي. هي ٻه مرحلا گڏيل طور تي لکڻ جو طريقو ۽ الفابيٽ کي عملي طور تي استعمال ڪرڻ لاءِ ٺاهيا ويا آهن. هي ٻه مرحلا گڏيل طور تي لکڻ جو طريقو ۽ الفابيٽ کي عملي طور تي استعمال ڪرڻ لاءِ ٺاهيا ويا آهن.

HR-545 1869-C/5

Kudemā-yı Mısriin usūl-i idāre-yi memleketin neticesi ammenin husūl-i emn ü asāyiş-i hālleri kaziyesinden ibāret olduĝunu cümleden evvel fehmeden emr-i hükümeti mümkün mertebe derece-yi kemāl isāl itmişler idi. Zimām-ı hükümet verāset tārikiyle mülükleri hanedanı yedinde olub cālis-i mesned-i hükümranī olan zevāt dahi hevā ve heveslerine tebāiyyet itmeyerek ef'āl ve hareketlerini kavānin-i mevzūāya tevfiķ itmeĝe mecbūr edilir. Ve bunlar hizmetlerinde userā ve ecānib istihdām edemeyerek bu imtiyāz yalnız millet asīl-zāde-gānından ashāb-ı haysiyyet ve ma'lūmāta mahtūt idi (transcribed by the author).

Turkey's Foreign Policy toward Russia: Constructing a Strategic Partner out of a Geopolitical Rival

*Türkiye'nin Rusya Siyaseti:
Jeopolitik Bir Rakipten Stratejik Ortak İnşası*

İbrahim KÖREMEZLİ*

Abstract

Ankara enjoys a climate of confidence in its relationship with Moscow in recent years. Unexpectedly, the former Soviet space and the Middle East have become regions of cooperation between Turkey and Russia. Turkey's cooperation with Russia is not only a result of Moscow's decreasing military and political power but more about Ankara's perception of that power. Thus, Turkish-Russian relations have quickly improved after the jet crisis in 2015, as peace and cooperation between the two parties are considered the normal state of affairs. According to this work, material conditions are insufficient to understand fostering relations between Turkey and Russia at such a pace. This article aims to consider the change in Turkish geopolitical imagination and perception of Russia via analyzing the political elite discourse. The article is comprised of four parts. The first part overviews the literature on Turkish-Russian relations to trace the reasons for cooperation in recent years. This work argues that the emergence of Eurasia and Russia as positively constructed geographies in Turkish geopolitical imagination has a pivotal role in strengthening bilateral ties and deepening cooperation. Thus, in the following two sections, the rise of Eurasia in Turkish geopolitical culture and the development of the Russian image from a threatening neighbor to a security partner in Turkish foreign policymaking are respectively evaluated. The article concludes with a debate over the rapid normalization of Turkish-Russian relations after the jet crisis underlining the role of the positive perception of Russia by the Turkish political elite in the process.

Keywords: *Turkish Foreign Policy, Geopolitical Imagination, Russia, Eurasia, West.*

* Asst. Prof., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, ikoremezli@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4130-8186.

Özet

Ankara ile Moskova ilişkileri son yıllarda güven ikliminde gelişmektedir. Beklenmedik bir şekilde, eski Sovyet coğrafyası ve Orta Doğu, Rusya ve Türkiye arasında işbirliği yapılabilecek bölgeler olarak ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin Rusya ile işbirliği sadece Moskova'nın azalan askeri ve siyasi gücünün bir sonucu değildir, aynı zamanda bu gücün Türkiye tarafından nasıl anlaşıldığıyla ilgilidir. Bu yüzden 2015 yılındaki jet krizi sonrası hızlı bir şekilde düzelen Türkiye ve Rusya ilişkileri barış ve işbirliğinin normal durum olarak kabul edildiği yeni bir döneme girmiştir. Bu çalışmaya göre, Türkiye Rusya ilişkilerinin gelişimini sadece maddi şartlarla açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla, bu makale, siyasi elit söylemi aracılığıyla Türkiye'nin jeopolitik tasavvuru ve Rusya algısındaki değişimi değerlendirmeye çalışacaktır. Bu çalışma dört bölümden müteşekkildir. Türkiye-Rusya ilişkileri literatürünü değerlendiren ilk bölüm son yıllarda artan işbirliğinin izini sürmektedir. Avrasya ve Rusya'nın Türk jeopolitik tasavvurunda olumlu bir şekilde inşa edilmiş coğrafyalar olması, bu çalışmaya göre ikili bağları güçlendirmede ve işbirliğini derinleştirmede belirleyici bir role sahiptir. Bu nedenle, izleyen iki bölümde sırasıyla Türk jeopolitik kültüründe Avrasya'nın yükselişi ve Türk dış politika yapımında Rus imajının tehditkar bir komşudan güvenlik ortağına dönüşümü değerlendirilmektedir. Makalenin son bölümü jet krizinin ardından Türk-Rus ilişkilerinin hızlı normalleşmesini tartışmakta ve bu süreçte Türk siyasi elininin Rusya'ya yönelik olumlu algısının altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Jeopolitik Tasavvur, Rusya, Avrasya, Batı.

Unlike the Cold War years, Russia today is not a geopolitical other for Turkey. On the contrary, Turkey's spatial understandings locate Russia positively, and Turkish-Russian relations have flourished in a climate of confidence. Moreover, any crisis with the West has a multiplier effect on friendly relations between Ankara and Moscow, and Eurasia appears as an alternative geographical axis to the Western world, at least in the Turkish political rhetoric. However, the most striking aspect of the bilateral relationship is its sustainability. Although the Russian military and political power are on the rise at the expense of Turkey, and there are several disagreements in high political issues, cooperation continues to develop. Thus, the present level of partnership is different from the one in the 1990s when Russia was weaker and the power ratio between Turkey and Russia seemed to be more symmetrical. Turkey does not perceive the increasing Russian military might in the Black Sea and the Mediterranean as an imminent security threat, and the Turkish government is willing to foster relations with the Kremlin despite there are many geopolitical disagreements. The tricky point is that the positive construction of Russia in Turkish foreign policymaking materializes when Moscow's assertiveness is more visible in its neighborhood. Accordingly, this paper tries to answer one simple question: Why is Russia

constructed as a reliable partner instead of an expansionist and aggressive neighbor in parallel to Turkish historical memory?

This paper uses Turkish ruling elite discourse to analyze the construction of Russia in Turkish foreign policymaking as a positive actor. The positive image of Russia in Turkish politics not only makes cooperation with Moscow a rational choice but also a moral one for Turkey's value-based foreign policymaking. In contrast to the Western rhetoric, Turkey eschews describing Russia as an aggressor state or Vladimir Putin as an oppressor ruler, which would otherwise make cooperation an unethical choice and conflict a greater possibility. The Turkish elite imagines Russia as a state which shares a geographic homeland, a state tradition, and a leadership style with Turkey. These perceived similarities play a decisive role in constructing Moscow as a partner of Ankara.

The article is comprised of four parts. The first part overviews the literature on Turkish-Russian relations. The next part focuses on changing conception of the West and evaluates the rise of Eurasia in Turkish geopolitical culture. The third part discusses the change of Russian image from a threatening neighbor to a security partner in Turkish foreign policymaking. The article concludes with a debate over the dynamics of the rapid normalization of Turkish-Russian relations after the jet crisis in 2015.

A Literature Review on Turkish-Russian Relations

In February 2016, when the jet crisis between Turkey and Russia was still ongoing, a conference was held in Istanbul. Conference proceedings would be published in the following year. The main target of the conference was to determine the reasons for the crisis between Ankara and Moscow and to evaluate the strength of relations. Mutual suspicions, historical and geopolitical rivalries, and the difficulty of deepening relations are common themes discussed in the book, which was fairly titled "Distrust and Neighborhood" (Özcan, Balta & Beşgül, 2017). Another conference on Turkish-Russian relations was held in December 2016, just a few months after the crisis was over. The psychology of this conference was highly different from the first one, as can be understood from the title of "Deepening Turkey-Russia Relations" (Perceptions, 2018; Doklad, 2018). It was organized by a collaboration of Center for Strategic Research and Russian International Affairs Council, Turkish and Russian think tanks directly linked with the foreign ministries. Two conferences held in 2016 before and after the jet crisis well portray the two-faceted relations between Turkey and Russia: competition and cooperation, mistrust and confidence. Accordingly, there is already a rich scholarship on the Turkish-Russian

relationship trying to evaluate the limits of cooperation, possibilities of furthering partnership, and risks of a conflict.

Öniş and Yılmaz (2016) argue that the relationship between Ankara and Moscow will continue to be “*a mix of competition and cooperation*” (p. 87). The fragility of cooperation and the ambiguity of future intercourse are mainly due to the relationship’s characteristics. Almost no one is certain about the steady development of relations since divergent policy perspectives may ruin the cooperation. Baev and Kirişçi (2017) define the partnership as ambiguous and argue that Ankara and Moscow are both reluctant to develop their relationship (p. 1). The lack of institutionalization (Balta, 2019, p. 69) and the power asymmetry in favor of Russia (Öniş & Yılmaz, 2016, p. 84) are considered underlying reasons for the unstable cooperation. According to Baev and Kirişçi (2017), the future of bilateral relations will not be anything but further volatility (p. 1).

However, the current cooperation has emerged stronger than previously assumed. Thus, the analyses of recent years are somewhat more optimistic about the future of bilateral ties between Ankara and Moscow than the analyses of two decades ago (Kubicek, 2020). Russia, a geopolitical rival and historical antagonist of Turkey, is considered a trustable friend. Although the cooperation is not based on shared ideological or geopolitical objectives, the endurance of the cooperation is obvious. Recently, scholars are trying to find out the reasons for Turkey-Russia rapprochement with a multi-causal (Balta, 2020) or multilevel analysis (Erşen & Köstem, 2020).

In the first years of the 1990s, just after the disintegration of the Soviet Union, geopolitical competition between Ankara and Moscow was evident, particularly in the former Soviet space (Sezer, 2000, p. 63-64; Erşen, 2011, p. 265-267; Çelikpala, 2015, p. 122-125). Meanwhile, despite Turkey and Russia were not very successful in eliminating geopolitical differences, economic ties continued to foster. In the 2000s, the two countries have been increasingly successful in managing, though not settling, their geopolitical divergences. The cooperation between the two countries is frequently explained by the successful compartmentalization of economic matters and geopolitical rivalries (Öniş & Yılmaz, 2016, p. 72). The primary determinant of the course of bilateral relations in the 2000s is mutual economic gains, particularly in the energy business (Erşen, 2017b, p. 148; Erşen, 2011, p. 264-265). Despite their geopolitical divergencies in the Caucasus and Central Asia, Ankara and Moscow evolved into significant trade partners as they realize that their economies are complementary, and the economic gains are too valuable to be risked because of political cleavages

(Erşen, 2017b, p. 148; Yanık, 2015, p. 368-370; Öniş & Yılmaz, 2016, p. 76). However, after the jet crisis, the success of compartmentalization has also been questioned. According to Erşen (2017a), both countries act like they do not have any problems, although the problems are still there, and the conflictual areas continue to have the potential to result in a crisis like the one in 2015.

In recent years, Ankara and Moscow have succeeded in developing diplomatic mechanisms to build a military dialogue regarding the Syrian Civil War, which can be portrayed as a good example of *“political and military dialogue”* (Erşen, 2017). Köstem calls the security cooperation in Syria after 2016 a *“geopolitical alignment”*, claiming that there are limits and obstacles for long-lasting security cooperation, because their foreign policies regarding the future of Syria are unlikely to converge (Köstem, 2020, p. 2-16). Deepening relations into a genuine strategic alliance or long-lasting security cooperation seems very unlikely because of many discrepancies between Ankara and Moscow in the region (Öniş and Yılmaz, 2016, p. 81-85; Larrabee, 2010, p. 168).

It should be noted that the discourse is mostly more favorable than the practiced partnership (Çelikpala, 2015, p. 118). The usage of benign language and avoidance from a provoking tone despite geopolitical rivalry is not new. Sezer (2000) pointed out that reality in 2000 when she coined the bilateral relationship as a *“virtual rapprochement”* (p. 62). Voluntary silence in the policy circles about conflictual areas has become an established practice in time. Accordingly, the Turkish government avoids blaming the Russian authorities publicly in its *“overt friendship and restrained competition”* (Weitz, 2010, p. 61). Thus, the conflicting foreign policy objectives between Turkey and Russia are unwillingly remembered only in crisis times because of Ankara's strategy of silence.

Besides successful compartmentalization of economic and political issues, the researchers have figured out two more drivers of bilateral cooperation: the decrease of the Russian threat, and the deterioration of their relations with the West. As noted by Sezer (2000) dialogue and cooperation between Ankara and Moscow in the 1990s stems from Russia's weakness and Turkey's isolation from the West. Aktürk (2006) develops the idea of weak Russia and argues that cooperation is a result of decreasing power asymmetry between Ankara and Moscow, and thereby declining threat perception by Turkey from the north (p. 346-348). The disappearance of the Soviet threat has also reduced Turkey's dependence on the Western security umbrella and conveyed more possibilities for Turkish foreign policymaking in Eurasia. The argument of isolation from the West is also developed to understand the Turkish-Russian partnership in the

2000s. The decreasing quality of relations with the West is thus considered a major catalyst of the Turkish-Russian partnership. (Hill & Taspinar, 2006; Kınıklıoğlu & Morkva, 2007) Similarly, Weitz (2010) argues that deteriorating relations with the US and the EU drive Turkey “to look eastward” (p. 85).

Most analyses of Turkish-Russian relations have been informed by either power politics (Aktürk, 2006; Köstem, 2020), economic pragmatism (Öniş & Yılmaz, 2016; Köstem, 2018), or both (Sezer, 2000; Weitz, 2010). Realist explanations fail to explain the current pace of relationship because, despite political divergences and increasing Russian military might in Turkey's neighborhood, there is hardly any increase in Ankara's threat perception from Moscow. Economic interests also fall short of explaining Turkey's political relations with Russia. Although economic pragmatism is important, economic interests have not been decisive in shaping Ankara's foreign policy. Turkey's strong economic ties with the European Union, Israel, and the USA did not prevent the deterioration of bilateral relations or the emergence of a highly critical tone of Ankara's discourse. Both realist and liberal explanations, which depend on material factors and the ruling elite's rationality, do not elaborate on why compartmentalization is possible and effective in the example of Turkish-Russian relations, but not in other cases.

Moreover, all these accounts are unsatisfactory to explain Ankara's insistence and will to cooperate with its colossal neighbor, which is getting more powerful at the expense of Turkey. The restoration of mutual trust and confidence after the jet crisis was very sudden. The assessments based on material conditions are short of explaining this confidence-building and trust in bilateral relations; thus, there is a need to assess Moscow's image in Turkish decision-makers' eyes. The geopolitical rivalry between Ankara and Moscow does not automatically color Russia as a rival in Turkish foreign policymaking, and an “other” in Turkish geopolitical imagining. This mindset makes it possible to establish durable cooperation although foreign policy agendas and aims of the two states seem incompatible. Thus, the ideational factors should necessarily be added to the analysis to understand Turkish foreign policy towards Russia.

There are some efforts to bring out intangible factors to analyzing the Turkish-Russian relationship. Çelikpala (2015) argues that “*although Turkey's geopolitical position has not changed ... there was a fundamental transformation in Turkish public and decision-makers' perceptions of Russia and the Russians during the last decade of relationship with Russia*” (p.131). Although Çelikpala (2015) points out the changes in geopolitical imagination and

bilateral perceptions, he does not elucidate the underlying reasons for the possibility of such ideational changes. Köstem (2020) also remarks the necessity of understanding the ideational factors in the case of Turkish-Russian alignment despite the fact that he bases his arguments only on material conditions (p. 17).

Turkey's relationship with Russia is also related to Turkey's search for a geopolitical identity. The spatial identities are far from static, and under constant re/construction (Agnew and Corbridge, 1995, p. 3-7). Accordingly, Ankara's framing of the world, the West, and Eurasia are dynamic and often unstable. The following section discusses the construction and employment of Eurasia in Turkish foreign policymaking, particularly in recent decade.

An Axis to Eurasia?

In 2012, Recep Tayyip Erdoğan, then the Prime Minister, joked with Putin that Turkey can be a member of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) instead of the European Union (EU). However, he was more serious in January 2013, when he claimed on a TV show that the SCO can be a better alternative to the EU: *"I recently said to Mr. Putin: 'Take us into the Shanghai Five; do it, and we will say farewell to the EU, leave it altogether. Why all this stalling?'"* The vital point in his statement was the emphasis on the shared values between Turkey and the SCO countries: *"The Shanghai Five is better and more powerful, and we have common values with them"* (Hürriyet, 2013). In the same year, he repeated his wish to Putin: *"Allow us into the Shanghai Cooperation Organization and save us from this trouble (waiting for the EU membership)"* (Kucera, 2013). He continued to express his idea afterward the failed coup attempt in 2016. *"Why shouldn't Turkey be in the Shanghai Five? I said this to Mr. Putin, to Nazarbayev, to those who are in Shanghai Five now... I think if Turkey were to join the Shanghai Five, it will enable it to act with much greater ease"* (Reuters, 2016). After all these statements that expose the wish of the Turkish leadership, Turkey is still not a member of the SCO. These proclamations, however, were more than a covet for being a member of a regional security organization, rather they were an explicit message about Turkey's changing feelings and considerations and imaginations about the West and Eurasia.

Turkey, a successor of an empire, has long suffered an identity crisis, which also produced a vagueness in the geopolitical understanding and discourse. Foreign policy is also boundary-producing practice, as explicit in Turkey's relations with its neighbors in recent decades. Friends and foes, threats and opportunities are all shaped according to Turkish elite perception regarding where Turkey belongs: Europe, the Islamic world, the Turkic world, or Eurasia? Turkish policymakers continuously re/construct their claims about the

necessities of global politics and Turkey's survival, and try to defend their new positions regarding the developments in the neighborhood. Thus, the hierarchy of spaces in Turkish foreign policymaking alters in line with the changes in geopolitical imaginations and narratives. One well-discussed example is the Middle East, which has been understood in various ways in recent decades, ranging from a swamp of insecurities to an area of opportunity (Aras & Polat, 2007), or an aspect of Turkey's strategical depth and strength (Davutoğlu, 2001). Another important change in Turkey's geopolitical imagination is the way that Eurasia is understood (Aras & Fidan, 2008). Eurasia has become a neighbor out of an "other". Today, there is enough evidence to argue that Eurasia evolves into a "self" that Turkey locates itself in.

Eurasia in Turkish politics can best be understood in the context of relations with the West. Turkey had uneasy relations with the US because of the differences in their Middle East policies, particularly after the American invasion of Iraq in 2003. Widespread street protests in summer 2013, popularly called Gezi Park protests, were seen by Ankara as being part of a Western-backed attempt to topple down the government (Bilgiç, 2018, p. 274). The crisis with both the EU and the US regarding Turkey's fight with PKK (Kurdistan Workers' Party) terrorism, and their reluctant and late condemnation of the coup attempt in 2016 marked another turning point for Turkish foreign policy. Turkish ruling elite believes that the US was behind the attempt (Ergin, 2019). Washington and Brussels' hesitancy to assist Turkey in its struggle against the activities of the PKK and the FETÖ (Fethullahist Terrorist Organization) led to a sharp increase in anti-Western sentiment among the ruling elite. Thus, Turkey, a longtime NATO member and a prospected member of the EU, has become more and more suspicious about the sincere friendship of the Western powers.

Ankara's political activism under the Justice and Development Party, and its increasing cooperation with Russia have raised questions about its foreign policy orientation among the Western academic and policy circles. The doubts about Turkey's commitment to the West increased with the problematic relations with the EU and Israel after 2009. Many observers question if there is a "*shift of axis*" in Turkish foreign policy (Başer, 2015; Erşen, 2011). Meanwhile, Turkish policy makers have adamantly tried to convince their allies that Turkey's main direction is still towards the West. (CNNTURK, 12 June 2010; CNNTURK, 14 June 2010) According to Stephen Larrabee, an expert at the RAND corporation, Turkey does not turn its back to the West, but only tries to orient its foreign policy to the new realities of the post-Cold War order and enjoys the opportunities of the new international environment due to its increasing ties with the Caucasus, the Middle East, and Central Asia. Ankara pursues a more

flexible and autonomous foreign policy agenda as the Western security umbrella is not so binding as before (Larrabee, 2010, p. 158). According to Erşen (2011) Russia represents only one dimension in Ankara's multidimensional foreign policy (p. 279).

In the meantime, Erdoğan's critical tone towards Western allies has become increasingly vocal. These criticisms are on the one hand a message to the Western states that Turkey is in search of a respected place in current international politics, on the other hand, it is a message for the domestic audience that Turkey is strong enough not to bow to the unjust treatments of the West. Turkey's geopolitical narrative has changed from one where integration with the West seems to be the ultimate goal, to a new one where problematic relations with the West have normalized. This change is not only about the nature and quality of relations with the West but more about the meaning of the West as a geopolitical, historical, and cultural entity for Turkey's foreign policymakers. In a nutshell, it is the value of the West in Turkish geopolitical imagination that affects the current direction of Turkish foreign policy. Narratives about the West's heinous intentions against Turkey paved a way to Turkey's orientation toward Eurasia as an alternative civilizational home.

Thus, Turkey's orientation to Eurasia is mainly triggered by the worsening relations with the West. Yanık (2019) points out that *"... since the end of the Cold War, the extensive engagement and re-engagement with the post-Soviet space and then Russia, combined with Turkey's perception of real or perceived unequal and unfair treatment by its Western or Atlanticist allies, has led to an increase in the ways Eurasia and Eurasianism is used and understood in Turkey"* (p. 45). Ankara, feeling isolated or sidelined in its relations with the Western countries, considers that it can find better ways to communicate with the Eurasian powers. The post-Soviet space, now popularly called Eurasia, earned an exclusively affirmative meaning in Turkish parlance after the Cold War. The region transformed from a geopolitical other to a region of cooperation, opportunities, alternatives, and sometimes even 'us'. Eurasia possesses a privileged position in political, intellectual, and public sphere, as a rising power base, an alternative to the Western-led world system, and a more suitable geopolitical homeland for Turkey's civilizational identity.

Although Eurasia has turned into a much more Russian-dominated geography over time, cooperation in this region between Ankara and Moscow has gradually become visible (Çelikpala, 2015). For Turkey Eurasia has emerged as the geography, where it can establish ties on the basis of equality based on mutual consent and respect to sovereign rights when compared with the West. The wish to be treated as an equal partner increases Turkey's affirmative

understanding of Eurasian countries vis-à-vis the EU countries. Of course, this perspective overlooks the humiliation of the Ottoman armies against the Russian military power in the 18th and 19th centuries, and present-day asymmetry in relations with Moscow.

The Eurasian perspective (a broader one than that of Turkish Eurasianism) in Turkish politics is also related to the perennial search for Turkish identity. As a geographical term, Eurasia is one of the most imprecise ones. Its borders are not settled in politics and academia. Eurasia can be seen as a part of either Turkic or Russian worlds. It can be defined as either an intersection or union of Europe and Asia. Its utilization in Turkish politics makes the meaning of Eurasia even more complex since seculars, conservatives, nationalists, and leftists all have their own versions of Eurasia and Eurasianism (Erşen, 2013, p. 25). The lack of a unitary idea about Eurasia is a natural result of the Turkey's search for an identity and will to redefine its international role (Yanık, 2019, p. 35). Turkey's turn to Eurasia is mostly a turn to Russia, because of its increasing role in Turkey's foreign and energy policy. As Yanık (2019) argues, "*The common point in most state and non-state uses of Eurasianism or the JDP's 'turn to Eurasia' is the fact that the terms Eurasia and Eurasianism were transformed into concepts overtly indicating a pro-Russian attitude in Turkey's foreign policy*" (p. 44). In other words, it is not only Turkish Eurasianism, but the popular consumption of the word Eurasia has lifted the image of Russia in Turkish politics. The following part discusses the improvement of the Russian image in Turkish politics in recent years.

Russia in Turkish Mirror

The new geopolitical imagination of Turkey has asked for a new storyline for Turkey's relations with Russia and the West. Thus, the shifting meanings of spaces are an important aspect of Turkish foreign policymaking. At this juncture, Turkey and Russia, long-time neighbors and rivals in the Black Sea and its littoral, enjoy cordial relations and increasing cooperation in many areas in recent years. Cooperation in the Syrian crisis, deepening energy ties, and Turkey's purchase of the S-400 missile system has astonished the observers since Turkey now not only develops its economic and cultural ties but also ironically deepens its political and military cooperation with a NATO rival. Ankara even defines the current level of bilateral relations as "*strategic partnership based on mutual trust*" with some degree of exaggeration (Hacıoğlu, 2018). Remarkably, increasing Russian military might is barely understood as a direct threat to Turkish security. Thus, bilateral cooperation keeps its pace when the Russian military presence in the Black Sea and the Eastern Mediterranean has increased

at the expense of Turkey. Moreover, opposing foreign and security policies in the neighborhood do not automatically put the two powers into antagonistic camps. Russia today is a 'trustable' partner which shares the same geopolitical space and civilizational basin with Turkey, i.e., Eurasia. Thus, increasing Russian power is not always an unpleasant development in the Turkish ruling elite's mindset.

Russia acted as a reliable neighbor after the coup attempt in July 2016. Putin's telephone call and support for the legitimate government boosted the image of Russia among Turkey's ruling elite. On July 25, just after the failed coup, Turkish Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu noted, "*We thank the Russian authorities, particularly President Putin. We have received unconditional support from Russia, unlike other countries*" (Hurriyet Daily News, 2016). Speaking at the ceremony for the completion of the offshore section of the TurkStream Project, Erdoğan stated, "*To us, the Russian Federation is a reliable friend, with whom we can have a long-term cooperation and an important natural gas supplier as in the example of this project*" (TCCB, 2018.)

The similarities between Russia and Turkey, real or perceived, play a role in Turkey's conception of Russia. Imperial nostalgia, Western-skepticism, and strong leadership are among those similarities between Turkish and Russian politics. National glory and great power image are essential for both countries due to their imperial past. They both have a sphere of influence, and consider themselves responsible regional powers rather than ordinary nation-states. Russia and Turkey try to turn their cultural and historical bonds into an economic and political influence in their neighborhood via a civilizational based foreign policy (Bilgin & Bilgiç, 2011).

Meanwhile, Russia, a critique of the American-dominated world and a defender of a multipolar international system, becomes increasingly attractive to Turkish political elite. Unhappy with the post-Cold War order, Putin's Russia challenges American unilateralism and asking for a more democratic multipolar world-system. Russia, being an ardent supporter of the current UN Security Council structure, pretends to be a reformer in the international system owing to its critics against the American-led military operations after the Cold War. According to Moscow, the West is interventionist and disrespectful to state sovereignty by employing liberal democracy and human rights. The Kremlin's stress on local traditional values instead of cosmopolitanism also receives a positive reaction from the national/conservative perspectives throughout the world including Turkey.

Both Turkey and Russia have charismatic leaders who are committed to state greatness and a national revival and are believed to protect the stability and security of the state. Putin and Erdoğan are also seen as the leaders of their civilizational basin who resist the expansion of Western civilization. Their commitment to the preservation of traditional values may also have helped them to develop a common language in their frequent contacts in recent years. While the relations with the West have institutional character and mainly depend on historical processes, relations Russia have the potential to flourish immediately, just due to the will of the leaders (Baev & Kirişçi, 2017, p. 11-14).

Erdoğan, who enjoys a significant role in Turkey's foreign policy formulation for about two decades, considers his Russian counterpart as a sincere leader who wills to cooperate (Habertürk, 2019). He frequently addresses the Russian leader as "*Dear Friend Putin (dostum Putin)*". This is the language employed by Turkey to Russia in all negotiations about the divergent foreign policy strategies. In an interview with a Russian TV channel, the Turkish president claimed that the regional problems could only be solved with Russia and Turkey's cooperation. The language used was both respectful and friendly: "*in the joint fight against terrorism in this region, I will need the support of my dear respected friend Vladimir*" (Hürriyet, 2016). Russian President remarked Erdoğan is a leader who "*keeps his word like a real man*". President Erdoğan similarly replied the compliment, "*He is really a man of his word, a man honoring his promises. Given our bilateral ties, there are indeed few countries with which we enjoy such robust relations. I hope our relations, which we have maintained thus far, will continue as they are in the future as well. I see this in every issue, be it political, military, diplomatic, cultural or economic*" (TCCB, 2020).

Turkish leadership considers that the purchase of the S-400 and the construction of the Akkuyu Nuclear Power Plant are related to its sovereignty and destined rise in global politics (RFERL, 2017). Thus, it is more than a military deal with Russia and includes a symbolic message to the West that Turkey can act independently. Accordingly, Erdoğan answered the critics, "*Nobody has the right to discuss the Turkish Republic's independence principles or independent decisions about its defense industry*" (Gall and Higgins, 2017).

Although leaders of both states do not refrain from using strong language and uttering harsh critics towards Western states, they generally avoid employing a similar language for each other. Their discourse is characterized by the low profile statements and the obvious reluctance to escalate the crises. The positive language is also a message to the West. They both want to show that they are not alone and have friends to work with. In other words, differences in

foreign policy objectives did not make Turkey and Russia antagonist neighbors automatically, which is especially visible in the Syrian conflict. Although they have clashing interests, Russia backs the Syrian regime under Assad while Turkey supports the opposition, and a civil war has been ongoing for years between two fronts, the two countries found a common language to discuss the issue and formed a peace process, mainly discussed at Astana and Sochi.

Accordingly, tactical silence and careful rhetoric has emerged as an essential strategy of Turkish foreign policy towards Russia, first concerning the crises and conflicts in the former Soviet space and recently in the Middle East (Çelikpala, 2015, p. 138). After the war in Georgia, Turkey claimed that the crisis should be deescalated. Although Turkey's political stance favors Georgia as the integrity of Georgia is always underlined, the language was careful not to offend the Russians (Weitz, 2010, p. 80; Larrabee, 2010, p. 168). A similar attitude is also visible during the Ukrainian crisis. The Russian annexation of Crimea is an excellent example to understand Ankara's careful language. Russia seized the control of Crimea, shortly after the Euromaidan protests in Kyiv. In May 2014, the Russian parliament accepted the reunification of Crimea to the Russian Federation. This was one of the unique developments after WWII that a country annexes a territory. It was a result of increasing Russian activity in the former Soviet space. Turkey has never accepted what happened in Crimea and did not stop to pronounce Ukraine's territorial integrity. However, different from many other NATO members, Ankara did not directly criticize Moscow, and did not apply any sanctions against Russia. Erdoğan many times claimed that *"Turkey does not recognize the illegal annexation of Crimea"*, but he evaded from directly accusing Russia of that action (CNNTURK, 2015; Kirim Haber Ajansı, 2020). Balcer (2014) is right in pointing out that *"the word 'Russia' has not once been mentioned directly in the numerous official statements by the Turkish Foreign Ministry on the topic of Ukraine and Crimea"* (p. 3).

The discourse of the Syrian crisis is also worth mentioning. Although Turkey sees Assad of Syria, a tyrant who dispersed his own nation, and argues that there is no common ground to agree with, it can cooperate with Russia, the main sponsor of Assad. Russia is framed positively, even in the environment of a possible military confrontation. Turkey selected to condemn and criticize the Western involvement, while generally staying mute about the Russian actions as in the example of the bombardment of Aleppo in 2016. Turkey has usually refrained from pronouncing the discrepancies between Russian and Turkish foreign policy objectives. Turkey explained the crisis in Idlib - a Syrian city inhabited by millions of domestic immigrants, terrorist organizations and opposition groups- in February 2020, as a confrontation with the Syrian regime

rather than with Russia. Ankara raised some criticisms towards Moscow, but evaded from claiming Russia as the responsible side for killing many Turkish soldiers in the region.

Turkey's imagined Russia has traditionalist ideas, geographical characteristics similar to Turkey, and that imagination boosts the image of Russia. The last section argues that the positive conception of Eurasia and Russia in Turkish foreign policy making is the basic motivation behind the rapid normalization of relations after the jet crisis.

From Crisis to Cooperation

The downing of a Russian jet by Turkish air forces on 24 November 2015 and the ruining of bilateral ties have shocked the observers because they happened during the “*golden age of Turkish-Russian relations*” (Öniş & Yılmaz, 2016, p. 77). Spring in relations turned into winter when Vladimir Putin called the Turkish action a “*stab in the back*” committed by “*accomplices of terrorists*”, and threatened Ankara with severe consequences (RIA, 2015; BBC, 24 November 2015). Moscow abruptly punished Ankara with harsh economic sanctions, a tradition of Putin's Russia in crises with neighbors. Turkish tone was less antagonistic and underlined the sadness for what happened despite defending the correctness of the action (BBC, 28 November 2015). Later many scenarios were debated among policy circles and in the media, including the possibility of a direct military confrontation between Ankara and Moscow. The reaction of the pro-Kremlin Chechen leader Ramzan Kadyrov was threatening. He shared a message in a social network on the very same day of the incident, “*I have no doubt that Turkey will regret it for a very long time. Those who speak about friendship and cooperation on every occasion do not act that treacherously.*” (TASS, 2015) Vladimir Zhirinovsky, the ultra-nationalist Russian politician, even mentioned using an atomic bomb against Turkey (Gazeta, 2015). The mood was no different in Turkey, albeit more cautious and anxious about the consequences of the rupture. A Turkish academic enthusiastically claimed on TV that “*We have fought Russia twelve times in the past. We do not want to fight Russia, but if necessary we will*” (Ahaber, 2016). During the crisis, the history of Russia and Turkey relations were remembered and constructed with mutual antagonism. In the span of the jet crisis, Russia was spatialized as a geography from which emanating danger and threats to Turkish security. The portrayal of the past relations with wars and conflicts helped construct a convincing narrative.

Turkish-Russian relations would be normalized after seven months of a diplomatic rift when Turkey stepped back and declared a formal apology on 26

June 2016, for the downing of the Russian jet, and when Russia showed the willingness in restoring the relationship (BBC, 27 June 2016). Afterward, Ankara and Moscow not only developed their relations at a quick pace but also often underscored the necessity to preserve cordial ties against assumed Western attacks. According to the Turkish perception, foreign actors who are unhappy with the Turkish-Russian cooperation are more dangerous for bilateral relations than any political divergence between the two neighbors. Turkish politicians and journalists portray the downing of the Russian jet in Turkey as a conspiracy to sow discord between Ankara and Moscow (Aljazeera, 2016; Diler, 2019). Just after the coup attempt during his visit to St. Petersburg President Recep Tayyip Erdoğan claimed that *"Today it is well understood that the Fetullah Terrorist Organization and the powers behind it also targeted the relations between Turkey and Russia"* (TCCB, 2016). The Russians also considered certain American actions in the region similarly. (TASS, 2019) During his visit to Turkey in January 2020, Putin has claimed that *"Despite the complex international situation, and the attempts of a number of global players to hinder the expansion of mutually beneficial cooperation between our countries, our work is proceeding steadily"* (Kremlin, 2020).

In the aftermath of the jet crisis, the relationship between Turkey and Russia transformed into a new one in which peace and cooperation are considered the normal state of affairs, only if the sinister West did not intervene. Thus, the narrative of the jet crisis and the realities of the Russian-Turkish relations were reconstructed. The spatialization of "us and them", "friend and foe" dichotomies changed, and political rhetoric conveyed Russia a positive geographic meaning. The narrative about Russia is not a change from a past enemy to a present friend. Rather, Russia as a neighbor was reconstructed in Turkish politics in a way that the relationship from past to present was characterized by a friendship. Thus, the recent crisis is narrated as a misunderstanding or a misdirection, but not an outcome of rational and pragmatic foreign and security policies. In brief, the normal state of affairs between Ankara and Moscow is considered to be peace and partnership, particularly by the Turkish ruling elite.

The reasons for the perseverance of Turkish-Russian cooperation after the jet crisis and the success in the compartmentalization of bilateral relations despite many geopolitical issues between Ankara and Moscow are intriguing. Two alternative explanations can be put forward for Ankara's will to cooperate with Russia. If it is the material factors that facilitate cooperation, the fear and concern about the possible actions of a stronger neighbor should be the motivation of Turkish decision-makers. According to this perspective, Turkey's foreign policy towards Russia should aim to evade alienating the stronger

neighbor. If the cooperation is based on intangible factors, then the meaning of the Russian power in Turkish foreign policymaking should necessarily be taken into account. The latter explanation argues that there might be a decrease in Turkey's threat perception, although material conditions claim the opposite. Thus, what constructs Turkey's security and foreign policy is not only competing armies or economies but also competing images. The domestic atmosphere and the geopolitical culture in Turkey affect the threat perceptions and the views about the regional and international environment.

The downing of a Russian jet was the gravest crisis between Russia and Turkey after the Cold War, which made a direct military confrontation a possibility. However, when the crisis was over, Turkey's understanding of Russia became so positive that the Russian military actions would rarely be part of Turkey's security discourse although the changes in the military balances in Turkey's neighborhood were dramatic. In the last decade, military balance in both north and south of Turkey, i.e., in the Black Sea and the Eastern Mediterranean, has changed in favor of Russia. Russia controls the long coast and possesses a significant portion of the exclusive economic zone in the Black Sea after the annexation of Crimea. New Russian troops and strategic weapons have been directed to the Crimean peninsula in recent years (Gressel, 2021, p. 7-12). However, Russia's aggressions and expansionist policies in its south at the expense of Georgia and Ukraine hardly harm Moscow's relationship with Turkey. The situation in the Middle East has also some parallels. Russian influence over the Syrian government increased after the Russian intervention in 2015 to save the Assad regime. Tartus and Khmeimim, Russia's naval and air bases in Syria, have transformed into formidable operation centers in the Eastern Mediterranean. Russia has deployed the S-400 surface-to-air missile systems in military bases in Crimea and Syria.

Turkey's positive imagining of Russia did not prevent the escalation of the divergent objectives between Ankara and Moscow in Syria into a serious crisis in November 2015. However, it helped the rehabilitation of relationship in the following year. Most importantly, the crisis itself is not portrayed as one between two rivals but just a plot by their enemies to sow discord between Ankara and Moscow.

However, except for the seven months crisis period, Turkey is reluctant to discuss the potential outcomes of the rising military and political power of Russia. Despite the Russian involvement in Syria, which was a certain blow on the Turkish interests in the region, the two states comfortably sit on the diplomacy table. Moreover, Russia was portrayed as a positive factor for the

peace and stability of the Middle East. Ankara continues to see the full side of the glass in the relationship with Moscow (Çelikpala, 2015, p. 135). The changing perceptions are more convenient to understand fostering relations between Russia and Turkey than the changes in material conditions. Nonetheless, it is not unlikely that the Turkish ruling elite's perception of Russia plays a role in exaggerating the current quality of relations.

Conclusion

As Ankara's spatial conceptions of the world change, the Turkish decision-makers redefine friends and enemies. Accordingly, in the Turkish mapping of the world, Eurasia has gained a positive geographic value, and Russia has emerged as a significant partner. Turkey's spatial understanding of Eurasia and the West is important to understand the resilience of bilateral partnership: while the former is conceived as a rising and egalitarian geography, the latter is understood as imperialist, Islamophobic, and having a crusader mentality. Thus, Turkey's turn to Eurasia is more a shift of geopolitical imagination rather than a shift of axis. It is not still alliances or agreements that are changing but geopolitical understandings and imagination. This is mainly because Ankara's geopolitical imageries put Russia in a positive place where threat perception is minimal (except for crisis times), while the West has increasingly been portrayed as the 'other' of Turkey despite the continuing military alliance and strong economic ties. Thus, Russia—a historical rival of Turkey and the pivotal country of the Eurasian geography—finds a favorable place in Turkish geopolitical imagination, which cannot be explained with the rising economic ties. What is striking is that the dramatic decrease in Turkish perception of the Russian threat is not because of weakening Russia's military power but rather due to the change in Ankara's understanding of that power.

In a nutshell, Turkey constructs Russia as a geopolitical friend rather than a geopolitical rival. By so doing, Turkey finds a neighbor rather than an opponent to cooperate in the regional crises. This conception has also helped the rapid normalization of bilateral relations after the jet crisis. The normalization process has shown Turkey's readiness and will to work with Russia even though military and political variables should affect differently. Today, although both states continue to preserve their foreign policy positions, they emphasize diplomatic processes rather than the level of differences. The overlooked disagreements (in Syria, Libya, Crimea), the exaggeration of economic partnership (the aim of having a trading volume of 100 billion dollars), and the reconstructed narrative about the downing of the Russian jet have all aimed to stress the historical persistence of cooperation without any solid base. The articulation of

constructive discourse, emphasis on the areas of partnership, and the reluctance to voice conflictual issues have helped foster bilateral ties in the 2000s. However, the success of a compartmentalized relationship is due to Turkey's continuing imagination of Russia as a positive factor for Turkish interests and security.

Disclosure Statement: No potential conflict of interest was reported by the author.

Funding: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

BIBLIOGRAPHY

- 📖 Agnew, J. & Corbridge, S. (1995). *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. London: Routledge.
- 📖 Ahaber. (15 February 2016). We have fought Russia 12 times in the past, and we will fight it again. <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/02/15/prof-dr-mesut-hakki-casin-rusya-ile-12-kez-savastik-gerekirse-yine-savasiriz>. (accessed 8 January 2021).
- 📖 Aktürk, Ş. (2006). Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002). *Turkish Studies*, 7 (3), 337-364.
- 📖 Aktürk, Ş. (2015). The Fourth Style of Politics: Eurasianism as a Pro- Russian Rethinking of Turkey's Geopolitical Identity. *Turkish Studies*. 16(1), 54-79.
- 📖 Aljazeera. (19 July 2016). Turkish pilots who downed Russian jet detained. <https://www.aljazeera.com/news/2016/07/turkish-pilots-downed-russian-jet-detained-160719132950496.html>. (accessed 20 February 2021).
- 📖 Aras, B & Fidan, H. (2009) Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination. *New Perspectives on Turkey*. no. 40, 193-215.
- 📖 Aras, B & Polat, R. K. (2007) Turkey and the Middle East: Frontiers of a the New Geographic Imagination. *Australian Journal of International Affairs*, 61(4), 471-488.

- 📖 Baev P. K. & Kirişçi K. (2017). An Ambiguous Partnership: The Serpentine Trajectory of Turkish-Russian Relations in the Era of Erdoğan and Putin. Brookings Institution. Turkey Project Policy Paper, 13.
- 📖 Balcer, A. (2014). Dances with the Bear: Turkey and Russia after Crimea, Istanbul Policy Center, Working Paper.
- 📖 Balta, E. (2019). From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after the Cold War. *Uluslararası İlişkiler*, 16 (63), 69-86.
- 📖 Başer, E. T. (2015). Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule. *Turkish Studies*, 6 (3), 291-309.
- 📖 BBC. (24 November 2015). Turkey downing of Russia jet 'stab in the back' – Putin. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34913173>. (accessed 20 February 2021).
- 📖 BBC. (27 June 2016). Turkey 'sorry for downing Russian jet'. <https://www.bbc.com/news/world-europe-36643435>. (accessed 10 February 2021).
- 📖 BBC. (28 November 2015). Turkey - Russia jet downing: Erdoğan 'saddened' over plane. <https://www.bbc.com/news/world-europe-34953505>. (accessed 10 February 2021).
- 📖 Bilgiç, A. (2018). Reclaiming the National Will: Resilience of Turkish Authoritarian Neoliberalism after Gezi, *South European Society and Politics*, 23(2), 259-280.
- 📖 Bilgin, P. & Bilgiç, A. (2011). Turkey's "New" Foreign Policy toward Eurasia. *Eurasian Geography and Economics*, 52 (2), 173-195.
- 📖 CNNTÜRK. (4 August 2015). Erdoğan: "Rusya'nın Kırım'ı ilhakını tanımıyoruz". <https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/-erdogan-rusya-nin-kirim-i-ilhakini-tanimiyoruz>. (accessed 5 February 2021).
- 📖 CNNTÜRK. (12 June 2010). "Erdoğan: 'Eksen kayması söz konusu değil'" <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/06/12/erdogan.ksen.kaymasi.soz.konusu.degil/579875.0/index.html>. (accessed 1 August 2020).
- 📖 CNNTÜRK. (14 June 2010). "Gül: 'Eksen kayması tartışması kötü niyet'", <https://www.cnnturk.com/2010/dunya/06/14/gul.ksen.kaymasi.tartismas.i.kotu.niyet/579993.0/index.html>. (accessed 1 August 2020).
- 📖 Çelikpala, M. (2015). Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri. *BİLİG*, no. 72, 117-144.

- 📖 Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre.
- 📖 Diler, E. (17 December 2019). *Oyunbozan*. <https://www.takvim.com.tr/yazarlar/ergundiler/2019/12/17/oyunbozan>. (accessed 8 August 2020).
- 📖 Doklad: Uglublenie Rossiisko-Turetskih otnoshenii. (2018). I. S. Ivanov (ed.), no. 41, Moscow: NP RSMD.
- 📖 Ergin, S. (23 June 2019). *15 Temmuz Kalkışmasından S-400'lere Uzanan Yol*. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/15-temmuz-kalkismasindan-s-400lere-uzanan-yol-41281595>. (accessed 20 February 2021).
- 📖 Erşen, E. (2011). *Turkey and Russia: An Emerging Strategic Axis*. *Eur Orient*, no. 35-36, 263-285.
- 📖 Erşen, E. (2013). *The Evolution of 'Eurasia' as a Geopolitical Concept in Post-Cold War Turkey*. *Geopolitics*, 18 (1), 24-44.
- 📖 Erşen, E. (2017a). *2000'li yıllarda Türkiye-Rusya ilişkileri: 'Kompartmanlaştırma' Stratejisinin Sorunları*. In *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşkuyla Komşuluk*, ed. Gencer Özcan, Evren Balta and Burç Beşgül, İstanbul, 2017, 147-161.
- 📖 Erşen, E. (2017b). *Evaluating the Fighter Jet Crisis in Turkish Russian Relations*. *Insight Turkey*, 19 (4), 85-103.
- 📖 Ersen, E., & Köstem, S. (2020). *Turkey's Interest in Closer Relations with Russia: Global, Regional and Domestic Dynamics*. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, 29(2), 231–245.
- 📖 Gall, C. & Higgins, A. (12 September 2017). *Turkey Signs Russian Missile Deal, Pivoting From NATO*. <https://www.nytimes.com/2017/09/12/world/europe/turkey-russia-missile-deal.html>. (accessed 1 March 2020).
- 📖 Gazeta. (27 November 2015). *Zhirinovskiy predlozhit unichtozhit Stambul atomnoi bomboi*. https://www.gazeta.ru/politics/news/2015/11/27/n_7942853.shtml. (accessed 10 February 2021).
- 📖 Gressel G. (September 2021). *Waves of Ambition: Russia's Military Build-up in Crimea and the Black Sea*. *European Council on Foreign Relations*. Policy Brief.

- 📖 Habertürk. (10 December 2019). Recep Tayyip Erdoğan'dan Açıklamalar. <https://www.haberturk.com/cumhurbaskani-erdogan-dan-aciklamalar-2548090>. (accessed 10 January 2021).
- 📖 Hacıoğlu, N. (25 August 2018). "Rusya Stratejik Ortak" Vurgusu. *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-stratejik-ortak-vurgusu-40936512>. (accessed 10 February 2021).
- 📖 Hill, F. & Taspınar O. (2006). Turkey and Russia: Axis of Excluded? *Survival*, 48 (1), 81-92.
- 📖 Hurriyet Daily News. (25 July 2016). Turkey Thanks Putin for Unconditional Support over Coup Attempt. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-thanks-putin-for-unconditional-support-over-coup-attempt---102062>. (accessed 10 February 2021).
- 📖 Hürriyet. (24 October 2016). Dostum Putin'in desteğine ihtiyacım var. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dostum-putinin-destegine-ihitiyacim-var-40257109>. (accessed 20 February 2021).
- 📖 Hürriyet. (26 January 2013). Şangay Beşlisi'ne alın AB'yi unutalım", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sangay-beslisine-alin-abyi-unutalim-22448548>. (accessed 10 February 2021).
- 📖 Kiniklioğlu, S. & Morkva, V. (2007). An Anatomy of Turkish–Russian Relations. *Southeast European and Black Sea Studies*, 7(4), 533-553.
- 📖 Kırım Haber Ajansı. (3 February 2020). <https://qha.com.tr/haberler/guncel/cumhurbaskani-erdogan-kirim-tatar-turklerine-ukrayna-makamlari-ile-birlikte-destek-olmayi-surdurecegiz/154737/>. (accessed 5 February 2021).
- 📖 Köstem, S. (2018). The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence. *Perceptions*, 23(2), 10-32.
- 📖 Köstem, S. (2020). Russian-Turkish Cooperation in Syria: Geopolitical Alignment with Limits. *Cambridge Review of International Affairs*, DOI: 10.1080/09557571.2020.1719040
- 📖 Kremlin (8 January 2020). Ceremony to launch TurkStream Gas Pipeline. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/62553>. (accessed 1 March 2021).
- 📖 Kubicek, P. (2020). Strictly Pragmatism?: Prospects for a Russian-Turkish Partnership. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, DOI: 10.1080/19448953.2020.1867810

- 📖 Kucera, Joshua. (23 November 2013). Erdogan to Putin: Let us into SCO! <https://eurasianet.org/erdogan-to-putin-let-us-into-sco>. (accessed 10 March 2021).
- 📖 Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler. Gencer Özcan, Evren Balta, Burç Beşgül (ed.) İstanbul: İletişim, 2017.
- 📖 Larrabee, S. F. (2010). Turkey's New Geopolitics. *Survival*, 52 (2), 157-180.
- 📖 Öniş, Z. & Yılmaz Ş. (2016). Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region. *Third World Quarterly*, 37 (1), 71-95.
- 📖 Perceptions: *Journal of International Affairs* (2018), 23 (2).
- 📖 Reuters. (20 November 2016). Fed up with EU, Erdogan Says Turkey Could Join Shanghai Bloc. <https://www.reuters.com/article/us-turkey-europe-erdogan/fed-up-with-eu-erdogan-says-turkey-could-join-shanghai-bloc-idUSKBN13FOCY>. (accessed 10 February 2021).
- 📖 RFERL. (27 September 2017). Putin, Erdogan pledge to closely cooperate on Syria, increase trade. <https://www.rferl.org/a/putin-erdogan-syria-iraq-talks-ankara/28761044.html>. (accessed 20 January 2021).
- 📖 RIA. (24 November 2016). 'Udar v spinu': zayavleniya Vladimira Putina ob intsidente s Su-24. <https://ria.ru/20151124/1327592353.html>. (accessed 10 February 2021).
- 📖 Sezer, D. B. (2000). Turkish-Russian Relations: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership. *Turkish Studies*, 1 (1), 59-82.
- 📖 TASS. (24 January 2019). US may be plotting to sow discord between Russia and Turkey in Syria, diplomat cautions. <http://tass.com/politics/1041629>. (accessed 15 January 2021).
- 📖 TCCB. (8 August 2016). FETO and powers behind it also targeted the relations between Turkey and Russia. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/49951/feto-ve-arkasindaki-guclerin-turkiye-rusya-iliskilerine-de-kastettigi-anlasiliyor>. (accessed 20 February 2021).
- 📖 TCCB. (19 November 2018). The TurkStream is a project of historic proportions for the energy geopolitics in our region. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/99695/-the-turkstream-is-a->

project-of-historic-proportions-for-the-energy-geopolitics-in-our-region-. (accessed 20 February 2021).

- 📖 TCCB. (25 December 2020). President Erdoğan performs Friday prayer at Ömer Öztürk Mosque in Istanbul, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/123365/president-erdogan-performs-friday-prayer-at-omer-ozturk-mosque-in-istanbul->. (accessed 10 March 2021).
- 📖 Weitz, R. (2010). Russian-Turkish Relations: Steadfast and Changing. *Mediterranean Quarterly*, 21 (3), 61-85
- 📖 Yanık, L. (2019). Debating Eurasia: Political Travels of a Geographical Concept in Turkey. *International Relations*, 16 (6), 33-50.

Rusya'nın 2014 İlhakı Sonrası Kırım'da Kırım Tatar Halkının Durumu

The Plight of the Crimean Tatar People in the Aftermath of the Russian Annexation of the Crimea (2014)

Valeriy MORKVA*

Özet

Kırım Tatar halkı arasında Moskova'nın 2014 tarihinde Kırım'ı işgal etmesi ardından daha öncekiler gibi bu yeni Rus işgalinin de kendileri için varoluşsal bir tehdit oluşturacağını görenler siyasi tutumlarını Rus karşıtı ve Ukrayna yanlısı olarak açık bir şekilde gösterenler bulunmaktadır. Bazı yorumcular Rusya tarafından Kırım Tatarlarına karşı yeni bir etnik temizliğin uygulanabileceği düşüncesini dile getirenler oldu. Her ne olursa olsun, Kırım Tatar Millî Meclisi aniden yeni işgalci makamların ana hedeflerinden birisi haline gelip bir takım baskıcı politikalar ile karşı karşıya kaldı. Bunların arasında tutuklamalar, yeni Rus yönetimi muhaliflerinin sistematik bir şekilde taciz ve tehdit edilmesi, Kırım ilhaka karşı çıkan Kırım Tatar aktivistlerin evlerinde aramalar, Rus pasaportlarının/vatandaşlığının zorunlu dağıtımı ve dolayısıyla Rus ordusuna zorunlu asker alımı, Kırım Tatar kültürel mirasının imha edilmesi, Kırım Tatar diline karşı uygulanan ayrımcı politikalar, Kırım Tatar karşıtı propaganda ve Rusya Federasyonu'nun iç bölgelerinden etnik Rusların Kırım'a yerleşimlerini teşvik ederek Kırım'ın etnik yapısını değiştirmeye yönelik uluslararası hukuka aykırı politikalar yer almaktadır. Kırım ile ilgili mevcut gelişmeler dikkate alındığında, bu çalışmada Rus idaresinin bu tür politikalarının nedenlerini analiz etmeye ve Kırım Tatar halkı ve Kırım toplumu üzerindeki etkilerini değerlendirmeye çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Kırım Tatarları, Kırım, Ukrayna, Rusya, Avrasya, insan hakları.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. valeriy.morkva@kapadokya.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-0366-6599.

Abstract

Following the Moscow's invasion of the Crimean Peninsula in 2014, the Crimean Tatar people at large perceived this yet another Russian occupation of the Crimea, as it already happened in history, as a serious existential threat and clearly expressed their political stance as pro-Ukrainian and anti-Russian. Some observers even went so far as to explore the idea of new ethnic cleansing policy on the part of the Russian state. In any case, the Crimean Tatar people national movement appeared to be one of the main targets of the new occupation authorities, facing a number of oppressions, including such illegal practices as arbitrary arrests, systematic stalking and intimidation of regime opponents, unwarranted searches of homes of the Crimean Tatar community activists, forcing the locals to obtain Russian passports/citizenship, forced conscription into the Russian occupation army, intentional destruction of the Crimean Tatar cultural legacy, discriminatory policies against the Crimean Tatar language, spread of the anti-Crimean Tatar propaganda and changing of the ethnic composition of the Crimean society by resettlement of the ethnic Russians from the Russian Federation into the Crimean Peninsula. Taking into account the current developments relating to the Crimea, this work will attempt to analyse reasons behind such oppressive policies by the Russian occupation authorities and assess their impact on the Crimean Tatar people and society.

Keywords: Crimean Tatars, Crimea, Ukraine, Russia, Eurasia, human rights.

Uluslararası hukuk ve insan hakları perspektifinden Kırım İşgali: 2014'te Kırım'da ne oldu?

Rusya Federasyonu tarafından 2014 tarihinde Ukrayna'ya karşı gerçekleştirilen saldırı ve sonrasında gelen Kırım yarımadasının işgali sadece uluslararası hukuku çiğnememiş, aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrası güvenlik sistemini temelinden sarsmıştır. Zira 21.yüzyılda Avrupa kıtasındaki bir devlet başka bir egemen devlete karşı askeri güç kullanarak topraklarının bir kısmını işgal ve ilhak etmiştir. Rusya, Kırım'ı egemenliği altına alıp uluslararası topluma meydan okumuş ve kendisini açık bir şekilde uluslararası kurallar ve normların dışında konumlandırmıştır.

Onur Devrimi olarak bilinen, Ukrayna'da Başkan Yanukoviç'in yönetimine¹ karşı toplu protestoların yol açtığı iktidar krizinden yararlanarak Moskova,

¹ Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün verilerine göre Yanukoviç ve 'Ailesi' olarak bilinen ortaklarının, Avusturya, Letonya, Kıbrıs, İtalya ve Hollanda gibi AB ülkeleri de dahil olmak üzere dünyanın dört bir yanındaki banka hesaplarında ve şirket hisselerinde 37 milyar doları zimmetine geçirdiklerine inanılıyor. Bkz: Pearson, Lucinda (2021). Viktor Yanukovich: corruption, opulence and decadence in Ukraine. Transparency International EU. <https://transparency.eu/corruption-opulence-and-decadence-in-ukraine/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021. Ayrıca Yanukoviç, Rus askeri birliklerini ülkeye çağırıldığı gerekçesiyle, "devlete ihanet suçlamasıyla" hakkında açılan davada suçlu bulundu. Bkz:

Kırım'ı almak için bir askeri operasyon başlattı. Şubat 2014'te hem Rusya vatandaşları hem de yerel işbirlikçilerinden oluşan gayri nizami silahlı gruplarca desteklenen ve herhangi bir arması olmayan Rusya Federasyonu'nun askeri birlikleri karma/hibrid savaş olarak adlandırılan stratejiyi uygulayıp tüm Kırım'ı ele geçirdi. Buna karşı Ukrayna makamlarının yeterince hazır olmadıkları görülmüştür. Şubat sonlarında Kiyiv'da² yaşanan iktidar krizi sonucu felç olmuş durumda kalan³ Ukrayna hükümeti Kırım'da cereyan eden olaylara şaşkınlıkla bakakaldı (Kovalenko, 2017, 10 Nisan). Rus birliklerinin zaten önceden Sevastopol'daki Rus Karadeniz donanması üssünde bulunması Kremlin'in işini kolaylaştırdı. Birkaç saat içinde, Ukrayna askeri birlikleri ve gemileri buldukları kırsalalarda ve üslerde bloke edilmişken, yarımadaadaki kilit stratejik yerler Rus kuvvetlerinin kontrolü altına alındı. Rus özel harekât birlikleri, Kırım Parlamentosu binasını işgal etti ve Kırım milletvekillerini bir olağanüstü toplantı yapmaya, Kırım'ın "bağımsızlığını" ilan etmeye ve "Rusya ile yeniden birleşmeye" ilişkin "referandum" için oy vermeye zorladılar. Tüm bu olaylar Kırım'daki aşağıda tartışılacağı gibi Rusya karşıtları için bir korkutma ve caydırma ortamı hazırladı.

Rus askeri gücünün Kırım'da kullanılması hakkında, Rus Devlet Başkanı Vladimir Putin'in sözleri oldukça açıklayıcıdır: "Evet, bunu saklamayacağım, ben daha önce bu konudan bahsetmiştim, Kırım halkının ifade özgürlüğünü sağlamak için biz, Ukrayna ordusu oy verme sürecine karışmayacak şekilde, silahlı birliklerimizi kullandık..." (Mart 2014'te Kırım'daki "referandum" sırasında).⁴ Bunun sonucu olarak, sadece aşağıda sıralanan birtakım uluslararası anlaşma

Anadolu Ajansı. 'Mahkeme eski Ukrayna Devlet Başkanı Yanukoviç'i suçlu buldu'. (2019, 24 Ocak). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/mahkeme-eski-ukrayna-devlet-baskani-yanukovici-suclu-buldu/1373383> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

² Bu makalede Ukrayna'daki şehir ve şahıs isimlerinin Ukraincedeki orijinal versiyonları kullanılacaktır.

³ Onur Devrimi sırasında Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç 22 Şubat'ta ülkeden kaçtı. Aynı günlerde de Ukrayna Ulusal Güvenlik Servisi (SBU) Başkanı Oleksandr Yakimenko, İçişleri Bakanı Vitaliy Zaharçenko ve Savunma Bakanı Pavlo Lebedev, Yanukoviç'in peşinden Rusya'ya kaçtılar.

⁴ Basına yönelik açıklamalar ve Rusya-Avusturya müzakerelerinin ardından gazetecilerin sorularına cevaplar. 24 Haziran 2014. Viyana: "Да, я не буду скрывать, я уже об этом говорил, мы использовали наши вооружённые формирования для того, чтобы обеспечить свободу волеизъявления крымчан, использовали блокирование некоторых вооружённых формирований украинской армии с тем, чтобы она не вмешалась в процесс волеизъявления...", <http://www.kremlin.ru/transcripts/46060> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021. Bu konu ile ilgili bkz: Schreck, Carl. From 'Not Us' To 'Why Hide It?': How Russia Denied Its Crimea Invasion, Then Admitted It. *RFERL*, February 26, 2019. <https://www.rferl.org/a/from-not-us-to-why-hide-it-how-russia-denied-its-crimea-invasion-then-admitted-it/29791806.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

değil, aynı zamanda da aşağıda görüleceği gibi uluslararası hukukun temel aldığı ilke ve prensipler ihlal edilmiş olmaktadır. Buna göre, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı askeri güç kullanması ve Kırım'ın işgali, Birleşmiş Milletler Şartı'nı (madde 2, paragraf 4)⁵ ve Helsinki Nihai Senedi'nin (1975)⁶ uluslararası arenada devletler arasındaki ilişkileri belirleyen on ilkesinden her birini ihlal etmektedir. Bunun dışında Kremlin, Rusya'nın Ukrayna devletinin toprak bütünlüğünü tanıdığı ve hatta güvence altına aldığı uluslararası anlaşmaları da ihlal etti. Bunlar arasında 21 Aralık 1991 tarihli Alma-Ata Bildirgesi; 1994'te imzalanmış Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşmasına Ukrayna'nın Katılımı ile ilgili Güvenlik Güvence Belgesi (Budapeşte Memorandumu); 31 Mayıs 1997 tarihli Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasında Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması⁷ yer almaktadır.

Ayrıca, işgalci bir güç olarak Rusya Federasyonu, işgal altındaki sivil nüfusun haklarının yanı sıra işgal altındaki bölgenin demografik kompozisyonunun zorunlu değiştirilmesine istinaden 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerini⁸ ihlal etmeye devam etmektedir ve hatta bu konuda birçok defa uluslararası toplum tarafından kınanmıştır. Bu bağlamda, Rus hareketinin ilk günlerinden itibaren BM Genel Kurulu, 16 Mart 2014 tarihinde Kırım'da düzenlenen "referandum"un yasadışı olduğunu vurgulayarak Ukrayna'nın

⁵ Birleşmiş Milletler Şartı'nın 2(4) maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar", <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

⁶ Bkz: Conference on Security and Co-Operation in Europe Final Act. Helsinki, 1975. <https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021; The OSCE Parliamentary Assembly Resolution on Clear, Gross and Uncorrected Violations of Helsinki Principles by the Russian Federation (Baku, 2 July 2014), <https://www.oscepa.org/documents/annual-sessions/2014-baku/declaration-2/2540-2014-baku-declaration-eng/file> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

⁷ Bu antlaşma 1 Nisan 1999 tarihinde yürürlüğe girdi. Her 10 yılda bir otomatik olarak uzatılırdı ve her iki taraf mevcut on yıllık sürenin bitiminden altı ay önce yazılı bildirimde bulunmak suretiyle bu antlaşmayı feshetme hakkına sahipti. Eylül 2018'de, Ukrayna Ulusal Güvenlik ve Savunma Konseyi (NSDC), Antlaşmayı uzatmamaya karar verdi ve Cumhurbaşkanı Porosenko ilgili bir kararnameyi imzaladı. İlgili tasarı ayrıca 6 Aralık 2018 tarihinde Ukrayna Parlamentosu tarafından onaylandı. Antlaşma 31 Mart 2019 tarihinde sona ermiş olup uzatılmamıştır. Konu ile ilgili genel bir değerlendirme için bkz: *Bol'shoy dogovor mejdu Ukrainoy i RF prekratil deystviye* [Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasındaki Büyük Anlaşma sona erdi]. <https://interfax.com.ua/news/election2019/577326.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

⁸ 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmelerinin tam metni için bkz: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf>. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

toprak bütünlüğünü destekledi (The UN General Assembly resolution 68/262 "Territorial Integrity of Ukraine", 2014, 27 Mart). 2014'ten bu yana BM Genel Kurulu (United Nations, Resolutions 75/192 of 16 December 2020; 75/29 of 7 December 2020; 72/190 of 19 December 2017; 71/205 of 19 December 2016), AGİT Parlamento Meclisi (PACE resolutions of: 4–8 July 2019; 11 July 2018; 9 July 2017; 5 July 2016; 9 July 2015; 2 July 2014), Avrupa Birliği (High Representative on behalf of the European Union, 2021, 25 February; 2020, 16 March), ABD (The US Congress, 2014, 3 April) ve NATO (NATO Wales Summit Declaration, 2014, 5 September) Ukrayna topraklarının işgali üzerine Rusya Federasyonu'nun uluslararası hukukun temel normlarının ve ilkelerinin ihlalini kınayan çok sayıda karar aldı. Ayrıca, aralarında ABD ve Avrupa Birliği devletlerinin yer aldığı birçok ülke ve uluslararası kuruluş, bazı Rus devlet görevlilerine vize kısıtlamaları, belirli özel ve tüzel kişilerin mal varlıklarının dondurulması, Rusya ekonomisindeki ticaret ve yatırım kısıtlamaları, özellikle petrol ve gaz çıkarım ve savunma endüstrileri için çift kullanımlı mal ve teknolojilerin ihracatının yasaklanması gibi çeşitli yaptırımlar uyguladı. Kırım'a gelince, Avrupa Birliği ve ABD yarımada hem mal ve hizmet ihracatı için bir ambargo uyguladı hem Kırım'dan ithalatı da yasakladılar. Fiilen işgal edilmiş Kırım'ın yasal olarak Ukrayna'nın bir parçası olması nedeniyle, Rusya'daki AB elçilikleri Kırım sakinlerine vize vermeme emri aldılar.⁹

Kırım işgali, uluslararası hukukunun temel normlarının herkes için ne kadar önemli olduğunu bir kez daha hatırlattı. Hiçbir devletin, toprakları bakımından ne kadar büyük ya da küçük olsa da, uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmek, komşularına saldırmak, tek taraflı olarak diğer devletlerin topraklarını ilhak etmek ve uluslararası toplumca tanınan sınırları yeniden biçimlendirmek gibi bir hakkı yoktur. Uluslararası toplum (en geniş anlamda uluslararası ilişkilerde uluslararası hukuk normlarını uygulayan ve uluslararası hukuka saygı gösteren demokratik dünya devletleri)¹⁰, Ukrayna'daki olaylara hızlı bir tepki gösterdiğine göre, Rusya'nın Kırım'a ve Doğu Ukrayna'ya karşı saldırısını kolay kolay görmezden gelemeydi. Bu tarz bir tutum sadece saldırıyı teşvik etmek değil, aynı

⁹ Rusya Federasyonu'na uygulanan uluslararası yaptırımlara ilişkin ayrıntılı bir kronolojik çizelge için bkz.: Ivan Gutterman and Wojtek Grojec, A Timeline of all Russia-Related Sanctions. Radio Free Europe/Radio Liberty, <https://www.rferl.org/a/russia-sanctions-timeline/29477179.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

¹⁰ Yukarıda bahsedilen BM Genel Kurulu'nun 68/262 sayılı ve 27 Mart 2014 tarihli "Ukrayna'nın Toprak Bütünlüğü" kararı 100 ülke tarafından desteklenmiştir. Rusya Federasyonu'nun yanında Belarus, Bolivya, Ermenistan, Kuzey Kore, Küba, Nikaragua, Suriye, Sudan, Venezuela ve Zimbabve gibi 11 ülke karşı oy kullanmışlardır. Bkz: UN Digital Library. Territorial integrity of Ukraine: resolution/adopted by the General Assembly. <https://digitallibrary.un.org/record/767565> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

zamanda da belirli ilkeler ve prensipler üzerinde inşa edilmiş II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası güvenlik sistemini zedelenmesi anlamına gelirdi.

Kırım ilhakının ideolojik temelleri

Rusya, uluslararası toplumun muhtemel sert tepkisine rağmen Kırım'ı işgal ve ilhak etme riskini neden göze aldı? Eski bir Rus Devlet Duma üyesi Ilya Ponomaryov'un yaptığı açıklamalara göre, Vladimir Putin 23 Şubat 2014 tarihinde sadece dört üst düzey devlet görevlisinin katıldığı gizli bir oturumda, Kırım'ın ilhakını ısrarla isteyip bizzat emretti (Ukrayins'ka Pravda, 2018, 14 Şubat). O zamanlar, Almanya Şansölyesi Angela Merkel, Putin ile Kırım krizi üzerine telefon görüşmesi yaptıktan sonra, Rus liderin "başka bir dünyada" ve "gerçeklikten uzak" olduğunu belirtti (Traynor ve Wintour, 2014, 3 Mart). Benzer bir şekilde, eski ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, 2014 yazında CBS News'un konuk konuşmacısı olarak, Putin'in "kendi dünyasında yaşadığını" söyledi (CBS News, 2014, 27 Temmuz).

Bununla birlikte, dikkat edilmesi gereken nokta, yalnızca Vladimir Putin'in değil, aynı zamanda Rus halkının devlet propaganda makinesi tarafından inşa edilmiş ve şekillendirilmiş bir dünyada yaşıyor olmasıdır. Kırım'ı "tarihi Rus toprakları" içinde gören ve "Rus Dünyası" olarak adlandırılan neo-emperyalist konsepti geliştiren ve etkin bir şekilde savunanlar arasında Aleksandr Dugin (Sovyet sonrası Rus aşırı sağ Yeni Avrasyacılık hareketinin kurucusu); Konstantin Zatulin (siyasetçi, Moskova merkezli BDT Ülkeleri Enstitüsü Başkanı); Sergey Glazyev (siyasetçi, ekonomist ve Putin'in bölgesel ekonomik entegrasyon danışmanı); Aleksandr Prohanov (aşırı milliyetçi Stalinist bir yazar ve gazeteci, 'Zavtra'(Yarın) gazetesinin baş editörü); Sergey Kurginyan ('Zamanın Esas Anlamı' (Sut' vremeni) aşırı sol hareketinin kurucusu ve lideri); Konstantin Malofeev (işadamı, muhafazakar görüşlerini savunan Tsargrad TV bir Rus Ortodoks TV kanalı'nın kurucusu) gibi kişiler yer alır (Bkz: Dugin, 2002; Kurginyan, 2012; Şurigin, 2014, 20 Mart; BBC News, 2015, 13 Şubat).

Bu noktada yukarıda bahsedilen "Rus Dünyası" adını taşıyan konseptte değinmek yerinde olacaktır. Çok kısaca özetlemek gerekirse, bunu Rus neo-emperyalizminin genişlemeci, revizyonist ve aşırı-milliyetçi politikalarının ifadesi olarak kabul etmek gerekir. Söz konusu dünya görüşü, "Bölünmüş Rus halkı" fikrine dayanır ve tüm eski Sovyetler Birliği / Rusya İmparatorluğu'nun bölgelerinde yaşayan etnik Rusların yaşadığı topraklarla beraber mümkün olabildiğince aynı siyasi çatı altında birleşmesini savunur. Ayrıca, Batı dünyasına karşı duyulan şiddetli bir tepkinin yanı sıra demokratik değerlere karşıtlık, "Rus dünyası" kavramını şekillendiren temel unsurlardır. "Rus dünyasını" destekleyen insanların aralarında hem aşırı solcuların hem de aşırı sağcıların varlığı göze

çarpmaktadır.¹¹ Aynı zamanda hem Prohanov veya Kurginyan gibi Sovyet/Stalin hayranları hem de Malofeev gibi aşırı muhafazakârlar ve monarşistler, “Rus dünyası” konseptinin savunucularıdır. Aslına bakıldığında, görünüşte zıt ideolojik duruşlar, büsbütün aynı Rus emperyalizminin alt çeşitleridir. “Rus dünyasının” hem solcu hem de sağcı destekçileri her şeyden önce Batı karşıtı ve anti-demokratiktir. Bu insanlar aynı hedefi benimsemişlerdir: askeri güç kullanmak gerekse bile “bölünmüş” Rus halkının (üzerinde yaşadığı tüm topraklarla birlikte) birleşmesini sağlamak. Buradaki sorun, bu tür görüşlerin sadece birkaç dışlanmış aşırı solcu veya aşırı sağcı kişilere ait olması değildir. Tam tersine ve özellikle Putin’in iktidarda kaldığı yirmi yılı aşan süre içerisinde bu tür dünya görüşleri Rus toplumunun tüm seviyelerine yayılmıştır. (Laruelle, 2019; Kolstø and Blakkisrud, 2016) Bu durumun doğal sonucu olarak, Rusya’da tam anlamıyla bir gerçek siyasi muhalefetin yok edilmesi (Konstantinov, 2021, 14 Haziran) ve Moskova’nın giderek artan agresif bir dış politikayı izlemesi işaret edilebilir.

Bu şekilde, Rusya Devlet Başkanı hem dünya görüşü hem de takip ettiği hedefleri açısından yalnız değildir, zira Rus eliti ve halkının eğilimleriyle uyumluluk içindedir.¹² Putin’in 18 Mart 2014 tarihinde Rusya’nın Kırım’ı işgal ve ilhak etmesi vesilesiyle Rusya Federasyonu Federal Meclisi’nde yaptığı konuşma (“Kırım konuşması”), Kremlin’in kendi yakın komşuları, tarihi geçmişi ve bugünkü durumu ile ilgili gerçek tutumlarını bariz bir şekilde göstermişti (Putin, 2014, 18 Mart). O gün Vladimir Putin, Kırım’dan bahsederken Rus neo-emperyalizminin hem dünya görüşünü hem de siyasi programını sunmuş oldu.

Bu vizyona göre, Ukrayna bir devlet olarak “yapay bir varlık”tır, Ukrayna’nın Güney Doğusundaki topraklar ve Kırım her zaman etnik Rusların yaşadığı bölgelerdi ve etnik yapılarına bakılmaksızın Sovyet yetkilileri tarafından bu topraklar haksızca Rusya’dan Ukrayna’ya devredildi (Putin, 2014, 18 Mart). Aslına bakılırsa, Güney Doğu Ukrayna’da, özellikle Donbas ve Güneydeki Kırım bölgelerindeki etnik Rus sakinlerinin birçoğu, en fazla birkaç kuşaktır orada yaşıyor. Babaları ve dedeleri, 1932–1933 Ukraynalıların Holodomor felaketi ve 1944 Kırım Tatarlarının sürgünü ardından Sovyet hükümeti tarafından Rusya’nın içinden bu bölgelere yerleştirildi. Moskova’nın söz konusu demografik

¹¹ Örneğin, çeşitli aşırı sağcı veya aşırı solcu kim olursa olsun Rus milliyetçilerinin ezici çoğunluğu, Kırım işgalini desteklemekte ve Ukrayna devleti ve halkının kendi sınırları içinde tam anlamıyla Rusya’dan bağımsız olduğunu tanımamaktadır. Konu ile ilgili bkz: Kuzio, Taras. Voyna Putina protiv Ukraini. Kiyiv: Duh i litera, s.s. 101-103.

¹² 2014’ten bu yana Rusların % 86’sı Kırım’ın Rusya’ya ilhakını istikrarlı bir şekilde desteklemektedirler. Bkz: Levada Araştırma Merkezi (2021, 26 Nisan), Podderjivayete li vi prisoyedineniye Krıma k Rossii? <https://www.levada.ru/2021/04/26/krym/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

dönüşüme yol açan politikalarıyla mevcut durumun oluşmasına rağmen, Putin ve Rus emperyalistleri bu toprakların eskiden Rus / Sovyet imparatorluğunun bir parçası olması ve orada yaşayan halkın büyük bir kısmının Rusça konuşması gerekçesiyle “bu bölgelerin her zaman Rus” toprağı olduğunu iddia etmektedirler (Putin, 2014, 18 Mart).

Yine, Putin ve Rus propagandası, Ukrayna'da ve özellikle Kırım'da etnik Rusların Rusça konuştukları için zulme uğradıkları ve zorunlu asimilasyon tehdidi altında olduklarını belirterek başka bir argüman kullandılar. Bunun üzerine, Ukrayna'daki etnik Rus halkının Ukrayna devletinin zulmünden kurtarılması gerektiğı vurgulandı ve böyle bir misyon Moskova'nın en büyük görevi olarak gösterildi. Gerçek şu ki, Kırım veya Donbas'ta yaşayan Rusların Rusça konuştukları için baskı gördüklerini söylemek, adeta siyaha beyaz demek gibidir, çünkü söz konusu Ukrayna bölgelerinde Rusya'nın kültürel yayılması 2014'ten çok önce başladı ve o zamanki Ukrayna devlet politikası bu Rus yayılmasına karşı engel olamadı. Örneğın, 2013 yılında Kırım'da kreşlerde/anaokullarında bulunan çocukların sadece %2,9'u, lise öğrencilerinin %7.2'si Ukrayna dilinde eğitim görmüştür. Sivastopol'da eğitim dili Ukrayince olan sadece bir okul vardı. 2013 yılında tüm Kırım'da bir tek Ukrayın tiyatrosu yoktu (Ukrayna Devlet Dili Koruma Ombudsmanı Ofisi, 2021). Donbas'ta Donetsk bölgesinde 2013/2014 öğretim yılının başında lise öğrencilerinin %50.4'ü Ukrayna dilinde eğitim görmüştür ve Ukrayna dilinde çalışan hiç Ukrayın tiyatrosu yine de yoktu (Ukrayna Devlet Dili Koruma Ombudsmanı Ofisi). Luhans'k bölgesinde ise 2013/2014 öğretim yılının başında lise öğrencilerinin %45.7'si Ukrayna dilinde okudu ve Ukrayna dilinde çalışan sadece bir tiyatro vardı (Ukrayna Devlet Dili Koruma Ombudsmanı Ofisi).

Kremlin, Kırım yarımadasında Ukrayna dilinin zorla kabul ettirilmesinden bahsettiyse de, her şey aslında tam tersiydi. Kırım Ukrayna'nın kontrolü altındayken bile Rus dili ve 'Rus Dünyası' bakış açısı egemen konumundaydı ve özellikle de Kırım'da bulundurulanan Rusya Karadeniz Filosunun askeri üssünün etkisiyle etnik Rus olan ve olmayan tüm yerlilere kabul ettirilmekteydi. Bununla birlikte, Rusya Federasyonu, yerli halkın zorunlu asimilasyon (Ukraynalılaştırılması) tehdidi altında bulunduğunu öne sürerek, kendi askeri müdahalesini haklı çıkarmak için kullanmıştır (Putin, 2014, 18 Mart).

İşgal Sonrası Kırım Tatarları ve Rus Propagandası

Kırım ile ilgili Rus propagandasının resmi söylemi şu şekilde devam eder: eğer Kırım geçmişte belli bir süre Rus hakimiyeti altında kaldıysa ve eğer son derece Ruslaştırılmış olan Kırım nüfusunun çoğı günlük hayatında Rusçayı ana dili olarak kullanıyorsa, Kırım bir Rus toprağıdır ve Rusya ile birleştirilmesi

gerekmektedir. Bu sebeple Kırım, Ukraynalılara veya Kırım Tatarlarına değil Ruslara aittir. Üstelik, Rusça konuşan insanları korumak için Rusya Kırım'ı ilhak etmek zorundadır. Buna ek olarak, Putin'in Ukraynalılar ve Rusların aynı millet olduklarını çok kez söylediğini hatırlarsak (Putin, 2021, 12 Temmuz), Rus devletinin bakış açısından tüm Ukrayna'nın bile Ukrayna halkına değil, Rusya'ya ait olduğunu ve Rusya'nın bir parçası haline gelmesi gerektiği düşüncesiyle karşılaşmış oluruz.

Kırım yarımadası işgal edildikten sonra Putin, yine de uluslararası hukuka dayanmaya çalışmıştır. Her şeyden önce ulusların kendi kaderlerini tayin etmek hakkı argümanını öne sürmüştür. Örneğin, 2014 yılında yaptığı Valdai konuşmasında Rusya lideri, zamanında Ukrayna halkı kendi kaderini tayin etme hakkını kullanıp SSCB'den ayrıldıysa, Kırım halkının aynı hakkı kullanıp neden Ukrayna'dan ayrılmadığını sorgulamıştır (Putin, 2014, 24 Ekim). Böyle bir argümanın ne kadar yapay ve temelsiz olduğu kolayca görülebilir, çünkü Kırım'da Rus, Kırım Tatar veya Ukrayna kökenli insanlar yaşadığı halde, Putin'in kullandığı anlamda 'Kırım milleti' denen herhangi bir özel etnik grup yoktur. Bunu demek, Türkiye'de Türk milleti değil özel etnik İzmir, Çanakkale veya Edirne milletlerinden bahsetmek gibidir.

İkincisi, hem Putin hem Rus propagandası sıkça Kosova devleti örneğine başvurmaktadırlar. Putin, eğer Kosova devleti merkezi yönetimden ayrılabilmiş ise, neden Kırım aynı şekilde ayrılamaz argümanını kullanmaktadır (Putin, 2014, 24 Ekim). Kosova ile Kırım arasındaki en az üç büyük fark gösterilebilir: Birinci olarak, Kırım herhangi bir katliam veya etnik temizlik yaşamamıştır. İkinci olarak, Kosova bir gecede devlet ilan edilmemiş, uzun süre uluslararası kontrol altında kalmıştır. Üçüncü olarak, Kosova başka herhangi bir devlete o devletin bir parçası olarak katılmamıştır (Uluslararası hukuk boyutu açısından Kırım ve Kosova durumlarının detaylı karşılaştırılması için bkz: Zadorojniy, 2015, 68-69).

Böylece uluslararası hukukun bir suç olarak gördüğü Kırım işgali Moskova'da "Kırım'ın Rusya ile yeniden birleşmesi" diye adlandırılmıştır. Askeri güç kullanarak 16 Mart 2014 tarihinde Kırım "referandumu"nun yapılması¹³ ve

¹³ Rusya Federasyonu'nun düzenlediği sözde Kırım 'referandumunun' resmî sonuçları şu şekildedir: katılım oranı 83,1%, katılanların 96,77% yarımadanın Rusya ile birleşmesine oy vermiştir. Aynı zamanda Kırım Tatarları'nın lideri Mustafa Cemiloğlu'nun verilerine göre halk tarafından 'occupendum' diye adlandırılan sahte 'referanduma' tüm Kırım nüfusunun yaklaşık %30'u katılmıştır. Bkz: Veselova, Viktoriya. «Nujniye rezul'tatı narisovali»: poçemu mir ne priznayot kırımkiy "referendum" ["Gerekli sonuçlar uyduruldu": Dünya, Kırım 'referandumunu' neden tanımıyor]. Kırım. Realii. Radio Free Europe / Radio Liberty (RFE/RL). 18 Mart 2019. <https://ru.krymr.com/a/nuzhnye-rezultaty-narisovali-pochemu-mir-ne-priznaet-krymskiy-referendum/29823675.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021; Ayrıca, oylama sırasında yapılan

uluslararası normların ihlal edilmesi Kremlin için hiç önemli değil çünkü kendi gözünde adaleti yerine getirip doğru bir şey yapmıştır. Fakat Rus propagandasının çizdiği böyle bir adalet tablosunda Kırım'ın asıl yerli halkı olan Kırım Tatarlarının ve uluslararası hukukun yeri yoktur. Kırım Tatar halkı Kırım yarımadasında Rus istilacı kuvvetinin karşısında duran tek gerçek ve örgütlü muhalif güç olduğu için Kremlin'in bakış açısından Kırım'da Kırım Tatarları hiç olmasa çok daha iyi olurdu. Örnek vermek gerekirse, Stalin döneminde 1944 yılında Rus emperyalizmi Tatarsız bir Kırım inşa etme programını başarılı bir şekilde uygulamıştı. Günümüzde de kimi Ruslar 1944'ü tekrarlamak isterdi (Mokruşın, 2021, 8 Nisan). 2014 Kırım işgalinin hemen ardından Kırım Tatarların durumu ile ilgili birtakım kaygılar dile getirilmeye başlanmıştır.

Yeni bir sürgün yapmak her ne kadar gerçekçi gözüküyorsa da, kendi eski politikasının amaçlarına ulaşmak için Kremlin'in elinde birçok başka yöntem vardır. Bunların arasında her şeyden önce **bölgenin demografik yapısının maksatlı değiştirilmesi** dikkat çekmektedir (Seyitablayeva, 2021, 21 Ocak; Holubov, 2019, 17 Ekim; İncekaya, 2019, 11 Mart; Ukrayins'ka Pravda, 22 Şubat, 2019). Bu noktada Kırım'daki Rus yönetiminin amaçlarını belirtmek gerek: 1. Tüm dünyaya Kırım'ın gerçekten Rus olduğunu göstermek; 2. Kırım'da Rusya'ya sadık bir nüfusun mutlak çoğunluğunu sağlamak (bu açıdan Rusça konuşanlar, ama geçmişte Ukrayna hükümeti altında yaşayan etnik Ruslar bile en güvenilir kitle değildir); 3. Sonra da gerekirse artık bir şeffaf ve demokratik referandum düzenleyip Kırım halkının Rusya'yı desteklediğini söylemek. Ne kadar yerli insan Kırım'dan göç ederse ve Rusya'nın iç bölgelerinden Kırım'a ne kadar güvenilir ve sadık halk gelirse, Moskova yönetiminin sözü geçen hedefleri tamamlanmış olur.

Bunu yapabilmek için bir yandan Kırım Tatar halkına her türlü baskı yapıyor, diğer yandan yeniden yerleşim programları çerçevesinde Rusya Federasyonu'ndan Kırım'a aileleriyle birlikte Rus ordusu askerleri, Rusya Federal Güvenlik Servisi (FSB) ve özel kuvvetler birlikleri mensupları, Rus devlet memurları başta olmak üzere yeni nüfus yerleştiriliyor. Kuşkusuz, işgalci bir kuvvetin işgal ettiği bölgenin demografik yapısının değiştirilmesi 1949 Cenevre

sahtekarlıkların boyutunu anlamak için şu rakamlar yeterlidir: ilk sonuçlara göre tüm Sevastopol'un (Akyar) nüfusunun %123'ü (!) Rusya ile birleşmeyi kabul etti: Solomonova, İra. Neujeli? Za vossoyedineniye s Rossiiyey progolosovali 123% sevastopol'tsev? [Yok canım? Rusya ile yeniden birleşme için Sevastopol sakinlerinin %123'ü mü oy kullandı?]. <https://republic.ru/posts/l/1071821> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

Sözleşmelerine aykırı olan çok ciddi bir uluslararası suçtur¹⁴ ve Rusya'nın bu politikası defalarca uluslararası toplum tarafından kınanmıştır.¹⁵

Kremlin'in diğer taktikleri **"böl ve yönet"** prensibine göre uygulanmaktadır. Moskova, farklı sebeplerden dolayı kendisi ile işbirliği yapmaya hazır bazı Kırım Tatarları'nı kendi tarafına çekip işgalini kısmen de olsa meşrulaştırmaya ve dünya kamuoyuna ideal bir resim göstermeye çalışıyor (Safarov, 2017, 28 Şubat). Bu şekilde, 2021 yılında Duma'da Kırım'ı temsil eden 7 milletvekilinden biri Kırım Tatarı oldu (Ruslan Balbek).¹⁶ 2014 yılında, işbirlikçi Kırım Tatarları tarafından kurulan Kırım Hareketi'nin başında olan Remzi İlyasov, "Kırım Parlamentosu" seçimlerinde Birleşik Rusya (Единая Россия) partisinin listesinde (Sergey Aksyonov ve Vladimir Konstantinov'dan¹⁷ sonra) üçüncüydü. İlyasov, "Kırım Parlamentosu" Başkan Yardımcısı olarak tayin edildi ve 2018'de istifa ettikten sonra makamında başka bir Kırım Tatarı Edip Gafarov (bir diğer Birleşik Rusya partisi üyesi) ile değiştirildi (Kommersant, 24 Temmuz, 2018). Putin Rusyası'nda siyasi kariyer yapmak için sözü geçen kişiler Birleşik Rusya partisine üye oldukları görüntüsü belirmektedir.

Rusya, Kırım Tatarları'nın Ukrayna hükümeti döneminde özgür yaşamadıklarını iddia ederek Rus yönetimi altında en sonunda istediklerine kavuşmuş olduklarını vurguluyor (Putin, 2014, 16 Mayıs). Örneğin, Rus yönetimi altındaki Kırım'ın Anayasası'nda Rusça, Ukrayınca ve Kırım Tatarca üç resmi dilden bahsedilmektedir.¹⁸ Bunun dışında, Putin, Kırım Tatar halkının Ermeni,

¹⁴ Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 1949 Cenevre Sözleşmesi'nin 49 madde: *"Şamil devlet, işgal ettiği topraklara bizzat kendi halkının bir kısmını tehcir veya nakledemez."* [The Occupying Power shall not deport or transfer parts of its own civilian population into the territory it occupies], Bkz: Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949. Art. 49. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

¹⁵ AGİT Parlamenterler Meclisinin Yıllık Oturumlarında Kırım işgali ile ilgili defalarca alınan kararlar yukarıda bir örnek olarak gösterilmiştir.

¹⁶ Rusya'nın Kırım'da kurduğu "Kırım Cumhuriyeti Devlet Konseyi" için bkz: Gosudarstvennyy Sovet Respubliki Kırım. Deputatı Gosudarstvennoy Dumı RF VII sozıva, izbranniye v Respublike Kırım. [Kırım Cumhuriyeti Devlet Konseyi. Kırım Cumhuriyeti'nde seçilen VII toplantısının Rusya Federasyonu Devlet Duması Milletvekilleri]. <http://crimea.gov.ru/gdrf/vgd/deputatycrimea> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

¹⁷ Sergey Aksyonov, sözde "Kırım Başbakanı"; Vladimir Konstantinov, sözde "Kırım Parlamentosu Başkanı"

¹⁸ Bu üç dilin kağıt üzerinde bile eşit olmadığı hemen göze çarpar, çünkü gerek Kiril gerekse de Latin alfabetik sırasına göre Kırım Tatarca'nın Rusça ve Ukrayınca'dan önce yer alması gerekir. Buna rağmen Anayasa metninde önce Rusça, Kırım Tatarca ise en sonunda yer alır. Bkz: Konstitutsiya Respubliki Kırım [Kırım Cumhuriyeti Anayasası]. Madde 10, 1. fıkra:

Rum, Bulgar ve Alman halklarının yanı sıra rehabilitasyonu ve kalkınması konusunda bir kararname imzaladı (Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii N 268, 2014, 21 Nisan). Putin'e göre, Kırım Tatarları ezici çoğunlukla "Kırım'ın Rusya ile birleşmesi" için oy kullandı (Putin, 2014, 18 Mart). Diğer taraftan, Kırım Tatar Milli Meclisi (KTMM) Başkanı Refat Çubarov, 17 Mart 2014'te katıldığı basın toplantısında, Kırım'da yapılan sözde referanduma 185 bin Kırım Tatar seçmeninden sadece yaklaşık bin kişinin katıldığını söyledi (Kırım Haber Ajansı, 2014, 18 Mart).

Rus yönetimi ile işbirliğine girmeyen Kırım Tatar halkına ise Kırım'da baskıcı politikalar uygulanmaktadır. Nisan 2016'da Kırım Tatar halkının Milli Meclisi, aşırılık yanlısı bir örgüt olmakla suçlandı ve yasaklandı (Ministerstvo Yustitsii RF, 2016, 18 Nisan). Mustafa Abdülcemil Kırımoglu ve Refat Çubarov başta olmak üzere birçok Kırım Tatar liderin Kırım'a girişi de yasaklanmış oldu. Ayrıca, 2014'te Kırım'ın işgaline karşı protestolara katılanlara yönelik, bunların çoğu etnik Kırım Tatarı ve etnik Ukrayın, baskı politikalar uygulanmakta. Kırım Tatar Milli Meclisi Başkan Yardımcıları Ahtem Çiygöz sekiz ve İlmî Ümerov iki yıl hapis cezası almışlardı ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yardımı ile serbest bırakılıp Türkiye'ye gönderildi (BBC News Türkçe, 2017, 25 Ekim). Kırım'da sistematik korkutma, tutuklamalar, hakim/savcı izni olmadan yasadışı ev aramaları, insan kaçırma ve ortadan kaybolma, faili meçhul cinayetler, bireysel şiddet olayları sıradan bir şey haline geldi (Entsiklopediya represiy v Krimu, 2019). Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch), KırımSOS (КримSOS) gibi sivil toplum kuruluşları, Kırım işgalinden bu yana Kırım'daki halk üzerinde korku ve baskı atmosferinin oluşturulduğuna defalarca dikkat çekmişlerdir (Kırım Haber Ajansı, 2021, 18 Şubat; Human Rights Watch, 2017, 28 Kasım; Human Rights Watch, 17 November 2014; Gorbunova Yulia, 2017, 28 November; Amnesty International, 2016). KırımSOS sivil toplum kuruluşunun yayınladığı verilere göre, 20 Şubat 2014 – 31 Aralık 2018 tarihleri arasında Kırım'da en az 20 kişi öldürülmüş, en az 290 kişi işkence görmüş, hâlâ nerede oldukları bilinmeyen 15 kişi kaçırılmış, en az 349 kişi siyasi baskı mağduru olarak kaydedilmiştir (Entsiklopediya represiy v Krimu, 2019).

Aslına bakılırsa, her tür muhalefeti bastırmak için "**aşırılıkçılıkla mücadele**" çok uygun bir bahane olarak kullanılabilir. Böyle bir durumda beklendiği gibi, sıradan insanlar siyasi konuları açıkça konuşup işgalci Rus yönetimi eleştirmekten çok haklı olarak korkmaktadırlar. Kırım'da aşırılık yanlısı olmakla

"Государственными языками Республики Крым являются русский, украинский и крымско-татарский языки". <https://rk.gov.ru/structure/39> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

suçlanmak için, Rus Ortodoks kilisesinin dışında gerek Müslüman, gerek Protestan, gerekse de Ortodoks (Ukrayna Ortodoks kilisesi) herhangi bir dini gruba üye olmak; farklı siyasi görüşlere sahip olmak; bir bağımsız gazeteci, avukat veya sivil toplum aktivisti olmak; insan haklarını savunmak; oldukça yeterli bir sebeptir. Bunun yanında, Kırım'da tutuklanan ve mahkûm edilen birçok kişi, hapis cezasını çekmek için Rusya'nın iç bölgelerine gönderilmektedirler (Mokruşın, 2020, 3 Ağustos). Bu şekilde, Rus işgalci yönetim Cenevre sözleşmesinin 76. maddesini ihlal etmeye devam eder.¹⁹

Moskova, Kırım'da halkı **Rus vatandaşlığını kabule zorlamaktadır**. Rus pasaportu olmayanlar kimi haklardan yoksun kalmakta ve kimi sıkıntılar çekmektedir. Örneğin, Rus pasaportu sahibi olmayanlar çalıştıkları işten çıkarılır ve herhangi bir işe giremezler. Rus vatandaşlığına geçmeyen işçileri çalıştıran işverenlere para cezaları uygulanmaktadır. Buna ek olarak, Rus pasaportu olmayanlar için sağlık hizmetlerinden yararlanmak, bankada hesap açtırmak veya kredi kartı almak, ev satmak, araç plakasını almak imkânsız hale gelmiştir. Rus vatandaşlığına geçmeyenler için Kırım'da fiilen oturmak bile sıkıntılıdır, çünkü onlar yabancı ikamet izni almazlarsa oturma koşullarını ihlal eden göçmen olarak sayılır ve sınır dışı edilebilir. Böylece, Kırım'da yaşayan çoğu insana, isteseler de istemeseler de Rus vatandaşlığı zorla kabul ettirilmiştir (Sedova, 2017, 10 Şubat). Aynı zamanda, yerli halk Ukrayna pasaportlarını da saklamaya ve korumaya çalışır, çünkü Kırım işgalini tanımayan dünya ülkelerinin büyük çoğunluğu, Kırım'da verilen Rus pasaportlarını tanımamaktadır.

Ayrıca, Kırım'daki de facto Rus yönetimi Kırımlı gençleri **Rus ordusunda mecburi askerlik yapmalarına zorlamaktadır**. Rus ordusunda zorunlu askerlik yapmak istemeyenlere ise para cezaları verilmektedir (Kırım Haber Ajansı, 2018, 17 Ekim). Buna göre, Cenevre sözleşmesinin 51. Maddesi ihlal edilmektedir.²⁰

¹⁹ 1949 Cenevre Sözleşmesi'nin 76 maddesi: “Himaye gören maznun şahıslar, işgal altındaki memlekette mevkuf tutulacaklar ve mahkûm oldukları takdirde de cezalarını orada çekeceklerdir.” [Protected persons accused of offences shall be detained in the occupied country, and if convicted they shall serve their sentences therein.], Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949. Art. 76. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

²⁰ 1949 Cenevre Sözleşmesi'nin 51 maddesi: “Şamil devlet, himaye gören şahısları bizzat kendi silahlı veya yardımcı kuvvetlerinde hizmet etmeye mecbur tutamaz. Gönüllü kaydırışı isdihdaf eden her türlü tazyik veya propaganda memnudur.” [The Occupying Power may not compel protected persons to serve in its armed or auxiliary forces. No pressure or propaganda which aims at securing voluntary enlistment is permitted], Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949. Art. 51. <https://www.un.org/en/>

Rusya, Kırım'ı 1783 yılında ilk işgalinin akabinde Kırım'ı Tatarsızlaştırmaya yönelik yıllar boyunca devam edecek siyasetini uygulamaya başlamıştı. Bu açıdan sadece Kırım Tatar halkını anavatanından koparmak, göç etmeye zorlamak veya 1944 yılında topraklarından doğrudan sürgün etmek yeterli görülmemiştir. Zira Kırım'ı “her zaman Rus olmuş bir toprak” olarak göstermek isteyen Kremlin için, Kırım Tatar halkını sadece fiziki olarak yok etmek kesinlikle yetmez, çünkü Kırım'da fiilen tek bir Kırım Tatarı kalmasa bile yer isimlerinden çeşitli mimari eserlere kadar her şey bu toprağın tam Rus olmadığını devamlı hatırlatacaktır. Bu yüzden tüm ***Kırım Tatar kültürel izlerini yok etmek***, tarihi Kırım Tatar coğrafi isimlerini Slavca isimleriyle değiştirmek, Kırım Tatar kültürünün ve tarihinin herhangi bir izini bırakmamak “Tatarsız Kırım” projesi için aynı derecede çok önemlidir.

II. Katerina döneminde Yunanca kökenli Simferopol ve Sivastopol gibi yapay isimlerin kullanımı ile başlatılan bu tarihî hafıza silme politikası 1944 yılından sonra zirvesine ulaştı. İnsanlarla beraber Kırım yarımadasının haritasından binlerce Kırım Tatar, Karay, Alman, Rum ve Ermeni yer ismi silinmiştir. Bu günlerde Kırım haritasına bakıldığında her yerde binlerce yapay alakasız Sovyet usulü Rusça yer ismi bulunabilir, fakat Kırım Tatarca yer isimleri nadirdir. Tüm Kırım yarımadasında istisna olarak sadece birkaç tane şehir kendi Kırım Tatarca ismini kaybetmedi, örneğin Bahçesaray, Canköy, İnkerman, Kerç, Sakı, Eski Kırım ve İşün demiryolu istasyonu. (Hromadske TV, 2017, 19 Mayıs). Bunun dışında Kırım'da çok sayıda Oktyabrskoe (Bolşevik Ekim devrimine hitaben), Pervomayskoe (Bir Mayıs), Krasnogvardeyskoe (Kızıl Muhafız), Krasnoarmeyskoe (Kızıl Ordu), Krasnoflotskoe (Kızıl Donanma), Krasnoperekopsk (Kızıl Perekop), Sovyetskiy, Lenino, İlyiçovo (Lenin'in baba adından türetilmiş, Vladimir İlyiç Lenin) gibi yer ismi bulabiliriz. Sovyetler Birliği'nin tarihinde Kırım'da yapıldığı gibi bütün bir bölgenin eski yer adlarının tamamen silinmesinin başka bir örneği daha vardır. O da Doğu Prusya'nın Königsberg başta olmak üzere eski Alman yer adlarının (örn.: Königsberg – Kaliningrad'a, Tilsit – Sovetsk'e dönüştürülmüş) Sovyet yönetimi tarafından silinmesidir.

Kırım Tatar tarihini, milli kimliğini, tüm kültürel mirasını imha etmek için 2014 yılından bu yana işgalci Rus yönetiminin ayrıca uyguladığı diğer politikalarından bahsedebiliriz. 18 Mayıs 1944 sürgün yıldönümünü anma törenlerinin yasaklanması; Ruslaştırma ve asimilasyona yönelik politikası çerçevesinde okullarda Kırım Tatarca dilinin kullanımının kısıtlanması; ATR Kırım

Tatar televizyon kanalının kapatılması (Amerika'nın Sesi – VOA, 2015, 2 Nisan); Bahçesaray'da bulunan Kırım Tatar mimarisinin eşsiz örneği Hansaray'ın otantik özelliklerinin kaybolmasına neden olan sözde restorasyon çalışmaları (Bilal, 2020, 8 Aralık; İvaneviç, 2018, 7 Aralık); okul kitaplarında 1944 sürgününün haklı olduğunun gösterilmesi ve Kırım Tatar imajını karalama propagandasının yapılması (Mokruşın, 2021, 8 Nisan); etnik Ruslar arasında Kırım Tatarlarına karşı düşmanlığı arttırma çabaları; (Yengulatova, 2020, 1 Temmuz; Kırım insan hakları grubu, 2019, 18 Şubat) Kremlin'in Kırım Tatarlarına karşı tarihi ve kültürel temizleme politikasının örnekleridir.

Sonuç

Kırım yarımadasının işgali, pek çok uluslararası antlaşma ve uluslararası hukukun temellerini ihlal eden II. Dünya savaşından sonra Avrupa kıtasında benzeri görülmemiş bir uluslararası hukuk ihlalidir. 2014 yılında Kırımın ilhakıyla uluslararası güvenlik sisteminin olmazsa olmaz temel ilkeleri ve Birleşmiş Milletler Şartı (1945), Helsinki Nihai Senedi (1975), Bağımsız Devletler Topluluğunun kurulmasına dair Alma-Ata Bildirgesi (1991), Budapeşte Memorandumu (1994) ve Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasında imzalanan Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması (1997) gibi bir dizi temel uluslararası anlaşma Rusya Federasyonu tarafından ihlal edilmiş oldu. Kırım ilhakını doğrulamaya çalışan Rus yönetimi, Kırım'dan “tarihi Rus toprakları” olarak bahsederken ve “Rus Dünyası”, “bölünmüş Rus halkı”, “Kırım halkının kendi kaderini tayin etme hakkı” konseptlerini kullanırken revizyonist, aşırı-milliyetçi ve genişlemeci politikalarını uygulamaya başlamıştı. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 18 Mart 2014 tarihinde yaptığı “Kırım konuşması”nda Kırım'ın “Rusya ile yeniden birleşmesi” ile adaletin yerini bulduğu iddia edilmiştir.

Aynı zamanda, Kremlin tarafından “her zaman Rus toprağı” gösterilmeye çalışılan Kırım'ın aslında tam Rus olmadığına canlı bir kanıtı olan Kırım Tatar Türkleri, Moskova'nın Kırım'ı işgalinin sonucu olarak daha önceki zamanlarda gibi Rus devletinin tarih boyunca izlediği baskıcı politikalarla tekrar karşı karşıya kalmışlardı. Kırım Tatar halkının temel özgürlükleri, kültürel gelişmesi ve hatta var olma hakkı tehdit altına girmiştir. Rejimin muhaliflerinin sistematik bir şekilde taciz ve tehdit edilmesi, Kırım ilhakına karşı çıkan Kırım Tatar aktivistlerinin evlerinde aramalar, Rus pasaportlarının/vatandaşlığının zorunlu dağıtımı, ve dolayısıyla işgalci Rus ordusuna zorunlu asker olarak alınması, Kırım Tatar kültürel mirasının imha edilmesi, Kırım Tatar diline karşı uygulanan ayrımcı politikalar, Kırım Tatar karşıtı propagandasının yayılması ve Rusya

Federasyonu'nun iç bölgelerinden etnik Rusların Kırım'a yerleştirilerek Kırım'ın etnik yapısını değiştirmeye yönelik politikaları bunun doğrudan kanıtı olmuştur.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 Amerika'nın Sesi – VOA. (2015, 2 Nisan). Kırım Tatar Televizyonu ATR Kapatıldı. 2 Nisan 2015. <https://www.amerikaninsesi.com/a/kirim-tatar-televizyonu-atr-kapatildi/2704449.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Amnesty International. (2016). Crimea in the Dark: The Silencing of Dissent. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/12/crimea-in-the-dark-the-silencing-of-dissent/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Anadolu Ajansı. (2014). 'Referandum Ukrayna kanunlarına aykırı'. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/referandum-ukrayna-kanunlarina-aykiri/170425> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 BBC News Türkçe. (2017, 25 Ekim). Rusya, hapisteki iki Kırım Tatarı İlmi Ümerov ve Ahtem Çiygöz'ü 'Erdoğan'ın sayesinde' Türkiye'ye sınır dışı etti. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41751321> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 BBC News Russkaia Slujba. (2015, 13 Şubat). Konstantin Malofeev: monarhiya – meçta, Putin – şçastye. https://www.bbc.com/russian/international/2015/02/150211_malofeyev_interview Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Bilal, Anife. (2020, 8 Aralık). İşgalcilerin Hansaray'daki tahribat çalışmaları devam ediyor. *Kırım Haber Ajansı*. <https://qha.com.tr/haberler/isgalcilerin-hansaray-daki-tahribat-calismalari-devam-ediyo/283462/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Birleşmiş Milletler Şartı (1945). <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Bol'şoy dogovor mejdu Ukrainoy I RF prekratil deystvie (2019, 1 Nisan). <https://interfax.com.ua/news/election2019 /577326.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

- 📖 CBS News. Face the Nation Transcripts: Netanyahu, Mashaal, Klimkin, Rogers, Albright (2014, 27 Temmuz). <https://www.cbsnews.com/news/face-the-nation-transcripts-july-27-2013-netanyahu-mashaal-klimkin-rogers-albright/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Cenevre Sözleşmeleri (1949, 12 Ağustos). <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Conference on Security and Co-Operation in Europe Final Act (1975). Helsinki. <https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Dugin, Aleksandr. (2002). *Osnovi Yevraziystva*. Moskova: Arktogeya-Tsentr.
- 📖 Entsiklopediya represiy v Krimu z momentu okupatsiyi Rosiyeyu (2019). Kiyiv: KrimSOS. <https://krymsos.com/wp-content/uploads/2021/07/encyklopediya-represij-v-krymu-z-momentu-okupacziyi-rosiyeyu.pdf>. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949, 12 August). Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf.
- 📖 Gorbunova, Yulia. (2017, 28 Kasım) 100 Crimean Tatar kids who lost their fathers. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/crimean-tatar-kids-who-lost-their-fathers/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Gosudarstvenniy Sovet Respubliki Krim. Deputatı Gosudarstvennoy Dumı RF VII sozıva, izbranniye v Sovet Respubliki Krim. <http://crimea.gov.ru/gdrf/vgd/deputatycrimea> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Gutterman Ivan and Grojec Wojtek (2018, 19 Eylül). A Timeline of all Russia-Related Sanctions. *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/russia-sanctions-timeline/29477179.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Holubov, Oleksandr. (2019, 17 Ekim) Velike pereselennya do Krimu. Yak Rosiya zminüye demografiçnu situatsiyu aneksovanogo pivostrova. *Deutsche Welle*. <https://p.dw.com/p/3RP21> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Hromadske TV. (2017, 19 Mayıs). Krims'ki nazvi: deportatsiya imen. <https://hromadske.ua/posts/krymski-nazvy-deportatsiia-imen> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Human Rights Watch. (2017, 14 Kasım). Crimea: Persecution of Crimean Tatars Intensifies. <https://www.hrw.org/news/2017/11/14/crimea-persecution-crimean-tatars-intensifies> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

- 📖 Human Rights Watch. (2017, 17 Kasım). Rights in Retreat: Abuses in Crimea. <https://www.hrw.org/report/2014/11/17/rights-retreat/abuses-crimea> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 İncekaya, Gülsüm (2019, 11 Mart). 'Rusların Kırım'ı Slavlaştırma politikası devam ediyor'. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ruslarin-kirimi-slavlastirma-politikasi-devam-ediyor/1414659> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 İvaneviç, Tetiana. (2018, 7 Aralık) Varvars'ka "restavratsiya" Hanskoho: vid palatsu do sarayu. *Kırım Haber Ajansı*. <https://qha.com.ua/po-polochkam-uk/varvarska-restavratsiya-hanskogo-vid-palatsu-do-sarayu/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Kırım Haber Ajansı (2014, 18 Mart). Çubarov: Kırım Tatarları Kırım'da nesne değil öznedir. <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/cubarov-kirim-tatarlari-kirim-da-nesne-degil-oznedir/131359/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Kırım Haber Ajansı. (2014, 16 Ekim). Çubarov: Kırım'da insan kaçırma olayları ilhaktan sonra başladı. <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/cubarov-039-kirim-da-insan-kacirma-olaylari-ilhaktan-sonra-basladi-039/134470/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Kırım Haber Ajansı. (2018, 17 Ekim). İşgalciler Rus ordusuna katılmak istemeyen Kırımlıları cezalandırmaya devam ediyor. <http://old.qha.com.ua/tr/askeri-guvenlik/isgalciler-rus-ordusuna-katilmak-istemeyen-kirim-lilari-cezalandirmaya-devam-ediyor/174292/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Kırım Haber Ajansı. (2021, 18 Şubat). İşgalci mahkeme, 6 Kırım Tatarı hakkında tutuklama kararı aldı. <https://qha.com.tr/kirim/isgalci-mahkeme-6-kirim-tatari-hakkinda-tutuklama-karari-aldi/303311/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Kırım insan hakları grubu (2019, 18 Şubat). Rossiyskiy ucebniç 'İstorii Krıma' dlia 10-go klassa razjigayet nenavist' k krımskim tataram. <https://crimeahrg.org/ru/rossijskij-ucebniç-istorii-kryma-dlya-10-go-klassa-razzhigaet-nenavist-k-krymskim-tataram-pravozashhitniki/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Kolstø, Pål and Blakkisrud, Helge (Eds.) (2016) *The New Russian Nationalism: Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism, 2000–15*. Edinburgh: Edinburgh University Press Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

- 📖 Kommersant. V krimskom parlamente meniayut otvetstvennogo za tatar (2018, 24 Temmuz). <https://www.kommersant.ru/doc/3695024> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Konstantinov, Daniil. (2021, 14 Haziran). Era legal'noy politiki v Rossii zakonçilas'. Özgür Rusya Forumu., <https://www.forumfreerussia.org/articles/opinions/2021-06-14/era-legalnoj-politiki-v-rossii-zakonçilas> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Konstitutsiya Respubliki Krim. <https://rk.gov.ru/ru/structure/39> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Kovalenko, Oksana (2017, 10 Nisan). Yak mı vtraçalı Krim. *Ukrayins'ka Pravda*. https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/2017/04/jak_my_vtrachaly_krym_svidchennja_pershyyh_osib_ukrainy/ Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Kurginyan, Sergey. (2012). *Sut' Vremeni*. Moskova: MOF ETTs.
- 📖 Kuzio, Taras. (2018). *Voyna Putina protiv Ukraini*. Kiyiv: Duh i litera.
- 📖 Laruelle, Marlene. (2019). *Russian Nationalism: Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*. London and New York: Routledge.
- 📖 Levada Araştırma Merkezi (2021, 26 Nisan), Podderjivayete li vi prisoyedineniye Krıma k Rossii? <https://www.levada.ru/2021/04/26/krym/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Ministerstvo Yustitsii RF. Obşçestvennoye obyedineniye «Meclis Krimskotatarskogo naroda» vklüçeno v pereçen' obşçestvennih obyedineniy i religioznih organizatsiy, deyatel'nost' kotorih priostanovlena v sviazi s osuşçestvleniyem imi ekstremistskoy deyatel'nosti. (2016, 18 Nisan). <https://minjust.gov.ru/ru/events/43297/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Mokuşın Sergey (2020, 3 Ağustos). «Prestupleniye protiv çeloveçnosti»: poçemu zaklüçennih krimçan etapiruyut v Rossiyu. *Krim. Realii*. <https://ru.krymr.com/a/pochemu-rossiya-uvozit-zakluchennyh-krymchans-poluostrova/30763559.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Mokuşın, Sergey. (2021, 8 Nisan) “Uçitelya ostalis' sovetskiye”: poçemu v Krımu prodoljayut opravdivat' deportatsiyu krimskih tatar? *Krim. Realii. RFE/RL*. <https://ru.krymr.com/a/pochemu-v-krymskih-shkolah-prodoljayut-opravdyvat-deportaciyu-krymskih-tatar/31192968.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Mokuşın Sergey. (2019, 27 Ağustos). V Krımu zameten velikoruskiy şovinizm: krimskiye tatarı o natsionalnoy politike Rossii. *RFE/RL*.

- <https://ru.krymr.com/a/nacionalnaya-politika-rossii-v-krymu-krymskie-tatary/30131008.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 NATO Wales Summit Declaration (2014, 5 Eylül). https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Putin, Vladimir. (2021, 12 Temmuz). Ob istoričeskom yedinstve russkih i ukrainsev. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/66181>
- 📖 Putin, Vladimir. (2014, 18 Mart). Obraşçeniye Prezidenta Rossiyskoy Federatsii k Federal'nomu Sobraniyu. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20603> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Putin, Vladimir. (2014, 16 Mayıs). Vstreça s predstaviteliami krımskih tatar. <http://kremlin.ru/events/president/news/21028> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Putin, Vladimir. (2021, 24 Ekim). Zasedaniye mejdunardnogo diskussionnogo kluba 'Valday'. <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Putin, Vladimir. (2014, 24 Haziran). Zayavleniya dlia pressı i otvetı na voprosı jurnalistov po itogam rossiysko-avstriyskih peregovorov. Viyana. <http://www.kremlin.ru/transcripts/46060> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Safarov, Fuad. (2017, 28 Şubat). Kırım Cumhuriyeti: Ankara'nın Kırım Tatar halkının durumundan endişelenmesine gerek yok. *Sputnik Türkiye*. <https://tr.sputniknews.com/columnists/201702281027424727-kirim-ankara-rusya-tatarlar/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Schreck, Carl. (2019, 26 Şubat). From 'Not Us' To 'Why Hide It?': How Russia Denied Its Crimea Invasion, Then Admitted It. *RFERL*. <https://www.rferl.org/a/from-not-us-to-why-hide-it-how-russia-denied-its-crimea-invasion-then-admitted-it/29791806.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Sedova, İrina. (2017, 10 Şubat) Yak jivut' ukrayıntsi v Kımu bez rosiyskoho hromadyanstva?https://humanrights.org.ua/material/kak_zhivut_ukraincy_v_krymu_bez_rossijskogo_grazhdanstva Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Seyitablayeva, Zarema. (2021, 28 Ocak). Z Sıbiru do Kımu: yak pratsüye zamişçennya naselennya na aneksovanomu Rosiyeyu pivostrovi. *Kırım. Realiyi. RFE/RL*. <https://ua.krymr.com/a/zamishchennyam-naselennya-krymu-kreml-zminyuye-mentalitet-krymchan/31040656.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

- 📖 Solomonova, İra. (2014, 17 Mart). Neujeli? Za vossoyedineniye s Rossiye progolosovali 123% sevastopoltsev? <https://republic.ru/posts/l/1071821> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Şurigin, Vladislav (2014, 20 Mart). Vozvraşçeniye Sevastopolia. Zavtra. <https://zavtra.ru/blogs/vozvrashchenie-sevastopolya> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The High Representative on behalf of the European Union on the illegal annexation of Crimea and Sevastopol. Declaration (2021, 25 February). <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/02/25/ukraine-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-illegal-annexation-of-crimea-and-sevastopol/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The High Representative on behalf of the European Union, on the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (2020, 16 March). <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/03/16/declaration-by-the-high-representative-josep-borrell-fontelles-on-behalf-of-the-european-union-on-the-autonomous-republic-of-crimea-and-the-city-of-sevastopol/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The OSCE Parliamentary Assembly Resolution on Clear, Gross and Uncorrected Violations of Helsinki Principles by the Russian Federation. (2014, 2 Temmuz). Baku. <https://www.oscepa.org/documents/annual-sessions/2014-baku/declaration-2/2540-2014-baku-declaration-eng/file> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The OSCE Parliamentary Assembly Resolution on Ongoing Violations of Human Rights and Fundamental Freedoms In the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol (Ukraine) (2018, 11 Temmuz). Berlin. <http://old.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2018-berlin/declaration-26/3742-berlin-declaration-eng/file> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The OSCE Parliamentary Assembly Resolution on Restoration of the Sovereignty and Territorial Integrity of Ukraine. (2017, 9 Temmuz). Minsk. <http://old.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2017-minsk/declaration-25/3555-declaration-minsk-eng/file> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The OSCE Parliamentary Assembly Resolution on the Continuation of Clear, Gross and Uncorrected Violations of OSCE Commitments and International Norms by the Russian Federation. (2015, 9 Temmuz). Helsinki. <http://old.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2015->

helsinki/declaration-3/2977-2015-helsinki-declaration-eng/file Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

- 📖 The OSCE Parliamentary Assembly Resolution on the Militarization by the Russian Federation of the Temporarily Occupied Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine, the Black Sea and the Sea of Azov (2019, 4–8 Temmuz). Luxemburg. <https://www.oscepa.org/en/documents/annual-sessions/2019-luxembourg/3882-luxembourg-declaration-eng/file> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The OSCE Parliamentary Assembly Resolution on Violations of Human Rights and Fundamental Freedoms in the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol. (2016, 5 Temmuz). Tbilisi. <http://old.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2016-tbilisi/declaration-24/3371-tbilisi-declaration-eng/file> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The UN General Assembly resolution 68/262 “Territorial Integrity of Ukraine” (2014, 27 Mart). <https://digitallibrary.un.org/record/767565> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The UN General Assembly Resolution 72/190 “Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine” (2017, 19 Aralık). <https://digitallibrary.un.org/record/1469977?ln=ru> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The UN General Assembly Resolution 75/29 “Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov” (2020, 7 December). <https://digitallibrary.un.org/record/3895282?ln=ru> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The UN General Assembly Resolution 75/192 “Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine” (2020, 16 December). <https://digitallibrary.un.org/record/3894858> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 The US Congress. Support for the Sovereignty, Integrity, Democracy, and Economic Stability of Ukraine Act (2014, 3 April). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-113publ95/pdf/PLAW-113publ95.pdf> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Traynor Ian and Wintour Patrick (2014, 3 Mart). ‘Ukraine crisis: Vladimir Putin has lost the plot, says German chancellor’. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/03/ukraine-vladimir-putin-angela-merkel-russian> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.

- 📖 Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii N 268 "O merah po reabilitatsii armyanskogo, bolgarskogo, greçeskogo, krımsko-tatarskogo i nemetskogo narodov i gosudarstvennoy podderjke ih vozrojdeniya i razvitiya. (2014, 21 Nisan).<http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d4d587feecc172ab2c.pdf> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Ukrayins'ka Pravda. Okupantı pereselılı do Krımu pivmil'yonu "pravil'nih" rosiyan – Meclis (2019, 22 Şubat). <https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/22/7207461/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Ukrayins'ka Pravda. Putin dav vkazivku aneksuvatı Krım u niç na 23 lütogo (2018, 14 Şubat). <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/14/7171592/> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Ukrayna Devlet Dili Koruma Ombudsmanı Ofisi (The State Language Protection Ombudsman Office) (2021). Ohliad şçodo obmejennia funkcionuvannia ukrayins'koyi movi na timçasovo okupobanih teritoriyah Ukrayini. <https://mova-ombudsman.gov.ua/oglyad-ukrayinskoyi-movi-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Veselova, Viktoriya (2019, 18 Mart). "Nujniye rezultati narisovali": počemu mir ne priznayot krımskiy "referendum". Krım/ Realii. *Radio Free Europe / Radio Liberty (RFE/RL)*. <https://ru.krymr.com/a/nuzhnye-rezultaty-narisovali-pochemu-mir-ne-priznaet-krymskiy-referendum/29823675.html> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Yengulatova, Lenura. (2020, 1 Temmuz). Vı, tatarı, zdes' nikto! Kak v Krımu diskriminiruyut korennoye naseleniye. *The Insider*. <https://theins.ru/obshchestvo/229160> Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021.
- 📖 Zadorojniy, A. (2015). Rossiyskaia doktrina mejdunarodnogo prava posle aneksii Krıma. Kiyiv: K.I.S.

Planlı Dönem ve Halkla İlişkiler: Türk Kamu Yönetiminde Gerçekleştirilen Çalışmaların Eleştirel Bir Değerlendirmesi

*The Planned Period and Public Relations: A Critical Evaluation of the Studies
Carried Out in Turkish Public Administration*

Kahraman Kağan KAYA*

Özet

Türkiye’de, 1960’lı yıllarla birlikte başlayan planlı dönem, kamu yönetiminde vatandaşla ilişkileri geliştirme odaklı çalışmaları da gündeme getirmiş ve halkla ilişkiler amaçlarını içeren ilk çalışmalar, bu alanda gerçekleştirilmiştir. Bu hedef doğrultusunda pek çok çalışma yapılmış ve bunların bazıları başarısızlıkla, bazıları kısmi değişikliklerle sonlanmıştır. Makale, bu çalışmaların eleştirel bir değerlendirmesini yapma amacı taşımaktadır. Bunun için bir literatür taraması gerçekleştirilmiş, söz konusu çalışmalarla ilgili bilgi içeren metinler incelenmiş ve analiz edilmiştir. Makale, iki bölümden oluşmaktadır ve ilk bölümde çalışmalarla ilgili bilgiler verilmiş, ikinci bölümde bu çalışmalar, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Makale sonucunda ulaşılan en önemli bulgular, bu çalışmalar yürütülürken mevcut durumun sosyolojik tahlilinin yeteri kadar yapılmadığı ve Türk devlet geleneğinde yukarıdan bir baskı olmadan değişim sağlanmasının zor olduğudur. Bu yüzden gelecekte kamu yönetimi alanında gerçekleştirilecek çalışmalarda, diğer bilim dallarından da faydalanarak toplumsal yapının detaylı bir biçimde analiz edilmesi ve çalışmaların çeşitli kanunlarla desteklenmesi gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: *Türkiye, planlı dönem, kamu yönetimi, Türk kamu yönetimi, halkla ilişkiler.*

Abstract

In Turkey, the planned period that started with the 1960s also brought to the agenda studies focused on developing relations with citizens in public administration and the first studies involving public relations purposes were carried out in this field. Many studies were carried out in line with this objective

*Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.
kkagan.kaya@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6156-5027.

and some of these ended with failure, some with partial changes. The article aims to make a critical evaluation of these studies. For this, a literature review was carried out, texts containing information about these studies were examined and analyzed. The article consists of two parts and in the first part, information about the studies were given, in the second part, these studies were evaluated with a critical point of view. The most important findings reached as a result of the article are that the sociological analysis of the existing circumstance wasn't done sufficiently while these studies were carried out and it is difficult to achieve change in the Turkish state tradition without a pressure from above. Therefore, in the future studies will be carried out in the field of public administration, it is necessary to be analyzed the social structure in detail by making use of other branches of science and to be supported studies with various laws.

Keywords: Turkey, planned period, public administration, Turkish public administration, public relations.

Türk toplumunun geçmiş halkla ilişkiler pratiklerine bakıldığında tarihte Orhun Abideleri olarak bilinen yazıtlara kadar geri gidilebilir. Bunlar, Türk kavimlerinin tarihi ve kurduğu ilişkiler hakkında bilgiler vermekte, düzenlenen askeri seferleri anlatmakta ve boylar arasında yapılacak savaşların kötü sonuçlar doğurabileceğini belirtip barış çağrılarını yapmaktadır. Bu anıtlarda Türk halkı, atalarının öğütlerine uymaya, kağanlarına ve komutanlarına sadık olmaya, devlet için gerekirse hayatını vermeye davet edilmektedir (Erdoğan, 2014, s. 81–83).

Selçuklu döneminde Nizamülmülk tarafından kaleme alınan Siyasetname, yönetimin halkın durumu hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olması gerektiğini vurgulamakta, yabancı ülke temsilcilerine ve elçilere gösterilecek ilginin önemine işaret etmekte ve bu kişilere yapılacak muamelelerin aslında temsil ettiği ülkeye yapılacağına altını çizmektedir. Anadolu Selçuklu döneminde hükümdarların haftanın belli günlerinde halkın şikâyet ve isteklerini dinlemesi ve bunlara çözüm getirmeye çalışması da bu dönemlere ait halkla ilişkiler uygulamaları olarak ön plana çıkmaktadır (Erdoğan, 2014, s. 81–82)

Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş döneminde yönetimle toplum arasında olumlu ilişkilerin olduğu bilinmektedir. Bu dönemde devlet, halka dönük ve halkın yararına işler yapmakta (Yalçındağ, 1987, s. 67) ve halkı ilgilendiren fermanlarda şu formül, sürekli tekrarlanmaktadır: “Reaya taifesi ki Tanrının bir emanetidir, onları himaye etmek ve kimsenin zulüm yapmasına müsaade etmemek padişahın vazifesidir” (Yalçındağ, 1970, s. 34). Osmanlı döneminde yaptırılan kervansaraylar ve çeşmeler, çok basit de olsa birer halkla ilişkiler örneği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yöneticilerin halkın dilek ve isteklerini

öğrenebilmek için tebdili kıyafet ya da Ayak Divanı gibi çeşitli yöntemler kullandığı da bilinmektedir (Okay & Okay, 2018, s. 25, 33).

Savaş döneminde Mustafa Kemal Atatürk tarafından yürütülen halkla ilişkiler uygulamalarının amacı, Milli Mücadele'nin daha iyi anlaşılmasını ve basına daha doğru bilgiler verilmesini sağlamaktır (Akandere, 2002, s. 51). Milli Mücadele lehine kamuoyu oluşturma amacıyla düzenlenen Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi, yine bu amaç doğrultusunda yayımlanan Albayrak Gazetesi ve İrade-i Milliye Gazetesi, bu çabalara örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemde gerçekleştirilen diğer halkla ilişkiler faaliyetlerinden bazıları ise şunlardır (Fidan, 2008, s. 64–65):

- Amaçların belirlenmesi, kaynakların saptanması, stratejik plan hazırlanması
- Kurtuluş Savaşı'nda önde gelen kişiler ve gruplar arasında ilişki ve iletişim
- Cemiyetlerin ve komitelerin kurulması, çalışmaların ve alınan kararların yayılması
- Resmi ve gayriresmî olarak örgütlenmiş, mücadele eden, savaşan gençler arasında işbirliğinin sağlanması
- Genelgeler, kararlar ve diğer faaliyetlerle halkın katılımını sağlayan mitingler yapılmasının teşvik edilmesi
- Milli Mücadele'yi yönetenlerin diğer ülkeler, işgal güçleri, yıkıcı cemiyetler ve saraylı hükümete karşı ilişkilerinin belirlenmesi
- İletişim medyası ilişkilerini yürütmek, var olan gazeteleri kullanmak, Milli Mücadele basınını ve iletişim ağını kurmak, telefon ve telgraftan yararlanmak

Türk tarihindeki ilk halkla ilişkiler uygulamaları olarak sunulan örnekler, Amerikan kaynaklarında yer alan kapitalist dönem öncesine ait örneklerle benzerlik göstermektedir. Türk toplumunda halkla ilişkilerin profesyonel anlamda ortaya çıkması ve gelişmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla başlamıştır (Erdoğan, 2014, s. 89, 96). Bu durum, cumhuriyetin ilanıyla birlikte yapılan yenilikler ve çok partili sisteme geçişle doğrudan ilgilidir (Canöz & Canöz, 2020, s. 28).

1 Eylül 1947'de göreve başlayan Hasan Saka Hükümeti'nin programı, aşağıdaki ifadeleri içermektedir: "Cumhuriyet rejiminin başlıca gayesi idare - teşkilatının halk menfaatlerin hizmetinde olmasıdır. Bu bakımdan bütün idare ve emniyet teşkilatımızın kanunları tatbik ederken, vazifelerini yaparken, bu

zihniyetle hareket ederek halka iyi muamelede bulunmaları lüzumunda ısrarla duracağız". Görevi 9 Mart 1951'de devralan Adnan Menderes Hükümeti'nin programında ise şu satırlara yer verilmiştir: "içişleri prensibimiz, bütün idare cihazını halkın hizmetine vermektir. Bununla kastettiğimiz mana, idare cihazımızın demokratlaşmasıdır" (Acar, 1994, s. 4).

Çeşitli hükümetlerin programlarında yer alan bu ifadelerden sonra Türkiye'de modern halkla ilişkiler uygulamalarının ilk örnekleri, kamu kurum ve kuruluşlarında meydana gelmiş (Canöz & Canöz, 2020, s. 28) ve "halkla münasebetler" ifadesiyle silahlı kuvvetler tarafından hayata geçirilmiştir (Okay ve Okay, 2018, s. 25–26). Ayrıca Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Genel Müdürlüğü ve Milli Savunma Bakanlığı Basın ve Halkla Münasebetler Daire Başkanlığı da günümüzdeki anlamıyla olmasa da Türkiye'deki ilk halkla ilişkiler çalışmalarının örneklerindedir (Peltekoğlu, 2014, s. 128–129). Çağdaş anlamda ilk halkla ilişkiler çalışması ise 1961'de kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'nın Koordinasyon Dairesi bünyesinde Temsil Şubesi'nin yer almaya başlamasıdır (Budak & Budak, 1995, s. 80). Bu tarihten itibaren halkla ilişkilerin gerekliliğini fark eden kamu sektörü, birtakım düzenlemeler ve raporlar aracılığıyla bunu dile getirmiş ve çeşitli önerilerde bulunmuştur (Canöz & Canöz, 2020, s. 29).

1. Planlı Dönem ve Halkla İlişkiler

Planlı dönemin başlangıcıyla birlikte Türkiye'de kamu yönetimini iyileştirebilmek, kamu kurum ve kuruluşlarında halkla ilişkileri geliştirebilmek ve çalışmaların daha kolay ve verimli biçimde yürütülebilmesini sağlamak amacıyla yapılan çalışmalar arasında MEHTAP Projesi, İdari Danışma Merkezi, İdari Reform Danışma Kurulu, Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği, KAYA Projesi, Bilgi Edinme Yasası, BİMER/CİMER, Elektronik Devlet (Tarhan, 2011) ve Kamu Denetçiliği Kurumu (Canöz & Canöz, 2020, s. 35) yer almaktadır.

1.1. Mehtap Projesi

Türkiye'de kamu yönetimi alanında halkla ilişkilerin belirginlik kazanması, planlı dönemin başladığı 1960'lı yılların başlarına rastlar (Fidan, 2008, s. 67). Kamu idaresini iyileştirme çalışmalarının yoğunluk kazandığı ve devletin daha mücadeleci bir görünüme kavuştuğu bu dönemin en önemli çalışması, daha sonraki çalışmalara da öncülük edecek olan ve kısaca MEHTAP olarak ifade edilen Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi'dir (Sevinç, 2014, s. 736). O dönem için büyük bir önem arz eden ve halkla ilişkiler konusuna da yer verilen (Tortop, 1973, s. 25) MEHTAP, 13.02.1962 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında öngörülmüştür (Peltekoğlu, 2014, s. 133):

Türkiye Merkezi Hükümet Teşkilâtına dahil bakanlık, daire ve müesseseler arasında (Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Milli Emniyet, Üniversiteler ve İktisadî Devlet Teşebbüsleri hariç) merkezî hükümet görevlerinin dağılışı tarzını tespit etmek ve bu dağılışın âmme hizmetlerinin, en verimli tarzda ifasına imkân verip vermediğini inceliyerek bu hususta teklif ve tavsiyelerde bulunmak üzere bir araştırma yapılması, Bakanlar Kurulunun 13 Şubat 1962 tarihinde yaptığı toplantıda görüşülerek kararlaştırılmıştır (Sürgit, 1968, s. 4).

MEHTAP araştırmasına temel oluşturan görüş, yönetim sisteminin kendi içinde yapısal ve işlevsel bakımlardan ve işlemler açısından daha çabuk, sade, verimli, ekonomik ve kaliteli çalışmalar gerçekleştirmesiyle idareden beklenen rolün yerine getirilmiş olacağıdır (Yalçındağ, 1971, s. 26). MEHTAP Projesi'nde, devlet sektörünün her kademesindeki çalışmalarda halkla yakınlaşmanın faydaları belirtilmiş, kararlar alınırken halkla yakın ilişkide olmanın önemi vurgulanmış ve her kuruluşun, kendi bünyesine uygun biçimde halkla ilişkiler ve dinleme usulleri kurması gerektiği ifade edilmiştir (Erdoğan, 2014, s. 139).

Devlet Planlama Teşkilatı'nın idari reform konusunda TODAİE'den genel bir rapor talebinde bulunması üzerine (Sevinç, 2014, s. 736–737) TODAİE uzmanları, merkezî hükümetin kuruluş ve görevlerini incelemiş (Mil ve Güvercin, 2015, s. 339) ve yapılan araştırma sonucunda üç eser hazırlanmıştır: Proje Yönetim Kurulu Raporu, Proje Yönetim Kurulu Rapor Özeti ve T.C. Devlet Teşkilatı Rehberi (Sürgit, 1968, s. 7). GÜdülen temel amacın merkezî hükümet görevlerinin en uygun tarzda dağılışını sağlayarak daha rasyonel örgütlenme biçimleri, daha sistemli bir planlama ve koordinasyon, daha etkin bir mali kontrol ve daha iyi işleyen bir personel sistemi için tedbirlerin uygulanmasına zemin hazırlamak, bakanlık ve kuruluşların yapacağı çalışmalara bu konularda ışık tutmak ve yönetimi geliştirme görevini üstlenecek birimle ilgili tavsiyelerde bulunmak olduğu rapor (Akin, 2000, s. 82), farklı konularda önerilerin yer aldığı üç bölümden oluşmaktadır (Dinçer & Ersoy, 1974, s. 74):

1. İdari Reformun gerçekleştirilmesini amaç edinen örgüt ve yasalarla ilgili tavsiyeler

2. Başbakanlık ve Bakanlıklarla ilgili tavsiyeler

3. Bakanlıklararası eşgüdümü gerektiren tavsiyeler

Aşağıdaki ifade, MEHTAP Raporu'nda yer alan önerilerden dördüncüsüdür ve halkla ilişkiler açısından önem arz etmektedir:

Devlet kuruluşlarının her kademesindeki çalışmalarda ve kararların alınmasında halkla yakın ilişki sağlamak zorunludur. Nitekim, gelişmiş

ülkelerdeki idareciler, bu ilişkiler bakımından çeşitli mekanizmalar ortaya koymuş bulunmaktadır. Bunların başında, kişileri ve ilgili kuruluşları kararlardan önce dinlemek, istek ve görüşlerini almak ve değerlendirmek için gerekli yöntemler gelmektedir. Türk idaresinde de çeşitli kademelerde her kurumun bünyesine uygun olarak, halkla ilişki ve dinleme yöntemleri kurmak gerekmektedir (Peltekoğlu, 2014, s. 133–134).

Bu ifadeyle MEHTAP Raporu, kamu kurum ve kuruluşlarındaki halkla ilişkiler faaliyetleri konusunda gelişmiş ülkelere gönderme yapmakta ve benzer uygulamaların ülke kamu kurum ve kuruluşlarında da gerçekleştirilmesini önermektedir (Tarhan, 2011, s. 150) ancak bu öneri, uygulamalı bir çalışmayla desteklenmemiş ve halkla ilişkiler birimlerinin nasıl örgütleneceği noktasında bir araştırma eksikliği taşımıştır (Ertekin, 1995, s. 88). Raporda yer alan öneriler, hemen hemen tüm kuruluşlar tarafından bir örgüt tavsiyesi olarak değerlendirilmiş ve “halk” kavramını dar bir çerçevede ele alan kuruluşlar, halkla ilişkiler konusunda bir örgütlenme çabasına girişmeyi gereksiz bulmuştur (Dinçer ve Ersoy, 1974, s. 76). Bu nedenlerden ötürü MEHTAP Projesi, geçmiş dönemin başlangıç aşaması olarak kabul edilse de düşünsel nitelikte kalmış ve bir idari reform kuruluşu karakteri kazanamamıştır ancak daha sonraki yıllarda bazı bakanlıklar, raporun 4. maddesini dikkate alarak halkla ilişkileri benimsemiştir (Peltekoğlu, 2014, s. 134).

1.2. İdari Danışma Merkezi

Önce özel kuruluşlar bünyesinde faaliyet göstermeye başlayan halkla ilişkiler birimlerinin kamu kurum ve kuruluşlarına da sirayet etmesi, 1955 yılından sonra gerçekleşmiş ve kamuda da halkla ilişkiler örgütleri, karşılama büroları ve 1959 yılında, Fransa’da, vatandaşların kendilerine yol gösterecek bir örgütün gerekliliğini ilgililere iletmesinin de etkisiyle, Bakanlıklararası İdarî Danışma Merkezi kurulmuştur. 1967 yılına gelindiğinde ise bu merkezin bir benzeri olan Türk İdarî Danışma Merkezi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü çatısı altında çalışmaya başlamıştır. Toplumsal değişimlerin, Fransız örneğinde olduğu gibi, yönetime kabul ettirilmesi kuruluş sürecinde en önemli noktayı oluşturmuş ve Merkez, TODAİE öğretim üyeleri ile birkaç yüksek yöneticinin tavsiyesiyle hayata geçirilmiştir (Kazancı, 1972, s. 14–15).

1 Şubat 1967 tarihinde çalışmalarına başlayan ve Maliye, İçişleri, Millî Eğitim, Çalışma, Adalet, Gümrük ve Tekel, Ticaret, Sağlık ve Sosyal Yardım, Ulaştırma, Köyşleri, Millî Savunma, Tarım ve Turizm Bakanlığı temsilcileri ile Ankara Belediyesi tarafından görevlendirilen 15 memurun görev aldığı Merkez, 26.01.1966 gün ve 6/5875 sayılı Bakanlar Kurulu kararı doğrultusunda

kurulmuştur ve ilgili kararnameye göre Merkez'in görevleri şunlardır (Ertekin, 1995, s. 91):

1. Halkın kamu kuruluşları ile ilgili sorularını cevaplandırmak, iş sahibi vatandaşların söz konusu kuruluşlarla ilgili başvurularını kolaylaştıracak bilgileri telefonla vermek

2. İdarenin halkla ilişkilerinin kolaylaştırılmasına, idari işlemlerde formalitelerin basitleştirilmesine ve bu suretle kırtasiyeciliğin azaltılmasını sağlayacak bilgilerin toplanmasına, bu bilgilerin ilgili kurumlara iletilmesine ve gerekli düzeltme tedbirlerinin alınmasına aracılık etmek

Dilekçe ya da kişisel görüşmenin kabul edilmediği Merkez (Ertekin, 1995, s. 91), vatandaşlara kamu kurum ve kuruluşlarında yapacağı işlemlerde hangi birime, kime ve nasıl başvuracağı gibi konularda telefonla bilgi vererek soru işaretlerini gidermesi ve böylece zaman kaybını önlemesi açısından önem taşımaktadır (Tarhan, 2011, s. 152). Ayrıca Merkez'in vatandaşın dilek ve önerilerini saptaması, uygun biçimde ilgililere iletilmesi ve bunların yerine getirilmesi için çaba harcaması da gerekmektedir yani örgüt açısından Merkez, yönetimin çevreye uyarlanma amacına hizmet etmelidir (Kazancı, 1972, s. 23). Bu doğrultuda Merkez'in faaliyet amaçlarının modern halkla ilişkiler amaçlarıyla uyumlu olduğu ifade edilebilir (Peltekoğlu, 2014, s. 135).

Hem Fransa'daki Bakanlıklararası İdarî Danışma Merkezi hem de Türk İdarî Danışma Merkezi'nin temel amacı, yönetimle kuracağı ilişkiler konusunda halkı aydınlatmaktır ancak Merkez'in günde ortalama 100 telefon konuşması yapması, oynadığı rolün çok küçük olduğunu gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte Merkez, yönetime hiçbir bilgisel girdi sağlamamış, bu doğrultuda hiçbir değerlendirme yapmamıştır. Ayrıca Merkez, herhangi bir bakanlıkla doğrudan bağlantı kuramamıştır. Oysa Türk İdarî Danışma Merkezi'nin örnek alınarak kurulduğu Fransız İdarî Danışma Merkezi, günde ortalama 3000 soruya cevap vermiş ve halkla ilişkilerin ilkelerine uygun bir şekilde yönetimle de doğrudan temas halinde olmuştur (Kazancı, 1972, s. 15, 23-24). Merkez'in başarısız olmasının nedenlerini sıralarken halkla ilişkiler açısından sorunu ileri ölçüde sanayileşmiş bir topluma özgü bir kuruluşun aynı derecede sanayileşmemiş olan Türkiye'nin yönetsel yapısına ithal edilmesi olarak işaret eden Mihçioğlu'na (1986, s. 203) göre bu durum, Merkez'in işleyişini yönetsel ve sosyal yapı olmak üzere iki yönde saptırmıştır. Yurt çapında yaygınlaştırılması amacıyla uygulamaya konulan ancak sadece Ankara ve çevresiyle sınırlı kalan Merkez (Yalçındağ, 1987, s. 77) ile ilgili bu bölgede oturan 250 kişi üzerinde gerçekleştirilen bir ankette, katılımcılardan sadece %27,6'sının Merkez'in varlığından haberdar olduğu ortaya çıkmış (Ertekin,

1995, s. 91) ve Merkez, 1972 yılında gereksiz bulunarak kapatılmıştır (Erdoğan, 2014, s. 140).

Tüm bu eksikliklerine rağmen Merkez, Türk kamu yönetiminde kurumsallaşma sürecinde devletin attığı önemli bir adım olarak görülebilir çünkü örgütsel yapının oluşturulması için 2006 yılında gündeme gelen Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER) gibi birtakım uygulamalara örnek olmuş ve zemin hazırlamıştır (Mert, 2016, s. 143). Özetle, İdari Danışma Merkezi'nin günümüzdeki CİMER (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi) uygulamasına karşılık geldiği ifade edilebilir (Selvi, Ulucan & Coşgun, 2019, s. 17).

1.3. İdari Reform Danışma Kurulu

1971 yılının Mayıs ayında hükümet, “devlet kesiminin genel yönünü ve stratejisini saptamak” için 10 kişilik bir Danışma Kurulu kurulmasını kararlaştırmıştır (Tortop, 1973, s. 26). Bu kurul, raporunda halkla ilişkiler konusunda da bazı önerilerde bulunmuş, Türkiye’de halkla ilişkiler görevini yerine getiren birimlerin farklı adlar taşıdığını ve merkezî bir örgütün gerekliliğini vurgulamıştır (Peltekoğlu, 2014, s. 134). İdari Reform Danışma Kurulu Raporu’nda, “Halkla İlişkiler ve Enformasyon” başlığı altında şu görüşlere yer verilmiştir:

Halkla iyi ilişkiler kurmak ve sürdürmek, halkta yönetime karşı sempati yaratmak amacı ile girilen faaliyetlerin tümünü kapsayan halkla ilişkiler ve enformasyon hizmeti, halkı idari faaliyetler ile yakından ilgilendirme çabalarını da içermekle birlikte, esas itibariyle idari faaliyetler hakkında halkı aydınlatma ve idare edilenlerin tepkileri hakkında idareye bilgi verme amacını gütmektedir (Ertekin, 1995, s. 89).

Raporda ayrıca merkezî halkla ilişkiler ve enformasyon hizmetlerini yerine getirmekle görevli temel kuruluş olan Basın-Yayın Genel Müdürlüğü’nün Başbakanlığa bağlı olarak “Devlet Enformasyon Teşkilatı” adı altında yeniden örgütlenmesi (Peltekoğlu, 2014, s. 135), halkla ilişkiler birimlerinin her kuruluşta baş yöneticiye bağlı olarak çalışması ve eğitim görmüş elemanlardan oluşması önerilmiştir (Erdoğan, 2014, s. 141). Bu veriler, halkla ilişkiler birimlerinin etkin bir şekilde çalışabilmek için en üst yönetime bağlı olması gerektiği göz önünde bulundurulursa, raporu hazırlayan uzmanların konuyla ilgili bilgi sahibi (Okay ve Okay, 2018, s. 32) ve Türk kamu yönetimi alanında yaşanan sorunları çok iyi analiz eden kişiler olduğunu göstermektedir (Tarhan, 2011, s. 155).

Kurul, yeni bir araştırma yürütmemiş, hükümetin isteği doğrultusunda daha önceki raporların bir değerlendirmesini yapmış ancak bu raporun kaderi de daha öncekilerden farklı olamamıştır. Üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra,

belki toplumsal yaşamda başka sorunların öncelik kazanmasının bir sonucu olarak, böyle bir raporun varlığı bile unutulmuştur (Emre, 1991, s. 243).

1.4. Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği

1984 yılında çıkarılan kararnamelerle çeşitli bakanlıklarda farklı isimlerle halkla ilişkiler hizmeti vermekte olan birimler, “Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği” haline getirilmiştir (Peltekoğlu, 2014, s. 135). Bu duruma zemin hazırlayan 202 sayılı KHK'nin bir maddesi, “Bakanlıklarda Basın ve Halkla İlişkilerle ilgili faaliyetleri planlamak ve bu faaliyetlerin belirlenecek usul ve ilkelere göre yürütülmesini sağlamak üzere Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği teşkil edebilir” şeklindedir (Tarhan, 2011, s. 156). Ayrıca yine 1984 yılında çıkarılan 3046 sayılı kararnameyle Millî Savunma Bakanlığı hariç tüm bakanlıklarda basın ve halkla ilişkiler müşavirliği kurulabileceği belirtilmiş, 3056 sayılı kararnameyle de Başbakanlık bünyesinde Basın Müşavirliği ve Halkla İlişkiler Müşavirliği olmak üzere iki ayrı birimin kurulması öngörülmüştür (Budak ve Budak, 1995, s. 82). Bu kararname doğrultusunda halkla ilişkiler daire başkanlığı kurulmuş, Başbakanlık Merkez Teşkilatı ile diğer kamu kurum ve kuruluşları arasındaki iş birliği görevi de Halkla İlişkiler Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Erdoğan, 2014, s. 148). Böylece daha önce bakanlıkların bir ihtiyacı gidermeye yönelik olarak oluşturduğu halkla ilişkiler birimleri, artık danışma ve uygulama birimi olarak değerlendirilmeye başlamış ve yasal bir nitelik kazanmıştır (Mert, 2016, s. 143).

1.5. Kaya Projesi

Kamu yönetiminde gerçekleştirilen yeniden yapılanma çalışmalarının en son ve kapsamlısı, Kamu Yönetimi Araştırma Projesi'dir (Öztürk ve Coşkun, 2000, s. 148). KAYA Projesi, kaynakların ulusal amaçlara hizmet edecek şekilde etkili, tasarruflu, verimli ve nitelikli bir biçimde kullanılması hedefiyle mevcut durumu yeniden düzenlemek için gerçekleştirilen ve araştırma sonuçları temelinde çeşitli öneriler getirilen bir çalışmadır (Canöz ve Canöz, 2020, s. 31). 1983 yılında göreve gelen yönetim, kamu hizmetlerinin daha hızlı, verimli ve etkili bir şekilde yerine getirilebilmesini sağlamak için benzer hizmetlerin tek kuruluş içinde toplanmasını temel almış ve 1988 yılında yeni bir araştırma yapılması talebinde bulunmuştur (Ergun, 1991, s. 12). 1991 yılında tamamlanan KAYA Projesi'nin (Coşkun, 2005, s. 34) amaçları ise şunlardır:

Kamu hizmeti gören merkezi yönetimin merkez ve taşra örgütü ile yerel yönetimleri, süratli, ekonomik, verimli ve nitelikli hizmet görece bir düzene kavuşturmak ve böyle bir düzen içinde iş görmelerini sağlamak için; kamu kuruluşlarının amaçlarında, görevlerinde, görevlerinin bölünüşünde, örgüt yapılarında, personel sisteminde, kaynaklarında ve bunların kullanım

biçimlerinde, yöntemlerinde, mevzuatında, iletişim ve halkla ilişkiler sisteminde varolan aksaklıkları, bozuklukları ve eksiklikleri saptamak ve bu konularda yapılması gerekenleri önermek (Ergun, 1991).

Kaya Projesi'nin önemi, 1984 yılında çıkarılan kararnamenin ardından kamu kurum ve kuruluşlarındaki halkla ilişkiler birimleri açısından yeni bir örgütlenme biçimini işaret etmesidir (Tarhan, 2011, s. 159–160) ancak Proje, 1980'lerden sonra dünyada yaşanan değişimleri yeterince göz önünde bulunduramamış ve sorunların çözümüne yönelik olarak getirilen öneriler de daha önceki araştırma ve çalışmaları tekrar eder nitelikte kalmıştır. Bu nedenlerden ötürü KAYA Projesi, çeşitli eleştiriler almış, ilgili çevrelerde tatminkâr bir atmosfer oluşturamamış ve beklentileri boşa çıkarmıştır (Canöz & Canöz, 2020, s. 31).

1.6. Bilgi Edinme Yasası

Verimli, sorumlu ve şeffaf bir kamu yönetimine duyulan ihtiyaç, kamu yönetiminin düzenlenmesiyle ilgili çalışmalara daha fazla yönelmeyi beraberinde getirmiş ve 24 Ekim 2003 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile Türkiye'de gizli yönetimden şeffaf yönetime doğru bir adım atılmıştır (Eken, 2005, s. 113). Kamu yönetiminin kendisini halka açması, şeffaflaşması ve kanunlarla halkla ilişkileri düzenlemesi olarak görülen 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Yasası'nın üzerine kurgulandığı mantık, kamu kurum ve kuruluşlarının hesap verebilirliği ile iş ve işlemlerinde şeffaflığıdır (Canöz & Canöz, 2020, s. 33). 9 Eylül 2003 tarihinde kabul edilen Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun amacı, "demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun olarak kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmalarına ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir" (<https://www.tbmm.gov.tr/>).

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Türk kamu yönetiminin gizlilik geleneğinden şeffaflık geleneğine doğru attığı bir adım olması açısından önemlidir ancak bu şeffaflaşma sürecinin tamamlanabilmesi için kanun, bir dizi yasal düzenlemeyle desteklenmeli ve hem halka hem de kamu görevlilerine bu hakkın nasıl kullanılabileceğiyle ilgili eğitim programları düzenlenmelidir (Eken, 2005, s. 130). Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile birlikte Türk kamu yönetiminde yüzyıllardır süren halk adına karar alma ve uygulama süreci, yerini halkın bilgilenebilmesine ve katılımına açık bir karar sürecine bırakmıştır ancak bunun işleyebilmesi, tamamen halkın bu hakkı kullanımına bağlıdır (Özüpek & Aksoy, 2010, s. 51).

Bilgi Edinme Hakkı Yasası'nın halkla ilişkiler açısından en önemli noktası, kanun çerçevesinde halkla ilişkiler birimlerinin etkin olarak kullanılması gerekliliğidir. Kamu kurum ve kuruluşlarında adı her zaman var olan ancak önemi tam olarak kavranamayan halkla ilişkiler, bu yasayla birlikte aktif hale

gelmiştir çünkü kanuna göre bilgi edinme birimlerinin halkla ilişkiler birimleri bünyesinde kurulması gerekmektedir (Canöz, 2008, s. 150).

1.7. Bimer/Cimer

Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER), 20 Ocak 2006 tarih 26055 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan genelgeyle kuruluş ve işleyişine yönelik hususların belirlendiği, 24 Şubat 2006 tarihinde de bilişim ve iletişim teknolojilerinin kullanımıyla uygulamaya konulan önemli bir halkla ilişkiler projesidir (Turan, Aydilek ve Şen, 2015, s. 219). Bu uygulamayla vatandaşların yeni yönetim anlayışı çerçevesinde kamu kurum ve kuruluşlarına daha kolay, hızlı ve maliyetsiz biçimde ulaşmasının, dilek ve şikâyetlerini bildirmesinin, bilgi edinme taleplerine cevap almasının önünü açmak amacıyla bir internet sitesi ya da telefon üzerinden devlete müracaat edebilmesinin sağlanması hedeflenmiştir (Canöz ve Canöz, 2020, s. 33).

2006 yılında faaliyete geçip 2018 yılında, “Yönetime katılın, çözüme ortak olun.” sloganıyla (Ateş ve Buyruk, 2018, s. 95) ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle birlikte Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) adını alan (Güler, 2020, s. 280) BİMER uygulaması kapsamında kaymakamlık, valilik ve bakanlıkların tümünde “Halkla İlişkiler Müracaat Büroları” kurulmuş ve valilikler bünyesinde “Alo 150” hattı hayata geçirilmiştir (Tarhan, 2011, s. 164).

BİMER/CİMER uygulamasının vatandaş ve devlet olmak üzere iki temel hedef kitlesi olduğu ifade edilebilir. Vatandaş açısından kamuda karar alma süreçlerine daha etkin katılım, devlete karşı güven ve aidiyet duygularının güçlendirilmesi ve memnuniyetin artırılması gibi amaçlar ön plana çıkarken devlet açısından BİMER/CİMER, hizmetlerin daha hızlı, kaliteli, verimli ve vatandaş odaklı sunulabilmesi, kamu çalışanlarının keyfi tutum ve davranışlarının minimize edilmesi ve performansının yükseltilmesi, kamu kaynaklarının daha bilinçli ve etkin kullanımı gibi hedefler taşımaktadır (Turan, Aydilek ve Şen, 2015, s. 216). Bu amaç ve hedeflerin gerçekleşebilmesi ise vatandaşların uygulamadan haberdar edilmesi ve başvuru kanallarıyla ilgili bilgilendirilmesine bağlıdır (Tarhan, 2011, s. 166).

1.8. Elektronik Devlet

BİMER/CİMER ile Türk kamu yönetiminde yaşanan sorunları ve aksaklıkları gidermek için bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişim ve gelişmelerden yararlanılan bir diğer çalışma, Elektronik Devlet (e-Devlet) uygulamasıdır (Tarhan, 2011, s. 166). e-Devlet, hükümet bilgilerinin ve hizmetlerinin internet ya da diğer dijital yollarla çevrimiçi biçimde sunulmasını ifade etmektedir (West, 2004, s. 16).

Türkiye'nin 2003 yılında e-Dönüşüm Türkiye projesini başlatmasıyla gündeme gelen ve tüm kamu hizmetlerine tek bir noktadan erişim olanağı sağlama amacı güden e-Devlet (Canöz ve Canöz, 2020, s. 32), e-Devlet Kapısı başlığını taşıyan internet sitesi üzerinden (<https://www.turkiye.gov.tr/>) hizmet vermektedir. Geçmiş, İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından 1970'li yılların başında başlatılan Merkezî Nüfus İstatistikleri Projesi (MERNİS)'ne kadar götürülebilen e-Devlet üzerinden kamu kurum ve kuruluşlarından bazılarının bünyesindeki neredeyse tüm işlemler gerçekleştirilebilirken bazıları daha dar ve sınırlı bir çerçevede hizmet vermektedir. Buna rağmen günümüzde, hemen hemen tüm merkezî yönetim birimlerinin en az bir büyük e-Devlet projesi bulunmaktadır, bunlar arasında en önemli olanlar ise şunlardır (Demirhan ve Türkoğlu, 2014, s. 241–242):

- İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Merkezî Nüfus İstatistikleri Projesi (MERNİS)
 - Kimlik Paylaşım Sistemi (KPS)
 - Emniyet Genel Müdürlüğü POLNET ve MOBESE Projeleri
 - Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı Vergi Daireleri Otomasyon Projesi (VEDOP)
 - Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Saymanlık Projesi (SAY2000)
 - Adalet Bakanlığı Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP)
 - Başbakanlık Bilgi İşlem Merkezi Projesi (BİMER)
 - Sanayi Bakanlığı e-Tüketici (e-Hizmetler) Projesi
 - Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı e-Bildirge ve MEDULA Projeleri
 - Sağlık Bakanlığı e-Sağlık Projesi
 - Millî Eğitim Bakanlığı MEBSİS ve e-Okul Projesi
 - Millî Savunma Bakanlığı ASAL Projesi
 - Dışişleri Bakanlığı e-Dışişleri Projesi
 - Gümrük Müsteşarlığı GİMOP Projesi
 - TÛBİTAK, ULAKBİM Projesi

Kamu hizmetlerinin etkin ve daha az maliyetle sunulabilmesinin yolu, e-Devlet uygulamalarını yaygınlaştırmaktan geçmektedir. Bunun için ülkenin altyapı olanaklarının geliştirilmesi ve hizmetin tüm bölgelerde eşit biçimde sunulabilmesi gerekmektedir. Böylece kamu kurum ve kuruluşlarının içinde

bulduğu hantal ve bürokratik yapıdan daha da uzaklaşacağı ifade edilebilir (Çarıkçı, 2010, s. 96).

Halkla ilişkiler açısından değerlendirildiğinde e-Devlet, devlet hizmetlerinin sunumunu hızlandırıp kalitesini artırmış, devlet-vatandaş arasındaki karşılıklı anlayışı ve iletişimi geliştirmiş, vatandaşın devlete ulaşma zorluğunu ortadan kaldırmıştır (Canöz ve Canöz, 2020, s. 32) çünkü zaman içerisinde kurumların entegrasyonu ve elektronik hizmetlerin çoğalmasıyla kamu hizmetlerine ilişkin başvuru, ödeme, belge talepleri, belediye çalışmalarıyla ilgili istek, şikâyet, öneri iletme gibi pek çok hizmet, internet üzerinden tek tıkla ulaşılabilir hale gelmiştir (Ateş ve Buyruk, 2018, s. 95) ancak yine de halkın bazı kesimleri tarafından ve gerekli altyapıya sahip olanlarca erişilebilen e-Devlet'in, tüm toplum tarafından sürekli kullanılmadığı da belirtilmelidir (Çeliksoy, 2020, s. 715).

1.9. Kamu Denetçiliği Kurumu/Ombudsmanlık

2012 yılında yapılan yasal düzenlemenin ardından 2013 yılında kuruluşu tamamlanan (Canöz ve Canöz, 2020, s. 35) ve 29.03.2013 tarihi itibarıyla şikâyet başvurularını almaya ve sonuçlandırmaya başlayan (Özer, 2015, s. 35) Kamu Denetçiliği Kurumu'nun görevi, 6328 sayılı kanunun 5. maddesinde açıklanmıştır: “Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir” (<https://www.ombudsman.gov.tr/>).

Ombudsmanlık, kamu yönetimini denetleyen modern bir kurum olarak tanımlanabilir ve yönetimin hukuk dışına taşan, hakkaniyete uymayan, yasaların yanlış yorumlanması nedeniyle amacından sapan uygulamalarını devlet adına filtreleyen ve islah eden, böylece hukuk devletine karşı inancı ve saygıyı pekiştiren bağımsız bir kamu otoritesidir (Kuluçlu, 2006, s. 7). Bununla birlikte ombudsmanlık kurumunun en önemli özelliklerinden biri, hem idareye hem de onu seçenlere karşı bağımsız olmasıdır ve ombudsmanın görevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için de bağımsızlığı tam olarak sağlanmalıdır (Efe ve Demirci, 2013, s. 60–61). Kamu denetçiliği kurumunun belirgin özellikleri ve ayırt edici unsurları ise şöyle sıralanabilir (Abdioğlu, 2007, s. 84):

- İdarenin kendi iç denetim yolları ve yargı denetimi dışında denetlenmesini sağlamaktadır.
- Etkin bir denetim mekanizmasıdır.

- Gücün yanlış kullanımını engellemektedir.
- İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesinden sorumludur.
- Kamu kurumları ve kamuoyu nezdinde saygınlığı bulunan bir kurumdur.
- Genellikle denetçileri parlamento tarafından seçilmektedir.
- Genellikle yargı birliği sisteminin uygulandığı ülkelerde kurumsallaşmıştır.
 - Özerk bir yapıya sahiptir.
 - Kamu hizmetlerinde etkinliği artırmayı amaçlamaktadır.
 - Moral yaptırım gücü olan bir kurumdur.
 - Başvuru (bir şikâyet) üzerine veya kendiliğinden (inisiyatif kullanarak) harekete geçmektedir.
 - Şikâyet sahipleri kuruma kolayca ulaşabilmektedir.
 - Çalıştığı konuyla ilgili her tür bilgi ve belgeye ulaşabilmektedir.
 - İnceleme yapmanın dışında yasal bir yetkisi yoktur.
 - Yapılan araştırma sonucu taraflara bildirilmektedir.
 - Yapılan çalışma sonucu kamuoyuna duyurulmaktadır.
 - Karar doğrultusunda idareye önerilerde bulunmaktadır.
 - Kamuoyuna ve medyaya yapılan açıklama, kurumun etkinliği için önemli bir araçtır.
 - Yapılan araştırmalar sonucunda bir hata tespit edilmiş ise hatanın düzeltilmesi ya da çözüm üretilmesi için ancak kuruluşa önerilerde bulunabilmekte, kendisi düzeltememektedir.
 - Kuruluşun bir açıklama yapmasını ya da özür dilemesini, bir kararı değiştirmesini, bir karar vermesini, alacağından vazgeçmesini ya da tazminat ödemesini önerebilmektedir.
 - Kamu denetçileri, özel organizasyonlar ve kişiler arasındaki uyuşmazlıkları (bankalar ve tacirler arasındaki gibi) kendilerine konu olarak alamamaktadır.
 - Kamu denetçileri, özel kişilerin birbirleri arasındaki uyuşmazlıkları (iki komşu gibi) kendilerine konu olarak alamamaktadır.

Cezai yaptırım gücü olmayıp bir nevi halkın avukatlığını yapan Kamu Denetçiliği Kurumu'nun halkla ilişkiler açısından önemi, devletle vatandaş arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürümesini ve kamu kurum ve kuruluşlarının işleyişinde şeffaflığı sağlamasıdır (Canöz ve Canöz, 2020, s. 35) ancak bunun gerçekleşebilmesi için zihniyet sorunu, kamu yönetiminin yapısı

ve diğer denetim mekanizmaları başta olmak üzere pek çok zorluğun aşılması gerekmektedir (Arklan, 2006, s. 98).

2. Türk Kamu Yönetiminde Gerçekleştirilen Çalışmaların Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Her toplum, farklı aşamalardan geçerek değişir ve gelişir, halkla ilişkilerin bir toplum ve ülkedeki doğuşu ve gelişimi de bundan muaf değildir. Anavatanı olan ABD’de özel sektör çatısı altında ortaya çıkan ve gelişimini sürdüren halkla ilişkilerle ilgili Türkiye’deki ilk çalışmalar, Türk toplumunun özgün tarihsel yapısı gereğince kamu yönetimi alanında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan ilki, kısaca MEHTAP olarak ifade edilen Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi’dir. Hazırlanan raporda temel olarak kamu kurum ve kuruluşlarında halka daha iyi hizmet verebilmek için merkezî hükümetin dağılışının en verimli olacak biçimde örgütlenmesi önerilmiştir ancak kamu kurum ve kuruluşlarının ilgisiz kalması ve bünyesinde bir halkla ilişkiler birimi oluşturmaması gibi nedenlerden ötürü bu öneri, hayata geçirilememiştir. Her ne kadar modern halkla ilişkiler çalışmalarına giden yolun kapılarını aralasa da MEHTAP Projesi, ülke kamu kurum ve kuruluşlarının yapısını yeterince göz önünde bulundurmaması ve bu doğrultuda detaylı bir çalışma gerçekleştirilmeden önerilerin getirilmesi nedeniyle başarılı olamamıştır. Projeyi başarısız kılan ve önerilerin gerçekleştirilmesini engelleyen, en başta sorulması ve cevabının araştırılması gereken bazı soruların ıskalanması, mevcut durumun sosyolojik analizinin yapılmamasıdır. Bu sorulardan bazıları şunlardır:

- Türk kamu yönetiminin yapısını ve bu alanda çalışanların çalışma şeklini, motivasyonlarını belirleyen özgün toplumsal etmenler nelerdir ve bu motivasyonlar nasıl ve hangi koşullar altında oluşmuştur?
- Türk kamu yönetiminin yapısı ve bu alanda çalışanların çalışma şekli ve motivasyonları, istenen yönde nasıl değiştirilebilir ve bu değişim, Türkiye’nin özgün toplumsal yapısına uygun biçimde nasıl planlanabilir ve gerçekleştirilebilir?

Türk kamu yönetiminde vatandaşla ilişkileri geliştirmek için uygulamaya konulan bir başka proje, İdari Danışma Merkezi’dir. Sadece telefon yoluyla başvuru kabul eden Merkez’in temel amacı, müracaat eden vatandaşlara hangi işlemler için hangi kamu kurum ya da kuruluşuna başvurması gerektiğiyle ilgili bilgi vermektir. Tıpkı MEHTAP Projesi gibi İdari Danışma Merkezi’nin de başarısız olması, Türkiye’nin özgün toplumsal iklimini atlayarak kurulması nedeniyle kaçınılmaz olmuştur. Fransa’daki bir örnekten uyarlanarak kurulan ve çalışmaya başlayan Merkez, Türk toplumunun kamu kurum ve kuruluşlarıyla

kurduğu ilişkileri ve bu ilişkileri nasıl kurduğunu gözden kaçırmıştır. Ayrıca Merkez, daha sonra tüm ülkede yaygınlaştırılması amacıyla Ankara’da faaliyete başlarken ülkedeki telefon kullanım oranlarını hesaba katmamış ve son derece sınırlı bir yönetilen grubuna hizmet vermiştir (Kazancı, 1972, s. 24). Türkiye, Fransa değildir, Türk toplumu da Fransız toplumu değildir. Dışarıdan ithal edilen bir uygulamanın mevcut toplumsal yapı ve koşullar yeteri kadar analiz edilmeden ve söz konusu uygulama bu yapı ve koşullara uygun hale gelecek şekilde güncellenerek yerele uygun hale getirilmeden başarılı olma şansı yoktur. Nitekim İdari Danışma Merkezi’nin kuruluş sürecinde de bu analiz ve yerele uygun hale getirme aşamalarının atlanması nedeniyle Merkez, başarılı olamamıştır.

Türk kamu yönetiminde yapılan iyileştirme çalışmalarından bir diğeri, İdari Reform Danışma Kurulu’dur. Mevcut raporların incelenmesiyle daha önce getirilen önerilerin yinelenmesi gibi sebeplerle bir farklılık ve özgünlük içermediği ifade edilebilecek İdari Reform Danışma Kurulu Raporu, tipik bir kendini tekrarlama eylemi ve “-miş gibi yapma” çabasıdır. Her şeyden önce İdari Reform Danışma Kurulu, toplumların da tıpkı insanlar gibi sürekli geliştiğini ve bu gelişimin asla durağan olmadığını unutmuştur çünkü çalışmasını 1971 yılında yürüten Kurul, incelediği raporlarda işaret edilen sorunların hâlâ geçerli olup olmadığıyla ilgili bir araştırma yapmamıştır. Zaten toplumsal yapıyı da içerecek şekilde mevcut durumun detaylı olarak analiz edildiği ve ortaya koyulduğu bir araştırma olmaksızın herhangi bir çalışmanın başarıya ulaşma şansı düşüktür, İdari Reform Danışma Kurulu da bu durumun tipik bir örneği olmuştur. Ayrıca raporda yer alan bazı öneriler, raporu hazırlayanların Türk kamu yönetiminde yaşanan sorunların gerçekten farkında olan, bilgili ve gözlem yeteneği güçlü kişiler olduğunu ortaya koymaktadır ancak “eğer yaptıkları gerçekten anlamlı olsaydı, yansımaları halkla ilişkiler literatüründe olurdu” (Erdoğan, 2014, s. 142).

Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği, Türk kamu yönetiminde değişikliğin çeşitli araştırmalar yapılması ve öneriler sunulmasıyla değil, kanunlarla ve kanun hükmünde kararnamelerle sağlanmaya çalışıldığı ilk çalışma olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma, öngörülen kararların yöneticilerin inisiyatifine bırakılmak yerine devlet tarafından alınması ve bakanlıklarda halkla ilişkiler birimlerine yasal bir nitelik kazandırması açısından önemli bir çaba olarak değerlendirilebilir.

KAYA Projesi, her ne kadar çıkarılan bir kanun hükmünde kararname sonucunda gündeme gelse de araştırma sonucunda çeşitli öneriler sunmakla yetinmesi ile kaderi, MEHTAP Raporu ve İdari Reform Danışma Kurulu

Raporu'ndan farklı olamamıştır. Ayrıca Proje, hazırlanan raporda dünyada ve Türkiye'de yaşanmakta olan değişimlerin göz önüne alınmaması, önerilerin tıpkı İdari Reform Danışma Kurulu Raporu'nda olduğu gibi daha öncekileri tekrarlar nitelikte olması, çalışmanın yapılacağı ortam ve yapının doğru biçimde analiz edilmemesi gibi nedenlerden ötürü başarısızlığa uğraması kaçınılmaz olan bir başka çalışma görünümü arz etmektedir.

Bilgi Edinme Yasası, tıpkı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği gibi öneriler sunmakla yetinmek yerine değişikliklerin kanunla yapıldığı bir diğer çalışmadır. Kamuda şeffaflığı sağlamak temel amacından hareket edilerek hazırlanan yasa, her ne kadar kamu kurum ve kuruluşlarına yapılan bilgi edinme başvurularıyla halkın yönetime katılımının önünü açmış olsa da bu hak sonsuz değil, sınırlıdır ve bu sınırlar, idareden talep edilemeyecek ya da talep edildiğinde idarenin paylaşmak zorunda olmadığı bilgi ve belgelerdir ancak Bilgi Edinme Yasası kapsamında hangi bilgi ve belgelerin açık, hangilerinin gizli olduğu ve talep edilmesi halinde hangilerinin paylaşılıp hangilerinin paylaşılamayacağıyla ilgili boşluklar ve muğlaklıklar bulunmaktadır. Bu durum, vatandaşta doğal olarak kafa karışıklıkları yaratmakta, üstelik bu kafa karışıklıkları yasanın uygulayıcıları tarafından da paylaşılmaktadır (Polater, 2016). Bilgi Edinme Yasası, her ne kadar Türk kamu yönetiminde gizlilik geleneğinden şeffaflığa doğru atılmış önemli bir adım olarak görünse de bünyesinde pek çok eksiklik barındırmaktadır ve bu haliyle gizlilik geleneğini tamamen ortadan kaldırarak şeffaf bir kamu yönetimi anlayışını egemen kılmaktan uzaktır.

Başbakanlık İletişim Merkezi olarak faaliyetlerine başlayan ancak 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi adını alan CİMER, devletle vatandaş arasındaki sınırları kaldırmış, kamu kurum ve kuruluşlarını halka yakınlaştırmıştır. Tıpkı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği ile Bilgi Edinme Yasası'nın olduğu gibi CİMER'in de yasal bir dayanağı vardır ve öneri getirmekle yetinen çalışmalardan, projelerden ayrılmaktadır. CİMER'in daha önceki çalışmalardan ayrılan bir diğer özelliği, kamu ve kurum kuruluşlarıyla vatandaşlar arasındaki ilişkileri geliştirme çabaları arasında teknoloji temelli olarak planlanan ve uygulanan ilk çalışma olmasıdır ancak başvuru yapılabilecek kanallar ve bu başvuruların CİMER üzerinden yapılmasının ne gibi avantajlar sağlayacağı konusunda halkın yeterince bilgilendirilmesi ve kurulan iletişimde diğer tarafta olanlara yani kamu görevlilerine de konuyla ilgili detaylı eğitimler verilmesi yoluyla kullanımı yaygınlaştırılmazsa, kamu yönetimine vatandaş katılımını sağlama noktasında atıl kalacağı ifade edilebilir.

Elektronik Devlet, Türk kamu yönetiminde yaşanan sorunları gidermek için CİMER'in ardından teknolojik gelişmeler temelinde yürütülen ikinci çalışmadır. CİMER'den farklı olarak e-Devlet, sadece bilgi edinme başvurusu yapılmasını,

öneriler sunulmasını ya da şikâyetler iletilmesini değil, bir kamu kurum ya da kuruluşuna giderek yapılması gereken hemen hemen tüm iş ve işlemlerin internet üzerinden de gerçekleştirilebilmesini sağlama amacı taşımaktadır. e-Devlet, CİMER ile benzer problemlere ve risklere sahiptir. Her şeyden önce, tıpkı CİMER gibi nasıl kullanılabileceği ve hangi yararları sağlayacağı hem kamu görevlilerine hem de vatandaşlara tatmin edici bir şekilde anlatılmazsa, e-Devlet'in de kamu yönetimine vatandaş katılımını sağlama amacına gerektiği ölçüde hizmet edemeyeceği belirtilebilir.

Son olarak, kamu yönetimini denetleyen kamu denetçiliği kurumu ya da ombudsmanlık, bu denetleme faaliyetini gerçekleştirme şekli açısından işlevsiz bir noktada yer almaktadır. Cezai yaptırım gücü olmaması ve sadece öneriler sunmakla yetinmesi, kaderinin planlı dönemin başlangıç yıllarında yapılan çalışmalardan pek farklı olmayacağını ifade etmek için yeterli bir sebep olarak durmaktadır çünkü çalışmada yer verilen uygulamalardan anlaşılabilirliği gibi Türk kamu yönetiminde yukarıdan aşağıya doğru bir baskı olmaksızın sadece tavsiyelerle değişiklik yaratmak, çeşitli eksiklikler ve yanlışlıklarla ilgili düzeltmeler yapmak, pek mümkün görünmemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Türk toplumunun izlediği özgün gelişim çizgisi ve Türkiye'nin özgün sosyolojik koşulları, halkla ilişkileri Türkiye'de batıdaki örneklerinden ve uygulamalarından farklı olarak ilk kez kamu yönetiminde gündeme getirmiş, bünyesinde halkla ilişkiler amaçları ve çabaları barındıran çalışmalar da ilk kez kamu kurum ve kuruluşlarında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların ortak özelliği, devlet yönetiminin ve devleti temsil eden kurum ve kuruluşların vatandaşla ilişkilerini geliştirme, bu ilişkilere daha sağlıklı ve verimli bir çehre kazandırma hedefi taşımasıdır. Çalışmaların taşıdığı amaçların ileriye dönük olarak atılması gereken adımlardan hareket etmesi açısından anlamlı ve doğru olduğu ifade edilebilir ancak bu çalışmalar yürütülürken bazı detaylara yeterince dikkat edilmemiş, çalışmaların barındırması gereken bazı özellikler gözden kaçırılmış ve nihayetinde çalışmalar, çeşitli boşluklar ve eksikliklerle uygulanmış ya da uygulanmaya çalışılmıştır.

Halkla ilişkiler, insanların düşüncelerini ve algılarını konu edinen bir çalışma alanıdır yani sosyal bir olgudur ve halkla ilişkiler çalışmaları, insanlara yönelik olarak planlanmalı ve uygulanmalıdır. Bunun için her şeyden önce, çalışmaların yönlendirileceği insan grubu ya da grupları araştırılmalı, analiz edilmeli ve çalışmalar, bunların bulgularından hareket edilerek meydana getirilmelidir. Türk kamu yönetiminde uygulanan çalışmaların en temel eksikliği, bu sürecin yeteri kadar detaylandırılmaması, hatta düzeltilmeye çalışılan sorunun hangi

sosyolojik nedenlerden kaynaklandığının tümüyle gözden kaçırılmış olmasıdır. Türk kamu yönetiminde vatandaşla ilişkileri geliştirme çabalarından anlaşılabilir bir diğer durum, herhangi bir gelişim ve ilerlemenin sadece çeşitli öneriler getirilerek sağlanamayacağıdır. Hedeflenen değişikliğin kamu kurum ve kuruluşlarının yöneticilerinin, çalışanlarının inisiyatifine bırakıldığı çalışmaların uzun vadede başarılı olamaması, bunu ispatlar niteliktedir.

Kamu yönetiminde vatandaşla ilişkileri geliştirebilmek, bir diğer ifadeyle kamuda halkla ilişkiler amaçlarını gerçekleştirebilmek için ilk olarak mevcut durumun ve bu durumdan etkilenen, bu durumu etkileyen tüm birey ve toplulukların yani bir bütün olarak toplumsal yapının araştırılması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Böylece hem kamu görevlilerinin hem de vatandaşların kamu hizmetlerini nasıl değerlendirdiği, bu hizmetlere nasıl baktığı ve bu hizmetlerle kurduğu ilişkiler gözler önüne serilecek, bunların nedenleri hakkında detaylı bilgiye sahip olunabilecek ve çalışmalar, bu verilere de yer verilmesi sayesinde daha doğru, sağlıklı ve verimli biçimde planlanabilecek ve uygulanabilecektir. Türk devlet geleneği ve bu geleneğin bir ürünü olan kamu yönetimi anlayışı, değişimin aşağıdan yukarıya değil, yukarıdan aşağıya doğru sağlanması üstüne kuruludur çünkü Türk toplumlarında devlet, karar veren, koruyan ve kollayan bir olgu niteliğindedir. Örneğin, 17. yüzyılda yaşanan ekonomik ve sosyal bozulmalara kadar devletle ilgili temel görüş, “kerim devlet”, “devlet baba” gibi kavramlarda kendisini göstermektedir (Acar, 1994, s. 3). Bu nedenden ötürü kamu kurum ve kuruluşlarında gerçek ve kalıcı bir değişimin hükümetin araştırmalar yaptırıp öneriler istemesi ve daha sonra bunları unutması ya da kamu görevlilerinin inisiyatifine bırakmasıyla değil, ancak bu önerilerin çeşitli kanunlar ve yaptırımlarla desteklenmesi yoluyla sağlanacağı ifade edilebilir.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- ☞ Abdioğlu, H. (2007). Yönetişim İlkelerinin Uygulanmasında Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu ve Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Açısından Önemi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(11), 79–102.
- ☞ Acar, M. (1994). Türk Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler Araştırması. Ankara: Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü.

- 📖 Akandere, O. (2002). Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele Lehine Kamuoyu Oluşturma Çabaları: Bazı İstanbul Gazeteleri Muhabirleriyle Yaptığı Mülâkat ve Verdiği Demeçler. *Selçuk İletişim Dergisi*, 2(3), 50–67.
- 📖 Akın, C. (2000). Kamu Yönetimimizde Yeniden Düzenleme Çalışmaları ve Denetim Sistemimiz. *Türk İdare Dergisi*, 72(427), 77–108.
- 📖 Arklan, Ü. (2006). Bir Kamu Denetim Sistemi Olarak Ombudsman ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(3), 82–100.
- 📖 Ateş, H. ve Buyruk, G. C. (2018). Bir İyi Yönetişim İlkesi Olarak Katılımcılık ve Türk Kamu Yönetiminde Katılımcılığın Konumu. *Ombudsman Akademik*, 1, 81–98.
- 📖 Bilgi Edinme Hakkı Kanunu. (2003). 30 Nisan 2021 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4982.html> adresinden erişildi.
- 📖 Budak, G. ve Budak, G. (1995). *Halkla İlişkiler: Davranışsal Bir Yaklaşım*. İstanbul: Beta.
- 📖 Canöz, K. (2008). Kamuda Halkla İlişkilerin Yeni Yüzü: Bilgi Edinme Yasası. *Selçuk İletişim Dergisi*, 5(3), 141–152.
- 📖 Canöz, K. ve Canöz, N. (2020). *Halkla İlişkiler*. Konya: Palet.
- 📖 Coşkun, B. (2005). Türkiye'de Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Tarihsel Geçmiş ve Genel Bir Değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*, 77(448), 13–47.
- 📖 Çarıkçı, O. (2010). Türkiyede E-Devlet Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 95–122.
- 📖 Çeliksoy, E. (2020). Türkiye'de Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler ve E-Devlet. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(27), 709–728.
- 📖 Demirhan, Y. ve Türkoğlu, İ. (2014). Türkiye'de E-Devlet Uygulamalarının Bazı Yönetim Süreçlerine Etkisinin Örnek Projeler Bağlamında Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 235–256.
- 📖 Dinçer, N. ve Ersoy, T. (1974). Kamu Yönetimini Yeniden Düzenleme Çalışmalarıyla İlgili Bir Değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 7(4), 73–92.
- 📖 e-Devlet Kapısı. (2021). 5 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.turkiye.gov.tr/> adresinden erişildi.
- 📖 Efe, H. ve Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler. *Sayıştay Dergisi*, 90, 49–72.

- 📖 Eken, M. (2005). Gizlilik Geleneğinden Şeffaf Yönetime Doğru. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(1), 113–130.
- 📖 Emre, C. (1991). Türkiye’de Bürokratik İşlemlerin Basitleştirilmesi ya da Yazçizciliğin Azaltılması: Genel Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 46(3), 209–276.
- 📖 Erdoğan, İ. (2014). *Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler*. Ankara: Erk.
- 📖 Ergun, T. (1991). Yönetimin Yeniden Düzenlenmesi ve Gereksinmesi ve Kamu Yönetimi Araştırma Projesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(4), 11–23.
- 📖 Ertekin, Y. (1995). *Halkla İlişkiler*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- 📖 Fidan, M. (2008). Halkla İlişkiler Gelişim Süreci. A. Kalender ve M. Fidan (Ed.), *Halkla İlişkiler içinde* (s. 49–78). Konya: Tablet.
- 📖 Güler, T. (2020). Türkiye’de Bürokrasinin Denetiminde Hak Arama Mekanizmalarının Rolü. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 273–287.
- 📖 Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu. (2012). 30 Nisan 2021 tarihinde https://ombudsman.gov.tr/document/Kamu_Denetçiliği_Kurumu_Kanunu.pdf adresinden erişildi.
- 📖 Kazancı, M. (1972). *Halkla İlişkiler ve İdarî Danışma Merkezleri*. *Amme İdaresi Dergisi*, 5(3), 11–24.
- 📖 Kuluçlu, E. (2006). Yönetimin Denetiminden Denetimin Yönetimine. *Sayıştay Dergisi*, 63, 3–37.
- 📖 Mert, Y. L. (2016). Kamu Kurumlarının Halkla İlişkiler Bölümlerinde Örgütlenme Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(4), 136–154.
- 📖 Mihçioğlu, C. (1986). *Bir Yönetim Deneyi: İdari Danışma Merkezi, Kırtasiyecilikle Savaş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu.
- 📖 Mil, H. İ. ve Güvercin, A. (2015). Bir Yönetim Fonksiyonu Olarak Denetimin Türk Kamu Yönetiminde Resmi Belgeler Aracılığı İle İncelenmesi ve Reform Önerileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 336–349.
- 📖 Okay, A. ve Okay, A. (2018). *Halkla İlişkiler: Kavram, Strateji ve Uygulamaları*. İstanbul: Der.
- 📖 Özer, M. A. (2015). Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetiminde Yeni Arayışlar: Kamu Denetçiliği Kurumu Örneği. *Sayıştay Dergisi*, 98, 19–40.
- 📖 Öztürk, N. K. ve Coşkun, B. (2000). Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma ve Kamu Hizmetlerinde Kalite: Etiksel Bir Bakış. *Türk İdare Dergisi*, 72(426), 145–161.

- 📖 Özüpek, M. N. ve Aksoy, N. (2010). Bir Halkla İlişkiler Fonksiyonu Olarak Bilgi Edinme Hakkı ve Belediyelerdeki Uygulamaları. *Selçuk İletişim Dergisi*, 6(2), 49–61.
- 📖 Peltekoğlu, F. B. (2014). *Halkla İlişkiler Nedir?* İstanbul: Beta.
- 📖 Polater, Y. Z. (2016). Bilgi Edinme Hakkının Sınırları ve Devlet Sırrı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 122, 99–140.
- 📖 Selvi, Ö., Ulucan, M. ve Coşgun, A. E. (2019). Halkla İlişkiler ve Bir E-Devlet Uygulaması Olarak CİMER. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 75, 13–37.
- 📖 Sevinç, H. (2014). Değişim ve Kurumsal Yapılandırma Süreci: Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (Mehtap). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(35), 730–747.
- 📖 Sürgit, K. (1968). Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) Yönetim Kurulu Raporu ve Uygulanışı. *Amme İdaresi Dergisi*, 1(2), 1–10.
- 📖 Tarhan, A. (2011). *Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler ve E-Devlet*. Konya: Palet.
- 📖 Tortop, N. (1973). *Halkla İlişkiler*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- 📖 Turan, E., Aydılek, E. ve Şen, A. T. (2015). “BİMER” Uygulaması ve Türk Kamu Yönetimi Sistemine Etkileri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 215–225.
- 📖 West, D. M. (2004). E-Government and the Transformation of Service Delivery and Citizen Attitudes. *Public Administration Review*, 64(1), 15–27.
- 📖 Yalçındağ, S. (1970). Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 3(2), 20–57.
- 📖 -----. (1971). Devlet Kesimini Yeniden Düzenleme Çalışmalarının Amacı ve Stratejisi Üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 4(2), 24–31.
- 📖 -----. (1987). *Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler*. Halkla İlişkiler Sempozyumu - 87 içinde (s. 55–84). Ankara: Ankara Üniversitesi Basın - Yayın Yüksekokulu.

Budizm’deki *Sekiz Türlü Şuur* Üzerine Eski Uygurca Bir Fragman *An Old Uyghur Fragment on the Eight Consciousnesses in Buddhism*

Uğur UZUNKAYA*

Özet

Budizm; hayatın ızdıraplardan oluştuğunu ve evrendeki her şeyin neden-sonuç ilkesine göre daimi bir oluşum içerisinde var olduğunu savunan felsefi bir inanış sistemidir. Bu inanış sisteminin düşünce temelinde algılanan dış dünya, esasen şuurun bir tezahürü olarak kabul edilir. Bu sebeple Budizm’de dış dünyanın algılanmasında olaylara değil, şuurdan ortaya çıkan özel ve nesnel yansımalara odaklanılır; çünkü esas olan şuurdur. Budizm’in Yogācāra ekolünde, ilk dönem Budizm’indeki beş duyuya ve zihne dayanan şuur modeli genişletilmiş ve böylelikle sekiz türlü şuur fikri öne sürülmüştür. Budizm’deki sekiz türlü şuurun ilk beşi görme, işitme, tatma, dokunma ve koklama gibi insan bedeninin beş duyusuyla doğrudan ilgilidir. Altıncı şuur ilk beş biyolojik duyu aracılığıyla algılanabilen şuurla aynı zamanda ortaya çıkan zihinsel şuurun amacına yöneliktir. Yedinci şuur benmerkezcilik şuru olarak adlandırılmaktadır ve altıncı şuur tarafından gerçekleştirilen bilişsel faaliyetlerin sürekliliğinde görev alır. Sekizinci şuur ise temelde algıların ve fikirlerin şuurda depolanmasına işaret eder. Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve şimdiye kadar neşredilmemiş bu Eski Uygurca fragman ise özellikle Budizm’in sekiz tür şuur kavramı içinde yer alan altıncı şuura, sekizinci şuura ve sekiz türlü şuurun ilk beş unsuruna değinmesi sebebiyle önem taşımaktadır. Bu fragman bugün Berlin Turfan Koleksiyonu’nda Mainz 672 (T I) arşiv numarasıyla korunmaktadır. Bu çalışmada mezkur fragmanın yazı çevirimi, harf çevirisi, Türkiye Türkçesine aktarılması, açıklamaları, dizin ile sözlüğünün hazırlanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Eski Uygurca, Budizm, Yogācāra ekolü, sekiz türlü şuur, metin neşri

* Doç.Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uguruzunkaya1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4534-9305.

Abstract

Buddhism; it is a philosophical belief system that argues that life consists of sufferings and that everything in the universe exists in a permanent formation according to the principle of cause and effect. In this belief system, the external world, perceived on the basis of thought, is essentially accepted as a manifestation of consciousness. For this reason, in Buddhism, the perception of the external world focuses not on events, but on subjective and objective reflections arising from consciousness; because the main thing is consciousness. In the Yogācāra school of Buddhism, the consciousness model based on the five senses and the mind in early Buddhism was expanded and thus the idea of eight consciousnesses was put forward. The first five of the eight consciousnesses in Buddhism are directly related to the five senses of the human body, such as sight, hearing, taste, touch, and smell. The sixth consciousness is for the purpose of mental consciousness that emerges at the same time as the consciousness that can be perceived through the first five biological senses. The seventh consciousness is called the self-centred consciousness and takes part in the continuity of the cognitive activities performed by the sixth consciousness. The eighth consciousness basically refers to the storage of perceptions and ideas in the consciousness. This Old Uyghur fragment, which is the subject of this study and has not been published until now, is especially important because it refers to the sixth consciousness, the eighth consciousness and the first five elements of the eight consciousnesses. This fragment is preserved today in the Berlin Turfan Collection under archive number Mainz 672 (T I). In this study, it is aimed to present the transliteration and transcription of the aforementioned fragment, translation into Turkish, and to prepare its explanations, index and glossary.

Keywords: *Old Uyghur, Buddhism, Yogācāra school, eight consciousnesses, text edition*

Giriş: Budizm'deki Sekiz Türü Şuur Üzerine

Budizm; insan hayatının ızdıraplardan ibaret olduğu görüşü temelinde, evrendeki her şeyin sürekli bir oluşum içerisinde neden-sonuç ilkesine göre mevcut olduğunu iddia eden ve her şeyi geçici olarak addeden felsefi bir inanış sistemidir. Hayatın sebep olduğu yaşlılık, hastalık ve ölüm gibi ızdıraplardan kurtulmak bu felsefi inanış sisteminin temel meselesini oluşturmaktadır. Bu noktada hayatın sebep olduğu böylesi ızdıraplardan kurtulmak için Tarihî Buddha'nın öne sürdüğü üç kavram önem arz etmektedir: (1) Dört asil hakikat (Çin. 四諦 *si di*, Skt. *ārya-satya*, EUyg. *tört kertü nomlar*, krş. Monier-Williams, 1899, s. 152c; Soothill-Hodous, 1937, s. 182a; JEBD, 1979; s. 290b; Hirakawa, 1997, s. 282b, Arat, 1940-42, s. 58; Tokyürek, 2019, s. 19); (2) sekiz katlı yol (Çin. 八正道 *ba zheng dao*, Skt. *āryamārga*, EUyg. *säkiz tözün köni yol*, krş. Monier-Williams, 1899, s. 152b; Soothill-Hodous, 1937, s. 37b; JEBD, 1979; s.

101b; Hirakawa, 1997, s. 164a; Tokyürek, 2019, s. 51) ve (3) on iki parçalı ifade (Çin. 十二因緣 *shi er yin yuan*, Skt. *dvādaśaṅga-pratītya-samutpāda*, EUyg. *iki y(e)g(i)rmi ulag sapıg nom*, krş. Soothill-Hodous, 1937, s. 42b; JEBD, 1979; s. 151b; Hirakawa, 1997, s. 215b; Tokyürek, 2019, s. 308). Budizm'deki neden-sonuç ilkesi her durumda her şeyin temelsiz ve boş olduğu düşüncesini beraberinde getirir. Düşünceler temelinde algılanan dış dünya ise esasında şuurun bir tezahürüdür. Yogācāra mensuplarına göre, “dış âlem, şuurdan doğan subjektif ve objektif olaylardan ibarettir. Bu yüzden asıl var olan şuurdur; olaylarda bir gerçeklik aramak boşunadır.” (Tekin, 1963, s. 99-100).

İlk dönem Budizm'inde şuur modeli beş duyuya / algılama yeteneğine ve zihne dayanmaktadır (krş. Jiang 2006: 58). Yogācāra (Çin. 瑜伽行派 *Yuqixing pai*) felsefesinde bu gelenekçi yaklaşım genişletilir ve şuur / bilinç sekiz türe ayrılır. Budizm'in Yogācāra ekolüne göre “canlıların zihinleri, dört kategoride düzenlenebilen sekiz ayırt edilebilir şuur bölgesinden oluşur.” (DDB 八識 *bashi* maddesi). Bu sekiz şuur (Çin. 八識 *bashi*; Skt. *aṣṭa-vijñānāni*; EUyg. *säkiz törlüg köñül bilig*) şöyledir:

(1) Görsel şuur (Çin. 眼識 *yanshi*; Skt. *cakṣur-vijñāna*; EUyg. *köz bilig*): Bu şuur “göz organına bağlıdır ve işlevi biçimi ayırt etmektir” (JEBD, 1979, s. 74a; krş. DDB; Hirakawa, 1997, s. 881a; Oda, 2015, s. 218³⁹⁷; Tekin, 1963, s. 101; Röhrborn, 2013, s. 246; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 414b).

(2) İşitsel şuur (Çin. 耳識 *ershi*; Skt. *śrota-vijñāna*; EUyg. *kulkak bilig*): Bu şuur “kulak organına bağlıdır ve işlevi sesleri ayırt etmektir” (JEBD, 1979, s. 221a; krş. DDB; Hirakawa, 1997, s. 954b; Oda, 2015 s. 218³⁹⁷; Tekin, 1963, s. 101; Röhrborn, 2013, s. 246; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 421b).

(3) Koklama duyusu ile ilgili şuur (Çin. 鼻識 *bishi*; Skt. *ghrāṇa-vijñāna*; EUyg. *burun bilig*): Bu şuur “burun organına bağlıdır ve işlevi kokuları ayırt etmektir” (JEBD, 1979, s. 18a; krş. DDB; Soothill & Hodous, 1937, s. 430b; Hirakawa, 1997, s. 1303b; Oda, 2015, s. 218³⁹⁸; Tekin, 1963, s. 101; Röhrborn, 2013, s. 246; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 203b).

(4) Tatma duyusu ile ilgili şuur (Çin. 舌識 *sheshi*; Skt. *jihvā-vijñāna*; EUyg. *til bilig*): Bu şuur “dil organına bağlıdır ve işlevi muhtelif tatları ayırt etmektir” (JEBD, 1979, s. 338b; krş. DDB; Soothill & Hodous, 1937, s. 220a; Oda, 2015, s. 218³⁹⁸; Tekin, 1963, s. 101; Röhrborn, 2013, s. 246; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 718b).

(5) Dokunma duyusuna ilişkin / bedensel şuur (Çin. 身識 *shenshi*; Skt. *kāya-vijñāna*; EUyg. *ät'öz bilig*): Bu şuur “bedene bağlıdır ve işlevi fiziksel temasın bütün çeşitlerini ayırt etmektir” (JEBD, 1979, s. 285b; krş. DDB; Soothill

& Hodous, 1937, s. 246a; Hirakawa, 1997, s. 1131b; Oda, 2015, s. 218³⁹⁸; Tekin, 1963 s. 101; Röhrborn, 2013, s. 246; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 127a).

(6) Zihinsel şuur veya idrak / düşünme şuru (Çin. 意識 *yishi*; Skt. *mano-vijñāna*; EUyg. *könül bilig*): Bu şuur, ilk beş duyu aracılığıyla algılanabilen şuurla aynı anda ortaya çıkan zihinsel şuurun amacına dönüktür. Düşünme veya *dharma* vasıtasına dayalı olarak ortaya çıktığı düşünülür (JEBD, 1979, s. 131a-b ve DDB; krş. Hirakawa, 1997, s. 493b; Oda, 2015, s. 218³⁹⁸⁻³⁹⁹; Tekin, 1963, s. 101; Röhrborn, 2013, s. 247; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 405a).

(7) Benmerkezci şuur (Çin. 末那識 *mano shi*; Skt. *kliṣṭamano-vijñāna*; EUyg. *adra tegmä könül*; *adıra tep tutuglı bilig*; *adıra tuyuglı bilig*; *tözkä tüpkä tayaklıg könül*): Bu şuur öz bağlılığın bir kaynağıdır (Makeham, 2013, s. 210; krş. JEBD, 1979, s. 193b; DDB; Oda, 2015, s. 218³⁹⁹; Tekin, 1963, s. 102-103; Röhrborn, 2013, s. 251; Tokyürek, 2019, s. 335-336; Wilkens, 2021, s. 747a).

(8) Mahzen şuru (Çin. 阿賴耶識 *alāye shi*; Skt. *ālaya/ ādāna-vijñāna*; EUyg. *agılık bilig*; *agılık hömsö bilig*; *agılık hömsö könül*): Yogācāra ekolünün temel öğretilerinden biri olan bu şuur, ilk yedi şuurun kaynağını oluşturur. Mevzubahis şuur, “yedi şuurun içerisinde depolanan tohumlardan oluşur ve bu sebeple mahzen şuru olarak adlandırılır” (JEBD, 1979, s. 10b; krş. DDB; Hirakawa, 1997, s. 1208a; Oda, 2015, s. 218³⁹⁹; Tekin, 1963, s. 103-106; Kasai, 2011, s. 72⁰³⁶; Röhrborn, 2013, s. 256; Tokyürek, 2019, s. 336-337; Wilkens, 2021, s. 17b).

Budizm'deki sekiz türlü şuurun ilk beşi (Çin. 五識身 *wushi shen*; Skt. *pañcavijñānakāya*; EUyg. *beş bilig kuvragı*) adlarından da anlaşılacağı üzere insan bedeninin beş duyusuyla doğrudan ilişkilidir. Düşünme şuru yahut altıncı şuur ise, “beş duyusal şurudan türetilen duyusal izlenimleri bir araya getirir ve farklılaştırır. Yani diğer beş şuurun ne algıladığını düşünebilir; çünkü beş şuur bu yansıtıcı kapasiteye sahip değildir” (Makeham, 2013, s. 210). Bir başka ifadeyle düşünme şuru, “duyu organlarında dolaşır; bunlara dayanarak her şeyi ve beş hâricî unsuru (yani: şekil, ses, koku, tat, temas) tefrik eder ve tasavvurları bıkmadan usanmadan düşünür” (Tekin, 1963, s. 102); fakat bu şuur her zaman faaliyet göstermez. Benmerkezi veyahut da yedinci şuur ise işte bu noktada ortaya çıkmış olup bilişsel faaliyetlerin sürekliliğinde görev alır. Özellikle bu şuur “*Cheng weishi lun*'da ‘sürekli inceleme ve değerlendirme’ olarak karakterize edilir” (DDB 末那識 *mano shi* maddesi). Mahzen şuru veya esas şuur ise, temelde algıların ve fikirlerin şuruda depolanmasına işaret eder. Mahzen şuru, “geçmiş deneyimlerin izlenimlerini muhafaza eder ve bu önceki

koşullanma temelinde yeni deneyimleri gerçekleştirir" (Makeham, 2013, s. 210).

Bu çalışmaya konu olan ve şimdiye kadar neşredilmemiş bu Eski Uygurca fragman özellikle sekiz türlü şuur içinde bahsi geçen altıncı şuura (EUyg. metinde: *köñül bilig*), sekizinci şuura (EUyg. metinde: *säkizinç bilig*) ve sekiz türlü şuurun ilk beş unsuruna (EUyg. metinde: *beş bilig kuvragı*) değinmesi sebebiyle önem taşımaktadır. Mevzubahis fragman bugün Berlin Turfan Koleksiyonu içerisinde Mainz 672 (T I) arşiv numarasıyla korunmaktadır. Bir kısmı hasarlı bu fragman 60 satır hacindedir.¹ Bu çalışmada mezkur fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisinin hazırlanması bununla birlikte Eski Uygurca metnin Türkiye Türkçesine aktarılması, metne ilişkin açıklamalarının yapılması ve dizin ile sözlüğünün okuyucunun istifadesine sunulması amaçlanmıştır.

1. Eski Uygurca Metnin Yazı Çevirimi ve Harf Çevirisi

1

[Özertural 2012: 243-244, Katalog Nr. 289]

Mainz 672 (T I)

a fragmanı

recto

- 01 01 *lärnij
l'r nynk' /... .. /yz /... .. /y //rwr*
- 02 02 *... .. ,, ...
.../ç' kwyz ...l'ty //... //... ,, /// /...//*
- 03 03 *öñi öñi tükäl ,, ...
'wynky 'wynky twyk'l //... //// l'r ,, '...*
- 04 04 *köñül bilig
kwnkw l pylyk /wl t'p' /*
- 05 05 *turdaçı ärmäz ,, yerig äyämli[g] ät'özün ...
twrd'çy 'rm'z ,, y'ryk /ymly/ ''t'wyz yn ...*

¹ Mainz 672 (T I) arşiv numaraları fragmanın katalog bilgisi için bk. Özertural 2012, s. 243-244, katalog nr. 289.

- 06 06 tumlITU umazlar ,, ki[m]
twmlytw 'wm'z l'r ,, (P) ky/ .../ 'yw 'r/...
- 07 07 tumlImak ärsär
twmlym'q 'rs'r (P) 'w/...//z //y...
- 08 08 bolmak säkiz[in]ç b[i]lig
pwlm'q s'kyz (P) //ç p/lyk
- 09 09 ... işi küdügi ärür ,, kim ol säkizinç
... 'yşy kwydwky 'rwr ,, kym 'wl s'kyz ync
- 10 10 [öñin] öñin ažundaki sakinçlar
//////// 'wynkyn ''ž wnd'qy s'qynç l'r
- 11 11 tulp ät'özdä [y]adılıp ät'öz
... .. twlp 't'wyz d' /'dylp 't'wyz
- 12 12 [b]ölöklüglärin tutdaçı ä[r]ür ,, kaçan
//ylwklwk l'ryn twtd'çy '/wr ,, q'ç'n
- 13 13 ol säkizinç bilig ät'öz bölök
'wl s'kyz ync pylyk 't'wyz pwylyk
- 14 14 [iç]intä kayu ärsär ugrag tutmatın
///ynt' q'yw 'rs'r 'wqr'q twtm'tyn
- 15 15 ärsär
...m'qw çw 'rs'r 'wys//... /// l'ryn
- 16 16 [amr]aklı isigli biligli üçägü
... .. ////'qly 'ysykly pylykly 'wyç'kw
- 17 17 tumli-
... .. / twmly

verso

- [to]kuz[un]ç ülüş tört [ot]uz
//qwz//ç 'wylwş twyrt ///wz
- 18 01
'y/y ... yy/y ...p ty//d/ ... //k ////
- 19 02 ... [n]ä üçün tep te[sä]r ,, k(a)ltı ol

- //... /' 'wyçwn ty/ ty//r ,, qlty 'wl
- 20 03 yänä [i]nçä tep tetir
... .. // /ydw/ d' y'n' //nç' typ tytyr
- 21 04 yapıglar ol
... .. /'ws'... .. /z t... /k y'pyq l'r 'wl
- 22 05 ärsär [ka]lal atl(i)g yalkokk(i)ya
... .. k 'rs'r //l' 'tlq y'lqwq qy'
- 23 06 okatu... .. ol bolar ikigü
... .. t' 'wq'tw... l'r (P) 'wl pwl'r 'ykykw
- 24 07 yöläşip
... .. /lyk /// (P) ywl'şyp swy///
- 25 08 inçip öñi
/...rwr l'r' /// (P) 'ynçyp 'wynky y
- 26 09 tep ...
... 'd//...// ... / l'r typ /wnçy...
- 27 10 sözläyür ,, anın munta ävrildä... ..
swyz l'ywr ,, 'nyn mwnt' 'vryld'... ..
- 28 11 öñrä
l'tyr ///l ... t//t 'wynkr' ...l ...
- 29 12 kä [mun]tag biltäçi bilig tep tesär ,, ...
k' ... //t'q pylt'çy pylyk typ tys'r ,, ...
- 30 13 savägü yaragsız tetir ,, nä üçün ...
s'v ///'kw y'r'qsyz tytyr ,, n' 'wyçwn ...
- 31 14 yaragsız tetir tep tesär ,, kim ol
y'r'qsyz tytyr typ tys'r ,, kym 'wl 'yr//... ..
- 32 15 biliglär tört öñsüz yapıg
pylyk l'r twyrt 'wynkszw y'pyq
- 33 16 içintä tükätmiş... ..
'yçynt' ... //wtwlv twyk'dmyş... ..
- 34 17 yarags[ız]
y'r'qs//

b fragmanı

recto

- 35 01 tüp
... .. / twyp
- 36 02 „ bo üzä
... / kwyl/y „ pw ///.../ .../ty 'wyz '
- 37 03 [y]mä anın säkizinç biligig bar
/m' 'nyn s'kyz ynç pylykyk p'r
- 38 04 tep bilmiş k(ä)rgäk „ bo altınç tanuk
typ pylmyş krk'k „ pw 'ltynç t'nwq
- 39 05 tetir „ yetinç ymä sudurda
tytyr „ yytyñç ym' swdwr d'
- 40 06 sözlämiş bar „ k(a)ltı bilig tıltagında
swyz l'myš p'r „ qlty pylyk tylt'qynt'
- 41 07 at öñ bulur at öñ tıltagında
/t 'wynk pwlwr 't 'wynk tylt'qynt'
- 42 08 bilig bulur „ munçulayu bo iki nomlar
pylyk pwlwr „ mwnçwl'yw pw 'yky nwml'r
- 43 09 inçä k(a)ltı „ yıpar kamış yöläşip tayaş-
'ynç' qlty „ yyp'r q'myš ywl'syp t'y's
- 44 10 ip turmuş yılki täg „ ymä
yp twrmyš yylqy t'k „ // // // // ym'
- 45 11 ikigü birlä ävrildäçi t[eti]r tep
.../ 'ykykw pyrl' 'vryld'çy t///r typ
- 46 12 sözläyür „ birök
... .. swyz l'ywr „ pyrwk
- 47 13
... .. //rkw /'

verso

- 48 01
//
- 49 02 ärsär ,,
'rs'r ,, //"dy/ t//... ..
- 50 03 ol ,, bilig tıtagınta at öñ
'wl ,, pylyk tylt'qynt' ''t 'wyñk
- 51 04 bulur tep tiğgülik ,, birök at
pwlwr typ tydkwlwk ,, pyrwk ''t
- 52 05 içintä tutulmuş biliglärin ök
'yçynt' twtwlmyş pylyk l'ryn 'wk
- 53 06 bilig ärür tep tegüçi ärsär ,, kalal atl(i)g
pylyk 'rwr typ tykwçy 'rs'r ,, k'l'l ''tlq
- 54 07 yalkok ärkänki üdtä beş bilig
y'lqwq 'rk'nky //ydt' pyş pylyk
- 55 08 kuvragı ,, ulatı altınç köñül [bi]lig
qwwr'qy ,, 'wl'ty ''ltyñç kwnkwl //lyk
- 56 09 birlä bolmaz ,, bolmag[u]çı ärsär birlä
pyrl' pwlm'z ,, pwlm'q/çy 'rs'r pyrl'
- 57 10 yöläşip t[aya]şyp turdaçı takı kim ol ,,
ywl'şyp t///şyp twrd'çy t'qy kym 'wl ,,
- 58 11 kim ol ävrild[äçi] tetir ...
y// kym 'wl 'vryld/// tytyr ...
- 59 12 üzülü käsilü
... .. 'wyz wlv k'sylw 'y... ..
- 60 13 at ö[ñ]
... .. ''t 'w///

2. Eski Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarması

01 -lerin 02 03 muhtelif (Skt. *vividha*),
eksiksiz 04 idrak şuuru (Skt. *mano-vijñāna*) 05
duramaz. Korkunç₂ bedenini ... 06 soğutamazlar. Öyle ki 07

Soğumak ise **08** olma sekizinci şuur **09** ... işidir. Öyle ki o sekizinci **10** her biri kendi için olan varlıktaki düşünceler **11** bütün bedende yayılıp beden **12** bölümlülerini tutacaktır. Ne zaman ki **13** o sekizinci şuur beden bölümü **14** içinde hangisi ise amaç edinmeden **15** ise **16** sevgili, sıcak ve şuur bu üçü **17** soğu- [9. bölüm, 24. (yaprak)] **18** **19** ... ne için böyledir denirse, şöyle ki o **20** yine bu şekilde adlandırılır. **21** yapılar o **22** ise, *kalala* (yani hamileliğin ilk haftasındaki embriyo) adlı küçük jelatinli madde **23** sakınleştirerek o bunlar ikisi **24** dayanışarak **25** böylece başka **26** diyerek ... **27** söyler. Bundan dolayı bu şekilde çevril-... .. **28** önce **29** ... bunun gibi anlaşılacak şuur diye denirse, ... **30** söz ... faydasızdır. Ne için ... **31** faydasızdır diye denirse, öyle ki o **32** şuurular, formsuz dört skandha **33** içinde tamamlamış **34** faydasız **35** kök **36** bu ile **37** yine bundan dolayı sekizinci şuuru var **38** diye bilmeli. Bu altıncı delildir. **39** Yedinci(nin) de sūtrada **40** söylenmişliği var. Şöyle ki şuur sebebinde **41** isim ve şekil (Skt. *nāmarūpa*) elde eder. İsim ve şekil (Skt. *nāmarūpa*) sebebinde **42** şuur elde eder. Bu şekilde bu iki öğretisi (Skt. *dharma*) **43** yani güzel koku kamışı birbirine dayanarak **44** duran hayvan gibi yine **45** ikisi birlikte çevrilecektir diyerek **46** söyler. Fakat **47** **48** **49** ise **50** o, şuur sebebinde isim ve şekil (Skt. *nāmarūpa*) **51** elde eder diyerek bırakmak için, fakat isim (Skt. *nāma*) **52** içinde tutulmuş olan şuurularla da **53** bilinç mevcuttur diye denecek olursa, *kalala* (yani hamileliğin ilk haftasındaki embriyo) adlı **54** salya olduğu vakitte beş şuur **55** topluluğu (Skt. *pañcavijñānakāya*) **55** ve altıncı idrak şuuru (Skt. *mano-vijñāna*) **56** ile olmaz. Olması ise bununla birlikte **57** birbirine dayanıp duracak olan da kimdir? **58** kimdir? Çevrilecektir. ... **59** kesilerek **60** isim ve şekil (Skt. *nāmarūpa*)

3. Eski Uygurca Metne İlişkin Açıklamalar

04 köñül bilig: EUyg. *köñül bilig* “idrak şuuru” ifadesi Skt. *mano-vijñāna* “düşünme organı tarafından algılanma” karşılığındadır (Edgerton, 1953, s. 418b; krş. Wilkens, 2021, s. 405a; ayrıca bk. Giriş).

05 yerig äyämli[g]: Bu ifade “korkunç₂” anlamında bir ikileme olarak kabul edilebilir. EUyg. *yerig* ~ *erig* “tiksindirici, iğrenç” (Wilkens, 2021, s. 260a) anlamında iken, *äyämli* “korkunç” (Wilkens, 2021, s. 132a) anlamındadır.

08 säkiz[in]ç b[i]lig: EUyg. bu ifade “sekizinci şuur” anlamına gelmektedir ve Çin. 第八識 *diba shi* (DDB) “sekizinci veya *ālaya-vijñāna*, zihin-özü, her şeyin kökü ve özü” (Soothill & Hodous, 1937, s. 362a) karşılığındadır.

22 [ka]lal atl(ı)g yalkokk(ı)ya: Bu tamamlama 53. satıra göredir.

22 [ka]lal: EUyg. *kalal* “hamileliğin ilk haftasındaki embriyo” (Wilkins, 2021, s. 321a), Toharcanın B diyalektinde *kaläl* “rahim” (Adams, 2013, s. 156) şeklinde tespit edilmiş olup esasen Skt. *kalala*'ya “gebe kaldıktan kısa bir süre sonraki embriyo” (Monier-Williams, 1899, s. 260c) dayanmaktadır.

32 tört önsüz yapıg: EUyg. bu ifade Çin. 四無色蘊 *si wuse yun* “formsuz/biçimsiz dört skandha/yapı” (DDB) ve Skt. *catvāro'rūpinaḥ skandhāḥ* (Hirakawa, 1997, s. 281a) karşılığındadır. Budizm'deki bu *dört tür formsuz yapı* veyahut da *formsuz dört skandha* sırasıyla şöyledir: (1) Çin. 受 *shou* “duygu” (DDB) ve Skt. karşılığı *vedanā* “his, duygu” (Edgerton, 1953, s. 508b; Hirakawa, 1997, s. 228a), (2) Çin. 想 *xiang* “algı” (DDB) ve Skt. karşılığı *saṃjñā* “anlaşma, karşılıklı anlayış; işaret” (Monier-Williams, 1899, s. 1133c; Edgerton, 1953, s. 551b; Hirakawa, 1997, s. 490a), (3) Çin. 行 *xing* “dürtü” (DDB) ve Skt. karşılığı *carya* “uygulanmış, gerçekleştirilmiş” (Monier-Williams, 1899, s. 390a; Hirakawa, 1997, s. 1043a), (4) Çin. 識 *shi* “şuur, bilinç” (DDB) ve Skt. karşılığı *vijñāna* “anlayış, bilinç” (Monier-Williams, 1899, s. 961b; Edgerton, 1953, s. 485b; Hirakawa, 1997, s. 1097a).

41 at öj: EUyg. bu ifade “ad ve şekil” anlamına gelmektedir ve Skt. *nāmarūpa* “ad ve şekil” (Monier-Williams, 1899, s. 536b; Tokyürek, 2019, s. 335-337) karşılığındadır.

43 yıpar kamış: Maue ve Sertkaya, EUyg. *yıpar kamış* ifadesini “Duft-Schilf / güzel koku kamışı” olarak anlamlandırır (1986, s. 93; ayrıca krş. Maue & Sertkaya, 1986, s. 86). Wilkins bu anlamlandırmaya katılmakla beraber bu ifadenin tahminen “limon otu” (*Cymbopogon citratus*) olduğunu belirtir (2021, s. 900a).

43-44 yöläş-ip tayaş-ıp: Bu ikileme “birbirine dayanmak, dayanışmak” anlamındadır (krş. Wilkins, 2021, s. 914b).

54-55 beş bilig kuvragı: EUyg. bu ifade “beş şuur topluluğu” anlamına gelmektedir ve Çin. 五識身 *wushi shen* “beş bilişsel farkındalık takımı” (DDB) ve Skt. *pañcavijñānakāya* (Hirakawa, 1997, s. 90b) karşılığındadır. Budizm'de beş şuur bir topluluk olarak kabul edilmektedir ve bu beş şuur sırasıyla şöyledir: (1) Çin. 眼識 *yanshi* “görsel şuur” (DDB) ve Skt. karşılığı *vijñāna-caḥsus* (Hirakawa, 1997, s. 881a; JEBD, 1979, s. 74a), (2) Çin. 耳識 *ershi* “işitsel şuur” (DDB) ve Skt. karşılığı *śrota-vijñāna* (Hirakawa, 1997, s. 954b; JEBD, 1979, s. 221a), (3) Çin. 鼻識 *bishi* “koklama duyusu ile ilgili şuur” (DDB) ve Skt. karşılığı *ghrāṇa-vijñāna* (Hirakawa, 1997, s. 1303b; JEBD, 1979, s. 18a), (4) Çin. 舌識 *sheshi* “tatma duyusu ile ilgili şuur” (DDB) ve Skt. karşılığı *jihvā-vijñāna* (DDB; JEBD, 1979, s.

338b), (5) Çin. 身識 *shenshi* “dokunma duyusuna ilişkin / bedensel şuur” (DDB) ve Skt. karşılığı *kāya-vijñāna* (Hirakawa, 1997, s. 1131b; JEED, 1979, s. 285b).

59 üzül-ü kâsil-ü: Bu ifade “kesilmek, parçalanmak” anlamında bir ikilemedir, krş. Ölmez, 2017, s. 301 ve Şen, 2002, s. 335.

4. Sözlük ve Dizin

A

altınç, altınç “altıncı” *a.* 38; *a. köñül [bi]lig* 55

[amr]ak “sevgili, sevilen” [*a*].+lı *isigli biligli* 16

anın, *anın* “bundan dolayı” *a.* 27, 37

at, *at* “ad, isim” *a.* 51; *a. öñ* “isim ve şekil” (~ Skt. *nāmarūpa*, bk. Monier-Williams, 1899, s. 536b) 41, 41, 50, 60

atl(ı)g “adlı, isimli” *kalal a. yalkok* 53; [*ka*]lal *a. yalkokk(ı)ya* 22

ažun < Soğd. “žwn ~ ’zw’n(h) “(Budizm’de) varlık şekli, varlık biçimi, canlıların içinde buldukları varlık şekli (~ Skt. *gati*, bk. Monier-Williams, 1899, s. 349c; Edgerton, 1953, s. 208b)” *a.+daki sakınçlar* 10

B

bar “var” *anın sākizinç biligig b.* 37; *sudurda sözlämiş b.* 40

beş “beş” *b. bilig kuvragı* “beş şuur topluluğu” (~ Skt. *pañcaviññānakāya*, bk. Hirakawa, 1997, s. 90b) 54

bil- “bilmek, anlamak” *b.-miş k(ä)rgäk* 38; *biltäçi b.-täçi* 29

bilig, [bi]lig, *b[i]lig* “şuur” *b.* 42, 53; *b. tıltagınta* 40, 50; *b.+lär* 32; *b.+lärin* 52; [*amr*]aklı *isigli b.+li* 16; *beş b. kuvragı* “beş şuur topluluğu” (~ Skt. *pañcaviññānakāya*, bk. Hirakawa, 1997, s. 90b) 54; *köñül b. idrak şuuru* (~ Skt. *manovijñāna*, bk. DDB) 4, 55; [*mun*]tag *biltäçi b.* 29; *sākizinç b.* 13; *sākiz[in]ç b.* 08; *sākizinç b.+ig* 37

birlä, birlä “ile” *b.* 45, 56, 56

birök “ama, fakat” *b.* 46, 51

bo, bo “bu” *b.* 36, 38, 42

bol- “olmak” *b.-mag[u]çı* 56; *köñül [bi]lig birlä b.-maz* 56

bolar “bunlar” *b.* 23

bolmak “olma” *b.* 08

bölök “bölüm” *sākizinç bilig ät’öz b. [iç]intä* 13

[b]ölöklüg “bölümlü” *ät’öz b.+lärin* 12

bul- “elde etmek” *at öñ b.-ur* 41, 51; *at öñ tıltagınta bilig b.-ur* 42

Ä

är-, är-, ä[r]- “yardımcı eylem, -dir; var olmak, mevcut olmak” ä.-sär 15, 22, 49; ä.-ür 53; *bolmag[u]çı* ä.-sär 56; *işi küdügi* ä.-ür 09; *kayu* ä.-sär 14; *tep tegüçi* ä.-sär 53; *tumlımak* ä.-sär 07; *turdaçı* ä.-mäs 05; *tutdaçı* ä.-ür 12

ärkänki “-dığı zamanda” ä. *üdtä* 54

ät'öz “beden, vücut” ä. [*b*]ölöklüglärin 11; *säkizing bilig* ä. 13; *tulp* ä.+dä 11; *yerig äyämli[g]* ä.+in 05

ävriil- “çevrilmek” ä.-d[äçi] 58; ä.-däçi 45; *munta* ä.-dä... 27

äyämli[g] “korkunç” *yerig* ä. 05

İ

içintä, [iç]intä “içinde” *i.* 14, 33, 52

iki “iki” *i.* 42

ikigü, ikigü “ikisi, ikisi birlikte” *i.* 23, 45

iñä, [i]ñä “yani; bu şekilde” *i.* 20; *i. k(a)ltı* 43

iñçip “böylece” *i.* 25

isig “sıcak” [*amr*]aklı *i.+li biligli* 16

iş “iş” *i.+i küdügi* 09

K

kaçan “ne zaman” *k.* 12

kalal, [ka]lal < Toh. B *kaläl* (bk. Adams, 2013, s. 156) < Skt. *kalala* (bk. Monier-Williams, 1899, s. 260c) “hamileliğin ilk haftasındaki embriyo” *k. atl(i)g yalkok* 53; [*k*]. *atl(i)g yalkokk(i)ya* 22

k(a)ltı “şöyle ki” *k.* 19, 40; *iñä* *k.* 43

kamış “kamış, kiliz, saz” *yıpar* *k.* 43

kayu “hangi” *k. ärsär* 14

k(ä)rgäk “gerek, -mış ile birlikte –mAlı” *bilmiş* *k.* 38

käsil- “kesilmek” *üzülü* *k.-ü* “kesilmek₂” 59

kim, ki[m] “ki; kim” *k.* 06, 09, 31, 57, 58

könül “idrak” *k. bilig* idrak şuurı (~ Skt. *manovijñāna*, DDB) 04; *k. [bi]lig* idrak şuurı (~ Skt. *manovijñāna*, bk. DDB) 55

küdüg “iş” *işi* *k.+i* 9

kuvrag “topluluk” *beş bilig* *k.+ı* “beş şuur topluluğu” (~ Skt. *pañcaviññānakāya*, Hirakawa, 1997, s. 90b) 55

M

munçulayu “böylece, bu şekilde” *m.* 42

munta “burada” *m.* 27

[mun]tag “bunun gibi” [*m*]. 29

N

nä, [n]ä “ne” *n. için* 30; [*n*]. *üçün* 19

nom < Soğd. *nwm* (bk. Gharib, 2004, s. 494b) < Grek. *nomos* (bk. Wilkens, 2021, s. 494a) “öğreti, dinî kaide” (~ Skt. *dharmā*) *iki n.+lar* 42

O

okat- “sakinleştirmek” *o.-u* 23

ol, *ol* “o, işaret sıfatı; -dir, kopula” *o.* 09, 13, 19, 21, 23, 31, 50, 57, 58

Ö

ök “pekiştirme edatı” *ö.* 52

öñ, ö[ñ] “şekil” *at ö.* “isim ve şekil” (~ Skt. *nāmarūpa*, bk. Monier-Williams, 1899, s. 536b) 41, 41, 50, 60

öñi “başka; çeşitli” *ö.* 25; *ö. ö.* “muhtelif” (Skt. *vividha*, bk. Monier-Williams, 1899, s. 988a) 03

öñin, [öñin] “başka” *ö. ö.* “her biri kendi için” 10

öñrä “önce” *ö.* 28

öñsüz “formsuz, şekilsiz, biçimsiz” *tört ö. yapığ* (~ Çin. 四無色蘊 *si wuse yun*, bk. Hirakawa, 1997, s. 281a) “formsuz dört skandha” 32

S

sakinç “düşünce, fikir” *öñin aźundakı s.+lar* 10

sav “söz” *s.* 30

säkizinq, säkiz[in]ç “sekizinci” *s.* 09; *s. b[i]llig* 08; *s. bilig ät’öz* 13; *säkizinq b.+ig* 37

sözlä- “söylemek” *s.-miş bar* 40; *s.-yür* 27, 46

sudur < Toh. A ve Toh. B *sutär* ~ *sütär* (bk. Poucha, 1955, s. 376; Adams, 2013, s. 761), Soğd. *swtr* ~ *swttr* (bk. Gharib, 1995, s. 366b) < Skt. *sūtra* (bk. Monier-Williams, 1899, s. 1241c; Edgerton, 1953, s. 604b) “sūtra, Budist vaazları içeren dinî eser” *s.+da sözlämış bar* 39

T

takı “dahi, da” *t.* 57

tanuk “delil, tanık” *t.* 38

tayaş-, t[aya]ş- “dayanışmak, birbirine dayanmak” *yöläşip t.-ıp* “birbirine dayanarak₂” 43, 57

täg “gibi” *yılkı t.* 44

te-, te- “demek, söylemek” *t.-güçi* 53; *t.-p* 19, 20, 26, 29, 31, 38, 45, 51, 53; *t.-sär* 29, 31; *t.-[sä]r* 19

tet-, t[et]-, *tet-* “adlandırılmak; (-lr ekiyle beraber) *tetir* {-Dir} bildirme, kopula” *t.-ir* 20, 30, 31, 39, 45, 58

tıltag “sebeþ” *at öñ t.+ınta* 41, 50; *bilig t.+ınta* 40, 50

tiþ- “vazgeçmek, bırakmak” *t.-gülük* 51

tört “dört” *t. öñsüz yapığ* (~ Çin. 四無色蘊 *si wuse yun*, bk. DDB; Hirakawa, 1997, s. 281a) “formsuz dört skandha” 32

tulp “bütün” *t. ät'özdä* 11

tumlu- “soğumak” *t.* 17

tumlımak “soğutma” *t.* 07

tumlıt- “soğutmak” *t.-u umazlar* 06

tur- “durmak” *t.-daçı* 57; *t.-daçı ärmäz* 05; *t.-miş* 44

tut-, tut- “tutmak; edinmek” *t.-daçı ä[r]ür* 12; *t.-matın* 14

tutul- “tutulmak” *t.-miş biliglärin* 52

tükäl “eksiksiz” *t.* 03

tükät- “tamamlamak” *t.-miş* 33

tüp “kök” *t.* 35

U

u- “muktedir olmak (anlamında tasvirî fiil)” *tumlıtu u.-mazlar* 06

ugrag “amaç” *u. tutmatın* 14

uladı “ve” *u.* 55

Ü

üçägü “üçü birlikte” *[amr]aklı isigli biligli ü.* 16

üçün “için” *nä ü.* 30; *[n]ä ü. tep te[sä]r* 19

üd “vakit” *ärkänki ü.+tä* 54

üzä “ile” *ü.* 36

üzül- “kesilmek” *ü.-ü käsülü “kesilmek₂”* 59

Y

[y]adı- “yayılmak” *tulp ät'özdä y.-ıp* 11

yalkok “salya; sperm, özsü” *kalal atl(ı)g y.* 54

yalkokk(ı)ya “küçük jelatinli madde” *[ka]lal atl(ı)g y.* 22

yapıg “yapı” *y.+lar* 21; *tört öñsüz y.* (~ Çin. 四無色蘊 *si wuse yun*, bk. Hirakawa, 1997, s. 281a) “formsuz dört skandha” 32

yaragsız, yarags[ız] “faydasız” y. 30, 31, 34

yänä “yine” y. 20

yerig “korkunç” y. *äyämli[g]* “korkunç₂” 05

yetinç “yedinci” y. 39

yılı “hayvan” y. *täg* 44

yıpar “güzel kokulu, hoş kokulu” y. *kamış* 43

ymä, [y]mä “yine” y. 37, 39, 44

yöläş- “dayanışmak, birbirine dayanmak” y.-ip 24; y.-ip *tayaşıp* “birbirine dayanarak₂” 43; y.-ip *t[aya]şıp* “birbirine dayanarak₂” 57

Sonuç

Sekiz türlü şuur, esasında kişinin dış dünyayı algılamasında ve anlamlandırmasında başvurduğu Budizm’in önemli kavramları arasında sayılmaktadır. Budizm’deki sekiz türlü şuurun sekizincisi, altıncısına ve sekiz türlü şuurun ilk beşine atıfta bulunan ve bugün Berlin Turfan Koleksiyonu’nda korunan burada neşri gerçekleştirilen Mainz 672 (T I) arşiv numaralı fragmanın incelenmesiyle ortaya çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilir: (1) Mevzubahis fragman 60 satır hacindedir. Bununla birlikte kimi satırlarda yalnızca bir kelime bulunmakta ve bazı satırlarda ise yalnızca birkaç harf kalıntısı vardır. (2) Metnin söz varlığı dikkate alındığında 98 madde başı tespit edilebilmiştir. Bu madde başlarından 21’i (% 21.42) fiil; 77’si (% 78.57) ise isimdir. Bu isimlerden ise 4’ü (% 5.19) ise alıntı sözcüktür. Bu çalışma ile Türk dili alanının önemli bir sahasını oluşturan Eski Uygurca sahasına ilişkin daha önce neşredilmemiş dil verileri kazandırılmıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KISALTMALAR

AKDTK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
bk.	bakınız
Çin.	Çince
DDB	Digital Dictionary of Buddhism
EUyg.	Eski Uygurca
JEBD	<i>Japanese-English Buddhist Dictionary</i>

krş.	karşılaştırınız
Skt.	Sankritçe
TDK	Türk Dil Kurumu
VOHD	Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland

KAYNAKÇA

- 📖 Adams, Douglas Q. (2013). A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2. Amsterdam. New York: Rodopi. (Leiden Studies in Indo-European. 10.)
- 📖 Arat, R. R. (1940-42). Uygurlarda İstıhlara Dair. Türkiyat Mecmuası, 7-8: 56-81.
- 📖 Edgerton, F. (1953). Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. c. II: Dictionary. New Haven: Yale University Press.
- 📖 Gharib, B. (1995). Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English. Tehran: Farhang.
- 📖 Hirakawa, A. (1997). A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary. Tōkyō: Reiyukai.
- 📖 Japanese-English Buddhist Dictionary (1979). Tōkyō: Daitō Shuppansha.
- 📖 Jiang, T. (2006). Contexts and Dialogue: Yogācāra Buddhism and Modern Psychology on the Subliminal Mind. Honolulu: University of Hawai'i Press. (Monograph No. 21: Society for Asian and Comparative Philosophy).
- 📖 Kasai, Y. (2011). Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-sūtra. Turnhout: Brepols. (Berliner Turfantexte. 29.)
- 📖 Makeham, J. (2013). The Significance of Xiong Shili's Interpretation of Dignāga's Ālambana-Parīkṣā (Investigation of the Object). Journal of Chinese Philosophy, 40, 205-225.
- 📖 Maue, D. & Sertkaya, O. (1986). Drogenliste und Dhāraṇī aus dem 'Zauberbad der Sarasvatī' des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil I). Ural-Altaische Jahrbücher Neue Folge, 6, 76-99.
- 📖 Monier-Williams, M. (1899). A Sanskrit-English Dictionary. Oxford: Oxford University Press.

- 📖 Oda, J. (2015) A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimiş in Old Turkic. Turnhout: Brepols. (Berliner Turfantexte. 33.)
- 📖 Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca İkillemeler Üzerine. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 65(2), 243-311.
- 📖 Özertural, Z. (2012). Alttürkische Handschriften. Teil 16: Mahāyāna-Sūtras und Kommentartexte. Stuttgart: Steiner. (VOHD. 13, 24.)
- 📖 Poucha, P. (1955). Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A. Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství. (Monografie Archivu Orientálního XV.)
- 📖 Röhrborn, K. (2013). Uygur Budizminde Şuur Öğretisi. (Çev. Hikmet Erdem). Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 61(2), 245-260.
- 📖 Soothill, W. E. & Hodous, L. (1937). A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- 📖 Şen, S. (2002). Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 📖 Tekin, Ş. (1963). Burkancı Uygurlarda Sekiz Türlü Şuur Üzerine Bir Deneme. Felsefe Arkivi, 14, 97-107.
- 📖 Tokyürek, H. (2019). Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 1294. Eski Uygurca Kütüphanesi 11.)
- 📖 Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch des Altuygurischen: Altuygurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Elektronik Kaynaklar**
- 📖 DDB = Digital Dictionary of Buddhism, www.buddhism-dict.net (Erişim tarihi: 30.07.2021).
- 📖 Mainz 672 (T I): (a fragmanı): http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0672_seite1.jpg (b fragmanı): http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0672_seite2.jpg (Erişim tarihi: 18.08.2021)

Saha (Yakut) Türklerinde Atı Tanımlayıcı Kelime ve Kelime Gruplarını Sınıflandırma Denemesi

*Attempt to Classify Horse Definitive
Words and Word Groups in Field (Yakut) Turks*

Mehtap SOLAK SAĞLAM*

Özet

Saha (Yakut) Türkleri geleneksel kültürlerinin içerisinde ata önemli bir yer ayırmışlardır. Tüm Türk toplumlarında olduğu gibi at değerli bir konum arz etmektedir. Atın ehlileştirilmesi medeniyet anlamında önemli bir adımdır. Saha Türklerinin söz varlığına bakıldığında dikkat çekici düzeyde fazla sayıda at ile ilgili kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler Saha Türklerinin atı çok iyi gözlemlediğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Küçük ayrıntılarla birbirinden ayrılan ata ait renklerin, hareketlerin, yürüyüşlerin farklı kelimelerle karşılandığı görülmektedir. Atı genel anlamda karşılayan kelimeler küçük farklarla birbirinden ayrılmaktadır. Atın yaşı, cinsiyeti, kullanım alanı, karakter özellikleri bu konuda belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında koşma şekillerine göre atlar farklı isimlendirmeler almıştır. Atın donu olarak adlandırılan rengi de oldukça önemli bir isimlendirme unsuru olarak karşımıza çıkar. Bunun dışında inanç uygulamaları içerisinde de atın özel bir yeri olduğunu görmek zor değildir. İnanç ile ilgili uygulamalarda da ata verilen değer, atın hep değerli olan şeylerle özdeşleştirilmesi atın yeri hakkında önemli noktalaradır. Yine halk kültürünün önemli bir ögesi olan bilmeceler, atasözleri, yer adları, deyimlerde de at ile ilgili söz varlığı karşımıza çıkmaktadır. Atın uzuvları ve eşyaları da ata ait söz varlığının önemli parçalarıdır. Bu bizim karşımıza oldukça fazla sayıda kelime çıkmasına neden olmaktadır. Çalışma, Saha Türklerinin at ile ilgili oldukça zengin olan söz varlığının sınıflandırması ile ilgilidir.

Anahtar kelimeler: *Saha (Yakut) Türkleri, sosyal hayat, at, söz varlığı, sınıflandırma.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mehtapsolak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0734-4941.

Abstract

The Sakha (Yakut) Turks have reserved an important place for the horse in their traditional culture. As in all Turkish societies, the horse has a valuable position. The domestication of the horse is an important step in civilization. When we look at the vocabulary of Saha Turks, there are a remarkable number of words related to horses. These words appear as an indication that Saha Turks observe the horse very well. It is seen that the colors, movements and walks of the horse, which are separated from each other in small details, are met with different words. The words that refer to the horse in general terms are separated from each other with minor differences. The age, gender, usage area and character characteristics of the horse appear as determinants in this regard. Apart from this, horses have received different names according to their running styles. The color of the horse, called the underpants, is also a very important element of naming. Apart from this, it is not difficult to see that the horse has a special place in religious practices. In religious practices, the value given to the horse and the identification of the horse with the things that are always valuable are important points about the place of the horse. Again, we encounter the vocabulary of horses in riddles, proverbs, place names and idioms, which are an important element of folk culture. The horse's limbs and belongings are also important parts of the horse's vocabulary. This causes us to come across quite a lot of words. This study is about the classification of this rather large vocabulary.

Keywords: Saha (Yakut) Turks, horse, social life, vocabulary, classification.

Türkler atlı göçebe kültürün temsilcisidir ve hayatlarının her safhasında birlikte oldukları ata büyük sevgi göstermişlerdir (Gülensoy, 1995, s. 106). Türk maddi kültürünün temeli, atın ehlileştirilmesiyle ve demirin işlenmesiyle atılmış olarak kabul edilmekte ve bozkırda doğup gelişen, atı ehlilestiren, demiri işleyen aynı zamanda savaşçı olan Ural-Altay kavimleri bu kültürün sahipleri kabul edilmektedir. (Sertkaya, 1995, s. 25; Kafesoğlu, 1984, s. 208). Türk toplumunda at sevgisi ve ata verilen değer binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Türk mitolojisinde atın yerine bakıldığında atın Tanrıları görmüş olduğuna inanılır, kâinatın sırlarına vakıf bir hayvan olarak görülür. İnsanlara iyi yönde yardımcı olan atlar aynı zamanda insanlara oldukça yakındır. Tüm inanışların sonucu olarak at, Türk toplumunda dost, sırdaş, arkadaş, yardımcı özelliklerini günümüze kadar korumuştur (Seyidoğlu, 1995, s. 95). İnsan ve at birbirini tamamlayan unsurlardır, at insanı amacına ve ulaşılması mümkün olmayan hedeflere ulaştıran, yaklaştıran varlıktır (Çınar, 1998, s. 124).

At ve atçılık terimleri medeniyet terimlerindedir. Sibiryâ topraklarına bakıldığında atçılık terimleri açısından Moğolca kelimeler önemli yer tutmaktadır. Tarihin farklı devirlerinde Moğolların Türklerden, Türklerin de

Moğollardan at ve atçılık terimlerini öğrendikleri görülmektedir (Schönig, 1995, s. 301).

Saha Türklerinde At

Saha (Yakut) Türkleri Kuzey Sibirya coğrafyası içinde çok geniş yüzölçümüne sahip topraklarda yaşayan, Türk dilinin uzak lehçelerinden birini konuşan bir Türk boyudur. Saha (Yakut) Türklerinin yaşayışlarına baktığımızda diğer Türk boylarıyla ortaklıklar oldukça fazladır. Türkler için önemli bir orta dünya varlığı olan atlar, Saha Türklerinin hayatında önemli bir role sahiptir.

Sahaların gururu ve sembolü güneş, at, kımız, kopuzdur. Atı kutsal bir hayvan olarak gören Sahalar, *Cöhögöy-Toyon*'un göğün üçüncü katında güneydoğu tarafında bulunduğu, Sahaları ve atları koruduğuna inanırlar. Destanlarda insanların atalarının *Cöhögöy-Toyon*'un kız kardeşi olarak işlendiği görülür. Yani Sahaların inancına göre ataları ile at arasında kan bağı olduğu ifade edilmektedir (Vasilyev, 1995, s. 306).

Toplumun orta dünya hayatında da at oldukça önemlidir. Saha Türklerinde en büyük bayram olarak kutlanan *ıııah/ıııah* esasen atlarla ilgili bir bayramdır. Bu bayramda kımız testi ve tulumları at kıllarıyla bezenmekte ve atlarla ilgili şarkılar söylenmektedir. Saha (Yakut) Türkleri büyükbaş hayvancılık yapmakta aynı zamanda at beslemektedirler. At sürüleri zenginliğin göstergesi olarak görülmekte, at sürüsü olmayanlar ne kadar büyükbaş hayvana sahip olurlarsa olsunlar kendilerini zengin saymamaktadırlar (Seroşevsky, 2007, s. 41-43). Sahaların hayatında atın, at kıllarının, derisinin çeşitli şekillerde kullanıldığı çok sayıda eşya ve uygulama yer almaktadır. Atın kıllarından, derisinden çeşitli şekillerde yararlanılmaktadır. Bunun dışında Saha Türkleri atın ahırını diğer hayvanların ahırlarından farklı yaparlar ve diğer hayvanlardan ayrı tutarlar. Hayvanların tamamı aynı ahır içerisinde barınsa bile atların bölmesi ayrılır. Sözlüklerde atlar için kullanılan ahırlar ile ilgili farklı isimlendirmeler mevcuttur.

Bu çalışmada Saha Türkçesinin hem dil hem de halk yaşayışı ve inanışları için kaynaklık eden Eduard Karloviç Pekarskiy'in hazırladığı sözlük esas alınmıştır. Bu sözlük Saha Türklerinin toplumsal yaşantısı, kültür birikimini, söz varlığı açısından kapsamlı açıklamalar içermesi nedeniyle oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu sözlük Atatürk'ün hayatta olduğu dönemde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. M harfine kadar olan kısmı 1945 yılında basılmıştır. Çalışmada bu sözlük dışında Pyotr Alekseyeviç Sleptsov tarafından yazılmış olan Saha Türkçesinin söz varlığının Rusça anlamlandırmalarla verildiği sözlük de taranmıştır. Sonrasında Saha Türklerinin at kültürü üzerine yazılmış farklı makalelerdeki söz varlığı çıkarılmış ve sınıflandırmada uygun kısımlara eklenmiştir. Sınıflandırmaların altında bulunan kelimeler alfabetik olarak

sıralanmış ve Türkiye Türkçesi anlamları verilmiştir. Bu söz varlığı ile ilgili olarak farklı kaynaklardan gereken yerlerde eklemeler ve açıklamalar yapılmıştır.

Bu kaynakların taranmasından sonra Saha Türkçesinde at ve at ile bağlantılı olan pek çok ismin ve fiilin olduğu görülmüştür. Bu zengin malzemenin bir makalenin sınırlarını zorlamasından dolayı sınıflandırma elden geldiğince sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Makalenin giriş kısmında “Saha Türklerinde At” ve “Atın Saha Halk Kültürü ve İnanç Sistemi İçindeki Yeri” başlıklarına yer verilmiş, bu başlıklar ile ilgili söz varlığı listelenmiştir. Sonrasında ilk sırada “At Çeşitleri” ana başlığı altında “Karakter Özelliklerine Göre At Çeşitleri”, “Yaşlarına ve Gelişim Özelliklerine Göre At Çeşitleri”, “Kullanıldıkları Alana Göre At Çeşitleri” ve “Şekil Özelliklerine Göre At Çeşitleri” alt başlıkları altında at ile ilgili kelimelere yer verilmiştir. İkinci sırada “Atın Yürüyüş/Koşma Çeşitleri”, üçüncü olarak “Atın Renkleri/At Donları”, dördüncü sırada “Atın Vücudu/Uzuvları”, beşinci sırada “At Eşyaları / At ile İlgili Aksesuarlar” ve son olarak “At ile İlgili Kullanılan Fiiller” başlığı altında sözlük ve diğer kaynaklardan elde edilen veriler sunulmuştur. Elde edilen söz varlığı ilgili başlıklar altında, sözlüklerde bulunan açıklamaları ile birlikte alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Elbette bu sınırlandırılmış sınıflandırma ile verilen kelimeler yüzyıllar içinde oluşmuş Saha Türkçesinin at ile ilgili tüm zenginliğini ortaya koymamaktadır. Makalenin sınırlarını çizmek açısından kelimelerin ve konu başlıklarının bir kısmı ele alınmamıştır.

Atın Saha Halk Kültürü ve İnanç Sistemi İçerisindeki Yeri

Saha (Yakut) destanları olan *olonholar*da, masallarda atlar; kahramanın arkadaşı, danışmanı olarak kabul edilmekte, Tanrı’dan efendisi adına ricada bulunduğu bile görülmektedir. İyi Tanrılar kahramanlara at hediye ederler ve onu uğur sayarlar (Seroşevsky, 2007, s. 47). Sahaların destanlarına bakıldığında ata özel bir yer verildiği görülmektedir. *Buura-Doşsun* adlı *olonhoda* Sahaların ataları ile at arasında kan bağı kurulurken, Saha Türklerinde *Atın oğlu Duray-Bahadır* gibi isimleri olan *olonholar*ın bulunması dikkat çekicidir (Vasilyev, 1995, s. 306). Saha *olonholar*ında at yalnızca iyi bahadırların hayvanıdır, insan gibi konuşur, Sahaca bilir ve sahiplerine yardım ederler (Vasilyev, 1995, s. 308). Büyük *olonholar*dan biri kabul edilen Çevik Nurgun Bahadır *olonhosunda* bahadır ve atı bir bütündür, ikisinin de ilahî bir menşei vardır (Sabaraykina, 1995, s. 312).

Saha toplumunda kadim zamanlardan bu yana at, millî kültürün, sosyo-iktisadi ve dinî yaşamın en önemli unsurlarından biri olmuştur. Saha Türklerince Nisan ayı “*kulun-tutar*” olarak adlandırılır. “*kulun*” kelimesi Saha Türkçesinde

“tay” anlamına gelmektedir ve Nisan ayı tayların doğduğu ay olarak bu adı almıştır. Yine “*ıam-ıya*”, Mayıs ayını karşılamakta ve kısrakların, ineklerin sağım zamanını tanımlamaktadır. Sahalar atı o kadar iyi gözlemlemişler ve hayatlarına dâhil etmişlerdir ki, atın terinin saçak şeklinde donmasını bile çamurlu olup olmamasına göre *kısaan* (Pekarskiy, 1945, s. 489), *caŋha* (Pekarskiy, 1945, s. 154) olarak iki farklı şekilde isimlendirmişler, kelime hazinelerine dâhil etmişlerdir.

Seroşevsky'nin aktardığı bir rivayette Tanrı'nın önce atı yarattığı, ondan önce yarı at yarı insan bir varlığın türediği, ondan da insanın doğduğu anlatılmaktadır. Hatta aileyi himaye eden Tanrı *Ayısıt* göklerden inerken bir kısrağa dönüşmektedir (Seroşevsky, 2007, s. 37). Saha (Yakut) Türkleri arasında yaşayan kamlik inancı ile ilgili seanslarda sadece at değil, beyaz at kılları da sembolik olarak kullanılmaktadır. Şamanların üzerinde oturduğu kır atın kıllarından kesilip yakılınca, at onları dünyanın ötesine taşır. Bir Saha (Yakut) mitinde şaman, elindeki sopayla davulunu çevirerek üç defa vurur, o sırada üç ayaklı bir taya dönüşen davul, onu gökyüzüne ulaştırır (Seyidoğlu, 1995, s. 92).

Atların bağlandıkları kazıklar (*serge*) hane için oldukça kutsaldır, hane halkının mutluluğu ile yakından ilgilidir. Bu kazıklar birileri için iyi dileklerde ya da kötü dileklerde bulunabilirler. Sahalar, bir yerden başka bir yere giderken bu kazıkları yanlarında götürürler (Seroşevsky, 2007, s. 43). *Serge*, Saha ailesinin sembolüdür, Tanrının anıt olarak dünyada (yerde) bıraktığı bastonudur. Sergeler oldukça süslü ve işlemelidir. *Ihıah* bayramında *sergelerin* yeri çok büyüktür, *Ihıah* yapılan yerin ortasına *serge* dikilir ve bu *sergeye* gümüş süslü beyaz bir at bağlanır. Eskiden zengin adamların üç, yedi ya da dokuz büyük *sergeleri* vardır. XIX. yüzyıla kadar zengin ve ünlü bir adam öldüğü zaman Sahalar, ölen adamın atını bırakmaz onu da canlı ya da ölü olarak gömerlerdi (Vasilyev, 1995, s. 307-308).

Toplum büyüklerinin mezarlarının üzerinde de duran *sergelerin* üzerine çoğunlukla atların kafatası kemiklerinden konulmaktadır. Normal zamanlarda da atların kafatası ve kemikleri yerlerde bırakılmaz. Yüksek bir yerlerde bunlar için *araŋkastı* denilen özel askılar bulunur. Kırmızı ya da at kanı *yurta* ve *balagan* denilen Saha çadırları kurulurken onları kutsamak için kullanılır. Kırmızı ve at eti en iyi yemekler olarak görülmektedir (Seroşevsky, 2007, s. 43-44). Sahalar ev yaparken evin en büyük direklerine at kanı, at yağı, kırmızı sürerler ve direkler için kazılan çukura atın yelesini koyarlar (Vasilyev, 1995, s. 307). “*tüört tüüleeh dulğa*” adını verdikleri yazlık çadırlarını inşa ederken, dört esas direği yerleştirmek için kazılan çukurlara at yelesi kıllarıyla sarılı yağ parçası ve para koyarlar (Pekarskiy, 1945, s. 266).

Ata gösterilen saygının en önemli örneklerinden bir tanesi *Ihıah/Isıah* bayramıdır. Bu bayram Saha Türklerinin yeni yılı, kımız bayramıdır. Bu bayramda kımız ve at eti önemli yer tutar. *Ihıah*'ta kımız içmek ve hazırlamak için çok çeşitli kaplar kullanılır. Deriden, ağaç kabuğundan, ağaçtan yapılan bu kaplar; *çoroon* "işlemeli bardak", *ayaah* "ayaklı büyük, özel bardak", *simiir* "kımız yapmak için kullanılan kara at derisinden kap", *mataarçah* "işlemeli kısa ağaç bardak", *hamnatar* "kımız çırpma için kullanılan delikli kaşık", *uhaayaah* "işlemeli kepçe" gibi isimler alır. Hepsinin farklı şekillerde kullanılan çeşitleri, çeşitlere bağlı farklı isimlendirmeleri bulunmaktadır (Vasilyev, 1995, s. 307).

Düğünlerde evin başköşesine (sağ köşesine) konulan at kafaları, gençlerin onları tören ritüelleri içerisinde üç kez selamlamaları, onlara duydukları saygının bir göstergesi olarak karşımıza çıkar (Seroşevsky, 2007, s. 43). Gerek düğünlerde gerekse bu tören için hazırlanan yemeklerde atın yeri oldukça büyüktür, güvey gelinin evine giderken yanında pişmiş at başını hediye olarak götürür, bu at başı ateşin yanında evin en güzel yerinde sergilenir (Vasilyev, 1995, s. 308).

Saha (Yakut) toplumunda en güçlü ruhlar için verilen kurbanlar özellikle atlardan seçilmektedir. Semavi ruhlar tanımlanırken özellikle onların at sürülerine sahip olduğu anlatılmakta, yeraltı ruhlarının ise büyükbaş hayvan sürülerinden bahsedilmektedir. Ateşe kurban ve büyü amacıyla atılan kollar, iplikler at kollarından yapılmaktadır (Seroşevsky, 2007, s. 43). Eski zamanlarda şaman ayinleri için at kurban edilmekte iken günümüzde şamanın dua söylemesi için ateşin önüne beyaz at derisi serilmekte, ruhlara dua söyleme esnasında kımız ve at yelesi kullanılmaktadır (Vasilev, 1995, s. 308).

Saha Türkçesinin sözlüklerinde atların inanç uygulamalarındaki yeri ile ilgili çok sayıda kelime, tören ve ruh adı bulunmaktadır. Bu kavramların bazıları doğrudan atlarla ilgiliyken, bazıları uygulamalarda dolaylı olarak yer alan at ve at parçalarıyla ilgilidir.

anaah sılgi ieyehsit "atlarla davarları himaye eden ve yaratıcısı sayılan ilahların genel adı" (Pekarskiy, 1945, s. 439).

calbır "şamanın ayinlerde kullandığı ve yedi yerinden at kollarıyla bağlı söğüt dalı" (Pekarskiy, 1945, s. 152).

cösögöy ayı/ayısıt "sevdiği insanlara gökten at sürüleri gönderen gök ilahı, bundan dolayı 'yılıklı yaratan ilah' sayılır" (Pekarskiy, 1945, s. 180).

doğur "atlara eziyet eden fena ruh" (Pekarskiy, 1945, s. 262).

haan caralıktay atır "Uluutuyar Uлуу toyonun en birinci aygırı" (Pekarskiy, 1945, s. 156).

hatan caralık “at bağlamaya mahsus baş kazığın sahibi addolunan ruh” (Pekarskiy, 1945, s. 155).

hoşsorukaan “ahır ruhu” (Pekarskiy, 1945, s. 384).

kereh “kurban olarak sunulan at derisi” (Pekarskiy, 1945, s. 480).

kuralay serge “ölünün defninden bir gün sonra sevdiği atın (eyeri vs. ile beraber) gömüldüğü çukurun yakınına dikilen yukarı kısmı oymalı, nakışlı ve ucunda iki çatalı olan direk; atı bu sütuna bağlarlar ve şamanı davet ederler” (Pekarskiy, 1945, s. 565).

serge “at bağlamaya mahsus direk. Bu direklerin evin önünde ve doğu yönünde genellikle bir arada oğulların sayısına göre üç veya altı, dokuz tane olarak çakılır. Birinci takdirde güneydeki direk birinci (*bastın serge*) veya başdirek (*toyon serge*-efendi direk); ikinci direk – orta (*orto serge*) ve üçüncü direk – arka direk (*keñiki serge*, *kelin serge*) sayılır. Bazen, geniş avluda, genellikle, birinci sıradakilerden daha ince ve alçak olarak, ikinci bir sıra direk çakılır. Böyle olduğunda, birinci üç direk esas direkler sayılır (*toyon sergeler*). Muteber misafirin atı, her zaman “*toyon serge*” direğine bağlanır. *Atah serge*; sondaki en uzaktaki at direğidir. *Kiyit sergete*; evin kuzey yönünde olup gelinin güveye gideceği evin girişinin önünde çakılan at bağlama direğidir. Gelin at üzerinde bu direğe doğru gider, bu direğe gelinin atını bağlarlar. *Aas serge*; at bağlamaya mahsus muhterem direktir (Pekarskiy, 1928, s. 2171). *Tiergen sergete*; avlu sergesi, genel serge, *at serge*; avluda dikilen 2 veya 3 at direğidir. *Kiyit sergete*; gelin sergesi, gelin geldiği ilk gün dikilen ve sadece gelinin atının bağlandığı sergedir. *Aar bağah*; *Ihiağ* bayramında dikilen serge, *derbirge sergete*; yerin, suyun ruhuna, onun hayır duasını almak için dikilen sergelerdir. *Inahsıt sergete*; ineklerin Tanrısı *inahsıt* için yapılan serge, *kırgıs serge*; savaşa gitmeden önce yapılan özel sergedir (Vasilyev, 1995, s. 307).

sılgı satata “atın midesinden çıkarılan taş, yada taşı, rüzgar ve yağmur meydana getirir” (Pekarskiy, 1928, s. 2446).

siel baay/ıyaa- “yele bağlamak, dağdan inerken, dağa çıkarken yahut da düğün alayı, damadın evi yakınlarında durakladığı zaman yer ruhlarına kurbanlık olarak, ağaçlara at yelesi kılından birer demet asmak (Pekarskiy, 1945, s. 81). At bağlamaya mahsus kazığı, kırmızı kâsesini ve kepçesini ay yelesi kılılarıyla süs olarak sarmak” (Pekarskiy, 1945, s. 81).

sotuun “atları (boynuzlu hayvanları, geyikleri, ayıları, köpekleri ve insanları) mahveden göze görünmez abaası; onun zuhuru bulutlarda tüfek sesine benzer bir ses işitilince, hayvanlarda kıran başlar” (Pekarskiy, 1928, s. 2294).

tiergen iççite “ağıl, ahır ruhu” (Pekarskiy, 1945, s. 434).

Atasözü, bilmece ve deyim olarak kullanılan yapıların içerisinde ata ait izlere rastlamak mümkündür. Atasözleri içerisinde atların toplum içerisinde sahip olduğu yer ve ata verilen değer göze çarpmaktadır.

ütüö at ot haata, üle kihite haata “iyi at kuru ot için torba, işçi adam yemek için torbadır” (çok yerler demektir) (Pekarskiy, 1945, s. 359).

etteeh at eremneeh “etli (besili) at şayanı itimattır” (Pekarskiy, 1945, s. 291)

Deyim olarak kullanılan yapılarda da oldukça farklı şekillerde at ve atın toplumdaki yerini görmek mümkündür.

atıır alcarhay “büyük bela” (Vasilyev, 1995, s. 308).

atıır oyuun “ulu şaman” (Vasilyev, 1995, s. 308).

atıır tımnıı “şiddetli soğuk” (Vasilyev, 1995, s. 308).

atıır timir “sert demir” (Vasilyev, 1995, s. 308).

bayliat ial çuoraatın kurduk honçolyugas kulгааğa “zengin adamın duman bacası gibi kulakları (at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 381).

kötör kınaatım “benim uçan kanadım (masalda at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 498).

kulun boḥso “(tıpkı tay gibi) tamamıyla serbest olan, yani hiçbir şeye bağlı olmayan” (Pekarskiy, 1945, s. 556).

kün köcügete köntöstööh “onun dizgini güneş şuasıdır. (yani, parlak ve uzundur.)” (Pekarskiy, 1945, s. 532).

sılgılaa- “arayıp bulmak” (Vasilyev, 1995, s. 308).

sippet/tıiybet honnuolaah “böğürlerini kolanların kuşatmadığı (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 384).

Bilmeceler açısından oldukça zengin bir birikime sahip olan Saha Türkçesi, atlar ile ilgili terimleri bilmecelerinde de barındırmaktadır. Pekarskiy’in aynı zamanda kültür birikiminin öğelerini de içeren sözlüğünde çok sayıda bilmece örneğine rastlamak mümkündür. Bunlar içerisinde atlar ile ilgili öğeler barındıran bilmecelerden birkaç tanesini şu şekilde örnekleyebiliriz:

sier bie siele turbut “doru kısarak tırsla kaçtı” (yangın).

kün söbüüre “güneşi işine yarayan, hazzettiği, beğendiği” (at bağlanan kazık).

bir tallan arañas atıır süürükelir üsü “diyorlar ki seçme en iyi kula aygır koşup duruyormuş” (gök gürlemesi).

hoppo ihitten hoppuos sıtan ḥalar “sepetten zaç (demirle kükürtün birleşimi) dökülüyor. (at tırnağının içine, altına, yapışan parçalar)”.

Sahaların milli oyunlarına bakıldığında pek çok oyunun at ile ilişkili olduğu görülmektedir, *at buolan sırsıı, at buolan oonńuu, mas attaaĥ oonńuu, kulun kulluruhuu, Çoĥçooĥoy, Cierenkey* adlı oyunlar örnek olarak verilebilir (Vasilyev, 1995, s. 308).

At sözcüğü pek çok yer ve mevki adında, toponomi olarak karşımıza çıkar. *At ĥaya* “Veryohansk’ın kuzeyinde çok yüksek bir dağın adı” (Pekarskiy, 1945, s. 39) *ala bie* “yer adı” (Pekarskiy, 1945, s. 105) kullanımları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

1. At Çeşitleri

At Kavramını Genel Anlamda Karşıllayan Kelimeler

Saha Türkçesinde at için özel olarak kullanılan, çok sayıda kelime bulunmaktadır. Kelimelerin her biri atın farklı özelliklerini ifade etmektedir. Genel anlamda at kavramını karşılayan kelimelere bakıldığında atın cinsiyetinin, genel ya da özel olarak kastedilen anlamın adlandırmada belirleyici olduğu görülmektedir.

at “at” (= *sılgı* (Türk. at) iğdiş at = *kölgö, kölgöm, kölö, oloĥ talaşa*) (Pekarskiy, 1945, s. 39). Saha (Yakut) Türkçesinde at kelimesi aynı zamanda “iğdiş edilmiş hayvan” anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin *oĥus* kelimesi “boğa” anlamına gelirken *at oĥus* kelimesi “iğdiş edilmiş boğa” anlamına gelmektedir. At kelimesinden türetilen *atta-* fiilinin Saha Türkçesinde iki anlamı bulunmaktadır: birincisi “ata binmek”, ikincisi “iğdiş etmek”tir (Schönig, 1995, s. 303).

at kulun “tay” (Pekarskiy, 1945, s. 39).

at sılgı “at” (Pekarskiy, 1945, s. 39).

atıır (Türk. adgır) “aygır” (Pekarskiy, 1945, s. 42).

bie “kısırak” (= *sılgı, kıttı, meĥe*) (Pekarskiy, 1945, s.105).

bosomo “at veya ineğin bir tanesi, bir başı” (Pekarskiy, 1945, s. 122).

ĥabilğa “kısırak” (= *uskuura*) (Pekarskiy, 1945, s. 309).

irgeĥ kulun “erkek tay” (*irgeĥ* “hayvanlar ve kuşlar için erkek”) (Pekarskiy, 1945, s. 451).

nes “at, beygir” (= *kölogö at*) (Pekarskiy, 1928, s. 1698).

sılgı “atların, kısırak ve tayların umumi adı” (Pekarskiy, 1928, s. 2246).

tıy “tay” (Sleptsov, 1972, s. 418).

ubaha “tay, aygır” (Pekarskiy, 1928, s. 2968), (Sleptsov, 1972, s. 429).

üör atıırĥa “yılıklı aygır” (Pekarskiy, 1928, s. 3146).

a. Karakter Özelliklerine Göre At Çeşitleri

Atların isimlendirmeleri yapılırken, atların karakter özelliklerinin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Saha Türkleri atları günlük hayatları içerisinde çok iyi gözlemlemiş ve atların gösterdikleri karakter özelliklerine göre onları isimlendirmişlerdir.

aşım “deli, haşarı, harun, çevik at” (Pekarskiy, 1945, s. 10).

baacarı at “tırıs giderken silkeleyen at” (Pekarskiy, 1945, s. 77).

culurunmtağay at “başı sert, titiz (gem almaz) at” (Pekarskiy, 1945, s. 183).

çalçırğa kulun/sılgı “hırçın, diri, çevik, tez tay, başıboş gezen hiç ele alışmamış tay” (Pekarskiy, 1945, s.195).

halan (Türk “*kala*” yanmak) “harin (atlar hakkında)” (Pekarskiy, 1945, s. 314) (TDK Sözlük “harin”: Bir şeyden huylanıp yürümeyen, geri geri giden hayvan).

hañıl “vahşi, gemsiz, ele alıştırmamış at” (Pekarskiy, 1945, s. 327) (Sleptsov, 1972, s. 479).

hoğuruo “binilmemiş üzerine eyer takımı konulmamış hırçın hayvan” (1. anlamı çiğnenmemiş kardır). (Pekarskiy, 1945, s. 370).

kesekken “(at, öküz, yabani kuş veya çocuk hakk.) öğretilmiş, korkutulmuş” (Pekarskiy, 1945, s. 483).

köböñkö “dayanısız, kuvvetsiz, çabuk terleyen at” (Pekarskiy, 1945, s. 531).

kötük “çitler üzerinden atlayan, sıçrayan at” (Pekarskiy, 1945, s. 547).

kurduñ hañıl “hiçbir vakit yakalanmamış ve gem görmemiş at sürüsü” (Pekarskiy, 1945, s. 567).

mayı at “itinayla bakılan sevgili at” (Pekarskiy, 1945, s. 623).

miñe “binilmiş, terbiye edilmiş, alıştırmış, yular görmüş, öğretilmiş at” (Pekarskiy, 1945, s. 635).

ñamagay sılgı “itaatli at” (Pekarskiy, 1928, s. 1709).

oñsurğa “ön ayaklarıyla vuran, inatçı at” (Pekarskiy, 1928, s. 1905).

oyñur at “çevik at” (Pekarskiy, 1928, s. 1800).

sııdaam “çevik, atik hızlı” (Sleptsov, 1972, s. 364).

sııdam ayannaah (at) “çabuk, seri gidişli (at)” (Pekarskiy, 1928, s. 2436).

sırgemteğey “ürkek (at cinsi hakk.)” (Pekarskiy, 1928, s. 2241).

süürük “hızlı koşan, yürük (at)” (Pekarskiy, 1928, s. 2413).

tehii “hareketli, oynak (tay)” (Pekarskiy, 1928, s. 2647).

üçürey olohtooh “rahvan at” (Pekarskiy, 1928, s. 3205).

ürgük “ürkek, çifteli çifte atan at” (Pekarskiy, 1928, s. 3171).

b. Yaşlarına ve Gelişim Özelliklerine Göre At Çeşitleri

Saha Türklerinin hayatında atın yerini en iyi görmemizi sağlayan noktalardan birisi yaş ve gelişimine göre atlara vermiş oldukları isimlendirmelerdir. Sahalar atların gelişimini gözlemlemiş, onları gelişim özelliklerine göre kullanmış ve gözlemlerinin sonucu olarak bu isimlendirmeleri yapmışlardır.

ayaas “henüz arabaya koşulmamış, binilmemiş, terbiye edilmemiş, işe alıştırılmamış at” (Pekarskiy, 1945, s. 45).

baytasın “yazı yavrulamadan geçiren kısarak” (Pekarskiy, 1945, s. 77).

büörtük “döl vermeyen (aygır)” (Pekarskiy, 1945, s. 144).

caaraybit “kuru, arık at hakkında söylenen bir sıfat” (Pekarskiy, 1945, s. 162).

cebir “iri yarı, kuvvetli, cüsseli atın sıfatı” (Pekarskiy, 1945, s. 164).

culurga “süratli kuvvetli at” (Pekarskiy, 1945, s. 183).

emnik kulun “sütten kesilmemiş tay” (Pekarskiy, 1945, s. 283).

ırigan “zayıf, yorgun, arıklaşmış (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 421).

kıtılıır “dört yaşındaki tay” (Pekarskiy, 1945, s. 511).

kıtıt “genç kısarak, yalnız bir defa doğurmuş olan üç veya dört otluk kısarak” (Pekarskiy, 1945, s. 511).

kulun “bir yaşını doldurmamış tay, ilk baharı, ilk yazı geçiren tay” (Pekarskiy, 1945, s. 556).

ńılba kulun “henüz doğmuş tay” (Pekarskiy, 1928, s. 1743).

ńulcagay at “henüz kuvvetini bulamamış at” (Pekarskiy, 1928, s. 1740).

orosu kulun “sonradan doğan tay” (Pekarskiy, 1928, s. 1873).

sabagatiy “ihtiyar (at)” (Pekarskiy, 1928, s. 2006).

sonogos “hergele, genç at, atçık, küçük at, tay” (Pekarskiy, 1928, s. 2279).

subay “taysız kısarak at” (Pekarskiy, 1928, s. 2313).

tonjokko törüöbüt tunyi kıtıt “don vaktinde, karların eridikten sonra donup sertleştiği zamanlarda ilk yavrusunu doğurmuş olan kısarak” (Pekarskiy, 1945, s. 511).

c. Kullanıldıkları Alana Göre At Çeşitleri

Sahalar, atları hayatın birçok alanında kullanmış ve bu kullanım alanlarıyla alakalı farklı şekillerde isimlendirmiştir.

hayliga at (halcıga) “kurban atı” (Pekarskiy, 1945, s. 39).

kölgö “genelde iş için kullanılan kuvvetli at, öküz” (Pekarskiy, 1945, s. 534).
meşe “doğurmayan kısır kısarak, binmeye kullanılır” (Pekarskiy, 1945, s. 627).

selik/sielik “tırıs yürüyüşlü at, yarış atı” (Pekarskiy, 1928, s. 2190).

d. Şekil Özelliklerine Göre At Çeşitleri

Saha Türkçesinde atlar isimlendirilirken farklılık oluşturan bir başka nokta atların şekil özellikleridir.

baaratınan “aynı renkte, aynı donda çift, eş (atlar)” (Pekarskiy, 1945, s. 79).

dogdoyon “kuyruğu kesilmiş at” (Pekarskiy, 1945, s. 261).

eskel “semiz yağlı şişman (tay/at)” (Pekarskiy, 1945, s. 298).

ıy-ınalı bie “dolgun ay gibi büyük karınlı kısarak, kısarak adı” (Pekarskiy, 1945, s. 415).

kölöögö at “topal, sakat at” (Pekarskiy, 1945, s. 535).

nansagar “ihtiyarlıktan başı eğik ve ayakta zorla duran iri yapılı at” (Pekarskiy, 1928, s. 1679).

nes at “topal, sakat at” (Pekarskiy, 1945, s. 535).

sılban sieleeh “dalgalı yeleli (at)” (Pekarskiy, 1928, s. 2438).

2. Atın Yürüyüş/Koşma Şekilleri

Saha Türkçesinde atın yürüyüş şekillerinin her birinin, küçük farklarla da birbirinden ayrılmış olsa, ayrı ayrı isimlendirmiş olmaları, atın yeri ile ilgili önemli bir ipucudur. Saha insanı atın her yürüyüş hızı ve şekli için farklı isimlendirmeler yaparak onları farklı fiillerle anlatmıştır.

ayannaa- “eşkin yürüyüşle koşmak (at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 44).

ayannat- “atla tırıs gitmek” (Pekarskiy, 1945, s. 44).

bödöröñ- “dörtunal koşmak, atın dörtunal koşması, yarış, koşu, koşma” (Pekarskiy, 1945, s. 123).

cabıdt- “bütün hızıyla atı ileriye doğru koşturmak, çapmak, sürmek, kovalamak (=ütey, cügelit)” (Pekarskiy, 1945, s. 149).

cabılğan- “atı istikamet değiştirmeden koşturma vaziyeti” (Pekarskiy, 1945, s. 149).

coruo “yorga, atı yorgaya koşmak” (Pekarskiy, 1945, s. 178).

cükküy- “atı eşkin koşturmak” (Pekarskiy, 1945, s. 186).

hardılaa- “at için uzun adımlarla gitmek, büyük adımlar atmak” (Pekarskiy, 1945, s. 340).

küdenet- “atı toz kaldırmaya icbar etmek, toz kopartmak” (Pekarskiy, 1945, s. 577).

künnügür- “(at hakk.) bütün gün koşturmasından husule gelen yorgunluk alametlerini göstermek, yola devam edemeyecek kadar kuvvetten düşmek” (Pekarskiy, 1945, s. 583).

ligiyen iser at “bulunduğu yerde sayıklar gibi yavaş giden at” (Pekarskiy, 1945, s. 605).

oybohto- “uzun adımlarla koşmak (at hakk.)” (Pekarskiy, 1928, s. 1798).

sapparaŋ(naa-) “sakin, hafif dörtlü gidiş(le koşmak)” (Pekarskiy, 1928, s. 2090).

selbennet- “yavaş tırısla at üzerinde gitmek” (Pekarskiy, 1928, s. 2155).

selii “at tırısı” (Pekarskiy, 1928, s. 2156).

sıbigıra- “çabuk, hafif koşmak” (Pekarskiy, 1928, s. 2429).

sielbernee- “çok hafif tırısla gitmek” (Pekarskiy, 1928, s. 2187).

sieller- “tırıs gitmek, hızla gitmek” (Pekarskiy, 1928, s. 2188).

sürt- “dört nala koşturmak, bütün süratle atla koşmak” (Pekarskiy, 1928, s. 2411).

tahııkaydaa- “hızla yürümek” (Pekarskiy, 1928, s. 2601).

tebinner- “dörtlü gitmek” (Sleptsov, 1972, s. 424).

tıbigıray- “hızla koşmak” (Pekarskiy, 1928, s. 2932).

tüörehten- “dörtlü gitmek” (Sleptsov, 1972, s. 414).

3. Atın Donları ve Nişaneleri

Türk kültüründe atın tüyünün rengine “don” adı verilmekte ve bu kelime bir değil atın bedeninde var olan birçok rengi ifade etmektedir (Sağol Yüksekaya 1995, s. 126). Koyu donlu atların burun üstünde, alında, bacaklarında, tırnaklarında bulunan beyaz renkten yani beyaz tüylerden oluşan lekeler “nişane” adı verilir (Küçük, 2012, s. 229). Saha efsanelerinde at ile ilgili en önemli unsur atın rengi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahramanlar genel olarak iki farklı renkte at ile karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki barışın simgesi olan beyaz renk, ikincisi savaşın simgesi olan kırmızı yani doru renktir (Duranlı, 2004, s. 268). Saha Türkçesi de diğer Türk lehçeleri gibi at donlarının isimleri açısından oldukça zengindir.

ala “alaca, böğrü beyaz çizgili” (Pekarskiy, 1945, s. 11).

balaahaydıŋı kürüŋ cüsünneeŋ “koyu gri, boz, konur at rengi” (Pekarskiy, 1945, s. 61).

basırğastaah/basargastaah “beyaz ayaklı, sekili at” (Pekarskiy, 1945, s. 71).

bolomos/boloŋos “boz, gri” (Pekarskiy, 1945, s. 118).

boroŋ “kır, demir kır” *küöŋ boroŋ at* “boz, kır at” (Pekarskiy, 1945, s. 120).

boronşuor soğus at “rengi biraz koyu kurşuniye çalan at” (Pekarskiy, 1945, s. 120).

buluur “boz, kır; kula (at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 133).

burul “kır (at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 138).

cağıl “kula at rengi” (Pekarskiy, 1945, s. 150).

cağillaah “omzunda yahut boynunda iri benekleri olan (atlar hakk.), omzu benekli at” (Pekarskiy, 1945, s. 150).

çoņkuruun “koyu renkli at” (Pekarskiy, 1945, s. 230).

çooğur “ala, alaca, alacalı don” (Pekarskiy, 1945, s. 241).

ebirien “üzerinde ufak benekleri olan, alaca bulaca, lekeli at” (Pekarskiy, 1945, s. 273).

elemes “alaca at” (Pekarskiy, 1945, s. 278).

emeget “at veya kısrağın ayaklarındaki küçük beyaz leke” (Pekarskiy, 1945, s. 281).

ğara “kara” (Pekarskiy, 1945, s. 332) (Sleptsov, 1972, s. 481).

kere atır/at “beyaz, beyazımsı; boz, açık sarı, büyüdükçe rengi beyazlaşan at; beyaz at yılıksı” (Pekarskiy, 1945, s. 479).

keremes “kır, demir kır” (Pekarskiy, 1945, s. 120)

köğölçör “kurşuni, boz ve muhtelif boza çalan renkler, koyu kurşuni atlar” (Pekarskiy, 1945, s. 532).

kör çağıl mağan at “zorlukla gözükten ufak benekleri olan at” (Pekarskiy, 1945, s. 541).

körö (=kere, kürüö) “beyaz, sarımtırak at rengi” (Pekarskiy, 1945, s. 543).

kugas “al, kızıl, kırmızı (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 553).

kunarğay “kül rengi” (Pekarskiy, 1945, s. 558).

küöh “gök, alaca, gümüşü alaca (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 586).

küöne “beyaza çalan at rengi” (Pekarskiy, 1945, s. 587).

kürcüges “siyah çizgili al renk (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 590).

küreñ “koñur, kızılımtırak, al, kula (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 591).

küreñ mağaaş sılğı “yağız alaca at” (Pekarskiy, 1945, s. 612).

mağan “beyaz (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 611).

mañaas sılğı “beyaz alınlı at” (Pekarskiy, 1945, s. 616).

mañan “beyaz (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 616).

oroğ “atın sırtı boyunca uzanan siyah çizgi” (Pekarskiy, 1928, s. 1873).

örkökü “kurşuni” (Pekarskiy, 1928, s. 1959).

saalır “siyah yelesi ve kuyruklu açık sarı, kula, demir kır (atlar hakk.)” (Pekarskiy, 1928, s. 2058).

saharhay “sarı ile kırmızı arasında bir renk, doru (at)” (Pekarskiy, 1928, s. 2117).

sahıl ulan kulun “kırmızı-açık sarı tay” (Pekarskiy, 1928, s. 2127).

sier/sierey “boz, gri” (Pekarskiy, 1928, s. 2192).

soso çuoğur bie sılğı “arkası (sağrısı) beyaz elmalar gibi ala çalan kısrağ” (*soso*: kırmızı renkli taş) (Pekarskiy, 1928, s. 2290).

sur “doru, kurşuni, mavi, demir kır (çeşitli renk farkları ile)” (Pekarskiy, 1928, s. 2359).

susugur “açık boz yahut kurşuni renk” (Pekarskiy, 1928, s. 2371).

teterkey “parlak kırmızı, canlı kızıl” (Pekarskiy, 1928, s. 2651).

tördö-sahıl körö “üst kısmındaki tüylerin rengi kırmızı, altı sarımtırak kırmızı kısrağ” (Pekarskiy, 1945, s. 543).

ürünj “beyaz, ak” (Pekarskiy, 1928, s. 3178).

4. Atın Vücutu / Uzuvarı

Saha (Yakut) topraklarında balıkçılığın tek geçim kaynağı olduğu bölgelerde bile, bozkır hayvancılığı çok daha itibarlı bir meslek olarak görülmekte, balıkçılık aşağılanmaktadır (Seroşevsky, 2007, s. 37). Saha Türkleri atı iyi tanımakta ve atın vücut bölümleri ile ilgili isimlendirmeler konusunda da ayrıntılar dikkat çekmektedir. Sözlüklerde atın vücudunun farklı bölümleriyle ilgili farklı isimlendirmeler bulunmaktadır.

alla bulla kuturuk “kılları aynı uzunlukta olmayan at kuyruğu” (Pekarskiy, 1945, s. 16).

harçı “at bağırsağının en yağlı kısmından dörtgen şekilde kesilmiş parçalar, bunlar en çok sevilen ve en lezzetli sayılan bir yemeği teşkil eder. Bu parçalar ne kadar yağlı olursa o kadar iyi sayılır” (Pekarskiy, 1945, s. 339).

hargım “at derisinin kasık kısmının dış tarafı, *saarı hargıma*; at derisi sağrısından alınan bıçakla bile ayırmaya imkân olmayan ince kısım” (Pekarskiy, 1945, s. 341).

honhoçoğ “at ve boynuzlu hayvanların sağrısı” (Pekarskiy, 1945, s. 383).

künüges “bir yaşındaki tayın derisi” (Pekarskiy, 1945, s. 584).

saal “at boynunun sırt kısmındaki iç yağı” (Pekarskiy, 1928, s. 2036).

samnı “atların kuyruklarındaki kısa kıllar” (Pekarskiy, 1928, s. 2064).

siel “yele” (Pekarskiy, 1928, s. 2189).

siigen “atın ön ayakları üzerindeki tırnak şişleri” (Pekarskiy, 1928, s. 2185).

sis “bel kemiği, omurga” (Pekarskiy, 1928, s. 2248).

soyus oçoğos “atlara mahsus bir bağırsak” (Pekarskiy, 1928, s. 2265).

sühüöh/süsüöh “mafsal, eklem” (Pekarskiy, 1928, s. 2415).

taraha/tarasa “periton, sifak (kas)” (Pekarskiy, 1928, s. 2567).

tuyağ “toynak” (Pekarskiy, 1928, s. 2796).

5. At Eşyaları/ At İle İlgili Aksesuarlar

Atların kullanımını kolaylaştırmak, onları beslemek, kendisine ve çevresine zarar vermesini engellemek, çevreden gelebilecek zararlardan atları korumak amacıyla çeşitli eşyalar kullanılmıştır. Bu eşya isimleri Saha Türkçesi açısından farklı bir grup oluşturmaktadır.

adarğay “tay ve buzağların ağzına takılan dikenli ağızlık” (Pekarskiy, 1945, s. 5).

at moonoğo “yular için saçaksız gümüş süs” (Pekarskiy, 1945, s. 642).

bakaayı “atın tekmelemesine mani olmak için arka ayaklarını boynuna bağladıkları ip, köstek, bukağı” (Pekarskiy, 1945, s. 60).

bopporuk “kolan, hayvanın üzerindeki yükü bağlamaya mahsus kayış” (Pekarskiy, 1945, s. 119).

boto “eyerin altına konulan hasır teğelti” *kötöl bototo* “üzerinde yük bulunan atın semeri altına konulan ter keçesi” (Pekarskiy, 1945, s. 122).

botuoska “eyer yastığı” (Pekarskiy, 1945, s. 122).

çapparaah “atın yalnız sağrısını örten şaprak” (Pekarskiy, 1945, s. 198) “atın yan tarafına bağlanan süsler” (Vasilyev, 1995, s. 309).

çenkeeyi “etrafı çitle çevrili yerlere burunlarını sokmamaları için atların yularına bağlanan değnek” (Pekarskiy, 1945, s. 208).

hacır “yularda kendisine dizgin bağlanan ve bir de eyerin kolanında bulunan kayış halkadır, gerektiğinde onu keserek, yular ve kolanı bozmadan, atı dizgininden kurtarmak mümkün olur. (=uktağ); aslında kolanların *hanaaha*’ya bağlandığı ince kayışlardır” (Pekarskiy, 1945, s. 311).

hanğa “palan, semer, çaprazlamasına konulmuş iki ağaçtan ibaret kaşları (çeçiiirke, çıçırka) olur ve bunlara yük asılır” (Pekarskiy, 1945, s. 327).

hanğnik “eyer örtüsündeki dört köşeli gümüş bezekler” (Pekarskiy, 1945, s. 328).

happarah “eyer bezi” (Sleptsov, 1972, s. 508).

hatıs “kayış, yassı kayış, uzun deri kayış” (Pekarskiy, 1945, s. 352).

holun “kayış, eyer kolanı” (Pekarskiy, 1945, s. 377).

hoņsuoççu “eyer kaşının ön tarafındaki çengel” (Pekarskiy, 1945, s. 384).

ıarık “yük, boyunduruk, ağırlık” (Pekarskiy, 1945, s. 404).

ıgıır “eyer” (Pekarskiy, 1945, s. 408).

ıııır “eyer, semer” (Pekarskiy, 1945, s. 417).

ırdıı “binek ata konulan yük, hayvan yükü, denk, hurç, atın terkisine konan heybenin her iki tarafından biri” (Pekarskiy, 1945, s. 420).

ıseıe “üzengi” (Pekarskiy, 1945, s. 453).

kıçım “eyer tepindirikleri, eyerin iki tarafındaki deri kanatlar ki, bunlar bazen nakışlı olur” (Pekarskiy, 1945, s. 492) “atın arkasına bağlanan süs” (Vasilyev, 1995, s. 309).

kımnıı “kırbaç, kamçı. Erkek için tören kamçısı, sapı bakır kaplıdır ve bir tarafında çıkıntılı vaziyette testereye benzeyen demir levhası vardır, alt kısım sıırım ve bakır şeritlerle örülüdür, ucunda oymalı bakır kabzası vardır. Kadın için tören kamçısı; maden kaplı sapı olan, birkaç kuyruklu kamçı, el geçirmeye mahsus olan kayış ilmiği iki sıra rengârenk boncuklarla süslenmiştir” (Pekarskiy, 1945, s. 497).

kırıaççı “at kaşağısı” (Pekarskiy, 1945, s. 504).

köğön “tay için kullanılan ip, tay yuları” (Pekarskiy, 1945, s. 532).

kölö “koşum, hayvan koşulmuş araba; koşulan hayvan, at” (Pekarskiy, 1945, s. 535).

köntös “dizgin, atın bağlandığı ya da tutulup götürüldüğü kayış, yular, urgan, kement” (Pekarskiy, 1945, s. 538).

kötöl “at yükü, denkler, hurç” (Pekarskiy, 1945, s. 547).

kudurğan “atın karnının altından geçen ve belleme hizasında araba oklarına bağlanan karın altı kayış” (Pekarskiy, 1945, s. 553).

maamıka “geyik ve atları tutmaya yarayan uzun ip, kemend” (Pekarskiy, 1945, s. 621).

nağayka “kamçı” (Pekarskiy, 1928, s. 1687).

nelbe “araba çeken hayvanların boynuna geçirilen boyunduruk” (Pekarskiy, 1928, s. 1691).

oğuruk “kemend” (Pekarskiy, 1928, s. 1685).

örgön “atın otlakta bağlandığı örülmüş kayış” (Pekarskiy, 1928, s. 1956).

örüö “atın ön ayaklarını bir arka ayağıyla bağlayan tuşağı” (Pekarskiy, 1928, s. 1967).

satanağ “at bağlanan direk” (Pekarskiy, 1928, s. 2128).

sılgı adağata “at pabucu, atlara takılan tahta köstek” (Pekarskiy, 1928, s. 2446).

sörü “eyerin altına konulan (yün) halı, kıl terlik, keçe” (Pekarskiy, 1928, s. 2309).

suksurğa “atların ve öküzlerin bağlandığı halat” (Pekarskiy, 1928, s. 2324).

sular “yular, gem” (Pekarskiy, 1928, s. 2328).

talağ kımñıı “söğüt dalından yapılmış kırbaç” (Pekarskiy, 1945, s. 497).

tehiin “dizgin” (Pekarskiy, 1928, s. 2649).

tiisteeğ kımñıı “kaşağı” (Pekarskiy, 1928, s. 2689).

ürüö “taylar için ağızlık” (Pekarskiy, 1928, s. 3180).

6. At ile İlgili Fiiller

Atların günlük hayatın içinde kullanımı ile ilgili bize ipuçları sağlayan bir başka nokta da at ile ilgili sözlüklerde yer alan fiillerdir. Bu fiiller ata seslenme şekillerinden atın beslenmesine kadar pek çok noktada bize veriler sağlamaktadır.

attan- “gitmek, yolculuğa çıkmak” (Vasilev, 1995, s. 308).

baay- “çok az yem vermekle veya birkaç gün tamamıyla yem vermeden, atı yoldan veya işten evvel ve işten, seferden sonra birkaç saat istirahat maksadıyla alıkoymak, istirahat ettirmek, dinlendirmek” (Pekarskiy, 1945, s. 81).

balaa- “atın hırçınlığını gidermek veya durdurmak için ata “ba” demek” (Pekarskiy, 1945, s. 61).

büğülehtëe- “at hakkında, sinek ve büvelek gibi şeylerin hücumuna karşı baş ve kuyruğunu sallamak” (Pekarskiy, 1945, s. 142).

dadalğalaa- “kolanı sıkamak” (Pekarskiy, 1945, s. 248).

habıgraa- “süratle koşan atın tırnaklarıyla yere sık sık vurması” (Pekarskiy, 1945, s. 307).

ħaħsaattaa- “ilkbaharda soğuk rüzgârların yaklaştığını hissederek öksürmek (atlar hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 313).

ħomñoy- “hacimce küçülmek, zayıflamak (at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 378).

ħorotoo- “atları “ħoro” sesiyle çağırarak, celbetmek. (ħoro: sıcak memleketler, güney)” (Pekarskiy, 1945, s. 390).

ħosunğraa- “ürktüğü zaman horlamak (aynı sesi şamanlar da ruhu hastanın üzerinden kendi üzerine celbederken, ürken atı taklit ederek çıkarır)” (Pekarskiy, 1945, s. 394).

ıyılaa- “(at ve köpek hakk.) acı acı bağırarak, haykırmak” (Pekarskiy, 1945, s. 430).

imiri- “(at hakk.) otu koparmak” (Pekarskiy, 1945, s. 446).

iğersiy- “kişnemek, yem istediği zaman atın yavaş kişnemesi, yarı kişnemek, yavrusuna karşı sevgisini gösterdiği zaman kısrağın çıkardığı ses” (Pekarskiy, 1945, s. 449).

kirdielee- “yalnız atlar hakkında, ot koparmak, otlamak” (Pekarskiy, 1945, s. 525).

kistee- “kişnemek” (Pekarskiy, 1945, s. 528).

kölüy- “arabaya atı yahut öküzü koşmak” (Pekarskiy, 1945, s. 536).

kuğan- “şişmanlamak, semirmek” (Pekarskiy, 1945, s. 559).

küösee- “yuvarlanmak, ağnamak” (Pekarskiy, 1945, s. 589).

möh-/mök- “(binicisini düşürmek isteyen at hakk.) hoplamak” (Pekarskiy, 1945, s. 644).

möñ- “arka ayakları üzerinde şaha kalkmak” (Pekarskiy, 1945, s. 646).

oğus- “ön ayaklarıyla vurmak (at hakk.)” (Pekarskiy, 1928, s. 1787).

orğoy- “(ürkmüş at hakk.) kafasını yukarıya kaldırıp etrafa bakınmak” (Pekarskiy, 1928, s. 1882).

oşğordot- (at hakk.) ayağı ile yerde olan oyuğa düşmek. (Pekarskiy, 1928, s. 1891).

seksenne- “atla üzerinde sarsılmak” (Pekarskiy, 1928, s. 2151).

sılgı atağın baay- “yolda “tut” atın bir taraftaki (ön ve arka) ayaklarını birbirine bağlamak, kösteklemek” (Pekarskiy, 1945, s. 81).

sıstannan- “ince yağ tabakası ile örtülmek (at hakk.)” (Pekarskiy, 1928, s. 2495).

siet- “yedmek, dizgininden tutarak götürmek” (Pekarskiy, 1928, s. 2194).

tiliy- “alıştırmak, disipline alıştırmak” (Pekarskiy, 1928, s. 2669).

Değerlendirme ve Sonuç

Bütün diğer Türk toplulukları gibi, Saha Türklerinin geçmişinde at önemli bir yer tutmaktadır. Geçmişte ve günümüzde gündelik yaşamdaki önemli bir ulaşım aracı olan at, aynı zamanda destanlarda kahramanların sadık yoldaşdır. Sosyal yaşamda atın önemli olması, Saha Türkçesinde de at ile bağlantılı zengin bir sözlük hazinesi oluşmasına neden olmuştur.

Dünyanın genelinde olduğu gibi şehirleşme, zaman içinde atın ulaşım aracı olma özelliğini kaybetmesi gibi durumların sonucu olarak, doğadan uzaklaşan insan, aynı zamanda geçmişinde yer alan bu zengin sözlük hazinesinden uzaklaşmakta, yüzyıllar içinde dilde oluşan kelimeler ya dilden düşmekte ya da anlamları unutulmaktadır. Pekarskiy ve Sleptsov gibi bilim insanlarının sözlük

çalışmaları, bu sözlüklerde at ile bağlantılı olarak ortaya konulmuş olan kelime hazinesi Saha Türk kültür sisteminde atın değerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Makalenin başlangıcında belirtildiği gibi, Saha Türkçesinde at ile bağlantılı bütün kelimeleri tek bir makale sınırları içinde ele almak mümkün değildir. Bu çalışmaya at ahır ile ilgili kelimeler, attan yararlanılarak yapılmış eşyalar, atın hastalıkları ya da tedavisinde kullanılan yöntemler ve destan metinlerinde yer alan atı tanımlayıcı sıfatlar alınmamıştır.

Sahaların kendilerinin gururu saydığı varlıklar arasında güneş, kımız ve kopuz ile birlikte at da bulunmaktadır. At, Saha Türkleri için kutsaldır. Bunu Sahaların inanışlarına bağlı uygulamaların yanı sıra günlük hayatlarında da görmek mümkündür. At etrafında şekillenmiş pek çok uygulama Sahaların yaşayışında yerini almıştır. Öyle ki şamanların yaptıkları törenlerde atın, at kıllarının sıklıkla kullanıldığı, en güçlü ruhlara her zaman atların kurban edildiği anlaşılmaktadır.

Toplumların uzun zaman içerisinde oluşturdukları söz varlığı, toplum yaşayışı ile ilgili önemli ipuçları barındırır. Bu makale, Saha Türkçesinin söz varlığının incelenmesiyle atın Saha yaşayışındaki yerini işaret etmeyi hedeflemiştir. Söz varlığının geneline baktığımızda atın önemi, ne kadar iyi gözlemlendiği, insanlara ne kadar yakın olduğu kuvvetli bir şekilde göze çarpmaktadır.

Sözlüklerde at kavramını karşılayan sözcüklere baktığımızda bunların atın karakter özelliklerine, yaşlarına ve gelişim özelliklerine, kullanıldıkları alana ve şekil özelliklerine göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Küçük farklarla birbirinden ayrılıyor olsa bile, Sahalar çeşitli kelimeler kullanarak bu farkı işaretlemişlerdir.

Sahaların atları çok iyi bir şekilde gözlemlediklerini atın yürüyüş ve koşma şekillerine yaptıkları isimlendirmenin çeşitliliğinden de anlamak mümkündür. Yine aynı şekilde Saha Türkçesinin söz varlığında çok sayıda at donu ve nişanesinin adı bulunmaktadır. Atın vücudunu ve uzuvlarını iyi tanıyan Sahalar, farklı alanlarda kullandıkları atın eşyalarını ve aksesuarlarını çeşitli şekillerde isimlendirmişlerdir. Bunun yanında söz varlığının temelini oluşturan, fiil olarak kullanılan sözcükler içerisinde de at ile bağlantılı olanlar dikkat çekicidir.

Tüm bu verilerin ışığında, Saha Türklerinin yaşamlarında ve inanışlarında atı özel bir yere koyduklarını, törenlerinde ve günlük yaşamlarında atın değerini vurguladıklarını söylemek mümkündür.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 Çınar, A. A. (1998). Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü ve Atın Türkmen Hayatındaki Rolü. Bilig-7/Güz (s. 122-130).
- 📖 Duranlı, M. (2004). Yakut Efsaneleri. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- 📖 Gülensoy, T. (1995). At Damgaları. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (s. 95-119). İstanbul: Resim.
- 📖 Kafesoğlu, İ. (1984). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Boğaziçi.
- 📖 Küçük, M. (2012). Türkiye Türkçesi Ağızlarında At, At Donları ve Nişaneleri İle İlgili Adlandırmalar. Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall, (s. 2287-2304).
- 📖 Pekarskiy, E. K. (1928). Slovar Yakutskogo Yazıka I-II-III. Moskva: Akademiya.
- 📖 Pekarskiy E. K. (1945). Yakut Dili Sözlüğü. İstanbul: Ebuzziya.
- 📖 Sabaraykina, L. M. (1995). Saha Halkının Çevik Nürgün Bahadır Destanında At Sembölü. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (s. 312-315). İstanbul: Resim.
- 📖 Sağol Yüksekaya, G. (1995). Tarihi Şivelerde At Donları. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (s. 126-146). İstanbul: Resim.
- 📖 Schönig, C. (1995). Sibiryada At ve Atçılık Terimleri. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (s. 301-303). İstanbul: Resim.
- 📖 Seroşevsky, V. L. (2007). Saka Yakutlar. Arif Acaloğlu (Çev.). İstanbul: Selenge.
- 📖 Sertkaya, O. F. (1995). Eski Türk Kültüründe At. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (s. 25-30). İstanbul: Resim.

- 📖 Seyidoğlu, B. (1995). Mitolojik Dönemde At. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve ağdaş Atçılık içinde (s. 91-94). İstanbul: Resim.
- 📖 Sleptsov, P. A. (1972). Yakutsko-Russkiy Slovar. Moskva: Akademiya Nauk.
- 📖 Vasilyev (1995). Saha (Yakut) Kültüründe At ve Atçılık. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve ağdaş Atçılık içinde (s. 306-311). İstanbul: Resim.

Hiciv Şairi Ahmetşah Karakaş ve “Selamname” Adlı Şiiri

The Poet Ahmetşah Karakaş and His Poem “Selamname”

Turdi Mettursun KARA*

Özet

Uygur klasik edebiyatında önemli yer tutan şairlerden biri olan Ahmetşah Karakaş, 18. yüzyılda Hoten'in Karakaş nahiyesinde yaşamış ve hayatında hiciv türü başta olmak üzere birçok şiir yazmıştır. Bize kadar ulaşmamış olsa da bir divan sahibi olduğu kayıtlara geçmiştir. Onun Uygur klasik edebiyatının hiciv türüne olan katkısı çok büyüktür. Ahmetşah şiirlerinde hiciv türünden yararlanarak etkileyici dil ve mizahi anlatımıyla sosyal ilişkilerdeki kötülükleri ustalıkla yermiştir. Şiirlerinden günümüze sadece dört tanesi ulaşabilmiştir. Bunlardan, en çok bilinen, okunan ve araştırmacıların en çok dikkatlerini çekmiş olanı “Selamname” adlı şiiridir. Karakaş'ın “Selamname” adlı şiiri anlatım tarzı bakımında hiciv türünde, şiir biçimi bakımından ise muhammes şeklinde yazılmıştır. Muhammede etkileyici, imajlı ve mizahi dil aracılığıyla ahlaka aykırı olan açgözlülük, yalancılık, vefasızlık gibi yaşadığı dönemin iğrenç, çirkin tarafları eleştirilmiştir. Şairin muhammede kullandığı dilin halk diline yakın, akıcı, sade ve etkileyici olması nedeniyle şiir, istinsah edilip elden ele taşınarak ve bestelenip ağızdan ağıza yayılarak halk içinde güzel folklor numunelerine dönüşmüştür. Çalışmamızda hiciv şairi Ahmetşah Karakaş tanıtılmakla birlikte onun “Selamname” adlı şiirinin özellikleri, yazılma nedenleri üzerinde durulmuş ve şiirin Türkiye Türkçesine aktarılması yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahmetşah Karakaş, Uygur, hiciv, Muhammes, Selamname.

Abstract

Ahmetşah Karakaş, one of the poets who occupied an important place in Uyghur classical literature, lived in the 18th century in Hoten and wrote many poems in his life. Although it did not reach our hands, it has been recorded that he has a divan. His contribution to Uyghur satire is immense. Ahmetşah skillfully criticizes the evils in social relations with an impressive language and humorous

* Dr., turdikara@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9277-5070.

expression by using satire type in his poems. Only four of his poems have survived to the present day. Among these poems, the one that attracted the most attention of the researchers is the poem "Selamname". Karakaş's poem "Selamname" is written as satire in terms of expression style and as muhammes in terms of poetry form. In the poem, the disgusting and ugly sides of the period, such as greed, lying, and disloyalty, which are immoral, are criticized through impressive, imagery and humorous language. This poem has turned into beautiful folklore samples by being carried from hand to hand and spreading from mouth to mouth for centuries, because its language is close to the folk language, fluent, plain and impressive. In our study, along with the introduction of the satirical poet Ahmetşah Karakaş, the features of his poem "Selamname", the reasons for its writing are emphasized and the poem is translated into Turkish.

Keywords: Ahmetşah Karakaş, Uyghur, satire, Muhammes, Selamname.

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıl, klasik şiir geleneğinin Doğu Türkistan sahasında zirve yaptığı bir dönemdir. Bu dönemde Uygur klasik edebiyatının daha önceki tarihlerdeki herhangi bir dönemine kıyasen en fazla şair yetişmiştir. Muhammed Sadık Keşkerî, Kalender, Mirhesen Sedaî, Huşhal Ğeribî, Ahmetşah Karakaş, Kissurî, Abdurêhim Nizarî, Nevruz Ahun Ziyaî, Turdi Nazim Ğeribî, Emir Hüseyin Seburî ve Molla Bilal Nazimî gibi şairler bu denemin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerindendir. Ayrıca, Uygur klasik edebiyatında bu dönem; eserleri önceki dönemlere göre sayıca en fazla olan ve çok çeşitli türlerde önemli şiirlerin yazıldığı bir dönemdir.

Uygur klasik edebiyatında önemli yer tutan şairlerden biri olan Ahmetşah Karakaş 18. yüzyılda yaşamış ve hiciv türü başta olmak üzere farklı nazım şekillerinde birçok şiir yazmıştır. Bize kadar ulaşmamış olsa da bir divan sahibi olduğu kayıtlara geçmiştir. Onun Uygur klasik edebiyatı hiciv türüne olan katkısı oldukça büyüktür. Ahmetşah hiciv türünden yararlanarak etkileyici dil ve mizahi anlatımıyla sosyal ilişkilerdeki kötülükleri ustalıkla yermiştir. Şiirlerinden günümüze sadece dört tanesi ulaşabilmiştir. Bunlardan araştırmacıların en çok dikkatlerini çekmiş olanı "Selamname" adlı şiiridir.

Hiciv türünde muhammes şeklinde yazılmış, 32 bentten oluşan "Selamname" adlı şiir; toplumdaki kötülükleri mizahi bir dille gözler önüne serebilmiş ve söz sanatlarından ustalıkla yararlanarak eleştirmiş olması nedeniyle sevilerek okunmuş; dilinin halk diline yakın, sade, akıcı ve etkileyici olmasından dolayı asırlardır özellikle destan icracıları tarafından ağızdan ağıza yayılarak halk içinde güzel folklor numunesine dönüşmüştür.

1. Ahmetşah Karakaş’ın Hayatı

Uygur klasik edebiyatında önemli yer tutan şairlerden biri olan Ahmetşah Karakaş 1740 yılında Hoten’e bağlı Karakaş nahiyesinin Qapaqla beldesinde muteber bir ulema ailesinde dünyaya gelmiştir.¹ Şair Karakaş’ın babası Mübarekşah, beldedeki ünlü bir medresenin müddeisiydi ve çeşitli nahiye ve illerden gelen çok sayıda talipleri orada Nevai, Meşrep, Lutfi, Sofi Allahyar, Hoca Hafız, Huveyda, Mirza Bédil gibi klasik şairlerin şiirlerini öğrenirdi. Ahmetşah, başlangıç eğitimini babasından aldı ve bu şiir sevenlerin toplandığı ortamının etkisiyle küçüklüğünden başlayarak şiire olan merakı uyanmaya başlamıştı. Ailesindeki o ilmî ortamda yetişen Karakaş, 17 yaşına geldiğinde Kaşgar’a gidip o zamanki Türkistan’ın önemli bilim merkezlerinden biri sayılan Hanlık Medresesinde tahsilini sürdürdü. Zamanının önde gelen alimlerinin toplandığı bu eğitim merkezinde dil, tarih, edebiyat, mantık, astronomi, kanun, coğrafi, hesap ve tababet gibi çeşitli dersler öğretilirdi. Ahmetşah, birkaç sene devam eden bu eğitim hayatında bu ilimlerden bilgiler edinmekle birlikte Arap ve Fars dillerindeki eserlerle tanışma fırsatı buldu (Exmidi, 1996, s. 223–224; Ömer, 1998, s. 1290–1291; Sidiq, 2001, s. 77; Osman vd., 2011, s. 529–530).

Karakaş medresedeki tahsilini verimli bir şekilde sürdürerek sonraki edebî faaliyetleri için sağlam temel oluşturdu. O, zamanında zekiliği, söze ustalığı ve şiir becerisiyle arkadaşları arasında hazır cevaplı şair ve yenilmez fıkracı, hicivci olarak tanınırdı (Sidiq, 2001, s. 77).

1764 yılında Hanlık Medresesindeki eğitimini tamamlayıp Karakaş’a geri dönen şair, kasaba merkezindeki Güzer Medresesinin müderrisliği ve Güzer caminin imamlığı görevini üstlendi. Bundan sonraki hayatında cemaat ve şeriat işleriyle uğraşmanın yansira tabiplik yaptı; kitap okumak, öğretmek ve şiir yazmakla meşgul oldu. 1828 yılında 88 yaşında hastalık nedeniyle fani alemden baki aleme yolculuk etti (Osman vd., 2011, s. 530; Sidiq, 2001, s. 77).

2. Karakaş’ın Edebî Faaliyetleri

Karakaş, klasik şairlerin geleneğinde devam etmekte olan sevgi, aşık ve kaside konularından aşmış, o zamanın iğrenç, çirkin yönlerini hedef alarak edebiyatın hiciv türünü kendi tarzı olarak belirlemiştir (Osman vd., 2011, s. 530). Zamanımıza kadar ulaşmış olan dört şiirinden “Selamname” adlı şiiriyle beraber “Meyveler Vasfı” ve “Pul” adlı şiirleri de hiciv tarzında yazılmıştır.

¹ Şairin 1750 yılında doğmuş olduğu hakkında da kaynaklar bulunmaktadır (Ömer, 1998). Ancak Karakaş’ın evlatlarından edinen bilgiler, 1740 yılında doğmuş olmasının doğruluğunu kanıtlamaktadır. (Sidiq, 2001)

Ahmetşah Karakaş küçüklüğünden itibaren zeki, alçakgönüllü, açık sözlü, latifeci bir kişiliğe sahip olduğundan Kaşgar'daki Hanlık Menderesinde taliplerin organize ettiği buluşmalarda mizahlarıyla herkesi yenen söz ustası olarak yetişmiş ve ortamın fıkracısına dönüşmüştür. Onun kişiliğindeki bu özellikler sonraları onun hiciv şairi olarak tanınmasının temelini oluşturmuştu (Ömer, 1998, s. 1291).

Şair ömründe birçok şiir yazmış ve divan oluşturmuş olup bazı kaynaklara göre şairin "Atname", "Pul", "Meyveler Münazarası", "Dongğaq", "Qéçişqaq", "Yapılaq", "Hezret" gibi 30'u aşkın gazel ve muhammesten oluşan bir divanı yadigâr kalmıştır. Ne yazık ki bu divan "kültür devrimi" döneminde yok edilmiştir (Osman vd., 2011, s. 530). Günümüze kadar ulaşmış olan "Selamname", "Meyvelerin Vasfı", "Pul" (para) ve "Şah Polu" adındaki dört şiiri vardır.

Münazara tarzında yazılan "Meyveler Vasfı" adlı eser, meyveler aracılığıyla insanlar arasındaki kendini beğenmişlik, övünmek, mütekebbirlik, bencilik gibi uyumsuzluğa neden olacak illetleri eleştiren hicivdir. Eserde şair teşhis ve intak sanatlarından yararlanarak bir araya toplanan dut, erik, şeftali, ceviz, nar, hünnap, ayva, armut, kiraz, kavun, üzüm ve hurmadan oluşan 13 çeşit meyvenin "kim daha değerli? Kimin katkısı daha büyük?" konusunda münazarasını konu alır. Şair meyvelerin kendine özgü dış görünüşleri, özellikleri, halka dokunacak yararları veya zararları beyan etmekle birlikte meyvelerin dilinden sosyal hayattaki yozlaşmış adetleri, insanlar arasındaki mağrurluk ve böbürlenme gibi yararsız huy karakterleri mizahi bir dille yermiştir.

Şiirin ilk kez bulunduğu el yazma nüshası toplam 22 sayfalı 18x12 formatlı Hoten kağıdına düzensiz imlayla istinsah edilmiş olup şiirin başı ve sonu eksiktir (Anonim, 1988, s. 162). Bu nüsha 1982 yılı 3. sayısında Meyvele Cedeli adıyla Yeni Kaştéşi dergisinde yayımlanmıştır (Sidiq, 2001, s. 77). Sonra Gulca'dan farklı bir nüshası da bulunmuştur. Yeni Kaştéşi dergisinde yayımlanan nüshasıyla Gulca'dan bulunan iki nüsha satır sayıları ve başka bakımdan bazı ufak farklılıklar olması dışında eserin genel içeriği, yapısı ve satırlarının çoğu aynıdır. Bu iki nüsha karşılaştırılarak tamamlanıp Meyveler Vasfı adıyla Bulak dergisinde yayınlanmıştır (Qariqaşi, 1988, hazırlayan: Yunus, s. 129-134). Bu nüshası toplam 360 satırdan oluşmaktadır.

"Pul" (para) adlı şiiri de hiciv türünden olup Muhettursun Sidiq'in hazırlamasıyla Yeni Kaştéşi dergisinin 1999 yılı 4. sayısında yayımlanmıştır. Şairin bu hicvi 36 bentten oluşmaktadır (Sidiq, 1999, s. 94-95).

“Şah pulu” adlı şiirin şaire ait olduğu doğrulanan sadece 8 mısraı Muhettursun Sidiq tarafından hazırlanıp Yeni Kaştéşi dergisinde 2003 yılı 2. sayısında yayımlanmıştır (Sidiq, 2003, s. 89-90).

Bir de Ahmetşah Karakaş’ın imzasıyla dini içerikli tek sayfalı bir el yazması bulunmaktadır. El yazmasında, Cebrail’in Peygamberimize cehennemi anlatmasıyla ilgili konu yer almaktadır. Bundan Ahmetşah Karakaş’ın şiir eserleri dışında dini içerikli başka eserleri de yazmış olduğu ancak diğer birçok eserleri gibi onların da zamanımıza kadar ulaşamamış olduğu anlaşılır.

Uygur klasik edebiyatında realist eserleriyle hiciv türünü yaygınlaştıran, 19. yüzyıldaki Uygur edebiyatını tema genişliği ve çeşitliliği bakımından yeni eğilimlere yönlendiren, ünlü ve saygın hiciv şairi Ahmetşah Karakaş unutulmaz emekleriyle şöhret kazanmış bir şahsiyettir (Sidiq, 2001, s. 76).

Ahmetşah Karakaş’ın Uygur klasik edebiyatının hiciv türüne olan katkısı oldukça önemlidir. Bugüne kadar ulaşmış olan şiirlerinden “Selamname” adlı şiiri, ona ün katmış olan en önemli şiirlerinden biridir. Bu şiir, anlatım tarzı bakımından edebiyatın hiciv türünde, nazım şekli bakımından ise muhammes biçiminde yazılmıştır.

3. Hiciv ve Muhammes

Hiciv kelimesinin kökü olan هجو veya هجا sözlükte "bir lafzı harflerini sayarak ve heceleyerek okumak, bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek" anlamına gelir (Okay, 1998, s. 447). Edebî tür olarak hiciv bir kimseyi, bir toplumu, bir düşünceyi, bir nesneyi, bir göreneği yermek için yazılmış yazı veya söylenmiş sözlere denir. Uygur edebiyat araştırmalarında *Hiciv* türüne batı dillerinden alıntılanmış olan *Satira* terimi kullanılmaktadır.

Hiciv yazarının (heccav) amacı toplum veya kurumlardaki aksaklıkları, haksızlıkları, çarpıklıkları, insanın hoşla gitmeyen yönlerini alaya alarak yermektir. Hicvin oluşması için mizah, mübalağa ve kötüleme unsurlarının aynı hedefe yönelmesi gerekir. Hiciv türünde bir eserin edebî değeri olması için zekâ ve nükte unsuru taşıması, zarif ve ince çağrışımlara açılması, mecaz, teşbih, istiare, mübalağa, hüsn-i ta'lil, tecâhül-i ârif gibi edebî sanatları ihtiva etmesi gerekir. (Okay, 1998, s. 447).

Muhammes, şairin aynı vezinde beş mısra nazmetmesi ve beşincisinin diğer dört mısranın kâfiyesinden farklı bir kâfiyeye sahip olması, sonra şairin yine aynı vezinde fakat ilk dört mısraın kâfiyesinden farklı beş mısra daha nazmedip beşincide ilk beşincinin kâfiyesini tekrar etmesi ile oluşan ve manzûmenin sonuna kadar bu minval üzere devam eden nazım türüdür (Suzan, 2010, s. 18-19).

4. “Selamname”

a. Eserin özellikleri

Ahmetşah Karakaş'ın hiciv türünde, muhammes şeklinde yazdığı “Selamname” adlı şiiri; halk arasında çeşitli isimlerle adlandırıldığı gibi araştırmacılar tarafından da “Selamname”, “Yaman at”, “Yaman At Hakkında Muhammes”, “Nezer Müftü'ye Het (mektup)”, “Atname” gibi farklı adlarla kayda geçmiş durumdadır. Çalışmamızda “Selamname” adını kullanmakla birlikte alıntılarda kaynak çalışmalarda yazıldığı gibi kullanmayı tercih ettik.

Şair Ahmetşah Karakaş “Selamname” adlı şiirinde etkileyici, imajlı ve mizahi dil aracılığıyla zamanının iğrenç, çirkin taraflarını hedef almış, ahlaka aykırı olan açgözlülük, yalancılık, vefasızlık gibi kötü huyları hiciv tarzıyla alaya alarak eleştirmiştir. Edebî sanatlar, zekâ ve nükte unsurlar, zarif ve ince çağrışımlardan ustalıkla yararlanarak eserin edebî değerini de yüksek tutmuştur.

Şairin bu muhammeste kullandığı dil akıcı, sade ve etkileyici olup halk diline yakın yazılması nedeniyle asırlardan günümüze kadar elden ele taşınıp istinsah edilerek; ağızdan ağıza yayılıp bestelenerek halk içinde güzel folklor numunelerine dönüşmüştür (Ghupur & Hüseyin, 1987, s. 1076).

b. Hicvin yazılış nedeni

Ahmetşah Karakaş ve onun “Selamname” adlı şiiri üzerinde araştırma yapmak amacıyla Hoten'in İlçi, Lop, Çira ve Kériye nahiyelerindeki el-nağmecilerle (destan icracılarıyla) görüşen Turdi Samsak, şiirin yazılış nedeni ve onunla ilgili bazı olaylar hakkındaki rivayetleri ve onun icra ediliş tarzını şöyle aktarır. “El-nağmeciler (destan icracılarıyla) Uygurların geleneksel meşrep (eğlence) kurallarınca çalgılarını hazırlayıp bekliyor ve baş nağmeci rivayet ediyor. Bu rivayete göre, Hoten Karakaşlı Ahmetşah talebe olarak Kaşgar Hanlık medresesine gider. Orada Aksulu Nezer ile arkadaş olarak aynı evde yaşar. Eğitimini tamamladıktan sonra Nezer, Aksu'ya dönüp müftü, Ahmetşah ise Hoten'e dönüp müderris olur. Ahmetşah at seven ve Aksu atının şöhretini bilen kişi olduğundan Aksu'dan at satın almak için arkadaşı Nezer Müftü'ye 50 tenge para gönderir. Müftü uzun süre atı göndermediği için Ahmetşah ona bir mektup yazar. Aradan bir yıl geçtikten sonra atın gönderildiği haberini de alır Ahmetşah. Sonra bir kişi gelip “müjde” için bahşiş ister ve ardından diğerleri, biri çekiştirerek ikisi de arkasından sopayla korkutarak çok garip bir atı

getirirler. Bekleyenlerin tümü atın hâline bakarak şaşkınlığını gizleyemeyip kahkaha atar. Bu durumdan dolayı çok utanan ve kızan Ahmetşah, teslim aldığı at hakkında bir şiir yazar ve söz ustası iki talebesiyle Aksu’ya Nezer Müftü’ye gönderir. Nezer Müftü Hoten’den gelen bu iki misafir adına bahçede ziyafet verir. Karakaş’ın gönderdiği şiir o ziyafet ortamında okunmaya başlar. İlk başta şiirin yüksek sesli okunmasını isteyen Müftü, şiirdeki hiciv tarzını anlayınca ‘Dur, okuma, beş ser (tartı birimi) altın vereyim, Allah aşkına okuma ...’ diye bağırmaya başlar. Oradaki çoğunluğun isteğiyle şiir tamamıyla okunur ve herkes kahkahayla alkışlar. Sinirleri bozulan Nezer Müftü dövünerek sakallarını yolar, bağırarak yere düşer. Bakmışlar ki Müftü fani alemde baki aleme yolculuk etmiş. Nezer Müftü’nü canından etmiş olan nazım şöyledir ... diyerek el-nağmeciler kulağa hoş gelen bir ahenkle ‘Selamname’yi başlar...” (Samsaq, 1980, s. 163–165).

Ahmetşah Karakaş ve onun bu hicvi hakkındaki araştırmalarda şiirin yazılış nedeni olarak genellikle bu rivayet gösterilmektedir ve şiirin içeriği de rivayette söz edilen olayların gerçekliğini kanıtlar niteliktedir.

Bu şiirin aslında 60 bentten oluşmuş olduğu konusunda rivayetler olsa da şimdiye kadar asıl el yazması bulunmamıştır. Matbualarda yayınlanan nüshaların tümü sonradan derlenmiş olan çeşitli varyantlarıdır. İlk olarak Şura (1912, kazan) dergisinde yayımlanmış, daha sonraları İttifak dergisinde 13 bent, Türkistan Edebiyatından Parçalar (1960, Kahire) adlı kitapta 14, Kuinlun Edebiyatı (1979,1, Hoten) dergisinde 23, Kona Şehir Edebiyatı (1979,2) dergisinde 15, Kaşgar Edebiyatı (1979,4) dergisinde 29, Bulak (1980,1) dergisinde 25, Bulak dergisinin diğer sayısında (1999,3) 32, Yeni Qaşteşi (1999,6) dergisinde 32 bent olarak yayımlanmıştır (Osman, 1987, s. 225; Osman vd., 2011, s. 532, 2002, s. 945). Çalışmamızda ise Bulak dergisinde (Exmet, 1999) yayınlanan 32 bentli nüsha esas alınmıştır.

c. “Selamname” ve Türkiye Türkçesine aktarımı

Şairin “Selamname” adlı şiirin günümüze ulaşan en eksiksiz varyantı yukarıda da bahsedildiği gibi 32 bent, 160 mısradan oluşmaktadır. Şiirin tarzını bozmamak için Türkiye Türkçesine mümkün olduğu kadar kelime ve söz dizimsel değişiklik yapmaktan kaçınarak nazmı şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.

1

Du'ayi bi'eded, xacem, Nezer Muftimge elbette,
Tehiyyatu selamim ançunan ah-u nedamette,
Visal olğay du'a birlen selamim yaxşı sa'ette,

Séni yad eylegüm herkün seherlerde ibadette,
Ki sendin özge dostum yoq idi Aqsu vilayette.

Sayırsız dualarım hocam Nezer Müftü'ye elbette,
Teeyyüt ve selamım çokça ah-ü nedamette
Dua ile selamım visâl ola (ulaşsın) iyi bir saatte
Seni yâd ederim her gün sabahları ibadette,
Ki, senden başka dostum yok idi Aksu vilayette.

2

Saşa men name yazdım, na munasip lefzdin, ey yar,
Bihemdulla, tiriklikten nişane eyledim izhar,
Bilişni isteseñ, munda şükürkim, biz emes bimar,
Téniñ saqmu bu künlerde séniñ, anda ne haliñ bar,
Muşeqqetlikmu sen, ya öttimu ömrüñ ferâgette.

Sana name yazdım, uygunsuz lafız ile ey yâr,
Allaha şükür, amacım dirilikten eylemek izhar.
Bizi sorarsan, şükür ki, hasta değıliz zinhar.
Bu günler sağılığın iyi mi, oralarda ne halin var.
Sıkıntın var mı, ya da geçer mi ömrün ferahta?

3

Qariliq halidin sorisam, yétişti neççige yaşıñ,
Séniñ hala bu künlerde aqarmışmu qara başıñ,
Ayal, uşşaqılrıñ saqmu, yene qevmu-qérindaşıñ,
Néçükdur iştihayıñ hem, siñemdur abiyu aşıñ,
Mizacıñ xob, çirayıñ tazemu hösnu malahette?

Yaşlılıktan sorarsam, ulaşmıştır kaçça yaşıñ,
Senin hâlâ bu günlerde ağarmış mı kara başıñ.
Eşin, çocukların selamet mi gene akraba ve kardeşin,
İştahın nasıldır, yediğın içtiğini sindirebilir misin?
Sağılığın iyi, yüzün taze mi hüsün ve güzelliikte.

4

İşitkil, ey refiqa, sözni ehmedşah qaraqaştin,
Bayan eyleyki halimni saşa emdi yéñibaştin,
Eqidem bar idi şunçe yeqin tuğqan qérindaştin,
Séniñ köñlüñ maşa qattiq iken goya qara taştin,

Körüpmen, bilgenim yoq men uni eyni zerurette.

Dinle, ey dost, sözü Ahmetşah Karakaş'tan,
Beyan edeyim hâlimi şimdi ben yeni baştan.
Daha çok akidem vardı, yakın akraba karındaştan,
Senin gönlün bana katı imiş güya kara taştan.
Gördüm ama bilememişim ben onu aynı zarurette.

5

Séni men dost-u yarım dep, könlümde itiqat etkeç,
Muhebbet riştesidin her zaman könlümni şad etkeç,
Sifatiñni qilip da'im Xoten ehliçe, yad etkeç,
Iberdim saña atmış tenğeni, köp itimad etkeç,
Ibergeymu deban bir yaxşı at, öttüm xiyalette.

Seni ben dost ve yârim diye, gönlümde inandığımdan;
Muhabbet bağıyla her zaman gönlümü şad ettiğimden;
Anlattım Hoten ehline daim sıfatını yâd ettiğimden;
Gönderdim sana atmış tenge, çok itimat ettiğimden.
Gönderir mi diye iyi bir at, yaşadım ben hayal içre.

6

Pulumni toxtatip bir yıl, iberibsen maña bir at,
Éşekçe yoqtur reftari, bu atniñ herne fiili yat,
Ki yolda toxtavaldi qamçe birlen urmasam pat-pat,
Kula, argamçeni üzdi, qozuqqa bağlasam qat-qat,
Ulap argamçeni hardim, küni qaldim halakette.

Paramı bekletip bir yıl, göndermişsin bana bir at,
Eşek kadar yoktur hâli, bu atın her fiili yad.
Ki, yolda ani durur, kamçı ile vurmazsam sık sık.
Halat ve yuları kopardı, kazığa bağlasam kat kat.
Bağlayıp halatı yoruldum, her gün kaldım felakette.

7

Bayan eyley yene bir-bir bu atniñ eyibini, anqa,
Qıñgir quyruc, siña söñgeç, puti maymaq, boyi lanqa,
Bir tepkek, biri möñgek, bu eyibler üstige mañqa,
Samanni beş köşük yep, her qedemde bir turup sanqa,
Tuğulmas héç vilayet içre bir at bu qiyafette.

Beyan edeyim yine tek tek, bu atın ayıbını: aptal,
Eğri kuyruk, eğik sağrı, ayağı çarpık, boyu hantal,
Hem teper hem de çok kişner, üstelik burnu akar,
Samandan beş torba yiyip her adımda bir durur sıçar.
Doğmaz hiçbir vilayet içre birer at bu görünüşte.

8

Minip çıqsam alip urdi, yiqildim, neççe kün yattım,
Qoyup bersem, buzup bağni, hemişe elni qaqqattım,
Suğarğanda qaçip södre, aran harğanda toxtattım,
Tigıştim uy bilen beş-alte nevbet, on qatım sattım,
Qilip de'va kéliverdi, maña yandı şeri'ette.

Binip çıksam yere vurdu, düştüm, epeyce gün yattım.
Koyuversem, bozup bahçeyi, daima eli kızdırdım.
Suladığında sürükleyip kaçıp, yorulduğunda durdurdum,
Değiştirdim öküzle beş altı kez, on defa sattım.
Gelip deva açtılar, bana döndü şeriatta.

9

Eger yolğa minip çıqsam, tüzük yügrüp çapalmaydu,
Veya uy harvisi bilen barabermu mañalmaydu,
Mubada toxtap alğanda urup qoysa çıçañlaydu,
Minip turğan kişi şu'an bérip yerni quçaqlaydu,
Xeterliktin bölek xislet tépilmas bu kasafette.

Eğer yola binip çıkarsam, iyice koşup çapamaz.
Hatta öküz arabasıyla beraberce yürüyemez.
Eğer durursa yolda, vurulunca kudurur,
Onu binmiş kişi anında düşüp yeri kucaklar.
Tehlikeden başka nitelik bulunmaz bu hayırsızda

10

Urup miñ teste çaptursam, sokuldaydu eşek oxşaş,
Qosaq sancıq bilen ağrip, kéter goya ziñildap baş,
Yene bir eyibi şoldur, çırqırap set, yolda taptoxtaş,
Zérikmey minse, bir sa'et bérelmes héç kişi berdaş,
Şeher-yéza ara qilğan sefer, seyli-sayahette.

Dövüp bin zorlukla çaptırsam, sallanır eşek gibi,

Karın incinip ağrır, sızlar güya zonklayıp başı.
Yine ayıbı şudur: sesi çirkin, yolda birden duraklar.
Bıkmadan binmek isterse, saate kimse dayanmaz.
Şehir, köyler ara yapılmış sefer ve seyir seyahatte.

11

Zerurettin minip, dostlar bilen barsamki bir sari,
Bolalmay çüşkeçe, aş vaqtılıq yerge barib hardi,
Kéyin qaldi eşektin, nagahan uy birle tej bardı,
Patiqqe bi patip alsa, köterse qopmağay zadi,
Qayan barsam bu at birlen qalipdurmen felakette.

Zarurettin binerek dostlarla gitsem bir yöne,
Öğlene dek çok kısa mesafeye gidip yoruldu.
Eşekten geri kalsa tamam da bazen öküzle beraber yürüdü.
Batağa bir saplanırsa, kaldırsak da hiç kalkmadı,
Her nereye gitsem bu atla kalmışımıdır felakette.

12

Ariqni körse yandı arqasıge, ötmedi atlap,
Egir yolge kirip alsa megerkim, harmadı qatrap,
Gulap boynige tüştüm, qatraganniñ zebtidin saçrap,
İçim sancıq bilen toldi, qovurgam bentidin acrap,
Sağaydim her zaman parpe bilen me'cuni şerbette.

Dere görse arkaya çekindi, geçmedi hiç atlayıp,
Eğri yolu bulursa meğer, yorulmadı koşuşturup.
Sendeleyerek boynuna düştüm, koşmasından sıçrayıp.
İçim sancı ile doldu, kaburgam ekleminden kopup.
İyileştim her defa parpı², macun ve şerbette.

13

Boğuz yése basib yédi tola ixlas bilen çaynap,
Xorazdin qizğanip purqup, tépişlep putliri oynap,
Savutqanda turar mügdep, közidin hem çafaq qaynap,
Ki başı sañgılar yerge, çivinler bestini qaplap,

² Hastalanan insan ya da hayvanları, ocak denilen kimselerce, ev ilaçlarıyla ve okuyarak iyileştirme işlemi. Parpu (Derleme sözlüğünden)

Qayu bir cange xuş kelgey siyaqi bu layaquette?

Yem yerse aşırı yedi iştaha ile çığneyerek,
Horozdan kıskanıp püskürür, teper ayak oynatarak.
Gezdirirken durur uyuşuk, gözünden çapak kaynatarak.
Ki başı sarkar yere, sinekler vücudunu kaplayarak.
Hangi bir cana hoş gelir görünümü bu liyakatte.

14

Bu atqa istese, alemde bir oxşaşni tapmaslar,
Yiğilsa negehan mudrep, tépip-urmasa qopmaslar,
Zoridin bir yügürsun depmu her ne qilsa, çapmaslar,
Selamlaşsam, turup alıp, tayaqsız zadi mañmaslar,
Derixa, qalmasunlar yolda héçkim uşbu halette.

Bu atın, ararsa cihanda bir benzeri bulunmaz,
Düşse bazen sendeleyerek, tepip vurmadiçka kalkmaz.
Zorla bir koşturmak için her ne yapsa da çapmaz.
Selamlaşsam, durur orda, dayaksız hiç yürümez.
Yazıktır, kalmasın yolda hiç kimse işbu hâlette.

15

Tépip qaşıge keltürmes kişilerni, yeqin barsa,
Tuyuqsızla möñüp qaçqay, birer şepe tuyup qalsa,
Saçıp resva qılar ot-çöp, samanni aldığa salsa,
Oqur örüydu her künde égil içre orun alsa,
Bu attin bek zériktim men baqip biçaq bitaquette.

Teperek yaklaştırmaz kişileri, yanına gelse.
Birdenbire kişneyerek kaçır, bir hareketlilik duyarsa.
Saçıp kirletir, otu, çöpü, samanı önüne koysa.
Yemliği devirir her gün ahır içre yer alsa,
Bu attan pek sıkıldım ben, bakarak daim endişede.

16

Éğilni toxtimay buzdi, işikni köp qatim çaqtı,
Boğup texeyni öltürdi, mozayniñ hem xuni aqtı,
Qaçıp ketse tutuq bermey, talay kün başqılar baqtı,
Tölep heq harmadim menmu, hayat herkimge xuş yaqtı,
Talapettin bölekni körmedim, qayğu-nedamette.

Ahırı sürekli bozdu, kapıyı birçok defa kırdı.
Boğarak sıpayı öldürdü, buzağının hem kanı aktı.
Kaçıp gitse yakalanmadan, birçok gün başkaları baktı.
Bedel ödeyip yorulmadım, hayat herkesin hoşuna gitti.
Zayıttan başkasını görmedim, kaygı ve nedamette.

17

Boşap çiqsa talağa, toxtamay sekrep çiçañlaydu,
Kirer bolsa çemenni çeyleban, bostanni çañlaydu,
Kişini körse kişnep, kelse çişlep, téxi qoğlaydu,
Qapaqu -kozini çeylep, çögünni öre qoymaydu,
Bala-uşşaqırım bu at bilen herdem adavette.

İpi çözüp çıkarsam dışarı, durmadan sekerek sıçrar.
Girer ise çemeni çiğner, bostanı perişan eder.
Kişiyi görse kişneyip, yaklaşısa ısırır, hatta kovalar.
Kabak, kavanozu çiğner, testiyi de devirir.
Çocuklar- ufaklıklar bu atla her an adavette.

18

Buzup elfazini bir kün qaçip bir melige yetti,
Ki qoğunluqqa kirdi, iştiha birle ğacap ketti,
Cama'et avlaşıp şudem ağız-burnumni qan etti,
Bedel berdim tağar aşliq, qorsaqnı derd-elem esti,
Bu at birlen qalibdurmen hemişe köp malamette.

Sinirlenerek bir gün kaçıp bir mahalleye gitti.
Ki, kavun tarlasına girdi, iştahla ısırarak yedi.
Cemaat toplanıp o an ağız burnumu kanattı.
Bedel ödedim çuval aşlık, içime dert, elem doldu.
Bu at ile daima kalmışım çok melamette.

19

Méni zañliq étişti xelq, bu at ehvali köp tarqap,
Alip çiqmasqa bend qildim, uni tüvrükke bağlap,
Qomardi – yuldi tüvrükni, kéçe kirsem möñüp qutrap,
Kesafetni éğil basqaç tokur boldi puti aqsap,
Dédim men: ölsemu ölsun, xuda qilğan iradette.

Benimle alay etti halk, bu atın ahvali çok yayıldıkça.

Çıkarmamak için ahıra kapattım, onu direğe bağlayıp.
Direği yerinden çıkardı, gece girsem bağırarak kudurdu.
Üzerine çatı çöktü, topal oldu, ayağı aksadı.
Dedim ben: ölecekse ölsün, Huda emri iradede.

20

Uruğ-tuğqanlirim qañçe qaşımge at sorap keldi,
Bu atniñ esli xuy-peyli méni ğemge orap keldi,
Bahane eylisem neççe, ular yaman qarap keldi,
Ilacim yoq bérip erdim, minelmey yandurup keldi,
Bu canim çiqqali turdi küni yüzmiñ xicalette.

Akrabalar çok defa yanıma atı istemeye geldi.
Bu atın asıl huyu beni çok endişe ettirdi.
Bahane gösterirsem, beni kötüleyerek kızdı.
Çaresiz ödünç verdim, binemedenden geri geldi.
Canım çıkmaya az kaldı her gün bin utancımдан.

21

İbergen bu atınge héç kişi bir yol qarap baqmas,
Qelender birle habdaldin böleklerge ğoli yaqmas,
Köterip gez boyi héç at sağırni uşbu reñ çaqmas,
Kışkim at belasidin bu yerliğ bihisab qorqmas,
Alištim, ğem bilen qayğıu basip ta'et-ibadette.

Gönderdiğin bu ata kimse bir kez bile dönüp bakmaz.
Dilenci ile abdaldan başkası da beğenmez.
Hiçbir at sağrısını böyle bir metre kaldırıp atmaz.
Kimse at belasından benim kadar aşırı korkmaz.
Gam ile kaygıya düşerek yanıldım tâat- ibadette.

22

Tola heydevétip baqtım, sorap-istep élip keldi,
Yédi at aşlıqimni dep neçe nevbet ziyana saldı,
Ziyanni bermesem, heydep kétip, üç kün solap saldı,
Yiğip yurt xelqini, aldı ziyanni, at maña qaldı,
Xalayıq içre qalmıştur başım andağ şikâyetinde.

Çok kez kovmayı denedim, soruşturup getirdi,

“At aşlığını yedi” diye birkaç defa ziyan etti.
Ziyanı veremezsem, götürdü üç gün daha baktı.
Toplayarak yurt halkını, aldı ziyanı, at bana kaldı.
Halk içre derde girdim, öylesine şikâyetle.

23

Qutulsam uşbu attin dep xeridarini axtardim,
Bédikni herqaçan körsem, süçük til birle yalvardim,
Qari halim bilen qatrap öyige köp méñip hardim,
Yéyişlik hem küçi bar dep ani men ançe maxtadim,
Bazarda yetmedi alğan pulumğa bu selahette.

Kurtulayım şu attan diye alıcıları ben aradım,
Simsarı her gördüğümde, güzel laflarla yalvardım.
İhtiyar halimle evine koşuşturarak yoruldu,
‘Çok yer ve güçlü’ diye onu o kadar övdüm,
Pazarda çıkmadı aldığım paraya bu destekle.

24

Satılmayın bu atni men, salıp her hefte bazarı,
Bu atniñ eptidin qorqup yeqin kelmis xeridari,
Yamanlıq şöhreti boldi xoten bazarıda cari,
Birav körse ani, qaçtı, alib bargil deban nari,
Néteykim, men bu kün dost-yar ara çendan malamette.

Satamadım bu atı ben, götürüp her hafta pazarı.
Atın görünüşünden korkar yakın gelmez alıcı.
Kötülük şöhreti, Hoten pazarında yayıldı.
Biri görse ondan ‘uzağa götür’ diyerek kaçtı.
Nitekim, ben bu günler dost-yâr arasında melamette.

25

Bizar bolğaç tola, kün-kün yene bazarğa ep çıqtım,
Tilegenge satayın dep, bu sözni öyde dep çıqtım,
Yapıp cul hem yene obdan iger üstige sep çıqtım,
Satılmay qalmağıydi dep tümenmiñ gemni yep çıqtım,
Nedamet eyleban, qaldim ecep biçaq zelalette.

Bıktığım için her gün yine pazara götürdüm.

İstenen paraya satayım diye, sözü evdeyken verdim.
Semerler örttüm hem yine güzelce eyerleyip çıktım.
Satılmayıp kalmasın diye bin bir gam yedim çıktım.
Nedamet eyleyip kaldım acep bitmez zillette.

26

Ki andin ikki ay baqtim piçanğe rozu şeb bağlap,
Silap cismini men her künde küncüt yağıda yağlap,
Boğuzni qaynatıp berdim, yédi her çağ özi çağlap,
Bédikler olišip yalganni aytip, ançunan damlap,
Exir sattim nésiğe, bir qelender aldi möhlette.
Sonra iki ay baktım gece ve gündüz çayıra bağlayıp.
Her günü vücudunu sıvaladım susam yağında yağlayıp.
Yemini haşlayıp verdim, yedi hep kendine göre.
Simsarlar toplanıp epey övdü yalanlar söyleyip.
Sonunda sattım veresiye bir dilenci aldı mühlette.

27

Şikayetke ağız açsam aram almay qıllarmen dad,
Qutuldum uşbu attin, boldi köñlüm qayğudin azad,
Sunup put-qolini yatqum emdi rast ruhi revanim şad,
Nezerlerdin hezerler eylemekke miñ qesemler yâd,
Ki ömrüm ötküsi dostu yaranlarğa sadaqette.
Şikâyete ağız açsam durmaksızın kılarım feryat.
Kurtuldum işbu attan, oldu gönlüm kayğıdan azat.
Uzanarak el ayağımı yatarım şimdi ruhu halim şad.
Nazarlardan korunmak için ederim kasemler (yâd).
Yeter ki ömrüm geçsin dost ve arkadaşğa sadakatte.

28

Tüşübdur asmandin on tulumda laf bilen yalğan,
Cem'iy alemğe bir hesse, Dulanğa toqquzi qalğan,
Serih yalğan emesmu atni atmiş teñgige alğan,
Bu atmiş teñgedin tehqiqki ottuz teñgeni salğan,
Ġeni bolğan ikensen eslidin şundağ xiyanette.
İndirilmiş gökten on çuvallı laf ile yalan,

Cümle aleme bir hisse, Dolan'a dokuzu kalan.
Açık yalan değil mi atı atmış tengeye alman,
Bu atmış tangeden kesin otuzu kendine ayıran.
Gani olmuşsun aslında bunun gibi hıyanette.

29

Özün molla, birader, binehayet nefisiniz galip,
Çirayın xop selafetlik, bilurmenkim dilin qalib,
Bolupdursen béríp anda kişiniñ heqqige talib,
Künün obdanmidur, ey yar, méniñ heqqimni ép qalip,
Köçürüp rozigariñni yürüpsenmu helavette?

Sen mollasın birader, son derece nefsin galip.
Yüzün baya heybetli, biliyorum dilini ve kalp.
Oraya gidip olmuşsun kişi hakkına talip.
Günün iyi midir ey yâr, benim hakkımı sen alıp?
Günlerini geçirmekle meşgul musun halâvette?

30

Séni müfti dégen birlen, tüzük ançe savadiñ yoq,
Séniñ heq birle naheqni biliş çağliq imanin yoq,
Sadaqet yaru dostlarǵe umidu itiqadiñ yoq,
Qarındaş, elge, tuǵqanǵe tariǵçe itimadiñ yoq,
İşengey kim saña emdi, berader, uşbu halette?

Sana Müftü diyor ama hiçbir halt bildiğin yok.
Senin hak ile batılı bilmek kadar imanın yok.
Sadakatli yâr ve dostuna umut ve itikadın yok.
Kardeş, halk ve akrabaya zerre kadar itimadın yok.
Güvensin kim sana şimdi, birader, işbu hâlette?

31

Namus qil xelqi-alemdin ki, salimsen, emes bimar,
Xiyaretlik qilip şunçe, xicilliq eylemek derkar,
Méniñ heqqimni yepsen, xeyr, yémegil özgeniñ zinhar,
Kişiniñ heqqini yep, miñ ibadet qilǵiniñ bikar,
Se'iy birle tünü kün uxlamay tursañmu ta'ette.

Utandır halk-ı alemde, ki sağlamsın, değil hasta.

Hıyanet edip onca, utanman gerek başta.
Benim hakkımı yedin, olsun, yeme başkasını asla.
Kişinin hakkını yiyip bin ibadet kılsan da boşa.
Çaba ile gece gündüz uykusuz dursan da tâatte.

32

Maņa ol at üçün da'im öyümde köp melamettur,
Yémek bir atta ottuz tenjeni qandaq xıyanettur,
Yeqinlaşqaç qıyamet, bed niyetlik elamettur,
Méniñ qalğan pulum bir neççe kün sende amanettur,
Béredursen uni tañla rozi qıyamette. (Exmet, 1999, s. 74–79).

Bana ol at için daim, evimde çok melamettir.
Bir attan otuz tenge yemek bir hıyanettir.
Yakınlaşmış kıyamet, kötü niyet alamettir.
Benim kalmış param sende birkaç güne emanettir,
Vereceksin kesin onu sonra ruz-i kıyamette.

d. Değerlendirme

Eser, selam ve hâl hatıra bölümü, at hakkındaki şikayetler bölümü ve sonunda doğrudan Nezer Müftü'ye yönelik eleştirilerden oluşmaktadır.

Hicivde sanat açısından itibar görmüş usullerden biri de metheder görünerek zemmetmektir (Okay, 1998). Şair ilk üç bentte Nezer Müftü için sürekli dua ettiğinden, her sabah yâd ettiğinden, Aksu'da ondan gayrı dostu olmadığından söz eder. Hâl hatıra sorar, sağlık ve refah durumlarını sorar. Hatta yaşlılık durumu, başının ağarıp ağarmadığı, ailesi ve akrabalarını, iştah ve görünüşlerini tek tek sorar. Böylelikle şiirin başlangıcında metheder gibi gözükmeyi başarır.

İlk bölümünde çok hoşgörülü, samimi bir biçimde Nezer Müftü'den hâl hatıra soran şair daha sonra Nezer Müftü'ye o kadar akide etmesine rağmen onun gönderdiği atın çok huysuz çıktığından şikâyet etmeye başlamıştır. Bu atlayış için 4 ve 5. bendinde şair Nezer Müftü'ye duyduğu güven ondan gördüğü hıyanet arasındaki tezat sanatından yararlanmıştır.

Eqidem bar idi şunçe yeqin tuğqan qérindaştın,
Séniñ köñlün maņa qattiq iken goya qara taştın,

Bu iki mısra arasında tezat sanatı kullanılmıştır.

Séni men dost-u yarım dep, köñlümde itiqat etkeç,
Muhebbet riştesidin her zeman köñlümni şad etkeç,
Sifatıñni qilip da'im Xoten ehliğe, yad etkeç,
İberdim saña atmış tengeni, köp itimad etkeç,
İbergeymu deban bir yaxşı at, öttüm xiyalette.

Pulumni toxtatip bir yil, iberibsen maña bir at,
Éşekçe yoqtur reftari, bu atniñ her nefili yat,
Ki yolda toxtivaldi qamçe birlen urmasam pat-pat,
Kula, arğamçeni üzdi, qozuqqa bağlasam qat-qat,
Ulap arğamçeni hardim, küni qaldim halakette.

Bu iki bentin ilkinde şairin Nezer Müftü'ye duyduğu güveninden söz edilirken ikincisinde onun parasını bir sene bekletip gönderdiği atın eşek kadar bile olmadığından şikayetini başlamıştır dolayısıyla iki mısra arasında tezat sanatı kullanılmıştır.

Şair, ikinci bölüm yanı 6'dan 26. bende kadar at hakkındaki çok detaylı ve bitmek bilmeyen şikayetleri anlatır.

Şairin “Selamname” adlı şiirinde yaratılan “at” karakteri, bakımsız, hayatı boşlamış, davranışlarına, temizliğine hiç ehemmiyet vermeyen insanların sembolüdür. “At”ın kat kat bağlandığı halde halat ve yularını koparması, ahlaksızlığın, kuralsızlığın temsilidir. Komşularının çemenleri ve tarlalarını çiğneyip bostanı perişan etmesi, başkasının malına göz dikmek, başkasının rızıkına el uzatmaktır. Eşekten de geri kalması ve bazen de ancak öküzle beraber yürümesi, tembel, çalışmaktan kaçınan insanlara benzetilmiştir. Yaklaşanları ısırarak, tepmesi, kavgacı, maganda kişilere göredir... Dolayısıyla, hicivdeki “at” karakteri insanlarda bulunan kötü huyları kendinde barındırıyor.

Nurmuhammet Tohti'ye (2000) göre de şair, muhammeste beyan ettiği atın illetleriyle ifade etmeye çalıştığı fenalıklar insanlar arasındaki kötülöklere temsil edilmektedir. Şair kötölöklere çok yüksek seviyede hicvederek okuyucuda o kötölöklere yönelik güçlü iğrenme duygusu uyandırır. Kişileri güzel ve iyi emellere çağırır. Erdemli olmaya ve etik kurallarına uymaya; başkasının malına göz dikmeyip helali gözetmeye; aç gözlü nefsin kulu olmayıp şükür ve kanaatle yaşamaya; tembelliği bırakıp çalışkan olmaya; kıskanç, hasetçi, kindar ve tutarsız olmayıp barışık ve uyumlu olmaya; halkına faydasız olmayıp vatan için, yetim öksüzler için ve çaresiz âcizler için düşünen yurtseverlerden olmaya teşvik eder (s. 53).

Şair, 27. bentte tevriye ve anıştırma sanatlarından şöyle yararlanarak sonraki Nezer Müftü'yü eleştiren bölüme geçiş yapar:

Şikayetke ağız açsam aram almay qılargen dad,
Qutuldum uşbu attin, boldi köñlüm qayğudin azad,
Sunup put-qolini yatqum emdi rast ruhi revanım şad,
Nezerlerdin hezerler eylemekke miñ qesemler yâd,
Ki ömrüm ötküsi dostu yaranlarǵe sadaqette.

Bu bentte şair “nazarlardan korunma” öbeğinde “nazar” ifadesini farklı manalarda anlaşılabilir şekilde kullanmıştır. Yani bu kelime ile burada uğursuzluk anlamını ifade edebilmekle birlikte Nezer Müftü'yü de kastedebilmektedir. Huysuz attan kurtulduğunu ve gönlünün rahatladığını artık dost ve arkadaşına sadakat göstererek yaşama dileğini dile getirerek arkadaşının sadakatsizliğine anıştırma yapmıştır. Ardından hemen anıştırma yaptığı konuya geçerek arkadaşını yermeye başlamıştır.

Şair, 28. bentten başlayan sonraki tüm bentlerde eleştiriyi doğrudan Nezer Müftü'ye yöneltir ve onu da mizahi ama oldukça sert bir dille eleştirilerek hicvi sonlandırır.

Sonuç

Ahmetşah Karakaş, Doğu Türkistan'da 18. yüzyılda yaşamış, hiciv türünde birçok şiir kaleme almış önemli şairlerdendir. Şiirlerinin asırlardır ağızdan ağıza yayılmış olması, çok kargaşalı, yıkıcı dönemleri geçirmesine rağmen yok olmadan günümüze kadar ulaşabilmesi ve destan icracıları tarafından bestelenerek okunması, onun döneminin önemli şairlerinden biri olduğunun göstergesidir. Doğu Türkistan'da çok tanınmış olan Ahmetşah Karakaş, Uygur klasik edebiyatı araştırmalarında çok önemli bir yer tutmasına rağmen Türkiye'deki Türk dünyası ile ilgili araştırmalarda yeterince yer bulamamıştır. Günümüzde Ahmetşah Karakaş gibi göz ardı edilmiş Çağatay Edebiyatının son dönemlerine ait birçok Uygur şair bulunmaktadır ve bu şairlerin eserleri incelenmek üzere araştırmacıları beklemektedir.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- ☞ Anonim (1988). Şair Ehmetşa Qariqashi. *Bulaq*, 23, 161–162.
- ☞ Exmet, M., (1999). Nezer Muftimğa Xet. *Bulaq*, 68, 74-79.
- ☞ Exmidi, İ. (1996). *Uyghur Edebiyat Tarixidiki Namayendiler*. Urumçi: Xinjiang Halk Neşriyatı.
- ☞ Ghupur, V., & Hüseyin, E. (1987). *Uyghur Kilassik Edebiyatı Tizisleri*. Beijing: Milletler Neşriyatı.
- ☞ Okay, M. O. (1998). Hiciv. *İslâm Ansiklopedisi* içinde, 17, 447, İstanbul.
- ☞ Osman, G. (1987). *Uyghur Kilassik Edebiyatı Tarixidin Tizis*. Urumçi: Xinjiang Üniversitesi Neşriyatı.
- ☞ Osman, G., Rozi, G., Dervish, E., Ünidyar, A. M., Helimhaci, A., Qutzat, E. A., (2011). *Uyghur Kilassik Edebiyat Tarihi*. Urumçi: Xinjiang Üniversitesi Neşriyatı.
- ☞ Osman, G., Sayid, M., Rozi, G., Sadiq, N., Sawut, T., Abdulla, E., ... Mehmud, M. (2002). *Uyghur Klassik Edebiyat Tarihi*. Urumçi: Xinjiang Helq Neşriyatı.
- ☞ Öger, A., & Yılmaz, K. (2011). Uygur Sahasında Yetişmiş Bir Divan Şairi: Abdurehim Nizarî. *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 39–50.
- ☞ Ömer, Ş. (1998). *XIX Esirdiki Uyghur Edebiyatı Tarihi*. Urumçi: Xinjiang Üniversitesi Neşriyatı.
- ☞ Pala, İ., & Akkuş, M. (1998). Hiciv, Türk Edebiyatı. *İslâm Ansiklopedisi* içinde, (Cilt.17, s. 450–452). İstanbul: Türkiye Diyanet Fakfi
- ☞ Qariqashi, E. (1988). Méviler Vesfi. *Bulaq*, 23, 129–134.
- ☞ Samsaq, T. (1980). Exmetşa Qariqash ve Uning Meşhur Muhemmisi. *Bulaq*, 1, 162–173.
- ☞ Sartékin, E. A. (2001). Ehmedşah Qaraqash'ning “Mévilér Munazirisi” Namliq Esiri Toghrisida. *Yengi Qashéşi*, 1, 84–88.
- ☞ Sidiq, M. (1999). Ehmetşah Qaraqashning “Pul” Namliq Hecivi Esiri. *Yengi Qashéşi*, 4, 94-95.
- ☞ Sidiq, M. (2001). İzdiniş ve Hasilat. *Yengi Qashéşi*, 2, 76–79.
- ☞ Sidiq, M. (2003). Ehmedşah Qaraqashning “Şah Polo” Namliq Esiri Heqqide İzdiniş. *Yengi Qashéşi*, 2, 89–90.
- ☞ Suzan, Y. (2010). Arap Şiirinde Bir Nazim Türü: Muhammes. *e-Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi*, 4, 17–37.
- ☞ Tohti, N. (2000). At “Tulpar”gha Aylansun. *Yengi Qashéşi*, 6, 49–53.

- 📖 Utuq, İ. E., Mirziehmet, M., Abdusalam, H., Élahun, S. ve Muhemmet, M. (2006). *Uyghur Edebiyati Tarihi 3*. Beijing: Milletler Neşriyatı.

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies
21/2 Kış–Winter 2021, ss. 483-512
DOI: 10.32449/egetdid.1003291

Büyük Çamlıca Dergâhı Tarafından Hazırlanan **Bektaşî Tercemanları Kitapçığı**

*Prepared by Büyük Çamlıca Dervish Lodge
the Bektashi Tercemans Booklet*

Kenan Ziya TAŞ*
Özlem ÖZDEMİR**

Özet

Türk kültür tarihinde başlı başına bir araştırma sahası olan Alevi-Bektaşî kültürü, sözlü ve yazılı gelenekte pek çok ürün ortaya koymuştur. Ritüel ve ibadet törenleri sırasında icra edilen tercemanlar da şekil ve içerik bakımından bu kültürün özelliklerini taşıyan metinlerdir. Bu makalede, Bektaşî tarikatının farklı törenlerinde söylenen tercemanların Çamlıca Bektaşî Dergâhı tarafından bir araya getirilmesiyle hazırlanan Bektaşî Tercemanları adlı kitapçık tanıtılıp incelenmiştir. Makalenin giriş bölümünde Büyük Çamlıca Dergâhı ya da Tahir Baba Tekkesi olarak bilinen dergâh hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Alevi-Bektaşî kültürünün ürünü olan terceman ve gülbank kavramları ele alınmıştır. İkinci bölümde söz konusu terceman tanıtılarak şekil, konu, dil ve üslup özellikleri incelenmiştir. Ekler kısmında ise terceman kitapçığındaki Arap harfli metnin çeviri yazısı ve günümüz Türkçesine aktarılmış haline yer verilmiştir. İncelenen bu eserde Alevi-Bektaşî kültürüne ait post, traş, kurban gibi pek çok konuda söylenen tercemanlara yer verildiği görülmüştür. Bektaşî geleneğinde tercemanların yer aldığı çok sayıda yazma eser vardır. Ancak bir dergâh bünyesinde hazırlanıp dergâhın kurumsal yayını olan terceman kitapçığı nadirdir. Bektaşî Tercemanları adlı eser, bu yönüyle dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: Bektaşî, Alevi, terceman, gülbank, dua, Çamlıca Dergâhı, Tahir Baba Tekkesi.

Abstract

Alevi-Bektashi culture, which is a field of research on its own within the history of Turkish culture, has produced many products in oral and written tradition.

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, kztas@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8866-4025.

** Dr., drozlemezdmr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0617-9799.

The tercemans performed during rituals and worship ceremonies are texts that bear the characteristics of this culture in terms of form and content. In this article, the booklet called Bektaşî Tercemans, which was prepared by the Çamlıca Bektashi Dervish Lodge, was introduced and examined. In the introduction part of the article, information about the lodge known as Büyük Çamlıca or Tahir Baba is given. In the first part, the concepts of Terceman and Gülbank, which are the products of Alevi-Bektashi culture, are discussed. In the second part, the terceman in question was introduced and its shape, subject, language and stylistic features were examined. In the appendices, the translation of the Arabic letter text in the terceman booklet and its translation into contemporary Turkish are given. In this analyzed work, it was seen that the terceman booklet included several texts told on different subjects such as maqam, shaving, and sacrifice all belonging to the Alevi-Bektashi culture. In the Bektashi tradition, there are many hand-written books including tercemans. However, a terceman, which is the institutional publication of a Dervish Lodge, is rare. The work called Bektashi Tercemans draws attention in this respect.

Keywords: *Bektashi, Alevi, terceman, gulbank, prayer, Camlica Convent, Tahir Baba Lodge.*

Alevi-Bektaşî inancı İslam dini çerçevesindeki bir inanç modeli olmasını yanı sıra bu model etrafında şekillenen büyük bir kültür birikimini de temsil etmektedir. Kendine özgü kodlara sahip olan Bektaşî inancı bu bağlamda kültür tarihimizde müstakil bir yere sahiptir. Tarikat çevrelerinde belli kalıplara dâhil edilerek dillendirilen dualar olan tercemanlar da bu kültürün bir unsurudur. Tarikatın farklı törenlerinde söylenen tercemanlar, kimi zaman çoğunluğu tarikat mensubu farklı kişiler tarafından bir araya toplanarak kitaplaştırılmıştır. Büyük Çamlıca Dergâhı, diğer adıyla Tahir Baba Tekkesi olarak bilinen Bektaşî Dergâhı bünyesinde hazırlanan *Bektaşî Tercemanları* adlı kitapçık da bunlardan biridir.

Bektaşî geleneğinde tercemanların yer aldığı çok sayıda yazma eser bulunsa da, bir dergâhın kurumsal yayını olan terceman kitapçığı nadirdir. *Bektaşî Tercemanları*, Büyük Çamlıca Bektaşî Dergâhının postnişini Nuri Baba'nın mührüyle hazırlanmış olması bakımından önem taşımaktadır. Kitapçık, herhangi bir açıklama olmasa da muhtemelen dergâha gelen derviş ve muhipler için bir kılavuz olarak hazırlanmıştır.

Bu makalede önce Çamlıca Bektaşî Dergâhı ve postnişini Nuri Baba hakkında bilgi verilmiş, ardından gülbang ve terceman kavramlarına ve bunların Türk edebiyatındaki yerine değinilmiş, daha sonra eserin içeriği hakkında inceleme yapılmıştır. Tercemanlarda Bektaşîlik açısından dikkat çeken hususlar ile Bektaşî kimliğinin ifadesinde ön plan çıkan vurgular üzerinde durulmuştur.

Büyük Çamlıca Bektaşî Dergâhı adıyla ünlene [Mehmet] Tahir Baba Tekkesi, Osmanlı sultanı III. Selim döneminde (1789-1808) Tahir Baba adında bir Bektaşî şeyhi tarafından 1794 yılında (Maden, 2019, s. 380) Çamlıca Kısıklı'da kurulmuştur. III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'ın sarayına yakın bir yerde olduğu bilinmektedir (Öz, 2001, s. 222). Diğerlerine göre günümüze daha yakın tarihte kurulan bir tekke olduğu söylenebilir. Bedri Noyan (2002b) bu dergâhın III. Selim zamanında Tahir Baba tarafından yeniden kurulduğunu söylemektedir (s. 133). Eğer bu bilgi doğruysa yani yeniden kurulmuşsa dergâh daha eski tarihli olup bir süre terkedilmiş, sonra yeniden şenlendirilmiştir. Noyan'ı doğrulayan başka çalışmalar da vardır. Buna göre 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin bahsettiği bir tekkenin zamanla yıkıldığı, bu yıkıntılar üzerinde yeni bir dergâhın Tahir Baba tarafından imar edilmiştir (Maden, 2019, s. 310).

Tahir Baba 1794-1824 yılları arasında bu dergâhta postnişinlik yapmıştır. Tahir Baba, postnişinlik yaptığı süre içerisinde burada bir vakıf kurmuş ve böylece dergâhın kendi kendine yetecek ekonomik güce kavuşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda 12 (on iki) dönümlük bir arsa, bir bina (zaviye, tevhidhane, iki hücre, bir matbah [mutfak], bir kiler, bir ahır, iki tuvalet, bir su kuyusu, bir avlu, bir kasr [köşk] ve bitişğinde bir hücre, bağ ve ağaçlığı vakfa bağışlamıştır (Maden, 2019, s. 311). 1819 yılında yeni bir vakıf daha kuran Tahir Baba, bu vakfa da dört oda, bir kiler, iki su kuyusu, bir şirahane, bahçesi bulunan bir de arazi vakfetmiştir (Maden, 2019, s. 312).

Tahir Baba yaklaşık 30 sene dergâhın başında postnişin olarak kalmış ve 1824 yılında vefat etmiştir. Ancak 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı ve Bektaşîliğin yasaklandığı yıllarda dergâhın başında Mehmet Baba adında bir zat bulunduğu kayıtlarda bulunmaktadır. Yapılan tahkikatta dergâhın şeyhi Tahir Baba'nın vefat ettiği ve buranın Tahir Baba'nın bir dervîşi tarafından idare edildiği anlaşılınca dergâhtaki dervîşler sürgüne gönderilmiştir (Maden, 2010, s. 109). O sırada tekkenin başında bulunan Mehmet Baba önce Tire'ye sürgün edilmiş (Maden, 2010, s. 93; Maden, 2019, s. 313) sonra sürgün gittiği Tire'de idam edilmiştir (Öz, 2001, s. 222; Maden, 2010, s. 93; Maden, 2019, s. 313).

Bektaşî tarikatının yasaklanmasına karar veren heyet, 60 (altmış) yıldan yaşlı (yani 1776 yılından önce yapılan) Bektaşî tekkelerine dokunulmamasına, daha genç tekkelerin ise yıkılmasına hükmetmiştir (Maden, 2010, s. 69). Büyük Çamlıca Bektaşî Dergâhı'nın da altmış yaşından genç olduğu değerlendirilmiştir. Bu sebeple dergâh, yıkılan dergâhlar arasında yer almıştır. Dergâhın meydan odası ve dervîş odaları tamamen yıktırılmış, harem odaları ile türbeye ise dokunulmamıştır (Maden, 2010, s. 109; Maden, 2019, s. 313). Tahir Baba çocuksuz vefat ettiğinden dergâha ait Sarıkaya mevkiindeki sekiz dönüm bağ ile

dergâhın enkazı satılmış, Sultan I. Abdülhamid vakfına bağlı olarak Tahir Baba'nın tesis ettiği 12 (on iki) dönüm büyüklüğündeki arsa Bostancıbaşı Abdullah Ağa Vakfına aktarılmıştır (Maden, 2010, s. 109; Maden, 2019, s. 313-314).

1826'dan sonra yer altına çekilen Bektaşiler yasakların gevşemesiyle birlikte yavaş yavaş görünür hale gelmişlerdir. 19. yüzyılın sonunda, Salih Efendi'nin oğlu olan ve Bektaşî Afif Baba'nın yanında yetişen Nuri Baba (1817-1892) (Maden, 2019, s. 315) Büyük Çamlıca Bektaşî Dergâh'ını bir Nakşî tekkesi olarak yeniden açmıştır (Maden, 2010, s. 227).

Bu çalışmanın konusu olan *Bektaşî Tercemanları* 1888 yılında kaleme alındığına göre o tarihte dergâh Nuri Baba tarafından açılmış bulunuyordu. Muhteşem dergâhın ihyası Sultan Abdulmecid zamanında (1839-1861) (Maden, 2019, s. 314) yani 1861'den önce gerçekleştirmiştir. Her ne kadar dergâh, resmîyette Nakşî tekkesi olarak açılrsa da bütün yönleriyle Bektaşî kimliğini korumuştur (Noyan, 2002b, s. 133; Maden, 2019, s. 315).

Nuri Baba'nın gayreti, sadece dergâhın açılmasıyla sınırlı kalmamış, dergâh onun sayesinde İstanbul'un ileri gelenlerinin rağbet ettiği bir kültür ve müzik merkezi haline gelmiştir (Maden, 2020, s. 227; Maden, 2019, s. 316). Nuri Baba'nın çevresinde oluşan kültürel hareketlilik, dikkatlerden kaçmamıştır. Dergâhta çok sayıda şair yetiştiren Nuri Baba'nın şöhreti, çalışmaları sayesinde Bektaşî cemaatini aşarak İstanbul halkı arasında da yayılmıştır (Noyan, 2002b, s. 133; Maden, 2010, s. 227; Maden, 2019: 315-316). Nuri Baba hakkında yazılan birçok şiir günümüze değin ulaşmıştır (Noyan, 2002b: 135-138; Noyan, 2003: 258-260). Nuri Baba, Hacı Bektaş Veli Dergâh'ındaki postnişinin seçilmesine de müdahil olmuş Çelebi Cemaleddin Efendi'nin yanında yer almıştır. Çelebi Cemaleddin Efendi postnişin olunca hükümete memnuniyetini bildirmiştir (Maden, 2019, s. 316). Nuri Baba'nın başında bulunduğu dergâh, sadece yaz aylarında açık tutulmuştur. Kış aylarında kapatılıp, 21 Mart'ta Nuri Baba'nın kendi yazdığı Nevruziyeyi okumasıyla açılmıştır (Maden, 2010, s. 227). Ayrıca Nuri Baba'nın dergâhın başında olduğu 1895 yılında Çamlıca Bektaşî Dergâhında Muharrem ayında mersiyeler okunup matem aşısı dağıtıldığı kaynaklara yansımıştır (Maden, 2010, s. 232).

Bektaşî Tercemanları adlı kitapçık da Nuri Baba'nın postnişinliği döneminde 1888 yılında hazırlanmıştır. Bütün bunlar Nuri Baba döneminde dergâhın bir kültürel üretim merkezi haline getirildiğini göstermektedir. Nuri Baba, dönemin ediplerini ve önemli kişilerini etkileyip çevresinde toplamıştır. Ayrıca kendisi de eserler üretmiş, Nevruziye yazmıştır. Bu yönüyle onun kültürlü, iş ehli, eli kalem tutan biri olduğu söylenebilir. Hacı Bektaş Veli Dergâhı postnişinliğine kimin

geleceğine müdahil olması, devlet katında önemli bir nüfuza sahip olduğunun da göstergesidir.

1892 yılında Hakk'a yürüyen Nuri Baba, Karaca Ahmet Sultan Kabristanı'nda sırlanmıştır (Maden, 2019, s. 318). Nuri Baba'nın vefatından sonra dergâhın başına damadı Serhâb Tefvik Baba postnişin olmuştur (Maden, 2020, s. 263). Tefvik Baba'nın postnişinliği konusunda ihtilaf yaşanmış, mahkemeye taşınan itirazlar sonucunda yerine Nuri Baba'nın oğlu "Nur Baba" ve "Genç Ali Baba" adlarıyla nam yapmış Ali Nutki Baba (1869-1936) geçmiştir (Noyan, 2003, s. 29; Maden, 2019, s 316; Maden, 2020, s. 263).

Meşhur Mehmet Ali Hilmi Dede baba'dan nasipli olan Ali Nutki Baba (Noyan, 2003, s. 30; Maden, 2019, s. 317), postnişinlik görevini tekke ve tarikatların kapatıldığı 1925 yılına kadar sürdürmüştür. Dergâhtaki kültürel hareketlilik onun döneminde de devam etmiştir. Ancak Yakup Kadri'nin yazdığı *Nur Baba* romanıyla kötü anılmış, devamında gelen süreçte hayli yıpranmıştır. Atatürk, sofrasına konuk ettiği Ali Nutki Baba'yı, romanın yazarı Yakup Kadri'ye karşı övmüş, "Bu, senin anlattığın kimseye hiç benzemiyor" demiştir. Ali Nutki Baba nihayet Atatürk tarafından Hacı Bektaş'ın da bağlı olduğu Mucur'a¹ kaymakam olarak atanmıştır. 1936 yılında Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda vefat eden Ali Nutki Baba, Çamlıca'da defnedilmiştir (Noyan, 2003, 31-39; Maden, 2019, s. 317-337). Kabri bir süre sonra Karaca Ahmet Sultan Kabristanı'na nakledilmiştir (Maden, 2019, s. 318).

Çamlıca'nın Kısıklı mahallesinde bulunan dergâh, bugün tamamen tahrip olmuştur. Dergâhın yerine apartmanlar yapılmış, sadece mezarlık ayakta kalabilmiştir.

1. Terceman ve Gülbank Kavramları

Bireyin yaratıcıya, kutsal varlıklara, insana veya bir başka yaratılmışa iyi dileklerini sunması anlamına gelen dua, Alevi-Bektaşî inancında hem İslamî unsurlardan hem de geleneksel kültürden beslenerek gelişmiş ve farklı adlarla anılmıştır. Alevi-Bektaşî ibadet ve uygulamalarında söylenen dualar, tevhid, tövbe duası, salavat, Nad-ı Ali duası, terceman, gülbank ve çeşitli ayetlerdir (Erdem Kük, 2021, s. 87).

Bektaşî Tercemanları, tarikat bünyesinde icra edilen farklı törenlerde dillendirilen tercemanların diğer birkaç duanın bir araya getirilmesiyle hazırlanmıştır. Bu bağlamda terceman ve bununla yakından ilgili olan gülbank kavramları hakkında bilgi verilmelidir. Bektaşîliğin dua külliyatında gülbank ve terceman (veya tercüman) iki önemli kavramı teşkil eder. Bu iki kavram

¹ Kırşehir'e bağlı ilçe.

birbiriyle ilişkilidir. Gülbank kavramını tam olarak anlamadan terceman kavramının anlaşılması imkânsız Bu nedenle öncelikle gülbank ve tercemanın ne olduğu ortaya konulup sınırları çizilmeli, birbiriyle olan bağı incelenmelidir.

Farsça bir kelime olan gülbank “gül sesi” anlamına gelir. İbadet ve uygulamalardaki işlevleri göz önüne alınarak yapılan tanımlara göre gülbank, farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde değerlendirilir. Uzun’a göre gülbank, gerçekleştirilen ritüel uygulamanın uğurlu ve hayırlı olmasını dilemek maksadıyla tarikat ortamında belirli bir makamla icra edilen dua niteliğindeki sözlerdir (1996, s. 232-235). Ersal ve Ersöz, gülbankların dinî ve tarikat çevresindeki işlevlerinin yanı sıra içerik ve şekil özelliklerine de odaklanmıştır. Buna göre gülbank, “Alevi-Bektaşî inanç önderleri tarafından ritüel ve inanç pratiklerinde dilek ve temennilerin Allah’a ulaşması için edilen, bunun için hizmet piri ve bağlı bulunulan ocak pirinin vasıtasına başvurulmuş, ritüel ve inanç pratiklerine göre içeriği değişebilen; giriş, dua ve kapanış formellerinden oluşan; ikilemeler, üçlemeler, paralel yapılar, duraklar ve ses yinelemeleri ile sağlanan bir ahengi olan yakarış ve dua metinlerine verilen addır” (2013, s. 55). Kaya ve Soyger ise gülbankların yalnızca tarikat çevrelerinde icra edilmediğini, mehter musikisinin, yeniçeri ocağının, saray ve loncaların çeşitli törenlerinde de söylendiğini bildirir (Kaya, 2014, s. 371; Soyger, 2019, s. 191-191).

Terceman ise Bektaşî dedebabası Bedri Noyan tarafından “Bir işe başlanılmadan önce, çoğuncası Türkçe olarak söylenen, şiir ya da düz yazı olarak düzenlenmiş kısa dualardır” (2002a, s. 56) şeklinde tanımlanmıştır. Kimi araştırmacılar, terceman kavramının melodi, tavır ve üslûp bakımından Türklüğün izlerini taşıyan manzum dua olduğunu bildirerek tercemanın Türk kültürünün bir sözlü ürünü olduğunu ortaya koyar (Revnaoğlu’ndan alıntılan Koç, 2021, s. 383). Cem Dilçin, tercemanların Bektaşîler tarafından çeşitli ritüel ve uygulamalarda okunduğunu bildirerek uyaklı olmaları yönüne dikkat çeker (2009, s.219). Eyüboğlu da bu inanç ürünlerin belli bir gelenek çerçevesinde şekillendiğini ve sistemli olduğunu özellikle belirtir (2010: 182-183). Yıldırım da tercemanların genellikle tarikattaki hizmetlerin başında ve sonunda söylenmesinin yanında şiirsel bir ahenge de sahip olduklarını ortaya koyar (2020, s. 499).

Genel olarak terceman, gülbank terimi ile eşanlamlı olarak kullanılır. Ancak şekil ve içerik olarak benzeseler de tercemanları gülbanklardan ayıran kimi özellikleri vardır. Gülbanklarla tercemanlar arasındaki farkları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Gülbank topluluk karşısında ve toplu ibadet meclislerinde okunur. Terceman topluluk şartı aranmaksızın (Cebecioğlu, 2005, s. 652; Eyüboğlu,

2010.; s. 182-183; Kaya, 2019, s. 779; Üçer ve Sarı, 2020, s. 366) günün belli saatlerinde kişisel olarak da okunabilir (Uzun, 1996, s. 232-235; Duymaz, 2018, s. 439; Üçer ve Sarı, 2020, s. 366).

2) Tercemanlar muhip ve dervişler, gülbanklar ise mürşitler tarafından okunur (Cebecioğlu, 2005, s. 652; Duymaz, 2018, s. 439; Ersal ve Ersöz, 2013, s. 54; Soyger, 2019, s. 191).

3) Gülbanklar genelde “Allah Allah illallah”, “Allah Allah eyvallah” ve “Bismi Şah Allah Allah” olmak üzere üç kalıp ifadeyle başlar. Son kalıp ifadedeki “Şah” ismi, Allah’ı ifade eder (Özdemir, 2017, s. 67, 122; Üçer ve Sarı, 2020, s. 372). Tercemanların başında ise bu kalıp ifade ya bulunmaz yahut nadiren bulunur.

2. Tercemanların Tanıtımı ve İçeriği

Üzerinde çalıştığımız *Bektaşî Tercemanları* adlı eser, Çamlıca Bektaşî Dergâhının kurumsal yayını olan bir kitapçıktır. Şimdiye kadar kitapçığın iki nüshası bulunabilmiştir. Bunlardan birincisi Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda *Bektâşî Tercümânları* adıyla ve 06 Mil Yz A 2464 yer numarasıyla kaydedilmiştir. Yazı türü harekeli nesih, kâğıt ise suyolu filigranlı kâğıttir. Kitapçığın ölçüleri 208x134 mm’dir. Ön ve arka kapak dışında kitapçık toplam 8 (sekiz) varaktan oluşmaktadır.² Aynı eserin ikinci nüshası Hacı Bayram Veli Üniversitesi bünyesinde bulunan Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi kütüphanesinde yer almaktadır. B 267-1847 arşiv numarasıyla ve *Bektaşî Tercemanı* adıyla kaydedilen el yazması eserin dijital ortamdaki kopyasını, merkezin müdürü Prof. Dr. Ahmet Taşğın tarafımıza teslim etmiştir. Üzerindeki Latin harfli notlardan bu nüshanın Millî Kütüphane’deki nüshadan fotokopi edildiği anlaşılmaktadır.³ *Bektaşî Tercemanları* kitapçığının çeviriyazısı daha önce Ömer Faruk Teber tarafından kısa bir değerlendirmeye birlikte yayımlanmıştır. Teber, çalışmasında yalnızca Aleviliğin yazılı kaynakları çerçevesinde terceman ve gülbanklar hakkında kısa değerlendirmelerde bulunmuştur (2007: 209-216).

Bektaşî Tercemanları kitapçığı Arap harfleriyle kaleme alınmıştır. Kitapçığın son sayfasında yer alan mühürde “Mehmed (Muhammed) Nûrî Baba can halife-i Hazret-i Pîr post-nişîn Dergâh-ı Çamlıca-i Kebîr” yazılıdır. Kitapçığın sonunda Hicri 16 Muharrem 1306 (22 Eylül 1888) tarihi düşülmüştür. Ayrıca aynı yerde Hümâyün kolağalarından İbrahim Efdal’ın adı vardır. Bu açıklama ve notlardan anlaşıldığına göre Hümâyün kolağalarından İbrahim Efdal, bu eseri 22 Eylül 1888 tarihinde tamamlamıştır. Dergâhın postnişini Nuri Baba da kontrol ettikten sonra mühürlemiştir.

² Milli Kütüphane nüshası olarak anılacaktır.

³ Hacı Bayram Veli Üniversitesi nüshası olarak anılacaktır.

Kitapçıkta yer alan terceman metinlerinden anlaşılacağı üzere metni kaleme alan kişi konuya ve kaynaklara vakıftır. Bektaşiliğin terimlerini tam olarak kavramış, bunu metinde ustalıkla kullanabilmiştir.

Kitapçık *Bektâşî Tercümânları* adıyla kaydedilmiş olsa da kitaptaki duaların tamamı tercemanlardan ibaret değildir. Kitapçıkta münacaat, salavat ve terceman formunda toplam 25 (yirmi beş) dua bulunmaktadır. Kitapçıkta yer verilen tercemanlar ve diğer dualar sırasıyla şöyledir: Münâcâtü (Arapça), Salavât-ı Şerife (Arapça), Ed'iyeye-i Mahsûsa (Arapça), Nâd-ı 'Ali (Arapça), Tercemân-ı Dârü (Türkçe), Tercemân-ı Tâc (Türkçe), Niyet-i Gusûl (Arapça), Tercemân-ı İkrâr (Türkçe), Şerh-i Ziyâretnâme (Türkçe), Du'ây-ı Ziyâretnâme (Arapça), Münâcâtü (Türkçe), Tercemân-ı Âb (Arapça), Tercemân-ı Vedâc (Türkçe), Tercemân-ı Eşik (Türkçe), Tercemân-ı Çamaşûr (Arapça), Tercemân-ı Post (Türkçe), Tercemân-ı Meydân Taşı (Türkçe), Tercemân-ı Teslîm (Türkçe), Tercemân-ı Tıraş (Türkçe), Tercemân-ı Hatâ (Türkçe), Tercemân-ı Türbe (Türkçe), Tercemân-ı Çırâğ (Türkçe), Tercemân-ı Vahdet (Türkçe), Tercemân-ı Kurbân (Arapça), Tercemân-ı Âb-ı Tuhûr (Türkçe).

Eserde yalnızca dualar bulunmamaktadır. Kültürümüzde kargış olarak adlandırılan ve adaletsizliğe, çaresizliğe maruz kalma sonucunda bir bireyin kötülüğünü istemek için yaratıcıya yakarış (Gezer, 2017, s. 974) anlamına gelen beddualar da terceman metinlerinde yer alır. Örneğin Du'ây-ı Ziyâretnâme'de Hz. Muhammed ve Ehlibeyt'e zulmedenlere, Hz. Hüseyin'in katillerine beddualar bulunur. Terceman-ı Âb'da da benzer şekilde Hz. Hüseyin'in katillerine beddua edilir.

Eserde yer alan dualardan Türkçe olanlara terceman adı verilmiş, Arapça olanlar ise farklı isimlerle anılmıştır. Münacaat, Salâvatı Şerife, Ediyeye-i Mahsusa, Nad-ı Ali Duası, Niyet-i Gusûl gibi Arapça dualar, *Bektaşî Tercemanları* adlı eserde terceman olarak anılmamıştır. Bu durum, eserde Türkçenin tercih edilmesi bakımından son derece önemlidir. Her ne kadar bazı tercemanlarda Arapça cümleler olsa da, eserde Türkçenin baskınlığı açıkça görülmektedir.

Bektaşî Tercemanları adlı eser hem doğrudan hem de dolaylı yollardan Bektaşilikteki inanç ve ibadetler hakkında bilgiler vermektedir. Kitapçığın kaynakları arasında ayetler ve hadisler dikkat çekmektedir. Kitapçıkta yer verilen ilk münacaatta Kaf suresinin 16. ayetini⁴ anımsatacak şekilde Allah'ın insana şah damarından daha yakın olduğuna vurgu yapılmıştır. Terceman-ı

⁴ Kaf Suresi 16. ayetin meali: "Gerçekten biz insanı yarattık ve nefsinin ona yaptığı vesveseyi biliyoruz. Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kuran-ı Kerim, 2013, s. 518).

Dar'da Araf suresi 23. ayetine⁵ yer verilmiştir. Terceman-ı Çamaşır'da İnsan (Dehr) suresinin 28. ayetinden⁶ bir bölüm olduğu gibi aktarılmıştır. Terceman-ı Vahdet'de ise İhlas suresine yer verilmiştir.

Kitapçıkta dualarda hadisler de bulunmaktadır. Söz gelimi Nad-ı Ali Duası'nda Hz. Muhammed'in buyurduğu "Ali'den daha yiğit, Zülfikar'dan daha güçlü kılıç yoktur" (Sabırî, 2008, s. 193) hadisi yer almaktadır.

Duaların genelinde "Allah-Muhammed-Ali" şeklinde formüle edilen Bektaşiliğin üç temel inancına yani tevhid, nübüvvet ve velayete (Özdemir, 2021, s. 1-26) vurgular vardır. Nad-ı Ali Duası'nda bunun bir ifadesine yer verilmiştir: "Tüm sıkıntı ve güçlüklerimde nurunun büyüklüğünden yardım diliyorum. Ya Allah! Ya Allah! Ya Allah! Nübüvvetin nuru hakkı için Ya Muhammed! Ya Muhammed! Ya Muhammed! Velayet nurunun hakkı için Ya Ali! Ya Ali! Ya Ali!" Diğer dualarda ise ayrı ayrı Allah'a, Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye Ehlibeyt'e ve On İki İmam'a hitap vardır.

Bektaşî Tercemanları, bir dua kitabıdır. Duanın muhatabı Allah'tır. Allah'a dua edenlerin temiz bir kalple ve kuvvetli duygularla Allah'a yönelmesi beklenir. Doğal olarak *Bektaşî Tercemanları* adlı kitapçığın gösterdiği ilk gerçek, sahip olunması gereken sağlam bir Allah inancıdır. Kitabın başlangıcında yer alan Münacaat'ta Bektaşilik'teki Allah inancının ana hatları çizilmiştir. Burada Allah'ın ezeli ve ebedi oluşuna, büyüklüğüne, gücüne ve kullarına çok yakın oluşuna vurgu yapılarak onun vasıfları sıralanmıştır. Kurban Terceman'ında da benzer şekilde Allah'ın tek ve yüce oluşu vurgulanır. Allah, bu eserde "Rahman", "Rahim", "Şah" gibi sıfatlarla anılır.

Bektaşî Tercemanları adlı kitapçıkta Hz. Muhammed'in adı çok yerde geçer. Başta yer alan Münacaat'ta Allah'tan Hz. Muhammed'in hürmetine duaların kabulü talep edilir. Nad-ı Ali duasında da duaların kabulü için Hz. Muhammed vesile kılınır. Terceman-ı İkrar'da Hz. Muhammed, mürşit olarak yer alır. Kitapçıkta Hz. Muhammed'e pek çok kez salâvat getirilir. Hz. Muhammed dualarda "Ahmed", "Mahmud" şeklinde anılır.

Hz. Muhammed ile birlikte Hz. Ali ve Ehlibeyt de sıklıkla anılır. Kitapçığın başında yer alan Münacaat'ta "İhtiyaç ve talebimi Muhammed (as) ve temiz ve tahir kıldığın Ehlibeyt'in hürmetine yerine getir" denilerek Ahzap suresinin

⁵ Araf Suresi 23. ayetin meali: "(Âdem ve eşi) dediler ki: 'Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, mutlaka ziyan edenlerden oluruz'" (Kuran-ı Kerim, 2013, s. 152).

⁶ İnsan (Dehr) Suresi 28. ayetin meali: " Onları biz yarattık ve bağlarını (eklemlerini) sıkıca bağladık. Dilediğimizde onların yerlerine benzerlerini getiririz" (Kuran-ı Kerim, 2013, s. 579).

33.ayeti hatırlatılır. ⁷ Çünkü ayete göre Ehlîbeyit tertemiz kılınmıştır. Bektaşî inancında Ehlîbeyit, Hz. Muhammed, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'den oluşur. Bu kişiler Allah'ın iradesiyle tertemiz kılınmıştır (Noyan, 2006, s. 46).⁸ Peygamberin ailesini ve ehlibeyti sevmek anlamındaki tevella ile peygamberin ailesini ve ehlibeyti sevmeyenleri sevmemek anlamındaki teberra inançları da vurgulanır. Örneğin tarikata girecek kişilerin okuyacağı İkrar Tercemanı'nda Ehlîbeytin hizmetkârı olmanın karanlıktan doğru yola geçiş olduğu bildirilerek tevellaya yer verilir. Tıraş Tercemanı'nda Ehlîbeyt'e vefa göstermenin önemi vurgulanır. Ziyaretname Duası'nda ise Hz. Muhammed ve Ehlîbeyt'e zulmedenlere lanet edilerek teberra inancı en sert şekli ile yer bulur.

Ehlîbeyt'ten olan Hz. Ali'nin, Hz. Fatıma'nın, Hz. Hasan'ın ve Hz. Hüseyin'in de adlarına dualarda yer verilmiştir. Özellikle salâvatlarda Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hasan, Hz. Hüseyin birlikte anılır, onlara yüksek sesle salavat getirilir. Nad-ı Ali Duası, bütünüyle Hz. Ali'ye ayrılmıştır. Duada Hz. Ali'nin adını vesile edilerek yapılan duaların Allah katında kabul olacağı söylenir. Hz. Muhammed'in "Ali'den daha yiğit, Zülfikar'dan daha güçlü kılıç yoktur" (Sabırî, 2008, s. 193) hadisine yer verilir. Terceman-ı Ab-ı Tuhur'da Hz. Ali'nin Kevser'in sakisi olduğu ifade edilir. Kitapçıkta Hz. Ali, Murtaza, Haydar, Ebu Turab gibi lakaplarıyla anılır.

Salavat-ı Şerife'de "Allah'ım seyyidemiz ve iki âlem kadınlarının seyyidesi Fatime Zehra" denilerek Hz. Muhammed'in kızı ve Hz. Ali'nin eşi Hz. Fatıma anılır. Münacaat'ta Allah'ın Fatır sıfatı üzerinden Hz. Fatıma dualar için vesile kılınır. Hz. Fatıma'nın yanında anılan bir diğer kadın, Hz. Muhammed'in eşi ve Hz. Fatıma'nın annesi Hz. Hatice'dir. Salavat-ı Şerife'de Hz. Hatice'ye salavat getirilmiştir.

Bektaşî Tercemanları adlı kitapçıkta anılan kişiler arasında Bektaşîlikte saygıyla anılan ve büyük önem verilen On İki İmam da vardır. Salavat-ı Şerife'de İmam Ali el Murtaza, İmam Hasan Mücteba, İmam Hüseyin, İmam Ali Zeynel Abidin, İmam Muhammed Bakır, İmam Cafer-i Sadık, İmam Musa Kazım, İmam Ali Rıza, İmam Muhammed Taki, İmam Ali Naki, İmam Hasan Askeri ve İmam Muhammed Mehdi'nin adı sırasıyla anılmış, hepsine salavat getirilmiştir.

İkrar Tercemanı'nda Hünkâr Hacı Bektaş Veli'ye bağlılık da bildirilmektedir. Alevî- Bektaşî inancının temsilcisi olmasının yanında Türk tasavvuf edebiyatının Anadolu'da gelişen ürünlerinin ortaya çıkmasında da öncü kabul edilen (Güzel,

⁷ Ahzap Suresi 33. ayetin mealinin ilgili kısmı: "...Kuşkusuz Allah, yalnızca siz ehl-i beytten her türlü pislîği gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor" (Kuran-ı Kerim, 2013, s. 421).

⁸ Bedri Noyan Dede Baba aynı yerde On İki İmam'ın da ayet kapsamında olduğunu söylemiştir (Noyan, 2006: 46).

2014, s. 646) Hacı Bektaş Veli, terceman kitapçığında “Pirim üstadım Hacı Bektaş Veli, evliyaların kutbudur” cümlesiyle anılmıştır. Ona bu şekilde verilen verilen ikrar, “Kutb-u evliya” olarak kabul edilen Hünkâr Hacı Bektaş Veli’ye bağlılığın bir ifadesidir.

Bektaşî Tercemanları adlı kitapçığın tarikat muhipleri ve dervişler için hazırlandığı açıkça anlaşılmaktadır. Tac, ikrar, post, meydan taşı, teslim (taşı), tıraş, çırağ (çerağ) gibi tarikat alametlerine ait tercemanlar tarikat kapısı içindir. Ancak Bektaşilikte insanı olgunluğa ulaştıran Dört Kapı’nın (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat) birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu (Özdemir, 2020, s. 260-261) dikkate aldığımızda şeriat ibadetlerine de yer verilmesi veya dolaylı yollardan şeriat ibadetlerinin anılması şaşırtıcı değildir. Abdest ve boy abdesti için niyet metinlerinin olması, aynı metinlerde namazdan, Şerh-i Ziyaretname’de “sabah namazı vakti”nden bahsetmesi şeriatın temel ibadetleriyle doğrudan ilgilidir.

Sonuç

Bektaşî Tercemanları adlı kitapçık, Bektaşî tarikatının bağlıları için hazırlanmış bir metindir. Büyük Çamlıca Dergâhı’na devam eden muhipler için resmi bir kılavuz kitabıdır. Dergâhın postnişini Nuri Baba’nın mührünün kitapçığın sonunda olması son derece önemlidir. Bu durum bize başka Bektaşî dergâhlarında da bu türden resmi yayınların olabileceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda yazma kütüphaneler ve kişisel koleksiyonlar taranarak benzer yayınların izi sürülmelidir. Gülbanklar ve tercemanlar, Bektaşî inancının temel metinleri arasındadır. Bu nedenle bütün yazma kütüphaneleri taranarak ve yaşayan Bektaşîlerin erkânlarının kayda geçirilerek bütün gülbank ve tercemanlar tek cilt altında toplanmalıdır.

Bektaşî Tercemanları adlı kitapçığın önemi, Bektaşî tarikatına bağlı olanların gerçek inanç, ibadet ve duygularını yansıtmasıdır. Bu bağlamda Bektaşîlikteki uygulama ve törenlerin üzerinde çalıştığımız *Bektaşî Tercemanları* türünden iç metinler üzerinden aydınlatılması gerekmektedir. Bektaşî gülbank ve tercemanları akademik çalışmalarda daha titizlikle incelenmeli ve daha çok referans gösterilmelidir.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

Katkı Payı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı yaptıklarını beyan etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- 📖 Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka.
- 📖 Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Duymaz, A. (2018). Alevi-Bektaşî Belleğine Cönklerden Katkılar: Terceman ve Gülbanklar. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Cilt 1). Ankara, s. 437-448.
- 📖 Erdem Kük, D. G. (2021). *Alevi-Bektaşî Gülbankları-Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- 📖 Ersal, M. ve Ersöz S. (2013). Alevi Gülbenglerinin Temel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65, 53-80.
- 📖 Eyüboğlu, İ. Z. (2010). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik*. İstanbul: Derin.
- 📖 Gezer, Ş. (2017). *Kırgız Destanlarında Mitolojik Unsurlar*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- 📖 Güzel, A. (2014). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- 📖 Kaya, D. (2014). *Türk Halk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- 📖 Koç, M. (2021). Bektaşî Babaları ve Diğer Tekkelerde Bektaşîleşmeye Dair Revnakoğlu Dosyalarından Tespitler. *TUDED*, (61) 1, 379-409.
- 📖 *Kuran-ı Kerim* (Haz. Murtaza Turabi). (2013). İstanbul: Kevser.
- 📖 Maden, F. (2010). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 📖 -----. (2019). *İstanbul Bektaşîleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- 📖 -----. (2020). İstanbul'un Dini, Sosyal ve Kültürel Hayatında Bektaşîlik. (Hazırlayan A. Yılmaz Soyver), *Uluslararası Hacı Bektaş Veli ve Takipçileri Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 241-276). İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi.
- 📖 Noyan, B. (2002a). Balım Sultan Erkan-namesi Merkezli Geleneksel Bektaşîliğe Ait Bir Ritüel Örneği: İkrar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 40, 53-104.
- 📖 -----. (2002b). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik* (Cilt V). Ankara, Ardıç.

- 📖 ----- (2003). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik* (Cilt VI). Ankara, Ardıç.
- 📖 ----- (2008). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik* (Cilt VII). Ankara, Ardıç.
- 📖 Öz, B. (2001). *Dünyada ve Türkiye’de Alevi-Bektaşî Dergâhlar*. İstanbul: Can.
- 📖 Özdemir, A. R. (2017). *A’dan Z’ye Alevilik: Başlangıç Kitabı*. Ankara: Kripto.
- 📖 ----- (2020). Alevi-Bektaşî Yolunda Dört Kapı Kavramı. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 249-283.
- 📖 ----- (2021). Alevi-Bektaşî Yolunda İman Getirmek Kavramı. *Edebali İslamiyat Dergisi*, 5 (1), 1-26.
- 📖 Teber, Ö. F. (2007). “Bektâşî Tercümanları”, *EKEV Akademi Dergisi*, XI/31, 209-216.
- 📖 Sabırî, A. R. (2008). *1001 Hadis Işığında İmam Ali (as)*. İstanbul: Kevser.
- 📖 Soyger, A. Y. (2019). *Hünkâr: Ansiklopedik Bektaşilik Sözlüğü*. İstanbul: Post.
- 📖 Uzun, M. İ. (1996). Gülbank. C. 14. *TDVİA*. İstanbul: TDV, 232-235.
- 📖 Üçer, C. ve Sarı, R. (2020). Dua, Gülbank ve Tercümanlar Üzerinden Alevî Nitelemeli Gelenek Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, XIII (2), 357-398.
- 📖 Yıldırım, R. (2020). *Menâkıb-ı Evliyâ (Buyruk)*. İstanbul: Yapı Kredi.

EKLER

1) Bektaşî Tercemanları (Günümüz Türkçesi)

[484-a] Münacat

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.

Allah'ım sen ilksin, senden önce hiçbir şey yoktur ve senden sonra bir şeyin olmadığı sonsun. Sen zahirsin üstünde hiçbir şey olmayan. Kendinden başka yakini (mutlak bilgi) olmayan batınsın. Her şeyden sonra baki kalacak olan, kulların şah damarından daha yakın olan sensin. Ey her dilediğini yapan! Ey kişinin kalbiyle kendisi arasına hulul eden! Ey yüce görüş, bakış ve ufkun sahibi! Ey kendisinin bir benzeri olmayan, duyan ve gören! Ey her şeyi yapmaya muktedir olan! İhtiyaç ve talebimi Muhammed (as) ve temiz ve tahir kıldığın Ehlibeyt'in hürmetine yerine getir.

Salavat-ı Şerife

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.

Allah'ım tam teslimiyetle esenlik ver. Peygamberlerin efendisi Muhammed Mustafa'nın nurunu artır ve bereketlendir. Efendimiz ve evliyaların efendisi İmam Ali el Murtaza'nın nurunu artır ve bereketli kıl. Allah'ım seyyidemiz ve iki âlem kadınlarının seyyidesi Fatime Zehra'nın nurunu artır ve bereketli kıl. Onun ve müminlerin annesi Hatice Kübra'nın da nurunu artır ve bereketli kıl. Allah'ım tam bir teslimiyetle efendimiz İmam Hasan Mücteba'ya esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ım Kerbela'da mazlumca şehid olan efendimiz İmam Hüseyin'e tam bir teslimiyetle esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ım efendimiz, imamımız Ali Zeynel Abidin'e tam teslimiyetle esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ım efendimiz, imamımız Muhammed Bakır'a tam teslimiyetle esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ım efendimiz, imamımız Cafer-i Sadık'a tam teslimiyetle esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ım efendimiz, imamımız Musa Kazım'a tam teslimiyetle esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ım efendimiz, imamımız Musa oğlu Ali Rıza'ya tam teslimiyetle esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ım efendimiz, imamımız Muhammed Taki'ye tam teslimiyetle esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ım efendimiz, İmam Ali Naki'ye tam teslimiyetle esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ım efendimiz, İmam Hasan el Askeri'ye tam teslimiyetle esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ım efendimiz, Muhammed Mehdi'ye tam teslimiyetle esenlik ver, nurunu arttır ve bereketli kıl. Allah'ın esenliği ve selamı onların hepsinin üstüne olsun.

Ediyye-i Mahsusa

Allah'ım bunlar bizim imamlarımız, efendilerimiz, önderlerimiz, büyüklerimiz ve şefaathçilerimiz. Onları veli edinmişiz. Onların düşmanlarından

dünyada da ahirette de uzağız. Allah'ım onları veli edineni sev, onların düşmanlarını düşman bil. Onlara yardım edene yardım et. Onları terk edeni sen de terk et. Onlara zulmeden lanet et. Onların şialarına (takipçilerine) yardım et. Onlarla mücadele edeni cezalandır. İnsan ve cinlerden olan tüm düşmanlarını birincisinden sonuncusuna kadar din gününde helak eyle. Allah'ım onların sevgilerini artır ve şefaathleriyle rızıklandır. Bizleri onlarla beraber haşır eyle. Onların sancağı altında toplanmayı fazlın, keremin, cömertliğin, ihsanın ve rahmetinle nasip eyle. Ey merhametlilerin en merhametlisi. Ey yardım edenlerin en hayırlısı. Allah'ın esenliği efendimiz Muhammed'e ve onun güzel ve temiz ailesinin nurunun üzerine olsun.

Nad-ı Ali

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.

Zorda kaldığında İmam Ali'yi çağır. O üstünlüklere sahiptir. Tüm sıkıntı ve güçlüklerinde ondan yardım dile. Allah, onun adıyla ihtiyaçlarını yerine getirecektir. Tüm sıkıntı ve güçlüklerimde nurunun büyüklüğünden yardım diliyorum. Ya Allah! Ya Allah! Ya Allah! Nübüvvetin nuru hakkı için Ya Muhammed! Ya Muhammed! Ya Muhammed! Velayet nurunun hakkı için Ya Ali! Ya Ali! Ya Ali! Edrikni, edrikni, edrikni (Beni anla ve yardım et) Ya Ali. Ey Hasan'ın babası, ey Hüseyin'in babası, ey toprağın babası. Sıkıntılarımı çöz ey dinin serveri, hesap gününün şefaath edeni, cemel ve kemal sahibi, ey heybet ve celal sahibi. Allah'ım Hüseyin'in hakkı için atasının, babasının, annesinin, kardeşinin ve oğlunun hürmetine, beni içinde bulunduğum sıkıntı ve belalardan kurtar. İlahım! Merhametlilerin en merhametlisi, rahmetinin hakkı için ey yardım edenlerin en hayırlısı, ey gönülleri ve gözleri çeviren, rızanın hakkı iyi kullarına iştiaqlı olup görmek için kalplerimizi ve gönüllerimizi çevir. Ali'den daha yiğit, Zülfikar'dan daha güçlü kılıç yoktur. Rabbimiz, Muhammed ve Haydar'ın hakkı için bizlerden duamızı kabul eyle.

Terceman-ı Dari

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.

Rabbimiz biz nefsimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve merhamet etmezsen hüsrana uğrayanlardan oluruz. Allah eyvallah. Yüzüm yerde özüm darda erenler meydanında Hak Muhammed Ali yolunda canım kurban tenim tercüman. Bu fakirden ağrınmış incinmiş can kardeşler var ise dile gelsin bile gelsin. Allah eyvallah.

Terceman-ı Tac

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.

Erenler aşkına kemter kemine (en naçiz kul) yüzümü yerdeki toprağa sürdüm. Kaygusuz'dan izzet ile tac giydim. Hû diyelim erenlerin demin.

Muhammed'in cemali İmam Hasan, Hüseyin ve Ali'nin kemali için yüksek sesle salavat. Erenlerin hakkı hayırlı himmet. Allah için. Allah eyvallah. Hû dost.

Niyet-i Vuzuğ

Niyet eyledim namazın vacibatı ve temizlenip Yüce Allah'a yakın olmak için abdest almaya, Hû dost.

Niyet-i Gusul

Niyet eyledim şeriatın öngördüğü maddi pisliklerden arınıp Allah'a yakın olmak için boy abdesti almaya. Namazın vacibatı için Hû dost.

Terceman-ı İkrar

Övgüler Allah'a aittir. Ben can-ı gönülden Allah'ın has bir kulu oldum. Aşk ile Ehlibeyt'in hizmetkârı olup karanlık yoldan doğru yola adım attım. Gaflet uykusundan uyandım. Gönül gözünü açtım. On İki İmam bendesiyim. Güruh-u Naci'denim. Yetmiş iki fırkadan uzağım. Mezhebim ayrıdır, hak olan Caferi'yim. Yanlışım yok benim. Pirim üstadım Hacı Bektaş Veli, evliyaların kutbudur. Hak deyip ikrar verdim. Erenlere bel bağladım. Muhammed mürşidim, Murteza rehberimdir. Muhammed'in cemali, İmam Hasan, İmam Hüseyin Ali'nin kemali için yüksek sesle salavat.

Şerh-i Ziyaretname

Bu ziyaretnameyi Muharrem ayının onuncu günü gün doğmadan sabah namazı vaktinde 110 (yüz on) kere okuyalar. **Ziyaretname Duası:** Allah'ım birinci zalimden sonuncusuna kadar Muhammed ve Ehlibeyt'inin hakkına zulmedenlere ve onlara tabi olanlara lanet eyle. Allah'ın Hüseyin'in başına bu musibetin gelmesinde gayreti, çabası olanlara biat edip tabi olanlara, katlinde dahil olanların tamamına lanet eyle. Selam senin üzerine ey Eba Abdullah (İmam Hüseyin)! Ve (selam) senin yanında yer alan ruhlara olsun! Gece ve gündüz var oldukça benden sana ebedi Allah'ın selamı olsun. Allah'tan isteğim senin ziyaretini bana nasip etmesi. Selam Hüseyin'in üzerine, Hüseyin'in oğlu Ali'nin üzerine, Hüseyin'in evlatlarının üzerine ve Hüseyin'in yarenlerine üzerine olsun.

Münaccat

Ya Mahmud, Muhammed'in hakkı için, ya Aliy, Ali'nin hakkı için, ya Fatır (yeri göğü yaratan) Fatime-i Zehra'nın hakkı için, ya Muhsin (güzellik veren) Hasan'ın hakkı için, ya İhsan sahibi, Hüseyin'in hakkı için... **Diğer Münacaat** Ey gazaplandığımda edeplendiren, ey bela ve sıkıntılarımda yardım eden. Göreceğin her yerde beni koru, kurtar. Her kaza ve musibette beni gözet ve bana yeterli gel, ey yetişip edeplendiren. Her ihsan ve güzellik senden gelir, lutfeyle ey yetiştirip edeplendiren.

Terceman-ı Âb

Salam Hüseyin'in üzerine, Allah'ın laneti onun katilinin üzerine olsun.

Terceman-ı Veda

Allah'ın adıyla. Allah Allah. Ulaşmanın kadri bayram ve mutluluk oldu. Ay yüzün kıyamet günü son dem oldu. Kederin zahir oldu. Gelmek istemekle, gitmek izinle. Muhammed'in cemaline, İmam Hasan, Hüseyin ve Ali'nin kemali üzerine yüksek sesle salavat.

Terceman-ı Eşik

Eşiğine başımı ve gönlümü koymuşum ki, vücudum saf ve temiz olsun. Senin eşiginde benim ihtiyaçlarımın düğümü çözülür. Bu fakire Muhammed'in cemali, İmam Hasan'ın, Hüseyin'in ve Ali'nin hakkı için nazar kıl. Onların üzerine yüksek sesle salavat.

Terceman-ı Çamaşır

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.

Dilersek onları değiştiririz de yerlerine, onlara benzer başkalarını getiririz. Muhammed'in cemali, İmam Hasan, Hüseyin ve Ali'nin kemali üzerine yüksek sesle salavat.

Terceman-ı Post

Allah'ın adıyla. Dostun cemalinin sırrıyla, Âdem'in yüzünün hürmetine, yedi elestü mihrabının sınırlarına, postun dört köşesine, ayn-i cem erenlerine Hû dost. Muhammed'in cemaline, İmam Hasan, Hüseyin ve Ali'nin kemali üzerine yüksek sesle salavat.

Terceman-ı Meydan Taşı

Bismillah. Allah dost. Hazır ve gaip, zahir batın ayin-i cem erenlerinin gül cemaline aşk olsun.

Terceman-ı Teslim

Bismillah. Erenler erkânı oldu, imanım gönülde, kalmadı şüphem, takıp teslim oldum, Hakk'a teslim. Erenler yoluna bu canım feda olsun. Muhammed'in cemaline, İmam Hasan, Hüseyin ve Ali'nin kemali üzerine yüksek sesle salavat.

Terceman-ı Tıraş

Tıraş olduk şükür çünkü safa bulduk. Ehlibeyt'e yüz sürüp bende olduk ve vefa gösterdik. "Tıraş olun" ayeti nazil oldu. Mustafa da onun için tıraş oldu. Muhammed'in cemaline, İmam Hasan, Hüseyin ve Ali'nin kemali üzerine yüksek sesle salavat.

Terceman-ı Hata

Bismillah. Hata ettim suçumu bağışla ey Şah. Mustafa'nın hakkı ve Şehid-i Kerbela'nın ulu dergâhının sırrının hakkı için. Zalim olduk, Rabbimiz bağışlanma diliyoruz. Muhammed'in cemaline, İmam Hasan, Hüseyin ve Ali'nin kemali üzerine yüksek sesle salavat.

Terceman-ı Türbe

Bismillah cemalindir. Çünkü nur-u ilahi sensin. Ey Hakk'ın mazharı, cümlenin post ve penahı senin ayağının toprağıdır. Erenler başının tâcı ve külâhı sana niyâz olsun. Dünyanın ve ahiretin, dinin ve dünyanın padişahı sensin. Her ne tarafa dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır. Muhammed'in cemaline, İmam Hasan, Hüseyin ve Ali'nin kemali üzerine yüksek sesle salavat.

Terceman-ı Çırağ [Çerağ]

Bismillah. Mustafa'nın ailesinin çırağı aydınlandı. Fakirler ehline yol gösteren delil oldu. Canı gönülden, riyasız, derinden salavat verelim gönderilmiş Ahmed'in ve Ali Murtaza'nın ruhuna. Muhammed'in cemaline, İmam Hasan, Hüseyin ve Ali'nin kemali üzerine yüksek sesle salavat.

Terceman-ı Vahdet

Bismillah. Allah yücedir ve bereket sahibidir. Mülk, O'nun kudret elindedir. O'nun her şeye gücü yeter. Ey itimat edilen yardımcı, Allah'ım imdadıma yetiş. Ey Samed, doğmamış, doğurulmamışsın. Senin bir benzerin yoktur. Yattım sağıma, döndüm soluma, sığındım Süphan'ıma, mürşidime, rehberime. Kalkarsam Allah, kalkmazsam amentü billah (Allah'a iman ettim). De ki: O, tekdir. Ey Hazret-i Hak, Muhammed'in cemaline, İmam Hasan, Hüseyin ve Ali'nin kemali üzerine yüksek sesle salavat.

Terceman-ı Kurban

Bismillah. Ferman-ı celil, kurban-ı Halil, delil-i Cebrail, tekbir-i İsmail, azamet-i Huda. Tekbir. Allahu ekber, Allahu ekber. Hamd övgü Allah'a aittir. Allah vasf ettiğiniz her şeyden büyüktür. O'ndan başka ilah yoktur. Ancak Allah vardır. Güç ve kuvvet sahibi Allah'tır. O, yücedir ve azamet sahibidir.

Terceman-ı Ab-ı Tuhur

Temiz suya susamışım nasip et ey Allah'ım. Saka eyleyip susuzluğumu gider. Muhammed Mustafa'ya Kevser'in sakisi oldu Ali Murtaza. Gözümün yaşını sel ettim. Hüseyin sakiyi Kerbela'ya. Susuzluğun giderilsin Ey Hüseyin. Allah'ın selamı Hüseyin'in üzerine olsun. Allah'ın laneti Hüseyin'in katilinin üzerine olsun.

[492-b] Benden bu salavat-ı şerifi kıraat etmemi istediği zaman Kâsım pâşa'da duran Kulaksız'daki mezarı güzel kokan çok azizlerimizden Seyyid Şeyh

Osman emîrül-Hâşîmi Efendi hazretlerinin temiz sülalesinden hala dergâh-ı şerîfte post nişin olan Seyyid Şeyh risaletli Muhammed Hamdi efendinin manevi torunu Muhammed Emin Süreyya'ya eski ulemanın usulü gereği ve temiz kalmak şartıyla zekat toplama izni verdim. Ehlibeyt'in ayağının tozu Muhammed Nûri Bâbâ. Hazret-i Pîr Hünkâr Hacı Bektâş Veli'nin (Allah toprağını kutsasın) halifesi, fakirlerin hizmetçisi, Üsküdâr taraflarındaki Büyük Çamlıca'da yerleşmiş Hazret-i Tahir Bâbâ evliyanın evladı.

16 Muharremü 1306 gecesi rehberi mûsîki-i hümâyun kol ağalarından İbrahim Efendi.

[Mühürde yazanlar]

Mehmed (Muhammed) Nûrî Baba ʿan halife-i Hazret-i Pîr Post-nişîn Dergâh-ı Çamlıca-i kebîr. 288 zeki.

2) Bektaşî Tercemanları (Çeviri Yazı)

[484-a] (1) Münâcât

(2) Bismillahirrahmanirrahim

(3) Allahümme ente 'l-evvelü feylese kableke şey'ün ve ente'l-âhirü (4) feylese baʿdeke şey'ün ve ente'z-zâhirü feylese fevkake şey'ün (5) ve ente'l-bâtinü feylese dûneke şey'ün yâ kâ'inen kable (6) külli şey'in ve yâ bâkiyen baʿde külli şey'in yâ men hüve akrebü (7) ileyhi min habli'l-veridi yâ men hüve faʿâlün limâ yuridu (8) yâ men hüve yehûdü beyne'l-mer'i ve kalbihi yâ men hüve b7n-nazari'l aʿlâ (9) ve hüve bi'l ufuki'l mübînü yâ men leyse kemislihi şey'ün ve hüve's- (10) semiʿul- basîrü ya men hüve ʿala külli şey'in kadîrun (11) akdı hâceti bi hakkı Muhammedin ve alihi't-tayyibine't- (12) tâhirîne

[484-b] (1) Salavât-ı Şerîfe

(2) Bismillahirrahmanirrahim

(3) Allahümme Salli vesellim ve zid ve bârik ʿala nûri seyyidina (4) ve seyyidi'l-enbiyâ-i Muhammedinil- Mustafa Allahümme Salli vesellim (5)ve zid ve bârik ʿala nûri seyyidina ve siyyidi'l-evliyâ-il-İmâmi (6) ʿAliyyi'l-murtaza Allahümme Salli vesellim ve zid ve bârik ʿala (7) nûri seyyidina ve seyyidetin nisâ-il-ʿalemîne Fâtımatî'z (8) zehra ve ʿala ümmihâ ve ümmü'l-mu'minine Hadiceti'l-kübra (9) Allahümme Salli ve sellim ve zid ve bârik ʿala nûri seyidinel-İmâmi (10) Hasani'l-mücteba Allahümme sallı vesellim ve zid ve bârik ʿala (11) nûri seyyidinel İmâmi Hüseyini'ş-şehidi'l-mazlûmi bi-arzı (12) Kerbela Allahümme Salli vesellim ve zid ve bârik ʿala nûri (13) seyyidinel-İmâmi Zeyne'l-ʿâbidin Allahümme Salli (14) vesellim ve zid ve bârik ʿala nûri seyyidinel-İmâmi Muhammedi'l- (15)Bâkır Allahümme sallı vesellim ve zid ve bârik ʿala nûri **[486-a]** (1) seyyidinel İmâmi Ca'feri's-sâdık Allahümme sallı vesellim (2) ve zid ve

bârik ʿala nûrı seyyidinel İmâmi Mûsel Kâzım (3) Allahümme salli vesellim ve zid ve bârik ʿala nûrı seyyidin el İmâmi (4) ʿAli Mûsa’r-Rızâ Allahümme salli vesellim ve zid ve bârik (5) ʿala nûrı seyyidinel İmâmi Muhammedi’t-Takîyyi Allahümme salli (6) vesellim ve zid ve bârik ʿala nûrı seyyidinel İmâmi ʿAliyyin Nakî (7) Allahümme salli vesellim ve zid ve bârik ʿala nûrı seyyidinel İmâmi (8) Haseni’l-ʿAskerîyyi Allahümme salli vesellim ve zid ve bârik (9) ʿala nûrı seyyidinel İmâmi Muhammedü’l-Mehdîyyi Salavâtullahi (10) ve selâmühü ʿaleyhim ecmaʿin.

(11) Edʿiyye-i Mahsûsa

(12) Allahümme inne ha ülai eimmetüna ve sadatüna ve fadatüne ve küberâüne (13) ve süfeâuine bihim netevellahü ve min adaihim neteberreü (14) fi’d-dünya ve’l-ahireti Allahümme ve âli men vâlâhüm (15) veʿâdi men ʿâda’hüm vensur men nasarahüm [486-b] (1) vahzül men hazelehüm ve’lʿan men zalemehüm vensür şîʿatehüm (2) vâʿkûb ʿala men cehadehüm ve ehlik ʿadüvvehüm mine’l –cinni (3) ve’l-insi ecmaʿine minel-evveline ve’l-ahirine ila yevmi’d- (4) din allahümme zid na muhabbetehüm verzükna şefâʿatehüm (5) vahşürna maʿahüm ve fî zümretihim ve fî tahtı livâ’ihim (6) bifadlike vecudike ve keramike ve ihsânike ve rahmetike (7) ya erhamerrahimin ve ya hayre’n-nâsirine ve sallallahü (8) ala nûrı seyyidina Muhammedin ve alihit-tayyibine’t-tâhirine.

(9) Nâd-ı ʿAli

(10) Bismillahirrahmanirrahim

(11) Nâdi ʿAliyyen mazhari’l-ʿacâbi be-ceddihü ʿavnen leke fi’n-nevâ’ibi li (12) ilallahü Teʿâlâ hacetün edʿuke küllehemmin ve gammin seyenceli (13) binûri ʿazametike yâ Allah yâ Allah yâ Allah ve binûri nübüvvetike (14) yâ Muhammed yâ Muhammed yâ Muhammed ve binûri vilâyetike yâ ʿAli yâ ʿAli (15) yâ ʿAli edrikni edrikni edrikni yâ ʿAliyyü yâ ebe’l- Hasani [487-a] (1) yâ ebâ’l-Hüseyn yâ ebâ’t-türâb halli müşkili serveri dîn (2) şâfiʿi yevmi’l-hisâb yâ sâhibe’l-cemâli ve’l-kemâli (3) yâ ze’l-heybeti ve’l-celâli Allahümme bihakkı’l-Hüseyn ve ceddih (4) ve ebih ve ümmih ve ahihi ve benihi hallisni min külli hemmin (5) ve gammin bimâ ene fihi ilahi birahmetike yâ erhamer-rahimin (6) ve yâ hayra’n-nâsirin yâ mukallibe’l-kûlûbi ve’l-ebşâri (7) kallib kûlubenâ ve basaranâ bihakkı rızâ’ike ve ru’yeti’l- (8) müştâkine’l-ahyâri lâ fetîa illa ʿAli lâ seyfe illa (9) zülfikâri Rabbena tekabbel minna bihakkı Muhammedin ve Haydarâ (10) Hû dost.

(11) Terceman-ı Dârü

(12) Bismillahirrahmanirrahim

(13) Rabbena zalemnâ enfüsenâ ve in lem tağfir lena ve terhemnâ leneküenne (14) mine’l-hâsirin Allah Allah Eyvallah yüzüm yerde özüm (15)

dârde erenler meydânında Hak Muhammed ʿAli yolunda cânım kurban. [487-b]
(1) tenim tercüman bu fakirden ağrınmış ve incinmiş can karındâş var (2) ise dile gelsün bile gelsün Allah Eyvallah.

(3) **Terceman-ı Tâc**

(4) Bismillahirrahmanirrahim

(5) Erenler ʿaşkına kemter-kemine yüzüm hak eyledim rûyı zemine (6) keyuben kaygusuzdan tâc ü ʿizzet hû diyelim erenlerin (7) demine bir cemâli Muhammed kemâli İmâmi Hasan ve İmâmi Hüseyin (8) ʿAli râ Bülend-i Salavât (9) Erenlerden haklı hayırlı himmet şeyʿen lillahi Allah Eyvallah Hû dost.

(10) **Niyet-i Vuzûʿa**

(11) Nneveytû en tevazzeae lî listibahatiʿs-salâti livücûbihi kurbeten (12) ilallallahi Teʿâlâ Hû dost.

(13) **Niyet-i Gusûl**

(14) neveytû an ağsüle li defʿiʿl-hedesîʿş-şerʿiyyeti (15) listibahatiʿs-salâti livücûbihi kurbeten ilallahi teʿâlâ hû dost [488-a]

(1) **Terceman-ı İkrâr**

(2) Hamdü lillahi kim men oldum bende-i hâsü hüda canü dilden (3) ʿaşkile hem çâkeri âli ʿabâ râhı zulmetden çıkub doğru (4) yola basdım kadem hâb ü gafletden uyandım cân (5) güzün kıldım küşâ on iki İmâm bendesiyim hem gürihi (6) nâciyem yetmiş iki firkadan oldum berî dahî cidâ mezhebim (7) hak Caʿferidir iştibâhım yok benim pîrim üstâdım Hacı (8) Bektâş kutbı evliyâ hak deyüb bel bağladım ikrâr virüb (9) erenlere mürşidim oldu Muhammed rehberimdir Murtaza bir cemâli (10) Muhammed kemâli İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin ʿAli râ bülendi salavât.

(11) **Şerh-i Ziyâretnâme**

(12) Bu ziyâret-nâmeyi Şehri Muharremüʿl-haramın onuncu günü sabâh (13) namâzı vakti gün doğmadan yüz on kerre okuyalar. (14) **Duʿây-ı Ziyâretnâme:** (15) Allahümmeʿlʿan evele zâlimin zaleme Hakka Muhammedin ve âle Muhammedin ve ahira [488-b] (1) tâbiʿin lehü ʿala zalike Allahümmeʿlʿan ʿisabete(?)lleti câhedetüʿl (2) Hüseyne ve şayaʿat ve bayaʿat ve tabaʿat ʿala katlihi Allahümmeʿl (3) ʿanhüm cemîʿan esselâmü ʿaleyke yâ eba ʿAbdillahi ve ʿAleʿl (4) ervâhilleti hallet bi-ganâʿike ʿaleyke minni selâmullahi ebeden (5) mâbakitu ve bakıyeʿl leylu veʿn-neheru velâ ceʿâlehullahu ahireʿl-ahdi (6) minni liziyâretike es-selâmü ʿaleʿl-Hüseyin ve ʿala ʿAli ibniʿl-Hüseyin (7) ve ʿala evlâdiʿl-Hüseyin ve ʿala eshâbiʿl-Hüseyin.

(8) **Münâcât**

(9) Bismillahirrahmanirrahim

(10) Yâ Mahmûd bi-hakkı Muhammedin ve yâ ʿAli bihakkı ʿAliyyin ve yâ Fâtıma bihakkın (11) Fâtımatı'z-zehrâ yâ muhsinü bi-hakkı'l-Hasan ve yâ ze'l-ihşâni (12) bi-hakkı Hüseyin diğêr münacat yâ ʿuddeti ʿinde (13) şiddeti vela gavsı ʿinde kürbeti ecirni biʿaynikeleti (14) lâtenamu ve ekfini bi-ruknikellezi lâ yerâmu her kaza ve her (15) belâ ve cefâ kanden gelür defʿ eylesün perverdigâr [490-a] (1) her ʿatâ ve her kerem senden gelür lütuf eyle sen Perverdigâr.

(2) **Terceman-ı Âb**

(3) Selâmullahi ʿale'l-Hüseyin laʿnetullahi ʿala kâtılı'l-Hüseyin.

(4) **Terceman-ı Vedâʿ**

(5) Bismillahi Alla Allah kaderi visâlin ʿid u saʿâdet (6) mâh-ı cemâlin rûz-ı kıyâmet dem âhir oldu gam zâhir oldu (7) gelmek irâdet gitmek icâzet ber cemâli Muhammed kemâl-i İmâm (8) Hasan ve İmâm Hüseyin ʿAli râ Bülend-i salavât.

(9) **Terceman-ı Eşik**

(10) Eşiğine koymuşum men cân u ser ta vücûdum sâfi (11) ola hem çûzer eşiğinde budur hâcetim benim (12) kılasın hem bu fakire bir nazar ber cemâli Muhammed kemâl-i (13) İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin ʿAli râ Bülend-i salavât.

(14) **Terceman-ı Çamaşûr**

(15) Bismillahirrahmanirrahim

[490-b] (1) ve izâ şî'nâ beddelnâ emsâlehüm tebdilen ber cemâli Muhammed kemâl-ı (2) İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin ʿAli râ bülend-i salavât.

(3) **Terceman-ı Post**

(4) Bismillah sırrı cemâl-i dost bi-vechi âdem hututu heft (5) mihrâbı elest çâr-gûşe-i post ʿayn-ı cem erenlerine (6) hû dost ber cemâl-i Muhammed kemâl-i İmâm Hasan ve İmâm (7) Hüseyin ʿAli râ bülend-i salavât.

(8) **Terceman-ı Meydân Taşı**

(9) Bismillah Allah dost hâzır gâ'ib zâhir bâtın (10) ʿayn-ı cem erenlerin gül cemâline ʿaşk olsun.

(11) **Terceman-ı Teslîm**

(12) Bismillah erenler erkânı oldu imânım gönülde kalmadı (13) şekk ü gümânım takub teslim oldum men hakka teslîm (14) Erenler yoluna fedâ bu canım ber cemâl-i Muhammed kemâl İmâm (15) Hasan ve İmâm-ı Hüseyin ʿAli râ bülend-i salavât.

[491-a] (1) Terceman-ı Tıraş

(2) Çün tıraş olduk şükür bulduk safâ ehl-i beyte (3) bende yüz kıldık vefâ nâzil oldu âyet-i muhallikû (4) hem tıraş oldu anınçün Mustafa ber cemâl-i Muhammed kemâl-i (5) İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin ʿAli râ bülend-i salavât.

(6) Terceman-ı Hatâ

(7) Bismillah hatâ itdim suçum ʿafveyle ey şâh (8) bi-hakkı Mustafa vü ʿâlî dergâh şehîd-i Kerbelâ sırrî (9) hakkıçün zalemnâ rabbenâ estağfurullah ber cemâli Muhammed (10) kemâl-i İmâm-ı Hasan ve İmâm-ı Hüseyin ʿAli râ bülend-i salavât.

(11) Terceman-ı Türbe

(12) Bismillah cemâlindir senin nûr-ı ilâhi ki sensin (13) cümlelerin post ve penâhı ayağın toprağı ey mazhar-ı (14) hak erenler başının tâc ü külâhı niyâz olsun (15) sana dünya ve ʿukba ki sensin din ü dünya pâdişâhı **[491-b]** (1) feeynemâ tûvellu fesemme vechullah ber cemâl Muhammed kemâl-i İmâm (2) Hasan ve İmâm Hüseyin ʿAli râ bülend-i salavât.

(3) Terceman-ı Çırâğ

(4) Bismillah rûşen oldu çün çırâğ-ı hânedân-ı Mustafa (5) ehl-i fakra oldu burhan delîl-i rehnümâ virelim (6) candan salavât ez derûn-ı bî riyâ ber revân-ı Ahmed-i Mürsel (7) ʿAliyyiʿr-murtezâ ber cemâl-i Muhammed kemâl-i İmâm Hasan ve İmâm (8) Hüseyin ʿAli râ bülend-i salavât.

(9) Terceman-ı Vahdet

(10) Bismillah tebârekellezi yebedihiʿlmülkü ve hüve ʿala külli şeyʿin kadîr (11) yâ gıyâseʿl-muʿtemedi allahümme mededî samedi samedi lem yelid ve lem (12) yüled velemye künlehu küfüven ehadü yatdım sağıma döndüm (13) soluma sığındım sübhânıma mürşidime rehberime (14) kalkamazsam Allah kalkamazsam amentü billahi kul hüvallahü ehadü (15) ya hazret-i hak ber cemâl-ı Muhammed kemâl-i İmâm Hasan **[492-a]** (1) ve İmâm Hüseyin ʿAli râ bülend-i salavât

(2) Terceman-ı Kurbân

(3) Bismillahi fermân-ı celîl kurbân-ı halîl delîl-i Cebrâʿil (4) tekbiri İsmâʿil ʿazamet-i hüdâ tekbîr Allahü Ekber Allahü Ekber (5) lâ ilahe illallahü vallahü Ekber Allahü Ekber ve lillahiʿl-hamdi sübhânellahi (6) veʿl-hamdülillahi velâ ilahe illallahu vallahü ekber velâ havle velâ kuvvete (7) illâ billahiʿl-ʿaliyyiʿl-ʿazîm

(8) Terceman-ı Âb-ı Tuhûr

(9) Teşneyim âb-ı tuhûre nasîb it yâ hüdâ sekâ (10) azub vir âb-ı enküri Muhammed Mustafa sekâ (11) olubdur sâkî-i kevser ʿAliyyiʿr Murtezâ sakâ

gözüm (12) yaşın sebîl itdim Hüseyini Kerbelâ sekâ (13) sekahüm yâ Hüseyin selâmullahi  ale'l-Hüseyin (14) la netullahi  ala kâtîli'l-Hüseyin (15) (mim mim mim)

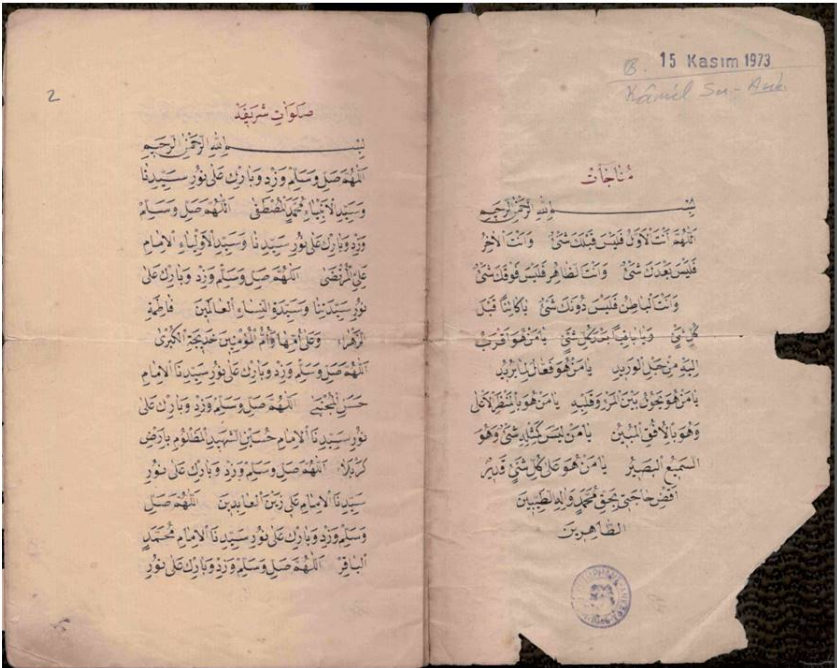
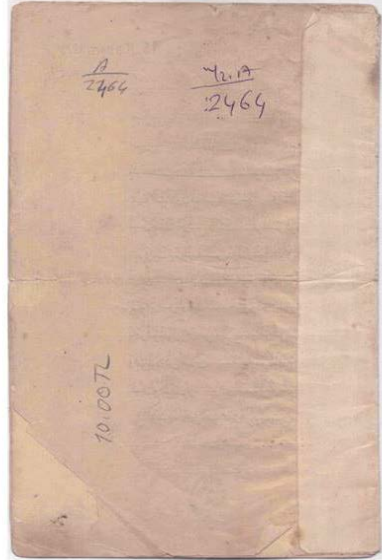
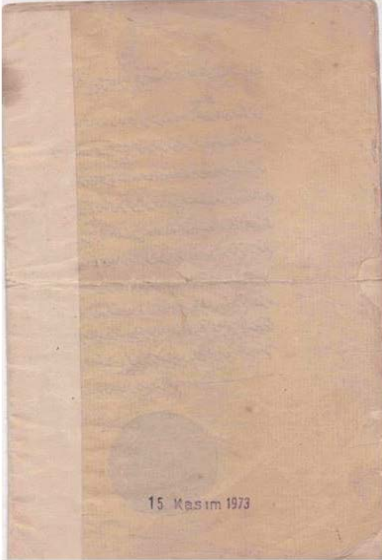
[492-b] (1) Felemme'l-temese minni in kırâ'eti haza's-salavat-ı şerife

(2) Kâsım pâşa'da vâkı  kulaksızda define-i hâk-ı  ıtırnâk olan e  ızze-i (3) kirâmdan es-seyyid eş-şeyh  Osman emîr 'l-Hâşîmi Efendi hazretlerinin (4) sülâle-i tâhiresinden hala dergâh-ı şerîf post nişini (5) es-seyyid eş-şeyh risâletlü Muhammed Hamdi efendinin hafidi evlâd-ı ma neviyem (6) Muhammed Emin Süreyya el-keşfi ve ezente  ala sireti's-selef kemelti fela ey zekât ve mekân bi-şarta't-taharetî'l-kamileti ve etâ türâb-ı akdam (7) âl-i  abâ Muhammed Nûri bâbâ  an hulefa-i ve'l aktâb el Hazret-i Pîr (8) Hünkâr Hacı Bektâş Veli kuddise sırruh 'l-celî ve hâdim 'l fukarâ (9) bin evliya-i(?) hazret-i Tahir Bâbâ elkâ'in fı'l-Çamlıca'l-kebîr min livâ-i (10) hatta Üsküdâr fi 16 Muharrem 'l -harâm sene 1306 nın gicesi rehberi m sîki-i (11) h m yun kolağalarından İbrahimEfendi

[M h r]

Mehmed (Muhammed) N r  Baba  an halife-i hazret-i p r Post-nişin dergâh-ı Çamlıca-i keb r 288 zeki

3) *Bektaşî Tercemanları* Orijinal Metin

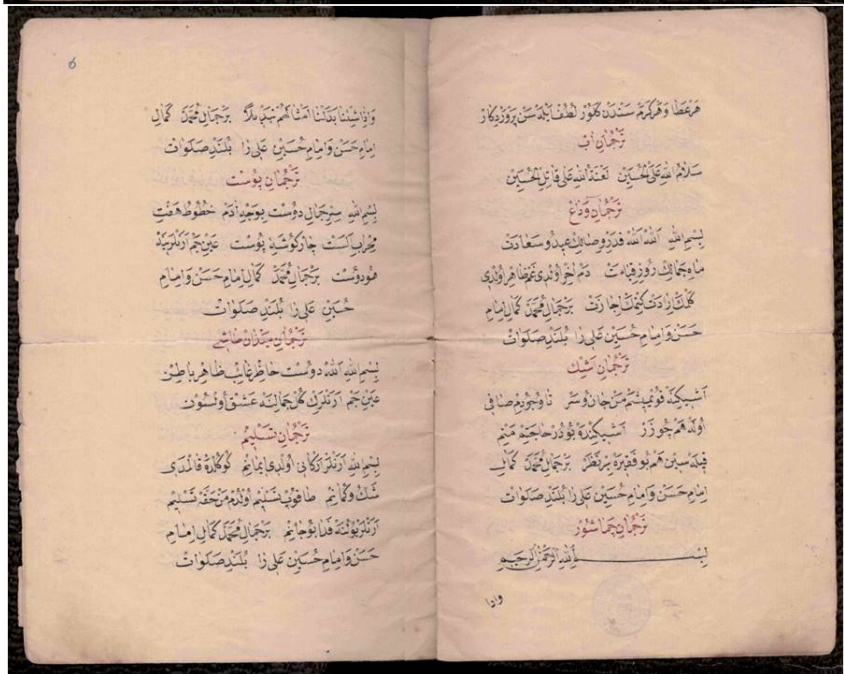
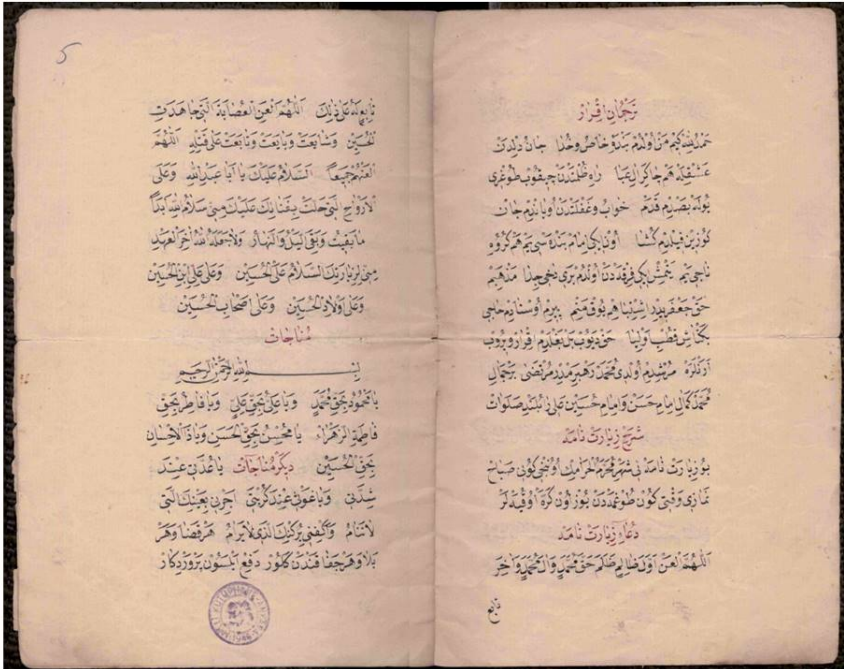
سیدنا ایمام جعفر رضای الله عنه صلوات الله وسلامه
 وزید وبارک علی نور سیدنا ایمام موسی کاظم
 الله صلواته وسلامه وزید وبارک علی نور سیدنا ایمام
 علی موسی الرضا الله صلواته وسلامه وزید وبارک
 علی نور سیدنا ایمام محمد باقر الله صلواته
 وسلامه وزید وبارک علی نور سیدنا ایمام علی نقی
 الله صلواته وسلامه وزید وبارک علی نور سیدنا ایمام
 حسن العسکری الله صلواته وسلامه وزید وبارک
 علی نور سیدنا ایمام محمد تقی الله صلواته
 وسلامه علیهم اجمعین
 اَوْصِيَا مُحَمَّدًا
 اللَّهُمَّ رَحْمَةً لِي وَأُمَّةً لِي فِي الْوَسْطِ
 وَشَافِعًا لِي يَوْمَ الْحُكْمِ إِنَّي
 فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُمَّ
 وَأَنْصُرْهُمْ مِنْ قَضَائِهِمْ

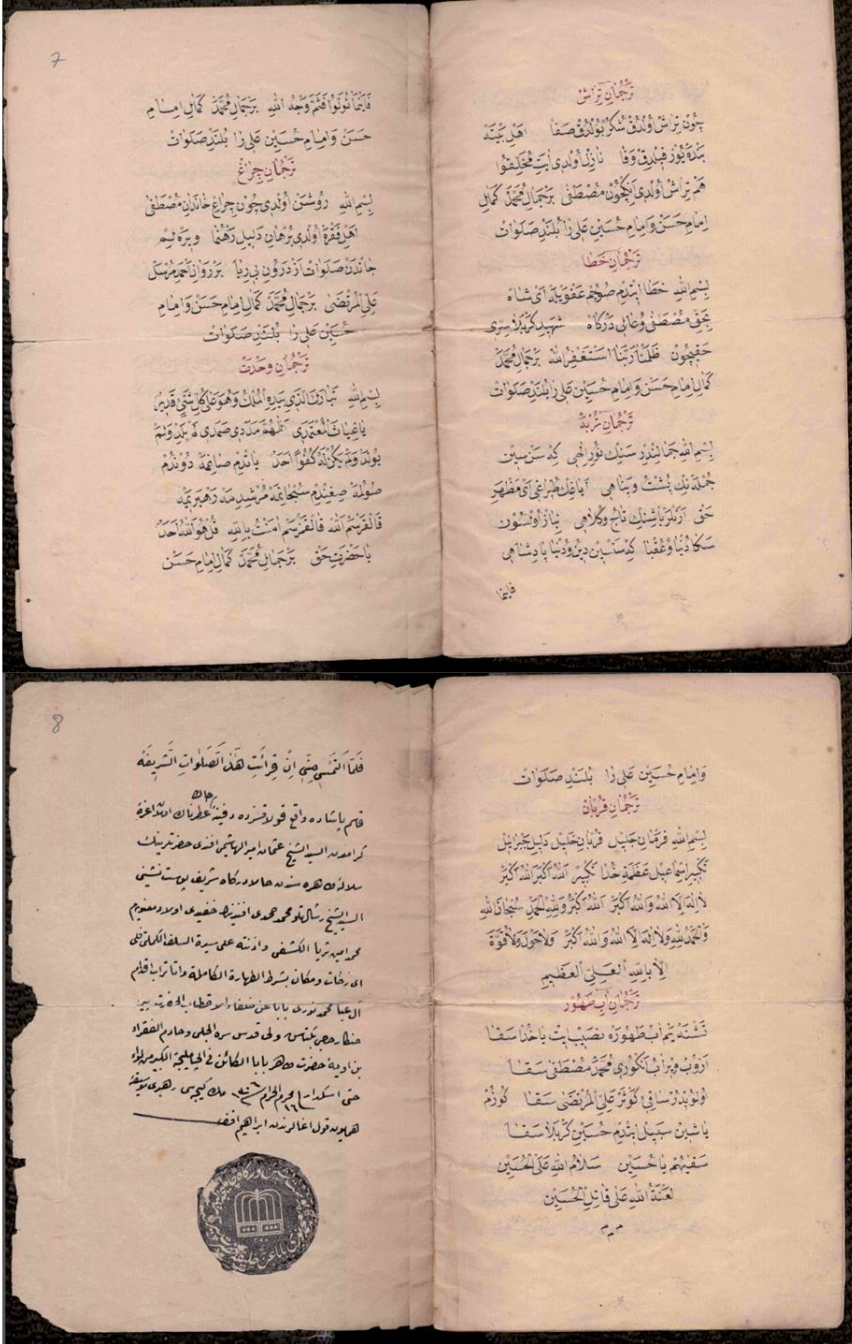
وَعَدْلًا رَحِيمًا وَأَنْصُرْهُمْ مِنْ قَضَائِهِمْ
 وَتَعَالَى عَنِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ
 وَأَلَيْسَ بِجَعْفَرٍ مِنْ أَكْبَابٍ وَلَا جَبْرِي
 لِي مِنْ أُمَّةٍ زِدْنَا حَقِّبَهُمْ وَزِدْنَا شَفَاعَتَهُمْ
 وَأَحْسِنَا مَعَهُمْ فِي ذُرِّيَّتِهِمْ وَبِحَسْبِ
 بَيْتِكَ وَبِحَسْبِ كَرَمِكَ وَأَحْسِنَا
 بِالْأَخْبَارِ صَبْرًا وَبِالْحَقِّ صِدْقًا
 كَلِّمْ نَبِيَّكَ يَا مُحَمَّدُ وَأَيُّهَا الْعَالَمِينَ
 نَارِ عَلِي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 نَارِ كَيْفَا مَطْعَمًا حَرِيْبًا حَرِيْبًا عَوَاكَ فِي التَّوَابِ
 إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى حَامِدٌ أَدْعُوكَ عَلَيْهِمْ وَبِحَسْبِ
 بِرُوحِ عَقْرَبِكَ يَا أَلَهَهُ يَا أَلَهَهُ يَا أَلَهَهُ
 بِالْحَقِّ بِالْحَقِّ يَا حَقِّقَ وَيُورِثُكَ يَا عَالِمَ
 يَا عَلِي أَدْرِكُنِي أَدْرِكُنِي يَا عَلِي يَا أَلَهَ الْعَالَمِينَ

بِأَبِيكَ يَا أَلَهَ الْعَالَمِينَ
 شَافِعًا لِي يَوْمَ الْحُكْمِ يَا أَلَهَ الْعَالَمِينَ
 يَا أَلَهَ الْعَالَمِينَ يَا أَلَهَ الْعَالَمِينَ
 وَأَجِبْ وَأُجِبْ وَأَجِبْ وَأَجِبْ
 وَتَعَالَى عَنِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ
 وَبِحَسْبِ بَيْتِكَ وَبِحَسْبِ كَرَمِكَ
 قَلْبُ مُحَمَّدٍ يَا حَقِّقَ وَيُورِثُكَ
 أَلَسْتُ بِجَعْفَرٍ مِنْ أَكْبَابٍ وَلَا جَبْرِي
 نَارِ عَلِي أَدْرِكُنِي أَدْرِكُنِي
 هُوَ وَهُوَ
 نَارِ عَلِي أَدْرِكُنِي أَدْرِكُنِي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 رَبَّنَا عَلَّمَنَا الْقُرْآنَ وَأَوْعَاظَنَا بِكَ الْكَلِمَاتِ
 مِنْ خَيْرِ سِرِّكَ اللَّهُ يَا أَلَهَهُ يَا أَلَهَهُ
 نَارِ عَلِي أَدْرِكُنِي أَدْرِكُنِي
 هُوَ وَهُوَ
 نَارِ عَلِي أَدْرِكُنِي أَدْرِكُنِي

4) Görseller

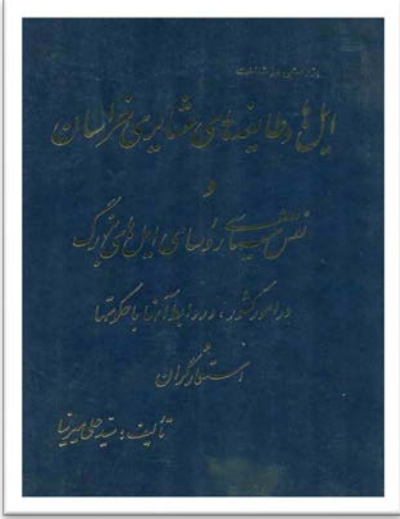
Çamlıca dergâhı eski postnişini merhum Mehmet Nuri Baba
(Oytan, 1960: 2/96).

Bektaşî Tercemanları kitapçığının sonunda yer alan mühür. Mühürde,
“Mehmed (Muhammed) Nûrî Baba can halife-i Hazret-i Pîr post-nişîn
Dergâh-ı Çamlıca-i Kebîr, 288 zeki” yazılıdır.

Seyyid Ali Mirniyâ, Pejuheşi der Şinaht-ı İlhâ ve Taifeha-yi Aşâir-i Horasan ve Nakş-ı siyasi-i Ruesâ-yi İlhâ'yi Buzurg der Umur-i Kışver ve Revabat-ı Anhâ bâ-hükümetha-yi İstimargerâh (Horasan'daki Aşiretlerin Boy ve Oymakları ve Büyük Aşiretlerin Reislerinin Ülke İşlerindeki Siyasi Roller ve Onların Sömürgeci Hükümetler ile İlişkilerine Dair Bir Araştırma), İntişârât-ı Nesl-i Dâniş, Tahran 1369, (1990), 281 ss.

İsmail AKA*

Daha önceleri İran'ın değişik bölgelerindeki aşiretler hakkındaki eserleri ile tanıdığımız müellif imdi burada yeni bir eser ile karşımıza çıkmaktadır. Müellif önsözünde (s.11-20) İran'daki aşiretlerin boy ve oymakları hakkında araştırma konusunun pek çok araştırmacının ilgisini çektiğini, Horasan'daki aşiretlerin İran'ın öteki bölgeleri ile kıyaslandığında sayı bakımından çok büyük bir fazlalık gösterdiğini ifade ile, bunun sebebi olarak ise Horasan'ın coğrafi mevkiinden dolayı zaman zaman çeşitli kavimlerin muhaceretini göstermekte ve bununla ilgili olarak Abbasîler, Samanîler, Oğuzlar (Selçuklular), Moğollar, Timurlular,

Safevîler ve Afşarlar zamanındaki bazı faaliyetleri saymaktadır. Ardından mevcut hükümetler ile aşiret reislerinin ilişkileri ele alınmakta ve bunlarla ilgili örnekler verilmektedir. Yazar, 36 yıl Horasan'ın değişik yerlerinde görevi dolayısıyla biriktirdiği malzemeyi, dostlarının da teşviki ile yayınladığı ifadesi ile önsözü bitirmektedir.

* Prof. Dr. (E), Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ismail.aka.ege@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1919-563X.

Eserin I. bölümü Türk aşiretlerine ait boy ve oymaklara ayrılmıştır (s.25-108). Alfabetik sıra ile bu bölüm Eberlu (Eymirli) ile başlamakta olup, 76 tane boy ve oymaktan söz edilmektedir. Bunların yerleşme yerleri, hâne sayıları verilmekte, bazıları, meselâ Eberlu (Eymirli), Begayîrî, Bayat, Papalu, Azerbayanca'dan göçürülen oymaklar, Timurî, Cevanşîr, Çavuşlu, Halac, Serverlu, Şamlu, Karşı Kuzulu, Karayî, Kırklı (Kırhlu), Kılıçı (Kılıççı), Gerâyeli (Gerâyet ili), Hezareler hakkında daha geniş bilgi verildiği gibi, önemli begleri de zikredilmektedir.

II. bölüm Kürd aşiretlerine mensup boy ve oymaklara ayrılmış olup (s.111-148), burada da Rişvanlu, Zerdkanlu, Şadilu, Kara Çorlu hakkında daha geniş bilgi verilir. Ancak bu arada Balkanlu, Çemişkezek, Ulaşlu, Turanlı, Çapanlu, Çekenelu, Sil süpürânlu, Kara Çorlu, Kara Kaşlu, Karamanlı, Korhanlu, Kaganlu, Kalaclu, Kepeneklu, Gene Beglu ve daha bazı isimler ile karşılaşılıyor ki, bunlar Türk asıllı olmalıdırlar. Mesela burada adı geçen Sil süpürânlular XVII. yüzyılın başlarında Anadolu'dan İran'a gitmişler ve Safevîler devrinde onların begleri önemli görevlerde yer almışlardı.

III. bölüm Arab aşiretlerine tahsis edilmiş olup (s.151-163), 21 tane boy ve oymak adı verilmekte ve bunlar arasında Nurbahşiye de sayılmaktadır.

IV. Bölüm Horasan'daki çeşitli topluluklara ayrılmış olup (s.167-183), 24 topluluk adı verilmektedir ki, bunlar arasında Ermeniler, İsmâîliler, Asurîler, Beluçlar, Zerdüşter, Ali Allahîler, Kelimîler ve Lekler sayılmaktadır.

Horasan'daki aşiret ahalsininin kültürü, örf ve adetlerine tahsis edilmiş olan V. bölüm (s.187-245), iki kısımdan meydana gelmektedir. İnanç ile örf ve adetlerden söz edilen birinci kısım (s.187-210) adak yemeği olan omac komac çorbası, adak sofrası, dert ve sıkıntıların giderilmesi maksadı ile düzenlenen çerez sofrası, 42 beyt falı Horasan'daki çeşitli toplulukların yağmur duaları (burada Türkler (s.197) ve Türkmenlerde (s.200) yağmur duaları kendi şiveleri ile, yani Türkçe ve Farsça çevirisi ile verilmiştir); çeşitli inançlar ile (mesela Cumartesi günü soğan yiyen zengin olur; rüyada beyaz at görmek murada ermektir; eğer eşek yattığı yerden anırır ise sahibi ölecektir; geceleyin yer süpürmek uğursuzluk getirir; horoz gibi öten tavuk uğursuzluk sayılır ve kesilip, eti verilir; Çarşamba günü hamama gitmek ve tırnak kesmek uğursuzluktur; sağ elin avcunun kaşınması para getireceğine işarettir; oğlan ve kız eğer tencere dibini kazırlar ise onların düğün gecesi kar yağacaktır) ilgili olarak örnekler verilir ve Türkmenlerin kan davası ve kısastan vazgeçemedikleri ifade edilir. Dini inançlar ile ilgili olarak Hz. Hüseyin'in öldürülmesi ile ilgili olarak yapılan gösteriler ve törenlerden uzun uzun söz edilir (s.205 v.dv.).

Horasan'daki boy ve oymak ahalisinin sosyal durumu, gelenek ve görenekleri başlığını taşıyan ikinci kısım (s.211-245), 41 ana başlıktan oluşmaktadır. Yakın zamanlara kadar her topluluk kendi gelenek göreneklerine sıkı sıkıya bağlı iken, günümüzde artık köylerden şehirlere göçlerin artması ve daha bazı sebeplerle geleneklerin sürdürülmesinin güçleştiğini ifade eden müellif, buna rağmen köylerde hala gelenek ve göreneklerin sürdürüldüğünü ifade eder. Bu kısımda Türk kadınlarının elbiseleri, Türkmen kadınlarının elbiseleri (s.212-213), imece usulü, Nevruz kutlamalarından söz edilirken Gunâbâd yakınındaki Bimerğ köyünde Ferverdîn ayının (21 Mart - 20 Nisan) 9'u ile 13'ü arasında, erkeklerin evden çıkamayıp idare ve bütün ihtiyaçların kadınlar tarafından karşılandığı, çeşitli oyunlar oynanıp sportif faaliyetler yürütüldüğü, at binildiği kaydedilir (s.223). Halk oyunları, binicilik ve at koşuları, güreşler (Türkmen güreşleri, s.231), kına yakma ve türküsü, gelin alayı türküsü (15 bölgedeki Azerbaycan Türklerinin gelin alayı türküsü Türkçe olarak -s.233- ve Dergiz'deki Türklerin gelin alayı türküsü Türkçe olarak -s.235-; Türkmen düğün alayı türküsü Türkçe olarak -s.236-), Farsça çevirileri ile veriliyor.

Atasözleri olarak Türk ve Türkmen atasözlerinden ayrı ayrı Farsça çevirileri ile bazı örnekler veriliyor (s.240-241). Bunlardan birkaç tanesini buradan kaydediyoruz: *“Düşmanın sahlama, tâ sırrının bilmesün; Ursa, sövse, horlasa da, il (aşiret) yahşidur; Gaviblig (gariplik) öldürmez, öldürtmese güldürmez; At minen atasın tanımaz; Kör körü tapar (bulur) su çukuru; Yorkanuva göre ayakuy uzat(ayağını yorganına göre uzat); Bıçak destesini kesmez; Çerag dibine ışık virmez; Buz üstünde toz ahtarar (arar).”*

Çeşitli topluluklara ait ninniler verilirken, Türk ve Türkmen kadınları ile bölgedeki Azerbaycan kadınlarının ninnileri Farsça çevirileri ile birlikte verilmiştir (s.243-245).

Eserin içinde, ilgisi dolayısıyla bazı resimler bulunduğu gibi, sonunda yararlanılan kaynaklar, yazarın eserlerinin listesi ve dizinler yer almaktadır.

Türkiye'den binlerce km. uzakta, Türkiye ile hiçbir ilişkisi bulunmayan, İran'ın doğusunda Horasan bölgesinde yaşayan Türk boy ve oymakları ile onların gelenek ve görenekleri hakkında ilgi çekici bilgiler veren eser, Türk kültürü bakımından değerli bir araştırmadır.

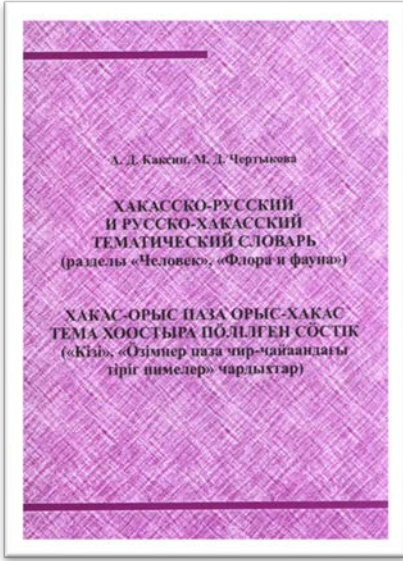
Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

A. D. Kaksin, M. D. Çertıkova (2020). *Xakassko-russkiy i russko-xakasskiy tematicheskiy slovar'* (razdelı "Çelovek", "Flora i fauna") – *Xakas-orıs paza orıs-xakas tema xoostıra pölilgen söstik* ("Kızı", "Özımner paza çırçayaandağı tırig nimeler" çardıxtar). Abakan: İzdatel'stvo FGBOU VO "Xakasskiy gosudarstvenniy universitet im N. F. Katanova, 224 s. ISBN 978-5-7810-1938-0.

Şima DOĞAN BALCI*

Eser, N. F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Beşerî Bilimler ve Sayan-Altay Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü'nün önde gelen araştırmacıları arasında yer alan Dr. Andrey Daniloviç Kaksin ve Dr. Maria Dmitriyevna Çertıkova tarafından kaleme alınmıştır. A. D. Kaksin, Hakasça ve diğer Türk lehçeleri ile ilgili çalışmalarının yanı sıra özellikle Fin-Ugor halklarından olan Hantıların dili üzerine olan araştırmalarıyla dikkat çekmektedir. Fin-Ugor çalışmaları ile yakından ilgilenen A. D. Kaksin'in, Hakasça ve Hantı dilini karşılaştırmalı olarak ele aldığı bilimsel çalışmaları bulunmaktadır. Hakasça

üzerine çeşitli konularda pek çok bilimsel çalışmaya imza atan eserin diğer yazarı M. D. Çertıkova ise özellikle leksikoloji ve leksikografi alanındaki çalışmalarıyla öne çıkmaktadır. 2006 yılında yayımlanan *Hakasça-Rusça Sözlük*'ün hem

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi Türk Dünyası araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları ABD, dogan_sima@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8213-4405.

yazarları hem de redaktörleri arasında yer alan M. D. Çertikova, İ. L. Kızlasova ile *Slovar' sinonimov xakasskogo yazıka : Xakas tilinin söstigi* (2014) ve A. Ya. Salçak ile *Glagoli so znaçeniem povedeniya v xakasskom i tuvinskom yazıkax: ideografiçeskiy slovar'-spravoçnik* (2017) adlı çalışmaları hazırlamış, *Leksiko-semantiçeskie gruppi glagolov xakasskogo yazıka (glagoli so znaçeniem psihiçeskoj deyatel'nosti): uçeбно-методиçeskiy kompleks po distsioline:slovar'-spravoçnik* (2016) ve *Leksiko-semantiçeskie gruppi xakasskih glagolov (glagoli govoreniya i dvijeniya): slovar'-spravoçnik* (2013) gibi leksikoloji alanında pek çok eseri kaleme almıştır.

Hakasçanın 1928 yılında N. F. Katanov tarafından hazırlanan ilk iki dilli sözlüğü Hakasça-Rusça Sözlük'ün ardından günümüze kadar iki dilli, tematik vb. pek çok sözlük hazırlanmış¹ ve özellikle son yıllarda sözlük çalışmaları oldukça hız kazanmıştır².

Sözlük çalışmalarına, Hakasçanın araştırılmasında önemli katkıları bulunan A. D. Kaksin ve M. D. Çertikova tarafından bir yenisi daha eklenmiştir. Söz konusu araştırmacılar vasıtasıyla bilim dünyasına kazandırılan *Hakasça-Rusça ve Rusça-Hakasça Tematik Sözlük*, Hakasçanın temel söz varlığının tematik çeşitliliğini sistematik bir şekilde ortaya koyan bir eser olarak karışımıza çıkmaktadır.

Çalışma, *Giriş* (s. 4-8) ve *Kaynakça* (s. 223) dışında, *Hakasça-Rusça Tematik Sözlük* (s. 10-133) ve *Rusça-Hakasça Tematik Sözlük* (s. 134-222) şeklinde iki ana bölüm hâlinde düzenlenmiştir.

Giriş bölümünde, sözlükbilim ve tematik sözlüklerin oluşturma yolları gibi konulara değinilmiş, ardından tematik sözlüklerin amacı ve faydası ele alınmıştır. Hakasça için özellikle tematik sözlüklerin eksikliğine dikkat çekilerek söz konusu sözlüğün hangi esaslar üzerine kurulduğu ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca sözlüğün, Hakasça öğrenmek isteyen veya ana dili Hakasça olanlar için etkili bir kelime hazinesi sağlamaya ve dil yetkinliklerini kelime düzeyinde arttırmaya yardımcı olacağı belirtilmiştir.

Hakasça-Rusça Tematik Sözlük (s. 10-133) ve *Rusça-Hakasça Tematik Sözlük* (s. 134-222) şeklinde hazırlanan eserde, her iki kısım “İnsan” [Xak. **Kızı** (s. 10-70); Rus. **Çelovek** (s. 134-181)] ve “Flora ve Fauna” [Xak. **Özimner paza çir-**

¹ Hakasça sözlükler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Z. E. Kaskarakova (2018). “Slovari sovremennoĝo xakasskogo yazıka”, Nauçnoe obozrenie Sayano-Altaya No 3(23): 33-35.

² Çok uzun süren bir çalışmanın ürünü olarak geçtiğimiz yıl, K. N. Burnakova'nın başredaktörlüğünde iki cilt olarak hazırlanan Hakasçanın açıklamalı sözlüğünün ilk cildi *Tol'koviy slovar' xakasskogo yazıka – Xakas tiliñiñ çardıĝlıĝ söstigi* (2020) yayımlanmıştır. İkinci cildi üzerine çalışmaların devam ettiği *Sözlük*, madde başlarının Hakasça açıklanması bakımından oldukça önemlidir.

çayaandağı tiriğ nimeler (s. 70-133); Rus. **Flora i fauna** (s. 181-222)] şeklinde her tema doğrultusunda kelimelerin yer aldığı iki ana bölüme ayrılmıştır. Bu iki bölüm de kendi içinde alt başlıklara ayrılmıştır. Sözlükte, Hakasça-Rusça ve Rusça-Hakasça bölümlerinde aynı olmak üzere, yiyecek ve içecek adlarından giyim kuşama, bitkilerden hayvan adlarına kadar uzanan toplam 13 alt başlık yer almaktadır.

Bu kavram alanları doğrultusunda hazırlanan *Sözlük*'te yer alan alt başlıklar şu şekildedir³:

1. İnsan (*HRTS* s. 10-70, *RHTS* s. 134-181)
 - 1.1. Yiyecek, içecekler (*HRTS* s. 10-22, *RHTS* s. 134-143)
 - 1.2. Vücudun bölümleri, organ adları (*HRTS* s. 22-33, *RHTS* s. 143-151)
 - 1.3. Hastalıklar (*HRTS* s. 33-40, *RHTS* s. 152-157)
 - 1.4. Akrabalık adları (*HRTS* s. 40-48, *RHTS* s. 157-162)
 - 1.5. Kıyafet adları, ayak giyimleri ve bunların bölümleri (*HRTS* s. 48-60, *RHTS* s. 162-171)
 - 1.6. Kıyafet yapımında ve işlemelerinde kullanılan malzemeler, aksesuarlar (*HRTS* s. 60-64, *RHTS* s. 172-175)
 - 1.7. Meslek adları (*HRTS* s. 64-70, *RHTS* s. 175-181)
2. Flora ve Fauna (*HRTS* s. 70-133, *RHTS* s. 181-222)
 - 2.1. Bitkiler (*HRTS* s. 70-90, *RHTS* s. 181-192)
 - 2.2. Evcil hayvanlar (*HRTS* s. 90-95, *RHTS* s. 192-196)
 - 2.2.1. At ve atçılık ile ilgili adlandırmalar (*HRTS* s. 95-105, *RHTS* s. 196-205)
 - 2.3. Yabani hayvanlar (*HRTS* s. 105-115, *RHTS* s. 205-210)
 - 2.4. Kuşlar (*HRTS* s. 116-126, *RHTS* s. 211-217)
 - 2.5. Böcekler (*HRTS* s. 126-130, *RHTS* s. 217-220)
 - 2.6. Balıklar (*HRTS* s. 131-133, *RHTS* s. 220-222)

Sözlük, çağdaş Hakasçanın günlük diline dair önemli ölçüde genişletilmiş bir rehberlik sunmakla birlikte günlük dilin ötesine geçen arkaizmlere de ışık tutmaktadır. Bunun yanı sıra bazı madde başlarında parantez içinde yer alan kısa açıklamalardan Hakas kültürüne dair temel düzeyde bilgiler edinmek de mümkündür:

³ Hakasça-Rusça ve Rusça-Hakasça hazırlanan sözlükteki başlıklar aynı olduğundan iki ana bölüme ait sayfa numaraları ilk bölüm için *XRTS* (*Hakasça-Rusça Tematik Sözlük*), ikinci bölüm için *RHTS* (*Rusça-Hakasça Tematik Sözlük*) şeklinde kısaltılarak gösterilmiştir.

Көдiртпе *саг.* меховая оторочка (*хакасской национальной шубы*) [Kıyafet kenarına dikilen kürk (Hakasların geleneksel mantosu)] (s. 50)

Чыырбастыҕ тон (*национальная*) шуба со сборками на спине [Arkası pilili geleneksel kürk manto] (s. 59)

Giriş bölümünden edindiğimiz bilgilere göre, Hakas ağızlarından ve folklor çalışmalarından faydalanılarak sözlüğün kelime hazinesi genişletilmiştir. Yaklaşık 7500 kelimedenden oluşan çalışmada, sözcük ya da sözöbeklerinin Hakas ağızlarından hangisine ait olduğunu ilgili madde başının açıklama kısmında *Каç.*, *Саг.*, *Белт.*, *Киз.*, *Койб.* ve *Şор.* şeklindeki kısaltmalarla anlamak mümkündür:

Өрiңме *саг.* сметана; *см. разг. сметен*; *кыз. хаймах I*; *ср. өреме.* (s. 13)

Тахал *белът.* туберкулёз; *см. көксө II.* (s.37)

*Sözlük'*ün iki dilli olarak hazırlanması, onu daha kullanışlı bir hâle getirmiştir. Bu şekilde hazırlanmasıyla birlikte hem Hakasça konuşurların kelime dağarcığındaki eksikliklerini kapatmaya yönelik pratik bir çözüm hem de ana dili Hakasça olmayanlar için de kullanılabilir bir başvuru kaynağı olmuştur. Söz konusu çalışma, özellikle Hakasça gibi kaybolmakta olan dillerin öğretiminde tematik sözlüklerin katkısına vurgu yapmıştır.

Bu anlamda, hazırlanan *Sözlük*, dilbilimciler, Türkologlar ve öğrencilerden oluşan geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Son yıllarda, Hakasça sözlüklerin hazırlanmasında önemli ilerlemeler kaydedilmiş, pek çok farklı nitelikte sözlükler hazırlanmış olsa da yayımlanan her yeni sözlüğün tehlikedeki diller listesinde yer alan Hakasça için hem dilin korunması hem de genç nesillere aktarılabilmesi açısından oldukça önemli olduğu ortadadır. Bu bakımdan, A. D. Kaksin ve M. D. Çertıkova tarafından 2020 yılında yayımlanan *Xakassko-russkiy i russko-xakasskiy tematıçeskiy slovar'*– *Hakasça-Rusça ve Rusça-Hakasça Tematik Sözlük*, Hakasça sözlük çalışmalarına önemli bir katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies
21/2 Kış–Winter 2021

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

Tanım:

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (kısaca TDİD); Türk halklarıyla ilgili sosyal bilimler alanındaki çalışmaları kapsayan, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı yayımlanan, bilimsel denetim sürecinde kör hakemlik yöntemini kullanan, Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinde, İngilizce ve Rusça kaleme alınmış yazıları kabul eden Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün yayımıdır.

Amaç:

TDİD; Türk halklarıyla ilgili sosyal bilimler alanında bilimsel bilgi birikimine katkı sağlayacak, mevcut birikimi revize edecek, sorunsalları derinleştirecek çalışmaları yayımlama, bu alandaki çalışmaları görünür kılma ve yaygınlaştırma alanlarını hazırlama çabasıdır. Özellikle Türk halkları arasında tarihsel ve mekânsal boyutta devamlılık ve kırılmaların konu edildiği çalışmalara tartışma zemini oluşturmayı hedeflemektedir.

Kapsam:

TDİD; Türk halklarıyla ilgili sosyal bilimler alanında araştırma, olgu sunumu, derleme, tezden yayın, çeviri, aktarma ve nekroloji türünden çalışmaları; yine bu alanda bilimsel yayınlar üzerine yapılan incelemeleri ve yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili çalışmaları yayımlar.

Yazıların kabulü ve değerlendirilmesi:

TDİD yazı kabul ve değerlendirme süreçlerini DergiPark (<http://dergipark.gov.tr/egetedid> adresi) üzerinden yürütür. Yayımlanması için dergiye gönderilen yazılar, editör/editörler ve/veya Yayın Kurulu tarafından yayın ilkeleri ve yazım kuralları noktasında incelenir, iThenticate sisteminde etik denetimden geçer ve genel hatlarıyla bilimsel değerlendirmeye tabi tutulur. Bu süreçlerde sorun tespit edilmediği takdirde, yazıdaki yazara/yazarlara ait bilgiler olmaksızın (Yayın Kuruluyla ilgili süreçlerde de

geçerlidir) editör/editörler tarafından değerlendirilmek üzere, Yayın Kurulunun önerileri dikkate alınarak alanın uzmanı olan iki hakeme gönderilir. Hakemlerle yazar adı, yazarlarla da hakem adı paylaşılmaz. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya editörler ve/veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlardan, hakemlerin ve editörün/editörlerin ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate almaları beklenir. Yazarlar, bu eleştiri ve önerilerde katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itirazlarını ve/veya hakem raporları, editör(ler) ve Yayın Kurulu görüşleri doğrultusunda revize ettikleri çalışmalarını, <http://dergipark.gov.tr/egetdid> adresi üzerinden tekrar dergiye ulaştırmalıdır. Revize edilmiş metin, hakemlerin talebi, editörlerden ve Yayın Kurulundan herhangi birinin bu yönde görüşü söz konusuysa, tekrar hakem değerlendirmesine sunulur. Editörler, Yayın Kurulu ve hakemler tarafından yürütülen değerlendirme sürecinden onanarak geçen yazılar, yayımlanma sırasına konulur. Bu süreçlerde onanmamış yazılar, yayımlanmaz. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nde (TDİD'de) yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı bu dergiye devredilmiş sayılır. Yayımlanan makalelerin tüm hukuksal sorumluluğu yazarlarına aittir.

Not: TDİD'e yapılacak yazı başvurularında, yazının daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ya da yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekmektedir. Bir araştırma kurumu/kuruluşu tarafından desteklenen çalışmalarda, söz konusu kurumun/kuruluşun ve projenin adı, varsa, tarihi ve sayısı belirtilmelidir. Bunun dışında bilim etiğinin gerekli kıldığı diğeri tüm bilgilerin şeffaflık içinde paylaşılması talep edilmektedir.

Yazım kuralları:

Başlık: İçerikle uyumlu bir başlık olmalıdır. Başlık 12 kelimeyi geçmemeli, sadece ilk harfleri büyük ve koyu harflerle, 12 punto büyüklüğünde yazılmalıdır. İngilizce başlık italik ve 11 punto büyüklüğünde, başlığın altında yer almalıdır. Calibri yazı tipi kullanılmalıdır.

Yazar adı ve unvanı: Başlığın altında, sağa dayalı, 11 punto büyüklüğünde, adının ilk harfi büyük, soyadı tamamen büyük harflerle yazılmalıdır. Eğer varsa akademik unvan da ismin önüne eklenmelidir. Yazarın varsa çalıştığı kurum, adres ve e-posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto büyüklüğünde olacak şekilde belirtilmelidir.

Özet: 150 kelimedenden az ve 200 kelimedenden çok olmayacak şekilde kaleme alınmalıdır. Türkçe makalelerde özetin İngilizce tercümesi; Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça kaleme alınan makalelerde ise özetin

Türkiye Türkçesine tercümesi yahut aktarması yer almalıdır. İsteyen yazarlar makalelerin sonuna İngilizce yahut Rusça geniş bir özet de ekleyebilirler. Bu özetler makalenin üçte biri oranını geçmemelidir.

Anahtar kelimeler: Özette tanımlanan kuralların gerekli kıldığı dil ve lehçelerde ilgili bilim alanının terminolojisi dikkate alınarak en az beş anahtar kelime özetlerin altına yazılmalıdır.

Makale metni: Yazılar A4 boyutundaki kâğıtlara, tek satır aralığıyla, Calibri yazı tipi ile 11 punto büyüklüğünde, dipnotlar ise 9 punto, tek paragraf aralığıyla, Calibri yazı tipi ile yazılmalıdır.

Alıntılar: Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

Kaynakça: Latin alfabesi dışındaki alfabelerle kaleme alınan yazıların bibliyografyasında Latinize biçimi de yer almalıdır.

Kaynak gösterme:

• Gönderilen yazılar, referans sistemi, kaynak gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stilinde hazırlanmalı, kaynaklar dipnot sistemi yerine iç not olarak hazırlanmalıdır. Metin içerisinde verilecek kaynaklarda yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası aşağıdaki gibi verilecektir.

Metin içi kaynak gösterimi aşağıdaki gibidir:

• **Yazar Adı Metin İçinde Geçiyorsa**

Metin içinde yazar adı geçiyorsa yazar adından sonra parantez içinde tarih verilir. Sayfa numarası ise alıntı yapılan cümleden sonra yazılır.

Ahmet B. Ercilasun (2010), “Eski Oğuz Türkçesinin en önemli ses özelliği, küçük ünlü uyumunun mevcut olmayışıdır” (s. 459).

• **Yazar Adı Metin İçinde Geçmiyorsa**

(Yazar soyadı, yıl, s.)

“Eski Oğuz Türkçesinin en önemli ses özelliği, küçük ünlü uyumunun mevcut olmayışıdır” (Ercilasun, 2010, s. 459).

• **Anonim Çalışma**

Atıf yapılan çalışmanın yazarı belli değilse çalışmanın adı yazılır. Çalışmanın adı metin içinde verilecekse italik olarak yazılmalıdır.

Diğer bir kaynakta (Dünyada Memurlar ve Sendika, 1996, s. 55) da belirtildiği gibi...

Yazarı belli olmayan çalışmalarda yazar adı “Anonim” olarak da kabul edilebilir. Bu durumda kaynakça kısmında da yazar adını “Anonim” kullanın.

Diğer bir kaynakta (Anonim, 1996, s. 55)’da belirtildiği gibi...

- **Metin İçinde Genel Bir Referans Yapılıyorsa**

(Yazar soyadı, yıl)

Gramerleşme, gramatikal yapıların süreç içerisinde nasıl ortaya çıktıklarını göstermektedir (Gökçe, 2013).

- **Aynı Yazara Ait Birden Fazla Çalışma**

Ahmet B. Ercilasun, Bengü taşların, Köktürklerin ikinci döneminden kalmış olan yazılı anıtlar olduğunu (2016, s. 339), bu yazıtlardan da Çoyr yazıtının tarihi bilinen en eski Türk yazıtı olduğunu belirtmektedir (2010, s. 128).

- **Aynı Yıl İçerisinde Yazar Tarafından Yapılan Farklı Çalışmalar**

Yazarın aynı yıl içinde yayımlanmış birden fazla çalışmasına atıf yaparken yayın tarihinden sonra “a, b, c” gibi ibareler konulmalıdır.

Gülsevin, Oğuz boylarının her birinin özgün ağız özelliklerini belirleyebilmenin bugün çok zor olduğunu belirtir (2010a, 1077).

- **İki Yazarlı Çalışma**

Metin içinde yazar adı geçiyorsa:

Doğan ve Koç, Kazak Türkçesinde 9 adet ünlü bulunduğunu belirtir (2013, s. 18).

Metin içinde yazar adı geçmiyorsa:

“Kazak Türkçesinde 9 adet ünlü bulunmaktadır” (Doğan & Koç, 2013, s. 18).

- **Birden Çok Yazarlı Çalışma**

Üç, dört veya beş yazarlı çalışmalarda ilk atıfta yazar adları metin içinde geçiyorsa:

Yazarların hepsi yazılır. En son yazılacak olan yazardan önce “ve” bağlacı kullanılır:

2017’de Ali, Mustafa, Mehmet, ve Savaş kültürün edebi eserler yoluyla nasıl temsil edildiğini belirtmişlerdir (s. 35).

Daha sonraki atıflarda ise yazar adı metin içerisinde geçiyorsa:

İlk yazarın adı, “vd.”

2017’de Ali, vd. kültürün edebi eserler yoluyla nasıl temsil edildiğini belirtmişlerdir (s. 35).

Birden çok yazarlı çalışmalarda yazar adı metin içinde geçmiyorsa:

(Ervin vd., 2018, s. 470).

- **Dolaylı Alıntılarda**

Eğer dolaylı alıntı yapılacaksa orijinal kaynak kişi metin içinde yazılır; ikincil kaynak kişi ise parantez içerisinde belirtilir.

Köprülü, Salsalname'yi Gülşehrî'den önce de birisinin yazmış olduğunu belirtir (Köprülü'den aktaran Ercilasun, 2010, s. 439).

- **Kurumsal Yazar**

Türkçe Sözlük'e göre (2011), ...

- **Aynı Soyadına Sahip Yazarlar**

(Yazar adının ilk harfi. soyadı, yıl, s.).

Türk destanlarında aile algısında ad verme ve ad biliminde ad verme... (H. İ. Şahin, 2012, s. 118; İ. Şahin, 2015, s. 45).

- **İki Veya Daha Fazla Çalışma**

(yazar soyadı, yıl; yazar soyadı, yıl).

Emir kipinde her şahıs için ayrı bir emir eki vardır (Korkmaz, 2009; Ergin, 1983).

- **Ciltli Çalışma**

Sayfa numarası ve tarihi belirtilir. Sadece atıf yapılan cilt yazılır:

Hümâ, güzelliğin de bir timsâli idi (Ögel, 2014, s. 123).

Çok ciltli çalışmalar:

(Pflanze, 1963-1990).

- **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı**

(Frazer, 1991/2004).

- **Antoloji Çalışması**

Antolojiden veya editörden değil, direkt çalışmadan bahsedilir.

“Antolojinin adı” (yıl).

Güneydeki yoksulluk Hurston'un otobiyografisi olan “Karayolundaki Toz İzleri” (1982)'nde ele alınmaktadır.

- **Ansiklopediler**

(Balkans: History, 1987).

- **Sözlükler**

(Develioğlu, 2013).

- **Elektronik Ortamdaki Metinler**

- **Video ya da Film**

(Filmin adı, yıl) (Deli ve Dahi, 2019).

Video veya filmin herhangi bir saatine, dakikasına veya saniyesine atıfta bulunurken şu şekilde verilir:

(00:02:15-00:02:35)

- **Podcast/ YouTube**

Eğer video/ podcast yazar adı, unvanı, kayıt tarihi varsa belirtilmelidir. Saat, dakika, saniye olarak referans edilmek istendiğinde şu şekilde verilmelidir: (00:02:15-00:02:35).

Orçun Madran “BBY 262 Web tasarımı dersi uygulaması” (2015)’nda web sayfası tasarımının nasıl olacağı ile ilgili bilgi vermektedir.

- **Ders/ Söylev/Konferans**

Teplin vd. tarafından Psikoloji-Hukuk, Toplum Toplantısı (2005)’nda gençlerde karşılaşılan şiddet eğilimi ve intihar oranları ele alınmaktadır.

- **Diğer Kaynaklar**

- **Gazete**

Ali Yüksel çocuk gelinlerin sayısındaki artışın çok yüksek oranlara ulaştığını dile getiriyor (Cumhuriyet, 2014).

Metin içi alıntılarda ayrıntılı bilgi için:

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/citations>

Kaynakçanın hazırlanması:

• **Kaynakça yeni bir sayfadan başlamalı** ve yazarların soyadlarına veya yazarı bilinmeyen kaynakların başlıklarına göre alfabetik sırayla düzenlenmelidir.

- Kaynakçada yer alan yapıtları yayımlayan yayınevleri belirtilirken yayınevi, yayıncılık gibi sözcükler kullanılmamalıdır. İmge Yayınevi değil İmge, gibi.

- Birden fazla yayınevi gösteriliyorsa, aralarına noktalı virgül konarak tümü belirtilmelidir.

- Aynı yayınevi için birden fazla basım yeri gösterilmişse, yalnızca ilki kullanılmalıdır.

- Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilmelidir.

Temel format: Yazarın Soyadı, Adının Baş harfi. (Basım Tarihi). *Kitabın Başlığı*. Basım Yeri: Yayınevi.

Ögel, B. (2001). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- **Tek Yazarlı Kitap**

Togan, Z. V. (1981). Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul: Enderun.

- **Çok Yazarlı Kitap**

Yakıcı, A., Yücel, M., Doğan, M. & Yelok, V. S. (2017). Üniversiteler İçin Türkçe- 1 Yazılı Anlatım. Ankara: Yargı.

- **Aynı Yazarın İki veya Daha Fazla Çalışması:**

Yıla göre sıralanır.

İnan, A. (1954). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: TTK.

İnan, A. (1976). Eski Türk Dini Tarihi. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- **Aynı Yazarın Aynı Yıl Yayımlanmış İki Çalışması**

İnan, A. (1976a). Eski Türk Dini Tarihi. Ankara: Kültür Bakanlığı.

İnan, A. (1976b). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: TTK.

- **Anonim Kitap**

Yazarı bilinmiyorsa eserin adı verilir. Manas. (1995). Ankara: TİKA.

- **Çeviri Kitap**

Ligeti, L. (1986). Bilinmeyen İç Asya. Sadrettin Karatay (Çev.). Ankara: TDK.

- **Editörlü Kitap**

Özbek, M. (Ed.) (2005). Kamusal Alan. İstanbul: Hil.

- **Editörlü Kitapta Bölüm**

Kejanlioğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), Kamusal Alan içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

- **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**

Kafesoğlu, İ. (2016). Türk Millî Kültürü (40. Baskı). İstanbul: Ötügen.

- **Sadece Elektronik Basılı Kitap**

O'Keefe, E. (n.d.). Egoism & the cnsts in Western values. erişim
<http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135>

- **Kitabın Elektronik Versiyonu**

Moran, B. (2015). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3.
<https://books.google.com.tr/books?id=p38wDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=bilge+karasu&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwi8qZLz9KThAhWl0KYKHZ2FBI0Q6AElljAB#v=onepage&q=bilge%20karasu&f=false>

- **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**

Kaynağın erişilebileceği URL verilir.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Koronavir%C3%BCs> Erişim Tarihi:

- **Elektronik Makaleler**

Bubur, R. (2019). İzmir Kiraz'da Suludere Köyü'nde Beylikler Devrinden Bilinmeyen Bir Cami ve Hamam Kalıntısı. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. doi: 10.32449/egetdid.650960 Erişim Tarihi:

- **Elektronik Gazete Makaleleri**

Hızlan, D. (2019, 28 Mart). Piyanist Feyzi Aslangil'i Andık. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/dogan-hizlan/piyanist-feyzi-aslangili-andik-41164207> Erişim Tarihi:

- **Çok Ciltli Çalışmalar**

Pflanze, O. (1963-1990). Bismarc and the Development of Germany (Cilt 1-3). Princeton, NJ: Princeton University Press.

- **Çok Ciltli Çalışmalarda Tek Cilt Kullanımı**

Pflanze, O. (1990). The Period of Fortification, 1880-1898: Cilt 3. Bismarc and the Development of Germany. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı**

Frazer, James G. (2004). Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri 1. İstanbul: Payel. (İlk Baskı: 1991).

- **Bilimsel Dergide Tek Yazarlı Makale**

İnan, A. (1959). Manas Destanı Üzerine Notlar. Belleten, 8(7), 125-159.

- **Bilimsel Dergide Çok Yazarlı Makale**

Tansuğ, K., & İnanlı, Ö. (1949). Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2(4), 551-581.

- **Elektronik Dergiden Makale**

Arslan, A. (2014). Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye'de İskanları. Turkish Studies, 9 (4). doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6813> Erişim Tarihi:

- **Yazarı Belli Olan Gazete ve Dergi Yazıları**

Bruni, F. (2003, 26 Aralık). Pope pleads for end to terrorism and war. New York Times, s. 21.

- **Basılmamış Tezler, Posterler, Bildiriler**

YÖK'ten indirilmiş ise URL adresi de künye bilgileri sonunda verilir.

Yıldırım, İ. (2014). Yöresel Festival Üzerine Görsel Etnografik Bir İnceleme: Ankara "Beypazarı Festivali" Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- **Ansiklopedi/ Sözlük**

Balkans: History. (1987). Encyclopaedia Britannica içinde (15. Baskı. Cilt. 14, s. 570-588). Chicago: Encyclopaedia Britannica.

- **Sözlükler**

Devellioğlu, F. (2013). Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat (30. Baskı). Ankara: Aydın.

- **Kurumsal Yazar**

American Psychiatric Association. (2005). . . .

- **Söyleşi**

Ozansoy, G. (1967). Bizde Bir Bunalım Edebiyatı Yok. Cemal Süreya ile Söyleşi. Haber Gazetesi, 19 Şubat 1967. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2020, <https://www.cafrande.org/soylesi-bunalim-edebiyati/>

- **Film**

Safinia, F. (Yönetmen). (2019). Deli ve Dahi [Film]. ABD: Fastnet Films Icon Productions Voltage Pictures.

Kaynakçadaki alıntılarda ayrıntılı bilgi için:

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>

Sayfa düzenine ilişkin esaslar:

Sayfa Yapısı: Üst: 3 cm, Alt: 2,3 cm, Sol: 2 cm, Sağ: 2 cm.

Cilt Payı: 0 cm, sol.

Üst Bilgi: 2 cm.

Alt Bilgi: 1,3 cm.

Paragraf başı: 0,6 cm.

Paragraf Aralığı: Önce ve Sonra 2nk Satır Aralığı: Tek

Tablo ve grafik kullanımına ilişkin esaslar:

1. Metin içerisindeki tablo ve grafiklerin 9 punto büyüklüğünde hazırlanması gerekmektedir.

2. Metin haricinde ek olarak sunulacak tablo ve grafikler, kaynakçadan sonra “Ekler” başlığı altında verilmelidir.

3. Tablo numarası ve isimleri alt kısmına, bu bilgilerin alındığı kaynak açıklaması ise parantez içinde yazılmalıdır.

4. Tablo, grafik ve resimler 10 sayfayı geçmemelidir.

Yazarlara yardımcı olabilecek diğer hususlar:

Yukarıda belirtilen yayın ilkeleri ve yazım kurallarına göre hazırlanan yazılar, DergiPark sistemi kullanılarak <http://dergipark.gov.tr/egetdid> internet adresi üzerinden gönderilirken yazının; araştırma makalesi, olgu sunumu, tezden üretilen yayın, derleme veya diğer türden hangisine ait olduğu seçilmelidir. Çeviri ve aktarma türünden çalışmalarda, çeviri veya aktarmanın yapıldığı orijinal metnin birer kopyası da iletilmelidir. Yazı içerisinde farklı yazı karakterleri (fontlar) kullanılmış ise bunlar belirtilmeli, makale ile birlikte yazı karakteri de iletilmelidir. Makaleler ile ilgili bütün yazışmalar ve süreçler DergiPark üzerinden gerçekleşmekte ve DergiPark'ta arşivlenmektedir.

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ
YAYIN ETİĞİ VE YAYINDA SUİSTİMAL BEYANI

Yayın Etiği ve Yayında Suistimal Beyanı, Code of Conduct and Best-Practice Guidelines for Journal Editors (Committee on Publication Ethics, 2011)'na dayanmaktadır.

1. DERGİ İMTİYAZ SAHİBİNİN SORUMLULUKLARI

Editoryal Bağımsızlık

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, herhangi bir kimse veya ticari ortaklarının etkisi olmadan editoryal kararların bağımsızlığının sağlanmasını taahhüt etmektedir.

Fikri Mülkiyet ve Telif Hakkı

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, dergide yayımlanan makalelerin mülkiyet ve telif haklarını korur ve her makalenin yayımlanmış versiyonunun kaydını sağlamaktadır. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, yayımlanmış her makalenin bütünlüğünü ve şeffaflığını sağlamaktadır.

Bilimsel Suistimal

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, hileli yayın veya yayıncı intihali ile ilgili olarak daima uygun tedbirleri almaktadır.

2. EDITÖRLERİN VE YAYIN KURULUNUN SORUMLULUKLARI

Adil Davranış ve Editoryal Bağımsızlık

Editörler, gönderilen makaleleri hem akademik değerine göre (önem, özgünlük, çalışmanın geçerliliği, açıklığı) hem de derginin kapsamına uygunluğu temelinde değerlendirir. Bu değerlendirmeyi yaparken, yazarın ırkı, cinsiyeti, cinsel yönelimi, etnik kökeni, hangi ülkenin vatandaşı olduğu, dini inancı, politik görüşü veya hangi kurumda çalıştığını dikkate almaz.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir. Editör, derginin tüm editoryal içeriği ve bu içeriğin yayımlanması zamanlaması konusunda tam yetkilidir.

Editörler, dergi politikası, yayım kuralları ve seviyesine uymayan eksik ve hatalı araştırmaları hiçbir etki altında kalmadan reddetmelidir.

Gizlilik

Editörler, en az iki hakem tarafından değerlendirilen makalelerin çift taraflı kör hakemlik sistemine göre değerlendirilmesini sağlar ve hakemleri gizli tutar.

Yayın Kararları

Editörler haber, çeviri ve kitap incelemesi dışında gönderilen tüm makalelerin yayınlanmak üzere değerlendirildiğini ve bu alanda uzman olan en az iki hakem tarafından hakem değerlendirmesinden geçirilmesini sağlar. Editör, dergiye gönderilen yazıların hangisinin yayınlanacağına karar vermekten, söz konusu çalışmanın onaylanmasına, araştırmacılar ve okuyucular için önemine, hakemlerin yorumlarına ve bu gibi yasal gerekliliklere dayanarak sorumludur.

İfşa ve çıkar çatışmaları

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi editörü yazarlar, hakemler ve editörler gibi taraflar arasındaki herhangi çıkar çatışmalarına izin vermez. Dergiye gönderilen bir makaledeki yayınlanmamış materyaller, yazarın sarıh bir yazılı onayı olmadan herhangi biri tarafından kullanılmamalıdır.

Tarafsızlık

Dergiye gönderilen makaleler daima, herhangi bir önyargı olmaksızın değerlendirilmektedir.

3. HAKEMLERİN SORUMLULUKLARI

Değerlendirme

Hakemler yazarların kökeni, cinsiyeti, cinsel eğilimi veya siyasal felsefesine bakılmaksızın eserleri değerlendirmektedirler. Hakemler ayrıca, dergiye gönderilen metinlerin değerlendirilmesi için adil bir kör hakemlik süreci sağlamaktadırlar.

Editöre Destek

Hakemler, karar verme aşamasında editörlere yardım ederler ve ayrıca metinlerin iyileştirilmesinde yazarlara yardımcı olabilmektedirler.

Çabukluk

Bir makalede bildirilen araştırmayı değerlendirmek için nitelikli olmayan ya da kısa sürede değerlendirmenin imkansız olacağını bilen hakem derhal editörü bu durumdan haberdar etmeli ve yeni bir hakem atanması için değerlendirme sürecinden muafiyetini istemelidir.

Gizlilik

Dergiye gönderilen makalelere ilişkin tüm bilgiler gizli tutulmaktadır. Hakemler, editör tarafından yetkilendirilmiş olanlar dışında başkalarıyla müzakere etmemelidir.

Tarafsızlık

Objektif bir karar değerlendirmesi, daima hakemler tarafından yapılmaktadır. Hakemler, uygun destekleyici iddialarla, açık bir şekilde görüşlerini ifade etmektedirler.

Kaynakların Tanınması

Hakemler, yazarlar tarafından alıntılanmayan yayınlanmış çalışmaları bilmelidir. Daha önceki yayınlarda bildirilen bir gözlem, türetme veya tartışma olan herhangi bir ifadeye ilgili alıntı ile eşlik edilmelidir. Bir hakem aynı zamanda editörlere, söz konusu yazı ile kişisel bilgileri olan diğer herhangi bir yazı (yayınlanmış veya yayınlanmamış) arasındaki önemli benzerlik veya örtüşme durumlarını da bildirmelidir. Bunun için ayrıca benzerlik raporu sunan yazımlarından yararlanarak incelemesini derinleştirebilir.

İfşa ve Çıkar Çatışmaları

Davetli hakemler, inceledikleri makalelerle ilgili çıkar çatışması ortaya çıkması durumunda (rekabetçi, işbirlikçi veya makale yazarları, şirketler veya kurumlardan herhangi biriyle olan diğer ilişkilerden kaynaklanan bağlantılar) derhal hakem davetini reddetmeli, editörlere bildirimde bulunmalıdırlar.

Gönderilmiş bir makalede bulunan yayınlanmamış materyal, yazarların açık yazılı onayı olmadan bir hakem tarafından kendi araştırmasında kullanılmamalıdır. Hakem değerlendirmesi yoluyla elde edilen ayrıcalıklı bilgi veya fikirler gizli tutulmalı ve gözden geçirenin kişisel avantajı için kullanılmamalıdır. Bu, inceleme davetini reddeden hakemler için de geçerlidir.

4. YAZARLARIN SORUMLULUKLARI

Raporlama Standartları

Dergiye gönderilen bir metin özgün olmalıdır ve yazarlar, metnin daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış olmasını sağlamalıdırlar. Araştırmanın verileri, makalede tam olarak belirtilmelidir. Dergiye gönderilen bir metin, başkalarının çalışmayı türetmesine izin vermek üzere yeterli detay ve referansları içermelidir.

Veri Erişimi ve Alıkonma

Yazarlardan çalışmalarının ham verilerini editör incelemesi için el yazmasıyla birlikte sağlamaları istenebilir ve eğer uygulanabilirse verileri kamuya açık hale getirmek için hazırlanmalıdırlar. Her halükârda, yazarlar, katılımcıların gizliliğinin korunabilmesi koşuluyla, bu verilerin yayınlanmasından en az 10 yıl sonra (tercihen kurumsal veya konu bazlı veri havuzu veya diğer veri merkezi aracılığıyla) diğer yetkili profesyonellere erişilebilir olmasını sağlamalıdır. Tescilli verilere ilişkin yasal haklar yayımlanmasını engellemez.

Özgünlük ve intihal

Yazarlar, yalnızca tamamen orijinal eserler yazdıklarını ve gönderdiklerini ve başkalarının eserlerini ve/veya ifadelerini kullandıysa, bunun uygun şekilde atıf yapılarak belirtildiğinden emin olmalıdırlar. Makalede bildirilen çalışmanın niteliğini belirlemede etkili olan yayınlara da değinilmelidir. İntihal, bir başkasının yayını, yazarınki gibi yazmaktan, başkalarının çalışmalarının önemli kısımlarını (atfetmeden) kopyalamak veya başka bir deyişle, başkaları tarafından yürütülen araştırmaların sonucunu almak için birçok biçime sahiptir. Herhangi bir şekilde yapılan intihal, etik olmayan yayıncılık davranışını oluşturur ve kabul edilemez.

Bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmacının aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde veya başka amaçlarla ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmacının sonuçlarını araştırmacının bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde veya başka amaçlarla ayrı eserler olarak sunmak,

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gereksiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8).

İntihal Politikası

Dergimize gelen her inceleme, "iThenticate" intihal programında taranmaktadır. Editörlerin, hakemlerin ve yazarların, uluslararası yayın etik kurallarına uyması ve makalelerin yazım kurallarına uyumlu olması zorunluluğu vardır.

Birden çok, yinelenen, fazlalık veya eşzamanlı başvuru / yayın

Aynı çalışma birden fazla dergide veya birincil yayında yayınlanmamalıdır. Bu nedenle, yazarlar başka bir dergide yayınlanmış bir makaleyi değerlendirmek üzere göndermemelidirler. Bir makalenin birden fazla dergiye aynı anda sunulması etik olmayan yayıncılık davranışıdır ve kabul edilemez.

Bazı makalelerin (klinik kılavuzlar, çeviriler gibi) birden fazla dergide yayınlanması, belirli koşulların yerine getirilmesi şartıyla bazen gerekli olabilir. İlgili dergilerin yazarları ve editörleri, aynı verileri ve ana belgenin yorumunu yansıtmaları gereken ikincil yayını kabul etmelidir. Birincil referans ikincil yayında belirtilmelidir.

FERAGAT

Editörler ve yayın kurulu, yazarların ifade ettiği görüşlerden ve dergideki yayınlanan yazıların içeriğinden sorumlu değildir. Özgünlük, yazıların okunması ve hatalar bireysel yazarların sorumluluğundadır. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nde inceleme ve yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, özgünlük, etik konular ve faydalı katkılar için çift-kör incelemelere tabi tutulmaktadır. Hakemlerin kararları dergide yayınlanacak tek araçtır ve kesindir.

Bir Osmanlı Saray Düğününe Türkistan ve İran'dan Gönderilen Hediyeler

Gifts from Turkistan and Iran to an Ottoman Imperial Festival

***Ayhan PALA**

An Iranian Intellectual in Istanbul: Mirza Malkum Khan and Reform Proposal for the Ottoman Arabic Alphabet

İstanbul'da İranlı Bir Entelektüel: Mirza Malkum Han ve Osmanlı Arap Alfabeti İçin Reform Teklifi

***Özhan KAPICI**

Turkey's Foreign Policy toward Russia:

Constructing a Strategic Partner out of a Geopolitical Rival

Türkiye'nin Rusya Siyaseti: Jeopolitik Bir Rakipten Stratejik Ortak İnşası

***İbrahim KÖREMEZLİ**

Rusya'nın 2014 İlhakı Sonrası Kırım'da Kırım Tatar Halkının Durumu

The Plight of the Crimean Tatar People in the Aftermath of the Russian Annexation of the Crimea (2014)

***Valeriy MORKVA**

Planlı Dönem ve Halkla İlişkiler: Türk Kamu Yönetiminde Gerçekleştirilen Çalışmaların Eleştirel Bir Değerlendirmesi

The Planned Period and Public Relations: A Critical Evaluation of the Studies Carried Out in Turkish Public Administration

***Kahraman Kağan KAYA**

Budizm'deki Sekiz Türlü Şuur Üzerine Eski Uygurca Bir Fragman

An Old Uyghur Fragment on the Eight Consciousnesses in Buddhism

***Uğur UZUNKAYA**

Saha (Yakut) Türklerinde Atı Tanımlayıcı Kelime ve Kelime Gruplarını Sınıflandırma Denemesi

Attempt to Classify Horse Definitive Words and Word Groups in Field (Yakut) Turks

***Mehtap SOLAK SAĞLAM**

Hiciv Şairi Ahmetşah Karakaş ve "Selamname" Adlı Şiiri

The Poet Ahmetşah Karakaş and His Poem "Selamname"

***Turdı Mettursun KARA**

Büyük Çamlıca Dergâhı Tarafından Hazırlanan Bektâşi Tercemanları Kitapçığı

Prepared by Büyük Çamlıca Dervish Lodge the Bektashi Tercemans Booklet

***Kenan Ziya TAŞ**

***Özlem ÖZDEMİR**